

VU Research Portal

Het huis en de regels van het denken

de Mare, H.

2003

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

de Mare, H. (2003). *Het huis en de regels van het denken: Een cultuurhistorisch onderzoek naar het werk van Simon Stevin, Jacob Cats en Pieter de Hoogh*. [, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

NAWOORD

Nawoord

Dichter bij huis: over het nut van cultuurhistorische sensibiliteit

‘Wanneer men tegenover u ons vak als luxe-vak betitelt, is het aan u te toonen, dat een samenleving moeilijk gevaarlijker kan dolen, dan wanneer zij den weg tot haar eigen kunstwerken heeft verloren en dat het behoeden dier werken en het vrijhouden van dat pad een culturele arbeid is van het grootste belang.’ H. van de Waal, *Traditie en Bezieling* 1946, p. 33

‘Het lijkt mij dat hier problemen liggen die (...) pas genuanceerd en inderdaad historisch verantwoord kunnen worden gesteld en beantwoord, wanneer men de historische ontwikkeling van onze gedachten over beeldende kunst in het onderzoek betreft ...’. Jan A. Emmens, ‘De kinderen van Homerus (1966)’, 1981-IIG, p. 87.

Het klassieke verhaal kent geen losse einden. Alle narratieve lijnen die in het begin zijn uitgezet moeten na de ontknoping ook zelf tot een goed einde worden gebracht. De wijze waarop de afhechting zich voltrekt zal bij de detective anders dan bij het sprookje zijn en hangt van de conventies van het genre af. In een goed onderzoek is het niet anders. Ook daar worden aan het begin problemen opgeworpen en lijnen uitgestippeld die het eigenlijke onderzoeksverhaal zullen sturen. In mijn geval betrof het een cultuurhistorische narratie waarin drie domeinen van het vroegmoderne Holland werden gepresenteerd: de kunst van het bouwen, de kunst van het wellevens en de kunst van het schilderen. Het historisch materiaal moest daar zijn eigen werk doen. Zo ontrolden de lotgevallen van de vroegmoderne kunsten zich elk in een eigen subplot.

Maar het geheel werd – hoe onzichtbaar wellicht ook – geregisseerd vanuit de keuzes, de mogelijkheden en de beperkingen die bij het begin van deze studie aangekondigd zijn. In het vijfde hoofdstuk heb ik de verschillende lagen van dit cultuurhistorisch onderzoek afgehecht. Het materiaal is eerst met een breed cultuurhistorisch kader in verband gebracht. In het vroegmoderne Europa bleken de natuurfilosofie, het visuele weten en de burger met elkaar verweven in een groter netwerk. Vervolgens heb ik de vraag naar de status van het cultuurhistorisch onderzoek gesteld. Door in enkele stappen de Nederlandse kunst- en architectuurgeschiedenis in Europees perspectief te plaatsen, kon ik een probleem oplossen dat mij (en deze studie) lang heeft beheerst. Achter de objectiviteit en de rationaliteit die de Nederlandse kunst- en architectuurgeschiedenis vanaf de jaren zeventig voorwendde bleek een neo-platonisme schuil te gaan dat vervolgens in het verleden teruggevonden werd. Dit imaginaire verleden diende als spiegel voor de eigen wetenschappelijke status in het heden. Afkerig van een dergelijke operatieve omgang met de geschiedenis kwam ik – geruggesteund door kunsthistorici als Warburg, Van de Waal en Emmens – op een meer gecompliceerde genealogie terecht.

Wat ik wilde ontwarren waren de wegen van het denken en de cultuurproducten in het domein van de kunsten. Hun lotgevallen bleken vaak niet synchroon te lopen en eigen weerbarstigheden te vertonen. Maar er waren ook

momenten dat ze met elkaar verknoopt raakten en een nieuwe schikking troffen. Vaak was het slechts een tijdelijke verstremgeling en ging zij gepaard met merkwaardige tussenproducten die een kort leven waren beschoren. Alleen via een genealogische analyse was het mogelijk deze wisselende verhoudingen te benoemen en aan te tonen hoezeer tijden en snelheden in de kunsten door elkaar lopen. Een dergelijk inzicht in het reliëf van de cultuur staat haaks op de alledaagse ervaring. Cultuurproducten worden nu eenmaal gepercipieerd binnen een mentaal regime waarvan de toeschouwer zich doorgaans niet of nauwelijks bewust is. Onze opvatting van kunst als ‘apart’ verschijnsel is daar een voorbeeld van. Deze opvatting is echter niet universeel, maar berust op een conventie die eerst in de achttiende eeuw werd geïnstalleerd en dus – cultuurhistorisch bezien – van vrij recente datum is. Onze periodisering van de kunsten is evenzeer historisch gedateerd en heeft haar wortels in de negentiende eeuw. Onze opvatting over de centrale rol van de toeschouwer bij het begrijpen van een kunstwerk is zelfs van heel recente datum. Het zoeken naar esthetische opvattingen van kunstliefhebbers of publiek in eerdere perioden is dus in drie opzichten een anachronistische bezigheid. Maar in werkelijkheid doen onze ‘hedendaagse’ opinies er niet zoveel toe als het om een cultuurhistorisch studie van de kunsten gaat. Ze zijn hoogstens interessant als object van een cultuurhistorisch onderzoek. Ik wil dan ook afsluiten met drie punten die ik cruciaal voor de toekomst van een cultuurhistorische studie der kunsten acht.

Anders dan vaak wordt beweerd heeft zich geen ‘linguistic turn’ en evenmin een ‘visual turn’ in het wetenschappelijk denken voorgedaan. De massale aandacht die zich vanaf de jaren zestig voor taal en vanaf de jaren tachtig voor het beeld manifesteerde, komt zelf uit een ‘social turn’ voort. ‘The Rise of the Social’ – die zich voor het eerst tegen het midden van de 18^e eeuw aandiende¹ – werd voor wetenschappers van diverse disciplines een vanzelfsprekende manier om het heden, de toekomst en het verleden te bezien.² Inmiddels is deze sociale blik geheel en al geïnternaliseerd: het kijken vanuit mensen, groepen of individuen is een dominant beschouwingsperspectief dat geen explicatie behoeft en zichzelf een vanzelfsprekende verklarende kracht toedicht. ‘Alom zien we in de geschiedschrijving de terugkeer van het “ik” en de exaltatie van het individu als *agens* van de geschiedenis. Steeds vaker wordt onze perceptie van processen, structuren en conjuncturen rond emblematische of exemplarische figuren uit de geschiedenis georganiseerd,’ zo typeert Frijhoff deze tendens in de geschiedschrijving³.

In de kunstgeschiedenis heeft zich eenzelfde wending voorgedaan. Terwijl de belangstelling voor de sociale inbedding van de kunsten in de vijftiger jaren een politiek karakter had en om die reden ook nauwelijks voet aan de grond kreeg in de bestaande kunstgeschiedenis, werd het sociale later dominant. Dat kwam ondermeer doordat, zoals Summers in 1981 betoogde, de ‘natuurlijke’

verklaringsgrond (het schilderen als imitatie van de werkelijkheid erbuiten) irrelevant geworden was. ‘When painting was concerned with illusion, or with the composition of illusion, its means were treated as if they were transparent, even if they were fairly “painterly”’. When the means were *not* transparent, when it began to be felt that paintings *were* two-dimensional surfaces with colored marks placed upon them, the criticism of painting turned away from visible nature as an absolute to other equally absolute alternatives. When objective nature began to vanish behind the examination of knowledge, the criticism of painting veered toward absolutes in the constituting subject. “Feeling” is perhaps the simplest of these, but various psychological theories have also provided the kind of foundation for painting once provided by nature. Even such ideas as the literal, the minimal, and the conceptual, although opposed to the “natural” in a traditional sense, retain that concern with the absolute that nature once provide.’⁴ In plaats van het beeld te analyseren op het moment dat zijn verklaringsgrond verdwijnt, in plaats van de vraag te stellen naar de status van ‘kunst’ (met name schilderkunst) in de Westerse cultuur, week men uit naar een menswetenschappelijke vraagstelling die alles onderzoekt, behalve het beeld. Het resultaat is dat het kunstwerken geen volwaardig onderzoeksobject meer zijn.

Thans is communicatie de centrale term. Alles draait om het uitwisselen van tekens (taal, beeld) als essentie van het leven met de vormgeving van het individu als doel. Wie cultuur primair beschouwt als een voortbrengsel van de sociale interactie tussen mensen en woorden of beelden slechts als voertuigen respectievelijk vormgeving van ons werkelijke zelf ziet, vindt het wellicht krenkend dat onderdelen van de cultuur – schilderijen, films, tekeningen, documentaires, bouwwerken, literatuur – gehoorzamen aan eigen wetmatigheden en een eigen temporaliteit hebben. Wie de mens en de sociale interactie tot maatstaf neemt kan zich wellicht moeilijk voorstellen dat deze cultuurproducten een levensduur kennen die onafhankelijk is van en uit stijgt boven de periode die het sterfelijk individu gegeven is. In elk geval staat een dergelijke geschiedenis van de lange duur op gespannen voet met de eigenwaan van het moderne subject dat zich aan geen enkele hogere macht buiten zichzelf wil onderwerpen. Geen wonder dat veel wetenschappers een dergelijke historische benadering van de cultuur verwerpen met termen als vrijheidsberoving, aantasting van de individuele ruimte en de knechting van de vrije wil.⁵

Op grond van de wetenschappelijke publicaties die ik inmiddels onder ogen heb gehad, kan ik slechts concluderen dat de ‘social turn’ tot een vervlaking heeft geleid in de kennisproductie met betrekking tot de kunsten. De nieuwe vragen die de afgelopen dertig jaren vanuit het sociale gesteld werden, hebben de klok in theoretisch opzicht flink teruggedraaid. De menselijke communicatie vormt nu het centrum waar niet alleen maatschappelijke vragen in heden en verleden, maar ook alle culturele vragen om heen draaien. Dat ‘het bewustzijn’ niet de kern is van het

bestaan (Freud), dat ideeën niet de motor vormen van de geschiedenis (Marx), dat de mens het product van een natuurlijke selectie is (Darwin), ‘de geschiedenis’ geen doel heeft (Althusser) en dat de aarde niet het centrum is van het heelal (Copernicus):⁶ al die revolutionaire inzichten worden door het primaat van de communicatie buiten de epistemologische horizon geplaatst en tot ‘ondenkbaar’ fenomenen verklaard. ‘To defend social context over ahistorical structures is to choose empirism over imagination’, is een conclusie van Doniger die ik onderschrijf.⁷ Deze vervlakking geldt zeer zeker voor recente tendenzen in de diverse kunstgeschiedenissen. De waarschuwing van Johan Huizinga - uitgesproken in 1926 – is in die zin nog steeds van kracht. ‘De grote vijand van het geesteswetenschappelijk denken is het antropomorfisme. Het is de erfvijand, die het meebrengt uit het leven zelf. Alle menselijke taal spreekt antropomorfisch, drukt uit in beelden ontleend aan menselijk handelen, kleurt al het abstracte met de gelijkenis van het zintuiglijke. Maar het is juist de taak van de geesteswetenschap, zich het beeldkarakter van haar taal bewust te zijn, en te zorgen, dat in de metafoor niet het fantasma insluipt.’⁸

Nu is het succes van ‘het sociale’ niet los te zien van twee andere verschijnselen uit de laatste dertig jaar: de bloei van het postmoderne denken en de opkomst van de interdisciplinariteit. In 1964 pleitte Emmens nog voor wetenschappelijk grensverkeer.⁹ Maar dat is inmiddels omgeslagen in een massale interdisciplinaire mobiliteit. Men betreedt op goed geluk vele vakgebieden tegelijkertijd. Sommige wetenschappers schrikken er niet voor terug te zeggen dat een nieuw onderzoeksgebied als Visual Culture berust op de kennis van 34 disciplines (bp.nawoord.3).¹⁰ Men trekt de grens echter onvoorbereid over, slechts afgaande op wat men van horen zeggen heeft of hoopt te zien. Men gaat zonder juiste uitrusting op reis. Men kent de taal niet, noch de gewoonten en dus overtreedt men (zonder het te beseffen uiteraard) de meest elementaire regels van het betreffende vakgebied. Men denkt niet nauwkeurig na en hoeft dat ook niet te doen omdat het gebruik van begrippen in de eerste plaats een sociale functie heeft, namelijk status te verlenen aan de reiziger die zich daardoor makkelijker bewegen kan in een groep gelijkgestemde (postmoderne) theoretici.

In die zin vormt het sociale inderdaad een bindende factor, want postmoderne auteurs zijn vooral op het ongebreideld uitwisselen van tekens uit. Niet de betekenisproductie is hun doel, laat staan de analyse van betekenisgevende processen, maar de deconstructie van betekenisvolle patronen. De postmoderne crisis, die inmiddels enigszins op zijn retour lijkt, werd altijd begrepen als een opening naar nieuwe werelden. De postmoderne auteurs zagen zichzelf daarbij als avant-gardisten die de toon aangaven. Volgens Assoun geheel ten onrechte.¹¹ Met evenveel recht is het postmoderne denken – naar analogie van de chaos waardoor de bestaande woord-beeldcomplexen uit de vroegmoderne tijd in het ongerede raakten – te beschouwen als een herschikking van conceptuele systemen zonder dat er van vooruitgang sprake is. Deze tekenstorm werd reeds in 1970 door

Roland Barthes voorzien. Hij zag haar niet als een vooruitgang maar als de noodzakelijke consequentie van een tot het uiterste doorgevoerde analyse van bestaande tekensystemen.¹² De postmoderne crisis maakt deel uit van dit turbulente culturele proces waar we nog midden in zitten. Het is een instabiele, maar – mede door de mondiale overdaad aan informatie en indrukken, zowel door migratie van beelden, woorden en muziek als van lichamen – onvermijdelijke overgangsfase waarbij de oude conceptuele systemen zich transformeren. Decennia lang gedragen door bevlogen intellectuelen die de wereld wilden veranderen, zal de voortdurende mentale ontleding van het bestaande denken en de fascinatie voor het nihilisme die ermee gepaard ging op termijn een nieuwe conceptueel evenwicht tot stand brengen waarin oude fragmenten herschikt en nieuwe verbanden gelegd blijken. De postmoderne intellectuelen spelen daarbij niet de verheven rol die zij zichzelf veelal toedichten. Ze gedragen zich veeleer als cognitieve wormen die oude conceptuele systemen blijven omwoelen.

Gelet op al deze verschijnselen, gelet op het feit dat in de alledaagse werkelijkheid vele historische tijden door elkaar lopen en gelet op grote gewicht dat de visuele cultuur vandaag de dag toekomt, zouden we bij het bestuderen van cultuur (in het bijzonder van de kunsten) heldere richtingaanwijzers moeten aan te brengen. Er zijn – opnieuw naar analogie van de vroegmoderne tijd – zoekmachines nodig die orde scheppen in de conceptuele brij van visuele en discursieve verschijnselen (bp.nawoord.1). Op dit moment ontbreekt de kaart. Iedereen heeft wel een idee of mening hoe het zit en wie het hardste roept krijgt de meeste aandacht. Wat althans in de academische opleidingen ontbreekt is een helder historiografisch overzicht van relevante disciplines en hun onderlinge verhoudingen. Men komt niet eens toe aan het inzicht dat Norbert Elias in 1936 formuleerde, namelijk het besef dat alles wat we voor vanzelfsprekend aannemen, geworden is. ‘Wat kan men aanvangen met vormen van denken die, door toepassing van een of andere kunstmatige abstractie, al het historisch geworden uit zijn natuurlijke stroombedding licht en er het ontwikkelings- en proceskarakter aan ontnemt, zodat het onafhankelijk van zijn ontstaan en veranderen opgevat en tot iets statisch gereduceerd wordt?’¹³

Wat eveneens ontbreekt is het besef dat er – zoals Spies ooit opmerkte – een volgorde zit in de vragen die men aan cultuurproducten stelt. Daarbij moet eerst de eigen contextuele inbedding en pas daarna de sociale roulatie en interpretatie (‘receptie’) ervan aan bod komen. Bovendien zijn bepaalde vragen volkomen irrelevant. Wanneer Hockney – om slechts één voorbeeld te noemen – een zoektocht onderneemt naar de technische oorsprong van het perspectief, illustreert dat slechts het belang dat wij vandaag de dag aan de techniek toekennen. (bp.nawoord.2.1-2). Wat eveneens ontbreekt is het inzicht dat sommige academische opleidingen – zoals de Faculteit Bouwkunde in Delft – slechts ‘wetenschappelijk’ geworden zijn door een speling van het politieke lot en geenszins door de kwaliteit van hun curriculum. Bijgevolg is de huidige

bouwkundig ingenieur een heterogeen ensemble waarin de middeleeuwse meester, de negentiende-eeuwse kunstenaar, de sociaal bevlogen ingenieur en de postmoderne intellectueel bij elkaar komen. Het resultaat is een hybride practicus, niet een wetenschapper die over de cultuurhistorische consequenties van 'de architectonische interventie' kan nadenken (bp.nawoord.2.3-4).¹⁴

Wat tenslotte ontbreekt is het besef dat wetenschappelijke begrippen dienen tot het bepalen en analyseren van het onderzoeksobject, niet om een verhaal van stoffering te voorzien, laat staan om de 'social talk' tussen intellectuelen te versoepelen. Alpers wees daar in 1996 nog eens op toen men haar om commentaar vroeg op het begrip 'visual culture' dat zij begin tachtig had geïntroduceerd. Dat begrip diende ertoe om overeenkomsten en verschillen te benoemen in de Hollandse beeldende kunst van de zeventiende eeuw en hun gewicht te bepalen ten opzichte van de Europese context. 'On such an account, visual culture is distinguished from a verbal or textual one. It is a discriminating notion, not an encompassing one. Disciplinary boundaries, like differences between artistic mediums, are a subject of investigation, not of denial'.¹⁵

Willen we de visuele cultuur ernstig nemen en de bestudering ervan meer laten zijn dan de hype van het huidige moment dan moet een begin worden gemaakt met wat ik eerder 'gedisciplineerd kijken' heb genoemd.¹⁶ Deze gedachte spoort met een observatie van Gerrit Komrij, die enkele jaren geleden het volgende opmerkte: '... het grootste probleem is wellicht dat wij slecht met beelden weten om te springen, dat er veel schort aan onze visuele scholing. Dat er een golf van neo-iconoclasten dreigt aan te komen. Onze receptie komt gecompliceerdheid te kort en kritisch vermogen. Onze ondeskundigheid verarmt het gamma van onze visuele prikkels. Vernauwt de reikwijdte ervan. Er is meer beeldkennis nodig. Feiten, dictees, rijtjes. Ideeën, historie, motieven. Tempo's, citaten, dubbelzinnigheden. Alles *mutatis mutandis*. Lezen moet men leren, maar naar iets kijken denkt iedereen te kunnen.' Wil men de bestudering van woord-beeldcomplexen in ruimere zin aanvatten, dan moeten onderzoekers (en studenten) zich trainen in het kijken, zoals men zich ook moet trainen in het lezen van literatuur. Dat daarbij verschillen zullen optreden tussen mensen is niet meer dan normaal. 'Het is waar', zo stelt Komrij in hetzelfde betoog, 'dat veel visueel ingestelde mensen moeilijk met het woord kunnen omgaan, om het vriendelijk uit te drukken, maar het is eveneens waar dat veel mensen die zich op de beheersing van het woord laten voorstaan en die flauwvallen van een spelfout bitter weinig kijk hebben op beelden en op de mechanismen, signalen en immanente gebruiken die aan het visuele vastzitten. Het is vaak verbazingwekkend hoe cru en onkundig ze zich tegenover de beelden die zich aan hen voordoen gedragen.'¹⁷

Uiteraard heeft de universiteit een taak in het verhelpen van deze gebreken – een taak die het culturele erfgoed en dus de lange termijn betreft. Zij dient in principe los te staan van de korte termijn zorg of men wel genoeg studenten binnenhaalt.¹⁸ Het nut van de cultuurhistorische sensibiliteit laat zich niet in

economische of financiële termen uitdrukken. De wisselwerking speelt zich binnen geheel andere registers af en op geheel andere termijnen. Want niet alleen Van de Waal die ik hierboven aanhaalde, ook Panofsky verdedigde de studie van de kunsten omdat het een culturele arbeid is van de eerste orde die hoe dan ook het denken en handelen van velen betreft. 'For he who leads the contemplative life cannot help influencing the active, just as he cannot prevent the active life from influencing his thought. Philosophical and psychological theories, historical doctrines and all sorts of speculations and discoveries, have changed, and keep changing, the lives of countless millions.'¹⁹

Richtingaanwijzers plaatsen en het disciplinaire landschap in kaart brengen vooronderstelt echter inzicht in de historiografie van die disciplines. Kennis van nu moet gewogen kunnen worden ten opzichte de geschiedenis die het disciplinaire weten heeft doorgemaakt. Ik sluit me dan ook aan bij Moxey die voor de kunstgeschiedenis opmerkte '... that it is only if we historicize the position of the interpreter, if we can attempt to articulate our values and relativize our claims to knowledge in the light of our own cultural specificity, that we can fully recognize the political significance of what we write. This insistence on the "politics" of history will be particularly irksome to those who believe in the immanence of their own interpretations, those who believe that their histories actually coincide with the "order of things".'²⁰ Uitgaande van die kennis wordt ook begrijpelijk hoezeer wetenschappers die denken vanuit 'het sociale' de vraagstelling beperken tot een al te eenvoudige oplossing en koersen op een al te gemakkelijke uitwisseling van 'informatie'. Interdisciplinariteit voert alleen tot kennis wanneer disciplines behouden blijven, die hun eigen onderzoeksobjecten en vraagstellingen formuleren. In die zin hecht ik aan een uitspraak van Huizinga die de taak van de cultuurgeschiedenis eens op eenzelfde manier omschreef: 'Juist op dit gebied van een speciale morfologie van de cultuur ligt de grote samenhang van al die geesteswetenschappen onderling, die zich onder het begrip historie in de alderwijdste zin laten verstaan. Elke arbeidt op haar eigen terrein, maar het is nodig, dat er contact is tussen allen.'²¹

In dat verband wil ik eindigen met een uitspraak die Ernst Gombrich over deze kwestie heeft gedaan. Wil men historisch beeldmateriaal gebruiken voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek, dan dient men eerst vast te stellen met wat voor soort 'beelden' men te maken heeft. 'The social scientist has his own problem situation, his own theories he wishes to test and investigate. What he cannot tell unaided is what the land is like on our side. (...) The psychologist interested in the processes of creativity, the economist studying the correlation of investment and enlightened patronage, the sociologist plotting the fluctuations of taste, they cannot begin their work before they have decided what evidence to use and what is their *explicandum*. It is this I had in mind when I suggested at the outset that the social scientist can assist the art historian, he cannot replace him.'²² Hoewel de taak die Gombrich in 1973 voor de kunsthistoricus zag weggelegd – namelijk als

hoeder van de canon optreden²³ – inmiddels wel veranderd is, blijft zijn opmerking over de relatie van sociale wetenschap en kunstgeschiedenis nog steeds van kracht.

* * *

In het voorgaande hebben al deze overwegingen een rol gespeeld. Al met al geloof ik dat het zeventiende-eeuwse huis een gelukkige keuze bij het onderzoek naar de regels van het denken was. Het clichébeeld waarmee ik mijn onderzoek aanving maakte een intensieve bewerking noodzakelijk. Het patroon waarin het beeld ingebed was moest stukje bij beetje onderzocht worden, voordat het cliché uiteindelijk kon kantelen. Mijn historisch formalistische analyse laat zien dat het huis niet alleen als bouwwerk maar ook als discursieve, visuele en mentale grootheid in de loop van de tijd diverse transformaties onderging. Maar het laat ook zien dat de regels van het denken over het huis zelf aan verandering onderhevig zijn geweest en een eigen veranderingssnelheid kent. Met meer *couleure locale* en minder dramatisch geformuleerd dan de evocatie van Klee's *Angelus Novus* door Walter Benjamin,²⁴ geeft Cats' beeld van de roeiende maagd een passende illustratie van de wijze waarop het cultuurhistorische onderzoek der kunsten haar toekomst tegemoet gaat (bp.nawoord.4). Zij beweegt zich voort, roeiend met de riemen die ze heeft, met zicht op de wereld waar ze vandaan komt en met de rug naar de haar nog onbekende toekomst toe:

Ick stont te Leyden eens en keeck,
En leerde toen een soete streeck,
Daer quam een vryster roeyen aen,
Gelijck daer veeltijts wort gedaen,
De vrouwen, als het is bekent,
Sijn veel tot roeyen daer gewent;
Het meysje flux en onvermoeyt
Quam na de kaye toe geroeyt,
Ick, die hier op nam goet gemerk,
Stont vast en dacht, wat vreemder werck!
De vryster wil aen desen kant,
Maer slaet het oog op `t ander lant;
En niet te min sy vordert meer,
Als ofse ging den rechten keer.
"Siet vrienden, hoe de weerelt gaet,
"De schijn is anders als de daet:
"Schoon of een maegt den rugge biet
"Ten hindert aen het roeyen niet.
Rosette spreekt tot Sibille, in:

Jacob Cats, *Vryster*, ADW I, p. 263.

Noten Nawoord.

1. Deleuze 1979, pp. ix-xvii.
2. Barthes 1975, p. 273 noemt het veranderen van geschiedenis in natuur hét grondbeginsel van de mythe.
3. Frijhoff 1998, pp. 16-17.
4. Summers 1981, p. 104.
5. Frijhoff 1998, p. 17.
6. Althusser 1976.
7. Doniger 1998, p. 52.
8. Huizinga 1995, pp. 117-118.
9. Emmens 1964, p. vii.
10. Walker & Chaplin 1997, p. 3.
11. Assoun (Alst & Linssen 1988, p. 11) formuleert het als volgt: 'Het postmodernisme is een filosofische duizeling. Het is zelf een duizeling, maar men is ook gefascineerd door de duizeling. En dan bedoel ik duizeling van de rede. Zoals ik reeds stelde, noem ik dit in zekere zin hysterisch, dat wil zeggen dat men in de verleiding van zijn eigen crisis blijft steken.'
12. Barthes 1975, pp. 9-10.
13. Elias 1990, p. 16.
14. Baudet 1992, pp. 208-211, 233-240; Smienk 2000. Ik zal in de toekomst dit verschijnsel aan een nadere analyse onderwerpen.
15. Alpers 1997B, p. 26.
16. De Mare 2000.
17. Komrij 1996, p. 27.
18. Doniger 1998, pp. 154-155. Zoals het ook los staat van de te zeer opgevoerde wetenschappelijke productie op dit moment.
19. Panofsky 1955C, p. 23.
20. Moxey 1994A, pp. xii-xiii. Zie ook Stam 2000, p. 240; Post 1997, pp. 1-31.
21. Huizinga 1995, p. 120.
22. Gombrich 1975A, p. 57.
23. Gombrich 1975A, p. 57.
24. Benjamin 1980, I-2, pp. 697-698.

SUMMARY

Summary

The House and the Rules of Thought. A cultural-historical investigation into the work of Simon Stevin, Jacob Cats and Pieter de Hooch

The accepted picture

Since the 19th century the ‘Dutch Home’ has been a revealing cliché. It supposedly originates in the 17th century. A bourgeois mentality, cosiness, cleanliness, Calvinistic morals and ‘modern’ housekeeping are thought to be characteristic for the house and home of the well-to-do citizen and his family. This bourgeois home forms one of the benchmarks for understanding the Dutch Republic, the special place that this Republic occupies in early modern Europe and the subordinate position of the housewife (Introduction).

The concept of the Dutch Home as a 17th-century invention is often associated with the civilizing process. Norbert Elias theorized that early modern state formation was accompanied by an increasing self-control and a ‘disappearing behind the curtains’ of certain forms of behaviour. Since Elias the home with functionally differentiated rooms has been regarded as tangible proof of this civilizing process: in the 17th century the sensitive citizen withdraws together with his family into the home and shuts himself off from the hostile outside world. The monumental patrician canal houses, the paintings of Dutch interiors and the moralistic writings of the Calvinistic authors are cited by many studies as illustrations of this idea. The floor plan of a house (Vingboons), a striking moralistic quotation (Cats) or an exemplary genre painting (De Hooch) serve as ‘proof’ of the special place taken by Holland in the development of Western culture. In this way the Dutch bourgeois-Calvinistic culture supposedly differs from both the Italian urban-aristocratic culture and the French elite courtly culture.

Sources

As an art historian it was an obvious step for me to take a critical look at the sources generally used to support such views – in the fields of architecture, literature and painting. I have departed from the usual route, however, in not examining these sources in their social context. Indeed, I have deliberately assigned a subordinate role to the socio-political context in this study.

My chief goal is to analyse these sources within their own domains and traditions. Their number must be limited in order to enable a precise examination. I therefore concentrated on the architectural treatise *Onderscheyt vande oirdeningh der Steden* and *Byvough der stedenoirdening, vande oirdening der deelen eens hvis Met `t gheene daer ancleeft* (1649) by the engineer Simon Stevin (1548-1620), who originally came from Bruges but later worked in Holland; on the *Houwelick* (1625) by the Pensionary and poet Jacob Cats (1577-1660) and the

work of the painter Pieter de Hooch (1629-1684). The latter is examined in combination with the *Inleyding tot de Hooge School der Schilderkunst: Anders de Zichtbaere Werelt* (1678) by the author and painter Samuel van Hoogstraten (1627-1678). Apart from the fact that these sources explicitly relate to the house, it is important that the cited authors form part of the cliché of Dutch identity, the Dutch Home and Dutch domesticity. This trio made an important contribution to the image of early 'modernity' in the Dutch Republic. In the national consciousness Stevin stands for anti-Aristotelian scientific rationalism, Cats for patriarchal Calvinism and De Hooch for bourgeois intimacy.

Chapter 1: The methodology of historic formalism

This study is neither specialist nor synthetic. It aims to produce a comparative study that respects the specific issues and the accompanying conceptual apparatus of architectural, literary and art history. At the same time I investigate how the results of the respective disciplines can be mutually related in a useful manner. In the process I assume that the relationship between words and images, between discursive and non-discursive elements in the sources, is different in each case. This renders the comparison both more complex and more interesting. After all, the examination of a historical poetical work is not the same as the examination of an architectural drawing or a painted scene. Thus this study contains no hermeneutical analysis or history of ideas that reveals the original meaning, idea or essence of a source. I am primarily concerned with the issue of how rules of thought generate the house as a significant concept. By focusing on the rules of thought it is possible to investigate the relationship between the sources at the epistemological level.

The question at hand thus has two elements. Firstly, we have the theoretical question about the regulation of thinking in the various domains (What can be thought? What are the rules governing thinking? Who formulates them?). This question centres on the differentiation and analysis of the various levels of meaning in a source, the way that these layers are structured and how they affect each other. Secondly, there is the more historical question of how, on the basis of these levels, one can explain what is thought, formulated and imagined with respect to the house. What is the core of the special conceptual configuration of 'the house' in early modern Holland?

Theoretical backgrounds

My historical formalism draws in theoretical terms on two separate traditions. Firstly, the fairly recent development of historical anthropology (Peter Burke, Willem Frijhoff, Carlo Ginzburg). Here, historiography on the basis of large social models is replaced by attention to everyday details and the way that these have changed in the course of time. The broad concept of culture in this tradition and its attention to diachrony allows – by analogy – an investigation of the

historical views on art in the early modern period without being hindered by 20th-century preoccupations on the subject. Secondly, there is an older tradition that concentrates on a systematic analysis of the language system and which emphasizes the synchronous patterns in thinking and narration. In this tradition I include structural linguistics, Russian formalism, narrative analysis, semiotics and the structural anthropology of Claude Lévi-Strauss. It also includes recent methods that broaden the field of studies through systematic analysis of the image, such as film semiotics.

My cultural-historical study of the arts takes from the first approach its attention to the historical variability of the phenomena that are often viewed as inert (in this case the concept of art). From the second approach I take the attention to the systematic foundation of the early modern concept of art (the concept of art is based on shared conventions, typical of the early modern period but specific for architecture, literature and painting). The combination of these two perspectives allows me to establish the particular relationship between the word and the image in the early modern concept of art. By focusing the study on a specific case – the conceptual modelling of the ‘house’ in the fields of architecture, literature and painting – I attempt to formulate, to test and to implement this new methodology. Furthermore, this method is related to two historical-theoretical approaches. Firstly the archaeological method of Michel Foucault, which examines the epistemological transformations in European thinking. Secondly the analysis of the early modern Dutch visual culture by Svetlana Alpers. The ‘descriptive analysis’ that I present in Chapters 2, 3 and 4 contains both the presentation of the theme *and* source materials. The rearrangement of the source material demonstrates the theoretical approach.

Structure of the book

Chapter 1 has two sections. In Section I of this chapter I explain my choice of the above-mentioned methodology, also dealing with a few developments in related disciplines. In Section II of Chapter 1 provide an overview of the current views on the work of Stevin, Cats and De Hooch.

Chapters 2, 3 and 4 are arranged in the same manner, consisting of two sections each. In Section I of each chapter I examine the levels that I believe to be most relevant to the source in question. This does not however mean that no other layers exist – the more detailed the examination the more nuances one will discover. Section II always deals with the same source, but the focus of study is on the internal relationship of the levels and on how these can be ordered within the early modern European context. When selecting the levels I have also been guided by the composition of the whole, so that each chapter consists of roughly the same number of sections.

In Chapter 5 I conclude my study on two levels. In Section I of this chapter I connect the three content-related analyses on a higher plane by linking them on

the one hand with the burgher culture and on the other with the scientific revolution. Section II contains a theoretical reflection on the applied methodology against the background of the historiography of 20th-century art-historical scholarship.

Chapter 2: Simon Stevin – between manual and treatise

I commence with Stevin's extensive treatment of the properties of building materials. His house appears to be a physical structure, subject to laws of Nature. Since Vitruvius the classic principle of suitability maintains that the form should conform to the nature of the material used. Durability is dependent on a skilful balancing of the beneficial and harmful physical properties (2.1.1.). Stevin's inventions aim to promote odour-free air, permanent sunlight, pure water, smokeless fire, uncorrupted food and a closed privy flushed by rainwater. With his inventions Stevin intends to create full-fledged, autonomous rooms which serve to balance the health of the house and its inhabitants. His 'findings' form the classical parameters for a healthy place (2.1.2.). Here, living creatures are classified according to their place in the order of Nature. In Stevin's house the 'chamber arrangement' is based on the (good *and* harmful) properties of several inhabitants under one roof. Differences in status, age and sex always lead to inconvenience and disturbance. By providing all inhabitants with purified and relieved chambers Stevin solves the issue of inconvenience in a classic manner. It is not an 'increased wish for privacy' but an appropriate passage and internal dignity that gives his house a wealth of doors, privies, little fountains and two staircases (2.1.3.). Moreover, Stevin assign natural potentialities to numbers, lines and geometrical forms. The ratio of his drawings as formal pattern is related to the early modern view that Nature imposes order. The house drawing as an arrangement of lines contains true knowledge (Stevin's term is *wis-kunde*, meaning both mathematics and 'science of knowledge'). Stevin's exemplary house drawing, based on Fibonacci numbers, thus can generate many appropriate house forms and is not a blueprint for a real three-dimensional building (2.1.4.).

Part II of Chapter 2 takes a wider perspective, even though still concentrating on Stevin's architectural treatise. I compare his work to architectural treatises within the tradition, such as those of Vitruvius, Alberti, Serlio and Palladio. I also compare it to contemporary Dutch works on the art of architecture, such as those of De Bray, Van Campen, Vingboons and Goeree. This reveals that Stevin's views on 'pillars', 'equilaterality' and 'pleasant appearance' are derived from the classical views on a balanced coordination ('concinnity') of the parts in a natural order. Thus one should not interpret his thinking on 'mathematic' and 'symmetry' as a forerunner to concepts of scientific measurability and eternal beauty (2.2.1). Although the house had formed part of architectural thinking since Vitruvius, in the early modern treatises it was assigned a new position. Simultaneously there was a shift from a description of measurements (Vitruvius) to a description of

drawing procedures (Alberti) finally resulting in series of differentiated drawings (Serlio, Palladio). Stevin's drawing is a memorable (because visual) condensation of this art of building (2.2.2.). Finally, there is an examination of Stevin's view of the art of building as an early modern science. For him an art (*ars*) consists of a complex of general rules that can be defined with the help of terms (*kunstwoorden*) and that contain differentiated knowledge and skills. A good architect is able to act appropriately and to construct a solid, durable and suitable building. The scholarly nature of *bouwconst* is thus not based on the mathematical principles of the Renaissance design process as posited by Wittkower. Architecture is an 'art' which requires a complete knowledge of Nature (*spiegheling*) of which practical intervention (*daet*) is a part (2.2.3.).

Stevin presents a comprehensive and cohesive system of architectural knowledge with an Aristotelian foundation. He applies the drawing as a graphic and cohesive demonstration of the knowledge that an architect should possess. His mathematical (*wisconstighe*) drawing is above all a visual means of demonstrating and training methodical thinking. His treatise thus occupies the middle ground between two other categories. On the one hand the modern manual that consists of 'practical details' without an epistemological context. On the other hand the treatise (*traktaat*) in which the formal relationship is, by contrast, very strong and which already lends the material in question a degree of truth through its form. Around 1800 there was a resurgence of interest in the house, but then from the perspective that architecture is a 'good means of serving people and society'. This makes the house a very different architectonic object than that envisaged by Stevin in the early modern period.

Chapter 3: Jacob Cats – between morality and mythology

Chapter 3 begins with a description of domestic affairs in their trivial materiality. This involves a separate domain (*oikos*) that Cats, in the classical manner, associates with the wider Commonwealth (*polis*). By allowing household goods and healthy food into the house in moderation, through daily maintenance of order, through supervision of objects' material condition, through classification of daily acts according to age, sex, status, time and chamber in the house, a domestic order is created (3.1.1.). It then appears that, according to Cats, every entity, living or inanimate by nature exerts an attracting force on its consort. Stones, trees, animals and human beings pair and generate offspring. For the human being, following this urge is a perilous course. Cats presents a tableau that describes the fates of the human characters who hurry into marriage: many stray from the correct path. This shows the importance of an honest and honourable courtship in which one character approaches the other in accordance with the rules. Marriage forms a keystone of Nature as a divine universe in which all beings strive for friendship and harmony (3.1.2.). Nonetheless these efforts mark only the beginning of the labour of marriage. Man and woman are revealed as being prey

to fierce passions. Constant effort is required in order to govern the passions of body and soul in the Aristotelian sense. Both husband and wife should acknowledge the varying moods of their consort and protect their weaknesses. In this way it is possible to live with each other's propensities in an appropriate state of peace. If husband and wife also treat children and servants in the same manner then this will engender respect and do the house a great service (3.1.3.). Finally, Cats creates a spiritual vault above the earthly worries and affairs that fill the house and the lives of the human characters. Since the Reformation, day-to-day work had acquired a sheen of the eternal. Doing trivial things became an honourable calling. Cats localizes the spiritual universe in the house and sets up a vertical connection between everyday life and more comprehensive Christian accounts. In fact, one does not marry for one's own sake or for each other's sake, but to fulfil a divine obligation (3.1.4.).

In Section II of the chapter 3 set Cats' work in a European context. I compare it with that of Alberti, *Le Ménagier de Paris*, De León, Perkins and relate it to terms used by women such as De Pisan and Van Schurman when writing about marriage. They all view marriage as a issue of honour. Cats speaks in terms of esteem, dignity and reputation. The domestic domain is not a separate sphere in which the master of the house rules over all its inhabitants. The married couple is the smallest unit in urban public life. Both husband and wife have a duty to live their lives wisely. Matrimony thus becomes a matter of both complementarity and equivalence – a view reminiscent of the Jewish tradition (3.2.1.). The art of well-being (*ars bene vivendi*) is also dealt with by other early modern authors. This art is presented in different variations that are not subject to religious limitations. Complete obedience to a woman's (older) spouse as a form of wisdom (*Le Ménagier de Paris*), the choice of a good wife to secure both offspring and family property (Alberti), a virtuous man who will be rewarded by God with the gift of a strong woman (De León) or the Christian marriage as a means of spreading the Christian doctrine (Perkins) – all these themes can be viewed within the early modern scheme. Cats adds his personal mix to this collection (3.2.2.). I conclude with the composition of the *Houwelick*. Cats attempts to prompt his reader to consider marriage and applies a wide range of classical poetical and rhetorical means to achieve this. He gains the favour of the reader, focuses his attention and plays on his emotions. The apparent linearity of his narrative is based on repetition, reversal, contrast, parallelism and a combining of elements and motifs. This approach creates (in Aristotelian terms) an eloquent 'mean' or middle ground. Following a sequence of stormy, moving, joyful and wounding events the reader experiences the peace and quiet about which Cats speaks: the balance between the extremes is reached in the process of reading itself (3.2.3.). In addition Cats presents engravings which visualise various 'worlds' in a symbolic manner. He sees these depictions as instruments to induce the process of reflection.

The analysis shows that Cats' *Houwelick* occupies the middle ground between a 19th-century morality with all its moral norms on the one hand, and classical myth with its exploration of collective dilemmas on the other. Cats puts forward an Aristotelian ethic: thought will prompt the burgher to act appropriately. In the 19th century Cats was praised for his domestic poetry, his work was read at the domestic hearth and his edifying words were used in the process of nation-forming. But in fact this led to the creation of a completely new 'Father Cats' who had little in common with the early modern thinker who dealt with the house and marriage as classical themes.

Chapter 4: Pieter de Hooch – between framework and seriality

In the fourth chapter I examine not only the paintings of Pieter de Hooch but also the writings of the painter and author Samuel van Hoogstraten on the art of painting. Art historians view them as representatives of two different schools, with Dutch realist painting opposed to Italian classicistic history painting. For decades this opposition has been the subject of a fierce 'realism' debate. But the significance of this contrast is reduced when one considers the cultural migration of artists, of painterly techniques and of concepts of painting within Europe. Extending this approach, I examine how the art of painting is formulated in the 'image' (De Hooch) and in the 'word' (Van Hoogstraten). For De Hooch the art of perspective (*doorzichtskunde*) is a natural method of dividing a plane surface with lines, by which process the plane is overlaid with fields of varying size and shape. The 'chamberscape' (*kamergezicht*), by analogy with the landscape, provides a vista that draws the eye into all corners of the plane surface. The notion of 'perspective' as an objective, accurate and rational technique that, through a 'spatial window', provides the self-assured Renaissance man with a view of three-dimensional reality is not supported in the early modern writings (4.1.1.). The painter studies the natural actions of sunlight and shadow, the 'chamber light' (*kamerlicht*) and transforms this into graduations of light and dark on the plane surface. Reflections, reflexes and gloss, intense or filtered light, rays of light that graze or penetrate, moonlight or candlelight: all these provide means for transfiguring the nature of everyday objects in images. De Hooch's 'sun-drenched, warm and intimate interiors' do not signify a sense of hygiene or of morals, but instead optical knowledge of Nature (4.1.2.). In our media colours prove the 'genuineness' of the message, but in early modern conventions they are based on hierarchy. An artist needed to know the beneficial and harmful properties of pigments because he mixed the paint materials himself. The natural colour spectrum is marked by progeny, by mutual friendship or enmity, analogous to an family of persons. A painting is harmonious when pigments are sorted and arranged in accordance with the rules (4.1.3.). Human figures do not have a special status in De Hooch's work. Bodies – both animate and inanimate entities – are recognizable figures that arise from the painted relief. Following nature means

striving for suitable positioning of ‘parts’ (according to age, sex, gesture, status, material). In this way one can avoid lopsided bodies, hybrid figures and monsters. Bodies must be ‘in their element’ and show variation. With the use of a limited number of treatments (substitution, rotation, changed in localization and in dressing of the bodies) De Hooch generates a recognizable series of varied ‘chamberscapes’ (4.1.4.).

In Section II of Chapter 4 this issue is given a more general treatment. The 19th-century term ‘genre painting’ and the recent cover-all term ‘history painting’ have supplanted early modern terms. The multi-staged acquisition of the parts of art that a master painter should have at his command is interpreted as a hierarchic judgement of the content of the painting. In fact, the early modern ‘history’ forms the test piece (literally, ‘masterpiece’) in which the master demonstrates his complete knowledge of painting by making the most complex picture (4.2.1.). A further issue relates to the historical position of the ‘domestic interior’. An investigation of the domestic tableau since the medieval illuminations shows that the image itself gained a new status in Europe between 1450 and 1600. What was originally a mirror of spiritual spheres slowly developed into the plane surface on which the natural order was unfolded and classified in all its visible parts. Hybrid mixtures (monsters, witches) appear, along with temporary interim products (emblemata) and lasting combinations (chamberscapes, still-life, landscape) which order the heritage in line with new conventions. The ‘households of Jan Steen’ test the new pictorial codes of the chamberscape in an astute (*kluchtige*) manner. This visual turbulence (*beeldenstorm*) affected the Dutch visual culture just as strongly as the Italian. It is not so much a registration of social and religious reorientations, but in fact it contributes actively to this process (4.2.2.). Indeed, the image acquires a strategic significance in the rendering and transferral of true insights. The art of drawing brings the world within arm’s reach. At the same time the enticing potential of images is emphasized. Hence true knowledge and imagination are compatible in the early modern rationality: both are embedded in Nature. In the painter these two elements come together. The gathering of general knowledge relating to the visual world takes place in the mind. These changes in the status of the image also cast a new light on the contemporary debates regarding the ‘misuse’ of religious and titillating images (4.2.3.). All things considered, the work of De Hooch and Van Hoogstraten is a much stronger part of a European trend than has previously been thought. Writings on the art of painting in Holland and Italy belong to the same paradigmatic field. In the course of the 18th century the cognitive system shifted, a hierarchy themes was established and the interrelationship of the concepts changed. In the 19th century these changes finally led to a transformation in which the ‘art of painting’ gave way to the considering of Art (4.2.4.).

Hence De Hooch’s corpus of painted planes stands somewhere between the 19th-century framework, viewed as a unique Art product of eternal beauty, and

17th-century seriality, viewed as variations on a pattern that is realized only as a series. With his painted chamberscapes De Hooch installed a set of conventions that went on to lead a life of their own. The classic chamberscape migrated and re-emerged in later centuries, not only in painting but also in the classic Hollywood film.

Chapter 5: The image as carrier of knowledge

In Section I of this chapter I put the foregoing in a European perspective, viewed as a centuries-old network of cultural shifts and modifications. Cultural-historical research into parallels and local variations is more interesting than amplification of the differences. With regard to this more general level I defend three positions. 1. *The antique concepts of natural philosophy had a stronger resonance in early modern culture than is often thought.* The history of science has shown how innovators such as Descartes competed with Aristotle in ‘the study of Nature’. Stripped of medieval scholasticism, Aristotelian natural philosophy remains the foundation on which the ‘revolutionary’ innovations spring up. The medieval master is transformed into two figures: on the one hand the practising academic, on the other the technician who carries out the work. (5.1.1.). 2. *Image and visual conceptualization were of strategic importance for the establishment, rendering, transferring and appropriation of (true) knowledge.* The multifarious reordering of antique knowledge in the early modern period, described by Cohen as the genesis of a ‘universe of precision’, was based in part on the certainty that had been ascribed to visual knowledge in Europe from the 13th century onwards. This knowledge included craft knowledge, visual transfer of knowledge and a discursive system of rules. Thus the knowledge-saturated image became a means of starting the thought process (5.1.2). 3. *Burghers and burgher culture contributed more to the perpetuation of the innovations in early modern thinking than did the courtly culture.* The sovereign invested money, food and accommodation in scholars and painters in order to carry out politics and to shape the world (militarily and symbolically) to his wishes. The burgher invested this concrete knowledge in himself and the well-being of his family. The 16th-century ‘industrious revolution’ (De Vries) correlates with this investment by burghers in the domestic domain and undermines Elias’ theory that the civilizing process had its epicentre in the courtly culture (5.1.3.). On the basis of a discussion of Van Hoogstraten's *Perspective from the Threshold* I bring together and synthesize my findings. A historical-formalistic analysis of this early modern painting shows that we should understand the house, with all its details, in the light of the prevailing Aristotelian natural philosophy. The house as architectural construction springs from classical views regarding the interplay of natural forces. As a place where a family resides under one roof the house is based on knowledge regarding the dignity of all family members and the disruption that they can cause each other. The house as painted plane presupposes true knowledge of all perceivable aspects

of Nature, demonstrated by the master with a trained hand on the plane surface. The house as an honourable enterprise requires insights into the natural qualities of the master and mistress of the house, into domestic economy, varying marital moods, divine procreation as foundation for the Commonwealth and as spiritual counterpoint in the cosmic universe. The burgher and his family are not so much cornerstones of the social order, but the classical keystone in a Natural (divine) universe. (5.1.4.).

In Section II of the chapter I relate my working method to the genealogy of art-historical terms in the 20th century. The work of Warburg, who advocated a cultural-historical history of art a full century ago, can be reread in this light (5.2.1.). Others such as Panofsky, Wittkower and Gombrich extended Warburg's line but ultimately made other choices. This was partly for cultural-political reasons (protecting civilization during Nazism by emphasizing Plato's idealism), partly due to the changing scholarly climate (greater influence of psychology, with attention given to the 'beholder's share') (5.2.2.). In the post-war Netherlands Van de Waal and Emmens attempted to think through the work of these authors in their complexity (5.2.3.). Since the 1970s popular iconological interpretations (genre painting) and architectural-historical interpretations (Dutch classicism) have reduced this art-historical thinking. As a result, both the elite and the broad public apply today a 'Platonic' paradigm to the Dutch Golden Age, in which the Aristotelian basis for the art of painting, the art of building and the art of well-being remains a blind spot (5.2.4.).

The future of cultural-historical research in the arts

I view historical-formalism as a fruitful method for investigating the early modern arts. By separating out the various elements of cliché concepts such as the 'Dutch home' within the history of architecture, literature and art and examining their various levels, it appears possible to reveal new relationships. These relationships are often obscured by the current perspective by which people spontaneously view the world – even in the past.

In contrast to frequent claims, this current perspective is not determined by a 'visual turn'. Western culture has been marked by a 'social turn' for at least a century and in recent decades this has also manifested itself in the academic world. Due in part to this, 'communication' has become the central term and cultural products (word or image) are regarded as vehicles for intentions or messages that people exchange with one another. There is an apparent reluctance to acknowledge that the arts have their own history and temporality, possess their own conventions and codes with meanings that transcend those of social communication. As the many recent studies in this field indicate, the social perspective has made our understanding of the arts more superficial. A study based on the social sciences investigates everything do with the visual arts, except the image itself. The emphasis on social interaction has rendered knowledge of

historical forms of culture superfluous. As a consequence the ability to distinguish between art and mass culture becomes irrelevant. Postmodernism and interdisciplinary approaches have been able to develop within this broadening of cultural research but a price has had to be paid: namely that the disciplinary boundaries become indistinct and that the value of theoretical terms is no longer acknowledged.

The advantage of historical formalism is that it focuses on the cultural forms as they present themselves historically. It investigates the cultural morphology layer for layer, analyses the mutual relationship between these layers, tracks down the resulting meanings and provides insight into the nature of new meanings thus generated. In this manner a historical-formalist perspective accommodates a potential to analyse a great range of discursive and non-discursive formations in time, space and culture.

Heidi de Mare

Leiden, 10 November 2002

BIBLIOGRAFIE

Primaire literatuur

- Alberti, L.B., *De Pictura*. 1435, *Della Pittura*. 1436.
- zie C. van Eck & R. Zwijnenberg 1996.
- zie J.R. Spencer 1966.
- Alberti, L.B., *De Re Aedificatoria* 1485.
- zie J. Rykwert, N. Leach & R. Tavernor 1988.
- zie G. Leoni 1755.
- zie M. Theuer 1912.
- Alberti, L.B., *I Libri della Famiglia* 1434-1443.
- zie R.N. Watkins 1969.
- Aldrich, K., P. Fehl & R. Fehl, *Franciscus Junius. The Painting of the Ancients*. Berkeley 1991.
- Angel, P., *Lof der Schilder-Konst* 1642. Facsimile Amsterdam 1972.
- Aristoteles, *Ethica. Ethica Nicomachea*.
- zie C. Pannier & J. Verhaege 1999.
- Becker, B., *D.V. Coornhert. Zedekunst dat is wellevenskunste*. Leiden 1942.
- Beverwijck, J. van, *Schat der gesontheit* 1636.
- Beverwijck, J. van, *Van de Wtnementheyt des vrouwelicken geslachts, verciert met kopere platen; ende verssen van Mr. Corn. Boy*. Dordrecht 1643 (1639).
- Beyer, A. & U. Schütte, *Die vier Bücher zur Architektur*. Darmstadt 1986.
- Biens, C.Pz., *De Teecken-Const: ofte Een korte ende klaere aen-leydinghe tot die lofelijcke Const van Teecken en tot Dienst ende behulp van de eerstbeghinnende Jeucht ende liefhebbers, in Elf Capittelen vervat* 1636.
- zie E.A. de Klerk 1982.
- Blankaart, S., *De Borgerlyke tafel. Om lang gezond sonder ziekten te leven. Mitsgaders een beknopte manier van de spijsen voor te snijden, en een onderrechting der schikkelijke wijsen, die men aan de tafel moet houden* 1633. Facsimile Amsterdam 1967.
- Blankert, A., *Hollands Classicisme*. Rotterdam 1999.
- Blom, F.R.E., *Domus. Het huis van Constantijn Huygens in Den Haag*. Zutphen 1999.
- Blunt, A., *P. Le Muet. Manière de bien bastir* 1623 Facsimile Richmond 1972.
- Boer, P. den, *Simon Stevin. Het Burgherlick Leven*. Utrecht 2001.
- Bolle, D., *Jacob Cats. Alle de werken*. Rotterdam 1876.
- Bolten, J., *Chrispijn van de Passe. 't Ligt der teken en schilderkonst*. Facsimile Soest 1973.
- Boon, A., *Romeinse dialogen. Gesprekken met Michelangelo en Vittoria Colonna*. Amsterdam 1993.
- Bouwman, J., *Anna Maria Schuurman. Verhandeling over de aanleg van vrouwen voor wetenschap; vertaling R. ter Haar, inleiding van A.C.M. Roothaan*. Groningen 1996.
- Bray, S. de, *Architectura Moderna ofte Bouwinge van onsen tyt* 1631.
- zie E.R.M. Taverne 1971.
- Breward, I., *The Work of William Perkins*. Appleford/ Abingdon/ Berkshire 1970.
- Brummel, L., *Roemer Visscher. Sinnepoppen* 1614. 's-Gravenhage 1949.
- Brune de Jonge, J. de, *Wetsteen der vernuften, oft, Bequaam middel, om van alle voorvallende zaken, aardiglik te leeren redeneren* 1644.
- zie P. Koning 1990.
- Bull, G., *The lives of the artists*. Harmondsworth/ Middlesex 1965.
- Castiglione, B., *Il libro del Cortegiano* 1508-1518.
- zie A. Haakman 1991.
- Cats, J., *Alle de wercken I en II* 1655 (hierna te citeren als ADW I en II). Facsimile Amsterdam 1712 en 1978.
- zie D. Bolle 1876.
- zie J. van Vloten 1862.
- Cats, J., *Sinne- en Minnebeelden* 1618-1627, in: ADW I, pp. 1-106.

- Cats, J., *Emblemata Moralia et Oeconomica* 1627, in: ADW I, pp. 107-152.
- Cats, J., *Houwelick, dat is, Het gansche Beleyt des Echten-Staets; Afgedeelt in ses Hooft-stucken, Te weten Maeght, Vryster, Bruyt, Vrouwe, Moeder, Weduwe, Behelsende mede de Mannelycke Tegenplichten* 1625, in: ADW I, pp. 235-424.
- Cats, J., *Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tyt. Van nieuws oversien, vermeerdert en verbeteret. Elck Spiegle hem selven* 1632, in: ADW I, pp. 477-666.
- Cats, J., 'Voor-reden', in: *Trou-ringh* 1637, ADW II, pp. A2-B3 recto.
- Cats, J., 's Weerelts begin, Midden, Eynde, Besloten in den Trou-ringh met den Proef-steen van den Selven' 1637, in: ADW II, pp. 1-270.
- Cats, J., 'Gront-houwelick. Dat is: beschrijvinge van d'eerste Bruyloft, gehouden in den paradijse, tusschen Adam en Eva, eerste voor-ouders aller menschen', in: *Trou-ringh* 1637, ADW II, pp. 1-14.
- Cats, J., 'Liefdes Vosse-vel. Proef-steen op het Trou-geval van Faes en Alette', in: *Trou-ringh* 1637, ADW II, pp. 259-267.
- Cats, J., 'Lof-sangh op het geestelick Houwelick van Godes Soon', in: *Trou-ringh* 1637, ADW II, pp. 219-252.
- Cats, J., *Ouderdom, Buyten-Leven en Hof-gedachten op Sorghvliet* 1653-1655, in: ADW II, pp. 273-348.
- Cats, J., *Invallende Gedachten op voorvallende gelegenheden* ca. 1654, in: ADW II, pp. 391-418.
- Cats, J., *Afbeeldinge van het Huwelick, en 't geen daer ontrent is, onder de gedaente van een Fuyck* 1642, in: ADW II, pp. 453-460.
- Cats, J., *Dood-kiste voor de levendige, of Sinne-beelden uyt Godes woordt* ca. 1647, in: ADW II, pp. 461-526.
- Cats, J., *Tachtig-jarige bedenckingen, Daer in aangewesen word, hoe alle Passien, driften, ja gebreke der Menschen soo bestiert kunnen worden, dat de selve aan ziel en lichaam gesontheyt kunnen geven en ook bewaren: Verrijckt met veel Gedenckwaardige Geschiedenissen en Leer-stucken daar uyt getogen. Mitsgaders het Tachtig-jarig leven en Huys-houdinge des gemelden Heers op Sorg-vliet* 1657-1658, in: ADW II, pp. 529-608.
- Cats, J., *Huwelijk* 1655
- zie A.A. Sneller & B. Thijs 1993.
- Cennini, C. d' Andrea, *Il Libro dell'Arte*.
- zie D.V. Thompson Jr. 1960.
- Cicero, *Drie gesprekken over redenaarskunst. Weten – denken – spreken*.
- zie Van Rooijen-Dijkman & Leeman 1989.
- Coecke van Aelst, P., *Die inventie der Colommen* 1539.
- zie R. Rolf 1978.
- Coecke van Aelst, P., *Generale reglen der architectvren* 1539.
- zie R. Rolf 1978.
- Coulton, G.G. & E. Power (ed.), *The Goodman of Paris. A Treatise on Moral and Domestic Economy by a citizen of Paris*. London 1928.
- Coornhert, D.V., *Zedekunst dat is wellevenskunste. Vermids waarheyds kennisse vanden mensche, vande zonden ende vande dueghden nu alder eerst beschreven int Neerlandsch* 1586.
- zie B. Becker 1942.
- Crone, E, E.J. Dijksterhuis, R.J. Forbes, M.G.J. Minnaert & A. Pannekoek (ed.), *The Principal Works of Simon Stevin*, I-V. Amsterdam 1955-1966 (hierna te citeren als PWS).
- Da Vinci, L., *Paragone* 1482-1500.
- zie R. Zwijnenberg 1996.
- De León, Fray L., *La Perfecta Casada* 1583.
- zie P. Lissone Wierdels 1925.
- Descartes, R., *Discours de la méthode* 1637.
- zie Th. Verbeek 1979.
- Ditzhuyzen, R. van, *D. Erasmus. Etiquette*. Amsterdam 2001.
- Dovering, F., e.a., *Hugo de Groot. Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid* 1631, Leiden 1952.

- Dürer, A., *Vier Bücher von menschlicher Proportion* 1528.; vertaling *Beschryvinghe van Albrecht Dürer van de Menschelijcke Proportion* 1622. Facsimile Amsterdam 1978.
- Dürer, A., *Vnderweysung der messung*. 1525.
- zie W.L. Strauss 1977.
- Eck, C. van & R. Zwijnenberg, *Over de schilderkunst*. Amsterdam 1996.
- Erasmus, D., *De lof der Zotheid* 1511. Facsimile Utrecht 1988 (1969).
- Erasmus, D., *Etiquette* 1530.
- zie R. van Ditzhuyzen 2001.
- Erasmus, D., *Over opvoeding en vrije wil*;
- zie J. Sperna Weiland 1992.
- Fensterbusch, C., *Zehn Bücher über Architektur*. Darmstadt 1981.
- Gemert, L. van, *Joh. Van Beverwijck. De schat der gezondheid*. Amsterdam 1992.
- Goeree, W., *d'Algemeene bouwkunde. Volgens d'Antyke en Hedendaagse Manier. Door een beknopte Inleiding afgeschetst, en van veel onvoegsame bewindselen en verbasteringen Ontswagteld en Verbeterd*. Amsterdam 1681.
- Goeree, W., *Inleydinge tot de Algemeene Teycken-Konst*. Amsterdam 1697
- zie M. Kwakkelstein 1998.
- Grebber, P.F. de, *Regulen: Welcke by ene goet Schilder en Teyckenaer geobserveert en achtervolght moeten werden* 1649.
- zie A. Blankert 1999.
- Grootes, E.K. & R. Winkelman, *Hieronymus Sweerts. De Tien vermakelikheden van het Huwelijk*. Amsterdam 1988.
- Groot, H. de, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid* 1631
- zie F. Dovering e.a. Leiden 1952.
- Haakman, A., *Het boek van de hoveling*. Amsterdam 1991.
- Heesakkers, C.L., *Constantijn Huygens. Mijn jeugd* 1629. Amsterdam 1987.
- Holanda, F. de, *Diálogos de Roma – Da pintura antiga* 1574
- zie A. Boon 1993.
- Hoogstraten, S. van, *Inleyding tot de Hooge Schoole der Schilderkunst: anders de Zichtbaere Werelt. verdeelt in negen Leerwinkels, yder bestiert door eene der Zanggodinnen. Ten hoogsten noodzakelijk, tot onderwijs, voor alle die deeze edele, vrye, en hooge Konst oeffenen, of met yver zoekente leeren, of anders eenigzins beminnen* 1678. Facsimile Davaco Publishers 1969.
- Houbraken, A., *De Grootte Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en Schilderessen. I en II* 1718-1721
- zie P.T.A. Swillens 1943-1944.
- Houbraken, A., *De Grote Schouwburg* 1718-1721.
- zie J. Konst & M. Sellinck 1995.
- Huygens, C., *Domus* 1639.
- zie F.R.E. Blom 1999.
- Huygens, C., *Hofwijck* 1653
- zie P.J.H. Vermeeren 1979.
- Junius, F., *De Pictura Veterum* 1638.
- zie K. Aldrich e.a. 1991.
- Kan, A.H., *De Jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschre ven*. Rotterdam 1971.
- Kartskarel, P., *J. Vredeman de Vries. Perspective*. Facsimile Mijdrecht 1979.
- Klein, R. & H. Zerner (ed.), *Italian Art 1500-1600. Sources and Documents*. Illinois 1994 (1966).
- Klerk, E.A. de, 'De teecken-Const, een 17de eeuws Nederlands Traktaatje', in: *Oud Holland*, 96 (1982), pp. 16-60.
- Koning, P., *Jan de Brune de Jonge. Wetsteen der vernuften*. Amsterdam 1990.
- Konst, J. & M. Sellinck, *De Grote Schouwburg. Schildersbiografieën van Arnold Houbraken*. Amsterdam 1995.
- Kwakkelstein, M., *Willem Goeree. Inleydinge tot de Al-ghemeene Teycken-Konst. Een kritische, geannoteerde editie*. Leiden 1998.

- Lancilotti, F., *Tractato di Pictura* 1509
- zie H. Miedema 1976.
- Le Ménagier de Paris.*, c. 1393
- zie G.G. Coulton & E. Power 1928.
- Le Muet, P., *Manière de bien bastir* 1623
- zie A. Blunt 1972.
- Leoni, G., *The Ten Books of Architecture*. New York 1986 (1755).
- Lissone Wierdels, P (inleiding van P. Geurts), *De volmaakte gehuwde vrouw*. Amsterdam 1925.
- Luiken, J., *Het leerzaam huisraad*. Amsterdam 1711.
- Mander, K. van, *Den grondt der edel vry schilder-const* 1605
- zie H. Miedema 1973.
- Miedema, H., *Karel van Mander. Den grondt der edel vry schilder-const* 1605. Utrecht 1973.
- Miedema, H., *F. Lancilotti. Tractato di Pictura* 1509 Facsimile Amsterdam 1976.
- Molhuysen, P.C., *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit* I. `s-Gravenhage 1913, pp. 389-391.
- Montaigne, M. de, *Essays* 1588
Zie J. Tielens 1992.
- Morgan, M.H., *The ten books on architecture*. New York 1960 (1914).
- Ottenheim, K.A., *Philips Vingboons (1607-1678) architect*. Zutphen 1989.
- Palladio, A., *I Quattro Libri Dell'Architettura* 1507
- zie A. Beyer & U. Schütte 1986.
- zie I. Ware 1965.
- Pannier, C. & J. Verhaege, *Aristoteles. Ethica. Ethica Nicomachea*. Groningen 1999.
- Passe, C. van de, *'t Light der teken en schilderconst* 1643
- zie J. Bolten 1973.
- Peters, T., *Handboek bouwkunde*. Amsterdam 1997.
- Perkins, W., *Christian Oeconomy* 1609
- zie I. Beward 1970.
- Pisan, C. de, *Le Livre de la Cité des Dames* 1405.
- zie T. Pontfoort 1984.
- Pontfoort, T., *Het Boek van de Stad der Vrouwen*. Amsterdam 1984.
- Rolf, R., *Pieter Coecke van Aelst en zijn architectuuruitgaves van 1539*. Amsterdam 1978.
- Romein-Verschoor, A., *Simon Stevin. Het Burgherlick Leven*. Amsterdam 1939.
- Rooijen-Dijkman, H.W.A. van & A.D. Leeman, *Cicero. Drie gesprekken over redenaarskunst. Weten – denken – spreken*. Amsterdam 1989.
- Rosenfeld, M.N., *Sebastiano Serlio on Domestic Architecture. Different Dwellings From the Meanest Hovel to the Most Ornate Palace*. New York/ London 1978.
- Rummel, E. (ed.), *Erasmus on Women*. Toronto/ Buffalo/ London 1996.
- Rykwert, J, N. Leach & R. Tavernor, *On the Art of Building in Ten Books*. Cambridge Mass. 1988.
- Schuurman, A.. van, *Dissertatio, de ingenii muliebris ad doctrinam, & meliores litteras aptitudine* 1641
- zie J. Bouwman 1996.
- Serlio, S., *Tutte l'opere d'architettura* 1537-1547; Engelse vertaling *The Five Books of Architecture* 1611. Facsimile New York 1982.
- Sneller, A.A. & B. Thijs, *Jacob Cats. Huwelijk* 1655 Amsterdam 1993.
- Spencer, J.R., *Leon Batista Alberti. On Painting*. New Haven/ London 1966 (1956).
- Sperna Weiland, J., *Erasmus. Over opvoeding en vrije wil*. Baarn 1992.
- Spinoza, B. de, *Ethica* 1677
- zie N. van Suchtelen 1979.
- Stevin, H., 'Vanden Huysbau', in: H. Stevin, *Materiae Politicae*. Leiden 1649, pp. 144-147.
- Stevin, H., *Materiae Politicae. Burgherlicke Stoffen Vervanghende Ghedachtenissen der Oeffeninghen des Doorluchtichsten Prince Maurits van Oranje, &c. Gouverneur, Opperste Velt-Heer, Admiraal-Generael vande Verenichde Nederlanden, &c. Beschreven deur Simon Stevin van Brugge, Superintendent van zijne Finance, Quartiermeester*

- Generael van 't Leger, &c. En uyt syn naegelate Hantschriften by een gestelt door Sijn Soon Hendrik Stevin, Heere van Alphen, van Schrevelsrecht, &c. gedrukt tot Leyden.* Leiden 1649.
- Stevin, S., 'Instructie voor de School voor a.s. ingenieurs 1600'.
- zie P.C. Molhuysen.
- Stevin, S., 'Vande Oirdening der Steden', in: *Eenighe Stucken der Crychconst Beschreven deur Simon Stevin*. Manuscript K.B. 128-A-9 II, 's -Gravenhage, pp. 1-17.
- Stevin, S., *Anvang der Waterwichtdaet* 1586B in: *PWS I*. Amsterdam 1955, pp. 484-501.
- Stevin, S., *Castrametatio, Dat is Legermeting* 1617, in: *PWS IV* Amsterdam 1964, pp. 261-397.
- Stevin, S., *De Beghinselen der Weegconst* 1585A, in: *PWS I*. Amsterdam 1955, pp. 47-285.
- Stevin, S., *De Beghinselen des Waterwichts* 1586A, in: *PWS I*. Amsterdam 1955, pp. 375-483.
- Stevin, S., *De Meetdaet* 1605-1608, in: *Wisconstighe Gedachtenissen*. Leiden 1605-1608.
- Stevin, S., *De Stercktenbouwing* 1594, in: *PWS IV*. Amsterdam 1964, pp. 39-231.
- Stevin, S., *De Weegdaet* 1585B, in: *PWS I*. Amsterdam 1955, pp. 289-373.
- Stevin, S., *Derde Stuck der Wisconstighe Ghedachtenissen. Vande Devrsichtighe* 1605-1608, in: *PWS IIB*. Amsterdam 1958, pp. 795-965.
- Stevin, S., *Dialectike ofte Bevvysconst. Leerende van alle saecken recht ende constelick Oirdeelen; Oock openende den wech tot de alderdiepste verborgentheden der Natueren*. Rotterdam 1621 (1585).
- Stevin, S., *L 'Arithmetique* 1595, in: *PWS IIB*. Amsterdam 1958, pp. 477-745.
- Stevin, S., *Onderscheyt vande oirdeningh der Steden en Byvough der stedenoirdening, vande oirdening der deelen eens hvis Met 't gheene daer ancleeft*, in: H. Stevin, *Materiae Politicae. Burgherlicke Stoffen*. Leiden 1649, pp. 3-128 (hierna te citeren als Stevin 1649).
- Stevin, S., *Vande Spiegheling der Singconst z.j.*, in: *PWS V*. Amsterdam 1966, pp. 422-464.
- Stevin, S., *Vita Politica. Het Burgherlick Leven* 1590
- zie A. Romein-Verschoor
- zie *PWS V*. Amsterdam 1966, pp. 471-581.
- zie Den Boer 2001.
- Stevin, S., *Wysentijt* 1605-1608, in: *Wisconstighe Ghedachtenissen* (1605-1608), pp. 9-48. Voorts in: *PWS III*. Amsterdam 1961, pp. 591-623.
- Strauss, W.L., *The painter's manual. A manual of measurements of lines, areas, and solids by means of compass and ruler assembled by Albrecht Dürer for the use of all lovers of art with appropriate illustrations arranged to be printed in the year*. New York 1977.
- Suchtelen, N. van, *Spinoza Ethica*. Amsterdam 1979.
- Sweerts, H., *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk* ca. 1678
- zie E.K. Grootes & R. Winkelman.
- Swillens, P.T.A., *Arnold Houbraken. De Grootte Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en Schilderessen. I en II*. 1718-1721. Facsimile Maastricht 1943-1944.
- Taverne, E.R.M., *Salomon de Bray. Architectura Moderna ofte Bouwinge van onsen tyt* 1631. Soest 1971.
- Theuer, M., *Zehn Bücher über die Baukunst*. Darmstadt 1975 (1912).
- Thompson Jr., D.V., *The Craftsman Handbook*. New York 1960 (1933).
- Tielens, J., *Essays van Michel de Montaigne*. Utrecht 1992.
- Vasari, G., *Le vite de' più eccelenti pittori, scultori e architettori* 1568
- zie G. Bull 1965.
- zie H. van Veen 1996.
- Veen, H. van, *De levens van de kunstenaars*. Amsterdam 1996.
- Verbeek, Th., *Over de methode*. Meppel/ Amsterdam 1979.
- Vermeeren, P.J.H., *Constantijn Huygens. Hofwijck* 1653. Facsimile Katwijk 1979.
- Vingboons, Ph., *Afbeeldsels der voornaemste gebouwen* 1648.
- zie K.A. Ottenheim 1989.
- Vingboons, Ph., *Tweede deel van de Afbeeldsels der voornaemste gebouwen* 1674.
- zie K.A. Ottenheim 1989.
- Visscher, R., *Sinnepoppen* 1614

- zie L. Brummel 1949.
- Vitruvius, *De Architectura* ca. 33 v. Chr
  - zie C. Fensterbusch 1981
  - zie M.H. Morgan. 1960.
  - zie T. Peters 1997.
- Vloten, J. van, *De wercken van Jacob Cats*. Zwolle 1862.
- Vredeman de Vries, J., *Architectura* 1581. Hildesheim/ New York 1973.
- Vredeman de Vries, J., *Perspective* 1604-1605. Facsimile New York 1968.
- Vredeman de Vries, J., *Perspective. Dat is/ de hooch-gheroemde conste eens schijnende in oft doorsiende ooghen-ghesichtespunt/ of effen staende muer/ penneel oft doeck/ eenige Edifitien/ t'sy van kercken/ Tempelen/ Palleyen/ Salen/ Cameren/ Gaelderyen/ Plaetsen/ Ganghen/ Hoven/ Merckten ende Straten/ Anticq oft Moderne/ ende sulcx meer alhier verthoont/ gestelt op sijne gront-linien/ ende t'fondement der selver met beschrijvinge claerlijck uyt-geleyt/ dienstelijck ende grootelicx van noode/ voor allen Schilders/ Plaet-snijders/ Beeldt-houders/ Goudtsmeden/ Bouw-meesters/ Ingenieurs/ Steen-metsers/ Schrijn-werckers/ Timmerlieden/ ende alle Lief-hebbers der Consten/ om te studeren t'haerder belieften/ met cleyne moeyten* 1604 –1605.
  - zie P. Kartskarel 1979.
- Vredeman de Vries, J., *Theatrum Vitae Humanae* 1577. Facsimile Leeuwarden 1977.
- Waard, C.de , 'Huysbou', in: *Journal tenu par Isaac Beeckman de 1604 à 1634, II*. La Haye 1939-1953, pp. III-XXI, 291-300, 394-405.
- Ware, I., *The Four Books of Architecture* 1738. Facsimile New York 1965.
- Watkins, R.N., *The Family in renaissance Florence*. Columbia 1969.
- Wotton, H., *The Elements of Architecture* 1624. Facsimile Farnborough 1969.
- Zwijnenberg, R., *Leonardo da Vinci. Verhandeling over de schilderkunst. Eerste boek*. Amsterdam/ Meppel 1996.

Secundaire literatuur

- Ackerman, J.S., '“Ars sine scientia nihil est”. Gothic theory of architecture at the Cathedral of Milan', in: *The Art Bulletin* (1948), pp. 84-111.
- Ackerman, J.S., 'Architectural practice in the Italian renaissance (1954)', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, XIII (1979), 3, pp. 3-11.
- Ackerman, J.S., *Palladio*. Harmondsworth, Middlesex. 1986 (1966).
- Ackerman, J.S., 'The Architecture of Rhetoric, review of Smith 1992', in: *Design Book Review* 34 (Fall 1994), pp. 27-28.
- Ackerman, J.S. & M.N. Rosenfeld, 'Social stratification in Renaissance Urban Planning', in: S. Zimmerman & R.F.E. Weissman, *Urban Life in the Renaissance*. London/ Toronto 1989, pp. 21-49.
- Adang, M., 'Gevangenisbouw in Nederland. De zin van de straf en de hoogte van de kosten', in: *Wonen TA/BK* (1981), 15, pp. 6-13.
- Aerts, R., 'Alles in verhouding. De burgerlijkheid van Nederland', in: R. Aerts & H. te Velde (ed.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen 1998, pp. 272-300.
- Aerts, R., 'De burgerlijkheid van de Gouden Eeuw. Geschiedenis van een constructie', in: H. Hendrix & M. Meijer Drees (ed.), *Beschaafde burgers. Burgerlijkheid in de vroegmoderne tijd*. Amsterdam 2001, pp. 5-22.
- Aerts, R. & H. te Velde (ed.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen 1998.
- Aikema, B. & B.L. Brown, 'Venice: Where North Meets South', in: B. Aikema & B. L. Brown, *Renaissance Venice and the North. Crosscurrents in the time of Dürer, Bellini and Titian*. London 1999, pp. 19-25.
- Akker, P. van den, *Sporen van vaardigheid. De ontwerpmethode voor de figuurhouding in de Italiaanse tekenkunst van de renaissance*. Abcoude 1991.
- Akker, A. van den, 'De a-historicus. Een reactie op Miedema's *Woord en beeld, feit en fictie*', in: *Theoretische geschiedenis*, 19 (1992), 3, pp. 351-352.
- Akker, P. van den, 'Bij voorbeeld tekenen', in: *Kunstschrift* (1996) 5, pp. 15-23.
- Akker, P. van den, 'De ziekte van Poggio: de Italiaanse renaissance en de bewondering voor het klassieke beeldende vernuft', in: P. van den Akker & I. van Koningsbruggen, *Het voorbeeld van de klassieken*. Emmeloord 1998, pp. 7-72.
- Akker, P. van den, 'Mannerist Style and Figuration', in: *Kunstlicht*, 21 (2000), 3/4, pp. 40-45.
- Alexander, C. e.a., *Houses generated by patterns*. Berkeley 1969.
- Alexandrescu, S. e.a. (ed.), *Hemel & Aarde. Werelden van verbeelding*. Amsterdam 1991.
- Alings jr, W. e.a., *Wij bouwen. Samengesteld en uitgegeven ter gelegenheid van het gereedkomen van de miljoenste na de oorlog gebouwde woning*. Utrecht 1962.
- Alpers, S., 'Ekphrasis and Aesthetic Attitudes in Vasari's Lives', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1960), 23, pp. 190-215.
- Alpers, S., 'Bruegel's festive peasants', in: *Simiolus*, 6 (1972/73), 3/4, pp. 163-176.
- Alpers, S., 'Realism as a comic mode: low-life painting seen through Bredero's eyes', in: *Simiolus*, 8 (1975/76), 3, pp. 115-144.
- Alpers, S., 'Describe or Narrate? A Problem in Realistic Representation', in: *New Literary History. A journal of theory and interpretation*, VIII (1976), 1, pp. 15-41.
- Alpers, S., 'Is Art History?', in: *Daedalos*, 106 (1977), 3, pp. 1-13.
- Alpers, S., 'Seeing as knowing: a Dutch connection', in: *Humanities in Society* (1978A), 1, pp. 147-173.
- Alpers, S., 'Taking pictures seriously: a reply to Hessel Miedema', in: *Simiolus*, 10 (1978B), 1, pp. 46-50.
- Alpers, S., 'Art History and Its Exclusions: The Example of Dutch Art', in: N. Broude & M.D. Garrard (ed.), *Feminism and art history. Questioning the Litany*. New York 1982, pp. 182-

- Alpers, S., 'Interpretation without Representation, or, The Viewing of *Las Meninas*', in: *Representations*, 1 (1983), 1, pp. 30-42.
- Alpers, S., 'Style is What You Make It: The Visual Arts Once Again (1979)', in: B. Lang (ed.), *The concept of style*. Ithaca/ London 1987, pp. 137-162.
- Alpers, S., *De kunst van het kijken. Nederlandse schilderkunst in de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1989 (1983).
- Alpers, S., 'Inleiding', in: S. Alpers, *De Firma Rembrandt. Schilder tussen handel en kunst*. Amsterdam 1989A, pp. 9-22.
- Alpers, S., 'Review Elkins, *The Poetics of Perspective*', in: *Key Reporter* (1994)
- Alpers, S., 'Picturing Dutch Culture', in: W. Franits, *Looking at Seventeenth-Century Dutch Art. Realisme reconsidered*. Cambridge 1997A, pp. 57-67.
- Alpers, S., 'Visual Culture debate', in: *October* (1997B), 77, p. 26.
- Alpers, S. & P., 'Ut Pictura Noesis? Criticism in Literary Studies and Art History', in: R. Cohen (ed.), *New Directions in Literary History*. London 1974, pp. 199-220.
- Alphen, E. van & M. Meijer (ed.), *De canon onder vuur. Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Amsterdam 1991.
- Alst, J. van & J. Linssen, 'Postmodernisme en psychoanalyse. "Het postmodernisme is een filosofische duizeling"', in: *KU Nieuws*, 17 (12 februari 1988), 19, pp. 10-11.
- Althusser, L., *Antwoord aan John Lewis. Kontroverse over marxisme en humanisme*. Nijmegen 1974.
- Althusser, L., 'Het Piccolo teatro - Bertolazzi en Brecht. Aantekeningen over een materialisties theater', in: *Te Elfder Ure 19: Cultuur en politiek 3: Brecht en het leerstuk*. Nijmegen 1975, pp. 506-527.
- Althusser, L., 'Freud en Lacan (1964)', in: *Te Elfder Ure 21: Psychoanalyse 1*. Nijmegen 1976, pp. 207-230.
- Althusser, L., 'Ideologie en ideologische staatsapparaten', in: *Te Elfder Ure 24: Ideologietheorie 1*. Nijmegen 1978, pp. 58-103.
- Althusser, L., *Drie opstellen over kunst en ideologie*. Nijmegen 1980.
- Andela, G. e.a., *Het Nieuwe Bouwen. Amsterdam 1920-1960*. Delft 1983.
- Andersen, K., 'Stevin's theory of perspective: the origin of a Dutch academic approach to perspective', in: *Tractrix* (1990), 2, pp. 25-62.
- Andrews, L., 'Ordering space in Renaissance times: position and meaning in continuous narration', in: *Word & Image*, 10 (1994), 1, pp. 84-94.
- Ankersmit, F., 'Uitspraken, teksten en afbeeldingen. Pleidooi voor een picturale benadering van de geschiedbeoefening', in: *Feit & Fictie* (1993), 1, pp. 16-37.
- Ankersmit, F.R. (ed.), *Hermeneutiek en cultuur. Interpretatie in de kunst- en cultuurwetenschappen*. Meppel/ Amsterdam 1995.
- Ankersmit, F.R., 'Radicaal historisme. Kanttekeningen bij Foucault', in: F.R. Ankersmit, *De spiegel van het verleden. Exploraties I: geschiedtheorie*. Kampen 1996A, pp. 96-136.
- Ankersmit, F.R., 'De ganzenmars der stijlen. Over periodisering in de kunst', in: F.R. Ankersmit, *De macht van representatie. Exploraties II: cultuurfilosofie & esthetica*. Kampen 1996B, pp. 12-39.
- Ankersmit, F.R., 'Uitspraken, teksten en afbeeldingen. Over geschiedbeoefening en beeldende kunst', in: F.R. Ankersmit, *De macht van representatie. Exploraties II: cultuurfilosofie & esthetica*. Kampen 1996D, pp. 114-141.
- Antal, F., *Zwischen renaissance und Romantik. Studien zur Kunstgeschichte*. Dresden 1975.
- Architectural History as Social Science*. Utrecht 1978.
- Argan, G.C., 'The architecture of Brunelleschi and the origins of perspective theory in the fifteenth century', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1946), 9, pp. 98-121.
- Ariès, P., *De ontdekking van het kind. Sociale geschiedenis van school en gezin*. Amsterdam 1987 (1973).
- Ariès, P., 'Voor een geschiedenis van het persoonlijk leven', in: R. Chartier (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijke leven. Van de Renaissance tot de Verlichting*. Amsterdam 1989, pp. 7-

- Arnheim, R., 'Film as Art', in: D. Talbot (ed.), *Film: an anthology*. New York 1959, pp. 294-323.
- Aumont, J. e.a. (ed.), *Esthétique du film*. Paris 1983.
- Aumont, J., 'Het point of view', in: *Versus* (1987), 1, pp. 43-74.
- Aymonino, C., 'De ontwikkeling van het concept van gebouwentypologie', in: *O. Ontwerp Onderzoek Onderwijs*. (1981), pp. 18-25.
- Baar, M. de e.a. (ed.), *Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Zutphen 1992.
- Baarspul, M., 'Schilderkunst in Nederland en Denemarken', in: *Rijksmuseum Kunstkrant*, (mei/juni 2001), pp. 4-11.
- Baart, J.M., e.a., *De Hollandse stad in de dertiende eeuw*. Zutphen 1988.
- Bachorski, H.-J., 'Diskursfeld Ehe. Schreibweisen und thematische Setzungen', in: H.-J. Bachorski, *Ordnung und Lust. Bilder von Liebe, Ehe und Sexualität in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Trier 1991, pp. 511-545.
- Baeten, R. & B. Blondé, 'Wonen in de stad: aspecten van de stedelijke wooncultuur', in: J. van de Stock (ed.), *Sporen van stedelijke cultuur in Vlaanderen 1477-1787*. Brussel 1991, pp. 59-70.
- Bakker D. & C. Rapp, *Het kant-en-klaarhuis. Standaard en karakter in de woningcatalogus*. Rotterdam 1998.
- Bakker, B., 'Nederland naar 't leven; een inleiding', in: B. Bakker & H. Leeflang, *Nederland naar 't leven. Landschapsprenten uit de Gouden eeuw*. Zwolle/ Amsterdam 1993, pp. 6-17.
- Bakker, B., "'Schilderachtig": discussies over term en begrip in de zeventiende eeuw', in: C. van Eck (ed.), *Het schilderachtige. Studies over het schilderachtige in de Nederlandse kunsttheorie en architectuur 1650-1900*. Amsterdam 1994, pp. 11-33.
- Bakker-Schut, P., 'Stedebouwkundige idealen van het einde der 15e tot het begin der 17e eeuw', in: *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw* (1942), 23, pp. 53-61, 75-80.
- Bal, M., *Mensen van papier. Over personages in de literatuur*. Assen 1979.
- Bal, M., *De theorie van vertellen en verhalen. Inleiding in de narratologie*. Muiderberg 1980.
- Bal, M., *Het Rembrandt effect. Visies op kijken*. Utrecht 1987.
- Bal, M., 'Communicatie of eenzijdige macht: Susanna en de ouderlingen in de bijbel en bij Rembrandt', in: L. Feenstra e.a. (ed.), *Communicatie*. Meppel/ Amsterdam 1989, pp. 58-87.
- Bal, M., *Verf en verderf. Lezen in Rembrandt*. Amsterdam 1990.
- Bal, M., 'Art History and Its Theories', in: *The Art Bulletin*, LXXVIII (1996), 1, pp. 6-9.
- Bal, M. & I.E. Boer (ed.), *The point of theory. Practices of cultural analysis*. Amsterdam 1994.
- Bal, M. & N. Bryson, 'Semiotics and Art History', in: *The Art Bulletin* (1991), 73, pp. 174-208.
- Bange, P. e.a., *Tussen heks & heilige. Het vrouwbeeld op de drempel van de moderne tijd, 15de/ 16de eeuw*. Nijmegen 1985.
- Bange, P., G. Dresen & J.M. Noël, 'De veranderende positie van de vrouw aan het begin van de moderne tijd', in: P. Bange e.a., *Tussen heks & heilige*. Nijmegen 1985, pp. 9-38.
- Bank, J. & M. van Buuren, *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*. Den Haag 2000.
- Barbieri, U., 'De nieuwe truttigheid is dood. Wat nu? (1979)', in: U. Barbieri & C. Boekraad, *Kritiek en Ontwerp*. Nijmegen 1982, pp. 118-126.
- Barbieri, U., 'Composition and avant gardes', in: C. Steenbergen e.a. (ed.), *Architectural Design and Research. Composition, Education, Analysis*. Bussum 2000, pp. 22-25.
- Barbieri, U., C. Boekraad, P. Fortuyn, K. Vollemans, G. Wallis de Vries, 'Crisis van het architectonisch object en crisis van de geschiedenis', in: *Wonen TA/BK* (1975), 19.
- Barbieri, U. & C. Boekraad, *Kritiek en ontwerp. Proeven van architectuurkritiek*. Nijmegen 1982.
- Barbieri, U. & L. van Duin (ed.), *Honderd jaar Nederlandse architectuur, 1900-2000. Tendensen, Hoogtepunten*. Nijmegen 1999.
- Barbieri, U., F. Claessen & H. Engel, 'Giorgio Grassi en Tendenza gezien vanuit Nederland', in: G. Grassi, *De logische constructie van de architectuur*. Nijmegen 1997, pp. 179-235.
- Barnard, M., *Approaches to Understanding Visual Culture*. New York 2001.
- Barolsky, P., 'The history of Italian Renaissance art re-envisioned', in: *Word & Image*, 12 (1996), 3, pp. 243-250.

- Barthes, R., *De nulgraad van het schrijven. Inleiding in de semiologie*. Amsterdam 1970.
- Barthes, R., *Mythologieën*. Amsterdam 1975 (1957).
- Barthes, R., 'Rhetoric of the Image', in: R. Barthes, *Image-music-text. Essays selected and translated by Stephen Heath*. Glasgow 1977, pp. 32-51.
- Barthes, R., 'De derde betekenis', in: *Raster* (1978), 8, pp. 60-71.
- Barthes, R., 'Semiotiek en stad', in: *Plan* (1980), 7, pp. 16-19.
- Barthes, R., 'De dood van de auteur', in: *Raster* (1981), 17, pp. 38-44.
- Barthes, R., 'The reality effect', in: T. Todorov (ed.), *French literary theory today. A reader*. New York 1982, pp. 11-17.
- Barthes, R., 'The World as Object (1972)', in: S. Sontag (ed.), *Barthes. Selected Writings*. Oxford 1983, pp. 62-73.
- Barthes, R., 'Inleiding in de structurele analyse van het verhaal (1966)', in: *Versus* (1984), 2, pp. 12-45.
- Basalla, G., *Geschiedenis van de technologie*. Utrecht 1993.
- Bath, M., 'Recent developments in emblem studies', in: *De zeventiende eeuw*, 6 (1990), 2, pp. 91-96.
- Bätschmann, O., *Einführung in die kunstgeschichtliche Hermeneutik. Die Auslegung von Bildern*. Darmstadt 1986.
- Bätschmann, O., 'Text and Image: some general problems', in: *Word & Image*, 4 (1988), 1, pp. 11-24.
- Baudet, H., *De lange weg naar de Technische Universiteit Delft. De Delftse ingenieursschool en haar voorgeschiedenis*. Den Haag 1992.
- Baudrillard, J., *The Vital Illusion*. New York 1999.
- Bauer, H., *Kunsthistorik. Eine kritische Einführung in das Studium der Kunstgeschichte*. München 1976.
- Bauer, M. & T. Rahn. (ed.), *Die Grenze. Begriff und Inszenierung*. Berlin 1997.
- Baxandall, M., *Patterns of intention. On the Historical Explication of Pictures*. New Haven/ London 1985.
- Baxandall, M., *Schilderkunst en leefwereld in het Quattrocento. Een inleiding in de sociale geschiedenis van de picturale stijl*. Nijmegen 1986 (1972).
- Baxandall, M., *Giotto and the Orator: Humanist Observers of Painting in Italy and the Discovery of Pictorial Composition 1350-1450*. Oxford 1988 (1971).
- Bazin, A., 'Bij deze dan voor het laatst de diepte-scherpte', in: P. Delpout e.a., *Scenografie*. Nijmegen 1980, pp. 83-85.
- Beck, J.H., *Italiaanse renaissanceschilderkunst*. Keulen 1999.
- Becker, J., 'Zur niederländischen Kunstliteratur des 16. Jahrhunderts: Lucas de Heere', in: *Simiolus*, 6 (1972/73), 2, pp. 113-127.
- Becker, J., 'Zur niederländischen Kunstliteratur des 16. Jahrhunderts: Domenicus Lampsonius', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* (1973), 24, pp. 45-62.
- Becker, J., 'Are these girls really so neat? On kitchen scenes and methods', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history. History in art. Studies in seventeenth-century Dutch culture*. Santa Monica 1991, pp. 139-174.
- Becker, J., 'De betekenis van wapperende gewaden', in: *Kunstschrift* (1993), 6, pp. 38-44.
- Becker, J., 'Vrouwen als boeketten. Over de petrarkistische traditie', in: *Kunstschrift* (1994), 5, pp. 24-31.
- Bedaux, J.B., *The reality of symbols. Studies in the iconology of Netherlandish art 1400-1800*. 's-Gravenhage/ Maarssen 1990.
- Beek, P. van, "'One Tongue is Enough for a Woman'", in: *Dutch Crossing*, 19 (1995), 1, pp. 24-48.
- Bekaert, G., 'Mensen wonen', in: G. Bekaert e.a., *Omtrent Wonen*. Antwerpen 1976, pp. 53-130.
- Bekaert, G., 'Architect, wat betekent die benaming?', in: *Wonen TA/BK* (1981), 9, pp. 16-28.
- Beliën, H.M. (ed.), *Vijftig jaar erflaters. Een terugblik op 'De Erflaters van onze beschaving' van Jan en Annie Romein*. Rotterdam 1990.
- Beliën, H.M., A.Th. van Deursen & G.J. van Setten (ed.), *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een*

- Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995.
- Beliën, H. & G.J. van Setten (ed.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*. Amsterdam 1991.
- Bellour, R., 'Het vanzelfsprekende en de kode', in: E. de Kuyper & E. Poppe (ed.), *Seminar semiotiek van de film*. Nijmegen 1980, pp. 118-130.
- Benjafield, J. & C. Davis, 'The Golden Section and the Structure of Connotation', in: *Journal of Aesthetics and Art Criticism* (1978), 36, pp. 423-427.
- Benjamin, W., *Het kunstwerk in het tijdperk van zijn technische reproduceerbaarheid*. Nijmegen 1985 (1936).
- Benjamin, W., 'Über den Begriff der Geschichte', in: *Walter Benjamin. Gesammelte Schriften*. Band I.2. Abhandlungen werkausgabe. Frankfurt am Main 1980, pp. 691-704.
- Bennett, J.A., 'The challenge of practical mathematics', in: S. Pumfrey (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991, pp. 176-190.
- Bensimon, M., 'The significance of eye imagery in the Renaissance from Bosch to Montaigne', in: *Yale French Studies: Image and Symbol in the Renaissance* (1972), 47, pp. 266-289.
- Benson, P.J., *The invention of the Renaissance woman. The challenge of female independence in the literature and thought of Italy and England*. Pennsylvania 1992.
- Berenson, B., *Italian Painters of the Renaissance*. New York 1971 (1957).
- Beresford, R., 'Preface to the fifth (posthumous) edition (1953)', in: A. Blunt, *Art and Architecture in France 1500-1700*. New Haven 1999, pp. x-xi.
- Berg, van der, R., 'Intutief perspectief. Computeranalyse toont aan dat Masaccio in zijn Trinità steekjes liet vallen', in: *NRC Handelsblad*, 3 februari 2002, p. 41.
- Berge, D. ten, *De Hooggeleerde en zoetvloeiende dichter Jacob Cats*. 's-Gravenhage 1979.
- Berge, D.J.M. ten, 'Jacob Cats als Renaissancistisch dichter', in: *De nieuwe taalgids*, 69 (1976A), 2, pp. 111-117.
- Berge, D.J.M. ten, 'De Koninklijke herderin Aspasia van Jacob Cats (1)', in: *De nieuwe taalgids*, 69 (1976B), 4, pp. 315-335.
- Berge, D.J.M. ten, 'De Koninklijke herderin Aspasia van Jacob Cats (2)', in: *De nieuwe taalgids* (1977A), 70, pp. 121-140.
- Berge, D.J.M. ten, 'De dramatisering van de Spooek-liefde', in: *De nieuwe taalgids* (1977B), 70, pp. 319-323.
- Berge, H.C. ten, *De mannenschrik. Over het motief van de verslindende vrouw in literatuur en mythe*. Zutphen 1984.
- Bergeijk, H. van, 'Review K. Ottenheim, *Philips Vingboons (1607-1678). Architect*', in: *Archis* (1990), 3, pp. 54-55.
- Berger Jr. H., 'Conspicuous exclusion in Vermeer: an essay in Renaissance pastoral', in: *Yale French Studies* (1972), 47, pp. 243-265.
- Berger, Jr. H., 'Fictions of the Pose: Facing the Gaze in Early Modern Portraiture', in: *Representations* (1994), 46, pp. 87-120.
- Berger Jr., H., 'The System of Early Modern Painting', in: *Representations* (1998), 62, pp. 31-57.
- Berger, J. e.a., *Anders zien*. Nijmegen 1974.
- Berkel, K. van, 'Spiegheling en Daet bij Beeckman en Stevin', in: *Tijdschrift voor de geschiedenis van de geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, 2 (1979), 3, pp. 89-100.
- Berkel, K. van, *Isaac Beeckman (1588-1637) en de mechanisering van het wereldbeeld*. Amsterdam 1983A.
- Berkel, K. van, 'De geschriften van Rudolf Snellius. Een bijdrage tot de geschiedenis van het ramisme in Nederland', in: *Tijdschrift voor de geschiedenis van de geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, 6 (1983B), 4, pp. 185-194.
- Berkel, K. van, *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland 1580-1940*. Meppel/ Amsterdam 1985.
- Berkel, K. van, *Renaissance der cultuurwetenschap*. Leiden 1986.
- Berkel, K. van, 'Vickers versus Yates: om de plaats van de magie in de wetenschappelijke revolutie', in: *Theoretische geschiedenis*, 14 (1987), 2, pp. 177-183.
- Berkel, K. van, *Denken over cultuur. Een beschouwing over de samenhang in de geschiedenis van*

- idee en mentaliteit*. Groningen 1990A.
- Berkel, K. van (ed.), *E.J. Dijksterhuis. Clio's stiefkind*. Amsterdam 1990B.
- Berkel, K. van, 'Annie Romein, Simon Stevin en de wetenschapsgeschiedenis', in: H.M. Beliën (ed.), *Vijftig jaar erflaters. Een terugblik op 'De Erflaters van onze beschaving' van Jan en Annie Romein*. Amsterdam 1990C, pp. 43-57.
- Berkel, K. van, 'Ter inleiding: wiskunde als cultuurelement in de zeventiende eeuw', in: *De zeventiende eeuw*, 7 (1991), 1, pp. 3-6.
- Berkel, K. van, 'De geleerde', in: H.M. Beliën (ed.), *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995, pp. 185-217.
- Berkel, K. van, 'Vermeer en de verbeelding van de wetenschap', in: *Catalogus. De wereld der geleerdheid rond Vermeer*. Zwolle 1996, pp. 13-23.
- Berkel, K. van, 'Geleerdheid, vernuft en wetenschap in de Gouden eeuw', in: K. van Berkel, *Citaten uit het boek der natuur. Opstellen over Nederlandse wetenschapsgeschiedenis*. Amsterdam 1998, pp. 27-62.
- Berkeley, E.P. (ed.), 'Introduction', in: E.P. Berkeley, *Architecture. A Place for Women*. Washington/ London 1989, pp. xv-xxv.
- Berkers, P. e.a., *Kunstgeschiedenis en kritiek. Dokumentatie*. Nijmegen 1978.
- Berkers, P. e.a., 'Inleiding', in: *Te Elfder Ure: 26. Kunstgeschiedenis, wetenschap of kritiek*. Nijmegen 1978, pp. 584-607.
- Berkers, P. & B. van de Ven, 'Aantekening bij het ziekenhuis', in: *Te Elfder Ure. 30. Viet Nam/ Cultuur/ Biopolitiek*. Nijmegen 1981, pp. 201-220.
- Berkvens-Stevelinck, C.M.G., 'Coornhert, een eigenzinnig theoloog', in: H. Bonger e.a. (ed.), *Dirck Volckertszoon Coornhert. Dwars maar recht*. Zutphen 1989, pp. 18-31.
- Berkvens-Stevelinck, C.M.G., *Cultuurtransmissie: een grensconflict?* Nijmegen 2000.
- Berland, K.J.H., 'Reading character in the face: Lavater, Socrates, and physiognomy', in: *Word & Image*, 9 (1993), 3, pp. 252-269.
- Bernal, J.D., *De wetenschap als maatschappelijk proces. I & II*. Utrecht/ Antwerpen 1971.
- Bernini, B. & T. de Rijk, *Het Nieuwe Wonen in Nederland 1924-1936*. Rotterdam 1990.
- Berns, E. e.a., *Denken in Parijs. Taal en Lacan, Foucault, Althusser, Derrida*. Alphen aan den Rijn 1979.
- Bernts, T., & P. Janssen, 'Narratieve trajecten bij Douglas Sirk', in: *Versus* (1982), 0, pp. 66-76.
- Berriot-Salvadore, E., 'De vrouw in geneeskunde en natuurwetenschap', in: G. Duby e.a., *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992, pp. 279-313.
- Bertels, C.P., *Geschiedenis tussen structuur en evenement. Een methodologisch en wijsgerig onderzoek*. Amsterdam 1973.
- Bertels, K. e.a. (ed.), *Vrouw, man, kind. Lijnen van vroeger naar nu*. Baarn 1978.
- Bervoets, L., 'Maatschappelijke transformaties in bouwen en wonen. Ingangen voor onderzoek naar de interacties tussen ontwerpers en gebruikers', in: *Tijdschrift voor genderstudies* (1998), 3, pp. 23-30.
- Besterman, T. (ed.), *Albrecht Dürer. Underweysung der messung. The Printed Sources of Western Art*. Portland/ Oregon 1972.
- Betsky, A., *Building SEX. Men, Women, Architecture, and the Construction of Sexuality*. New York 1995.
- Beurden, L. van, *Over mode en mensen. Tien eeuwen kostuumgeschiedenis*. Nijmegen 1994.
- Beutelspacher, A. & B. Petri, *Der Goldene Schnitt*. Mannheim/ Wien/ Zürich 1989.
- Bezemer Sellers, V., 'Condēt aurea saecula. De tuinen van Frederik Hendrik', in: *Vorstelijk Vertoon*. Zwolle 1997, pp. 126-142.
- Bialostocki, J., 'Das Modusproblem un den bildenden Künsten', in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* (1961), 24, pp. 128-141.
- Bialostocki, J., 'Erwin Panofsky (1892-1968). Thinker, historian, human being', in: *Simiolus* (1970), 4, pp. 68-89.
- Bialostocki, J., 'H. van de Waal, Drie eeuwen vaderlandsche geschied-uitbeelding', in: *The Art Bulletin*, LIII (1971), 2, pp. 262-265.

- Bialostocki, J., 'Einfache Nachahmung der Natur oder symbolische Weltanschauung. Zu den Deutungsproblemen der holländischen Malerei des 17. Jahrhunderts', in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 47 (1984), 4, pp. 421-438.
- Bialostocki, J., 'The Art of Describing', in: *The Art Bulletin*, LXVII (1985), 3, pp. 520-526.
- Bierens de Haan, D., *Bouwstoffen voor de geschiedenis der wis- en natuurkundige wetenschappen in de Nederlanden*. I & II. z.p. 1878-1887.
- Biesboer, P., 'De schildertrant van Frans Hals: genialiteit of slordigheid?', in: *Openbaar Kunstbezit* (1977), 3, pp. 124-128.
- Biesboer, P., 'Judith Leyster, schilderes van "moderne beelden"', in: J.A. Welu e.a. (ed.), *Judith Leyster. Schilderes in een mannenwereld*. Zwolle/ Haarlem 1993, pp. 75-92.
- Biesheuvel, I. & F. van Oostrom, *Jacob van Maerlant*. Amsterdam 1999.
- Bijl, M., 'Steens werkwijze', in: H.P. Chapman e.a. (ed.), *Jan Steen, schilder en verteller*. Amsterdam/ Washington 1996, pp. 83-91.
- Bijl, R. van der, 'Kennissystemen in architectuur', in: *De Bouwadviseur* (1989), 7/8, pp. 20-23.
- Bijvoet, T., P. Koopman, L. Kuitert & G. Verhoeven (ed.), *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur*. Nijmegen 1996.
- Bilodeau, D., *Precedents and Design Thinking in an Age of Relativization. The Transformations of the Normative Discourse on the Orders of Architecture in France Between 1650 and 1793*. Delft 1997.
- Binding, G., *Architektonische Formenlehre*. Darmstadt 1987.
- Bing, G., 'Inleiding', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1965), XXVIII, pp. 299-313.
- Biró, Y., *Profane Mythology. The Savage Mind of the Cinema*. Bloomington 1982.
- Blaas, P., 'Ideëngeschiedenis. Enkele recente ontwikkelingen', in: H. Beliën & G.J. van Setten (ed.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*. Amsterdam 1991, pp. 343-364.
- Blandford, S. e.a., *The Film Studies Dictionary*. London 2001.
- Blankert, A., 'What is Dutch Seventeenth Century Genre Painting?', in: H. Bock & T.W. Gaetgens (ed.), *Holländische Genremalerei im 17. Jahrhundert. Symposium Berlin 1984*. Berlin 1987, pp. 9-32.
- Blankert, A., 'Classicisme in de Hollandse historieschilderkunst', in: A. Blankert e.a., *Hollands Classicisme in de zeventiende-eeuwse schilderkunst*. Rotterdam 1999, pp. 12-33.
- Blankert, A., J.M. Montias & G. Aillaud (ed.), *Vermeer*. Amsterdam 1992.
- Blécourt, W. de, 'Typen van toverij', in: P. te Boekhorst e.a. (ed.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*. Meppel/ Amsterdam/ Heerlen 1992, pp. 319-363.
- Bleyerveld, Y., 'Review: W.E. Franits 1993, *Paragons of Virtue* & Jäkel-Scheglmann 1994, *Zum Lobe der Frauen: Untersuchung zum Bild der Frau in der niederländischen Genremalerei des 17. Jahrhunderts*', in: *Simiolus*, 23 (1995), 2/3, pp. 181-186.
- Bleyerveld, Y., *Hoe bedrieglijk dat die vrouwen zijn. Vrouwenlisten in de beeldende kunst in de Nederlanden circa 1350-1650*. Amsterdam 2000.
- Bloch, R.H., 'Untangling the Roots of Modern Sex Roles: A Survey of Four Centuries of Change', in: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 4 (1978), 2, pp. 237-252.
- Blok, A., *Wittgenstein en Elias. Een methodische richtlijn voor de antropologie*. Amsterdam 1976.
- Blok, A., *Antropologische perspectieven*. Muiderberg 1977.
- Blok, A., 'Historiserende antropologie in Nederland', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1980A), 6, pp. 101-230.
- Blok, A., 'Eer en de fysieke persoon', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 18 juni 1980B, pp. 211-230.
- Blok, A., 'Epiloog. Naar een historisch-antropologisch onderzoek van seksualiteit', in: G. Hekma & H. Roodenburg (ed.) *Soete minne en helsche boosheit*. Nijmegen 1988A, pp. 255-261.
- Blok, A., 'Chimney-Sweeps as Symbolic Mediators', in: J. Boissevain & J. Verrips (ed.), *Dutch Dilemmas. Anthropologists Look at the Netherlands*. Assen/ Maastricht 1989, pp. 164-184.
- Blok, J., 'Scheiding van sferen, onderscheid in sekse? De scheiding tussen openbaar en privé en de ontwikkeling van vrouwengeschiedenis', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1988B), 35,

- pp. 241-261.
- Blom, A. van der, *Lieven de Key. Haarlems stadsbouwmeester. Een Vlaamse emigrant en zijn rijke nalatenschap*. z.p. 1995.
- Blom, F.R.E., H.G. Bruin & K.A. Ottenheym, *Domus. Het huis van Constantijn Huygens in Den Haag*. Zutphen 1999.
- Blom, J.C.H. e.a. (ed.), *De onmacht van het grote: cultuur in Europa*. Amsterdam 1993.
- Blom, S., 'Onderwijs en wetenschappelijke vorming', in: D. Fokkema & F. Grijzenhout (ed.), *Rekenschap 1650-2000*. Den Haag 2001, pp. 201-231.
- Blunt, A., 'Introduction', in: P. LeMuet, *Maniere de Bien Bastir*, Richmond 1972 (1664).
- Blunt, A., *Artistic Theory in Italy 1450-1600*. Oxford 1978 (1940).
- Blunt, A., *Art and Architecture in France 1500-1700*. New Haven 1999.
- Boasson, D. & M. van Giersbergen, 'Architectuurgeschiedenis in Nederland. Verschuivingen in de periode 1965-1985', in: *Archis* (1986), 6, pp. 14-28.
- Bock, G., 'Geschiedenis, vrouwengeschiedenis, geschiedenis der seksen', in: F. van Besouw (ed.), *Balans en perspectief. Visies op de geschiedwetenschap in Nederland*. Groningen 1987, pp. 73-99.
- Bock, G., 'Women, gender, and dichotomies in history', in: *Elfde Jaarboek voor vrouwengeschiedenis. In de ban van het verhaal* (1990), 11, pp. 79-98.
- Bock, H. & T.W. Gaetgens (ed.), *Holländische Genremalerei im 17. Jahrhundert: Symposium*. Berlin 1987.
- Bodar, A., 'Vitruvius in de Nederlanden', in: J.J. Terwen, *Bouwen in Nederland. Leids Kunsthistorisch Jaarboek* (1984), III, pp. 55-104.
- Boekema Sciarone, C. & T. Loonen, 'De vrouw in het werk van Cats. Erasmiaanse inspiratie. De zeventiende eeuwse discussie', in: *Visies op Jacob Cats en zijn tijd. Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Zeeuws genootschap der wetenschappen* (1978), 28, pp. 29-46, 88-89.
- Boekhorst, P. te, P. Burke & W. Frijhoff (ed.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*. Meppel/ Amsterdam/ Heerlen 1992.
- Boekraad, C., 'De architectonische ideologieën onder kapitalistische voorwaarde (1971)', in: U. Barbieri & C. Boekraad, *Kritiek en Ontwerp*. Nijmegen 1982, pp. 77-81.
- Boekraad, C., 'Einde van en mythe. Proefschrift uit Groningen onderzoekt zeventiende-eeuwse stadsuitleg (1979)', in: U. Barbieri & C. Boekraad, *Kritiek en ontwerp. Proeven van architectuurkritiek*. Nijmegen 1982, pp. 212-215.
- Boer, D.E.H., *Over de binnengrenzen van de middeleeuwen. Verkenningen langs de regionale verbindinglijnen in het 14de-eeuwse Europa*. Dordrecht 1993.
- Boer, H. de e.a. (ed.), *Bouwvoorschrift. Een expositie van Vitruvius' geschriften over bouwkunde*. Groningen 1978.
- Boer, H. den, 'Het zusterschap van schilderkunst en literatuur in het Spanje van de zeventiende eeuw: een schone schijn?', in: A.C.G. Fleurkens e.a. (ed.), *Dans der Muzen. De relatie tussen de kunsten gethematiseerd*. Hilversum 1995, pp. 93-102.
- Boer, P. den, *Europese cultuur. Geschiedenis van een bewustwording*. Nijmegen 1989.
- Bogman, S. e.a.(ed.), *Russisch formalisme. Sjklowskij, Jakobson, Ejchenbaum, Tynjanow*. Nijmegen 1982.
- Boheemen, P. van, e.a. (ed.), *Kent, en versint, Eer datje mint. Vrijen en trouwen 1500-1800*. Zwolle 1989.
- Bois, Y.A., 'Whose Formalism?', in: *The Art Bulletin*, LXXVIII (1996), 1, pp. 9-12.
- Bolgar, R. (ed.), *Classical Influences on European Culture 500-1500*. Cambridge 1971.
- Bolten, J., 'Introduction', in: *Christijn van de Passe, 't Light der teken en schilderkonst*. Soest 1973, pp. 1-19.
- Bolten, J., *Het Noord- en Zuidnederlandse tekenboek 1600-1750*. Ter Aar 1979.
- Bolten, J., *Method and Practice. Dutch and Flemish Drawing Books 1600-1750*. Landau, Pfalz 1985.
- Bomford, D., 'The History of Colour in Art', in: T. Lamb & J. Bourriau, *Colour: Art & Science*. Cambridge 1995, pp. 7-30.

- Boomgaard, J., 'De dubbelzinnigheid van asperges', *NRC Handelsblad*, 12 april 1996, p. 8.
- Boon, J.A., 'Panofsky and Lévi-Strauss (and Iconographers and Mythologues)... Re-Regarded', in: I. Lavin (ed.), *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside. A Centennial Commemoration of Erwin Panofsky (1982-1968)*. Princeton 1995, pp. 27-32.
- Boot, M., "'Huislykheid is 't Vrouwen Kroon Cieraad". De positie van vrouwen sinds de middeleeuwen', in: *Openbaar Kunstbezit*, 22 (1978), 4, pp. 168-175.
- Boot, M., I. van Hamersveld & J. Roding, 'De "rationele" keuken in Nederland en Duitsland. Achtergronden, ontwikkelingen en consequenties voor (huis)vrouwen', in: *Berlijn - Amsterdam 1920-1940. Wisselwerkingen*. Amsterdam 1982, pp. 339-397.
- Booz, P., *Der Baumeister der Gotik*. München/ Berlin 1956.
- Bor, J. & E. Petersma (ed.), *De verbeelding van het denken. Geïllustreerde geschiedenis van de westerse en oosterse filosofie*. Amsterdam/ Antwerpen 2000.
- Bordwell, D. & K. Thompson, *Film Art*. New York 1997 (1979).
- Bordwell, D., *Narration in the Fiction Film*. London 1997 (1985).
- Borin, F., 'Beelden van vrouwen', in: G. Duby e.a., *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992, pp. 173-193.
- Borms, E., *Humanisme-kritiek in het hedendaagse Franse denken*. Nijmegen 1986.
- Bos, J. & J.A. Gruys (ed.), *Cats Catalogus. De werken van Jacob Cats in de Short-Title catalogue, Netherlands*. Den Haag 1996.
- Boschloo, A.W.A. e.a. (ed.), *Academies of art between renaissance and romanticism*. 's-Gravenhage 1989.
- Boschloo, A.W.A., 'Raamvertellingen (1980)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991, pp. 83-90.
- Bosma, K., 'De invloed van Vitruvius op de Hollandse architectuur 1600-1650', in: *Bouwvoorschrift. Een expositie van Vitruvius' Geschifte over Bouwkunde*. Groningen 1978, pp. 92-97.
- Bosma, K., 'Trends in het laboratorium van de architectuurhistorici', in: *Akt* (1979A), 3, pp. 14-15.
- Bosma, K., 'Ed Taverne: in het land van belofte', in: *Akt* (1979B), pp. 30-41.
- Bosma, K., 'Foucault en het onbewuste van de geschiedenis', in: *Akt*, 5 (1981), 1, pp. 11-31.
- Bosma, K., 'Foucault en de machinale werking van de macht', in: *Futura* (1982), pp. 16-19.
- Bosma, P. (ed.), *Filmkunde. Een inleiding*. Heerlen/ Nijmegen 1991.
- Bostien, K., E. Kolfin & P.J. Smith (ed.), *'Tweelinge eener dragt'. Woord en beeld in de Nederlanden (1500-1750)*. Hilversum 2001.
- Bots, H. e.a., *Constantijn Huygens. Zijn plaats in Europa*. Amsterdam 1973.
- Bots, H., 'Constantijn Huygens een wetenschapsbeoefenaar?', in: *De zeventiende eeuw*, 3 (1987), 2, pp. 149-160.
- Boudon, F., 'Les livres d'architecture de Jacques Androuet Du Cerceau', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 367-379.
- Boudon, Ph., 'L'objet de la recherche', in: *La Recherche en Architecture. Un bilan international*. Paris 1984, pp. 71-76.
- Bouleau, C., *The Painter's Secret Geometry. A Study of Composition in Art*. New York 1980 (1963).
- Bouman, O. & J. Segal, 'Een historische context. Een vraaggesprek met Joos Bruyn', in: *Beeld* (1984), 2, pp. 32-36.
- Bouman, O. & R. van Toorn (ed.), *Het onzichtbare in de architectuur. Het verhaal in én achter de façade. Context (I) en Praktijk (II)*. Delft 1987.
- Bourdieu, P., 'Der Habitus als Vermittlung zwischen Struktur und Praxis', in: P. Bourdieu, *Zur Soziologie der symbolische Formen*. Frankfurt am Main 1977, pp. 125-158.
- Bourdieu, P., *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam 1989.
- Bourdieu, P., *The Logic of Practice*. Cambridge 1990A (1980).
- Bourdieu, P., 'The Kabyle house or the world reversed', in: P. Bourdieu, *The Logic of Practice*. Cambridge 1990B (1970), pp. 271-283.
- Bourdieu, P., *The field of cultural production. Essays on Art and Literature*. Cambridge 1993.

- Bouw, C., J. de Bruijn & D. van der Heiden (ed.), *Van alle markten thuis. Vrouwen en genderstudies in Nederland*. Amsterdam 1994.
- Bouwsmas, W.J., 'From History of Ideas to History of Meaning', in: *Journal of Interdisciplinary History. Intellectual History in the 1980s*, XII (1981), 2, pp. 279-291.
- Bovenschen, S., *Die imaginierte Weiblichkeit. Exemplarische Untersuchungen zu kulturgeschichtlichen und literarischen Präsentationsformen des Weiblichen*. Frankfurt am Main 1979.
- Braidotti, R., *The subject in feminism*. Utrecht 1990.
- Brams, K. & D. Pültau, 'Anatomie van een fossilisatie. De opleiding tot kunsthistoricus', in: *De Witte Raaf*, 11 (1996), 64, pp. 1-6.
- Brandenburg, T., 'St. Anna en haar familie. De Annaverering in verband met opvattingen over huwelijk en gezin in de vroeg-moderne tijd', in: P. Bange e.a., *Tussen heks & heilige*. Nijmegen 1985, pp. 101-128.
- Brandenburg, T., *Heilige Anna, Grote Moeder. De cultus van de Heilige Moeder Anna en haar familie in de Nederlanden en aangrenzende streken*. Nijmegen/ Uden 1992.
- Brandt Corstius, L. & C. Hollema (ed.), *De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19e eeuw*. Haarlem 1981.
- Braudel, F., *Geschiedschrijving*. Baarn 1979 (1969).
- Braudel, F., 'Kanttekeningen bij "Civilisation matérielle et capitalisme"', in: *Te Elfder Ure 31. Geschiedenistheorie I*. Nijmegen 1982, pp. 264-327.
- Braudel, F., *Beschaving, economie en kapitalisme (15de-18de eeuw)*. I: *De structuur van het dagelijks leven*. Amsterdam 1988 (1979).
- Bremmer, J., 'Lopen, staan en zitten in de Griekse cultuur', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 24-43.
- Bremmer, J. & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993.
- Brenninkmeyer-de Rooij, B., 'De Theorie van de kunst', in: B. Haak, *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*. z.p. 1984, pp. 60-70.
- Bridenthal, R. & C. Koonz (ed.), *Becoming visible. Women in European History*. Boston 1977.
- Brink, G.J.M. van den, 'A fruitful alliance. On the relationship between history and anthropology', in: *Focaal* (1996A), 26/27, pp. 39-48.
- Brink, G.J.M. van den, 'Van integrale naar differentiële geschiedenis? Overwegingen bij een (te) groots opgezet project', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 22 (1996B), 3, pp. 290-312.
- Brink, G.J.M. van den, *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Woensel 1670-1920*. Nijmegen 1996C.
- Brink, G.J.M. van den, *Hoge eisen, ware liefde. De opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland*. Utrecht 1997.
- Broadbent, G., 'Architects and their Symbols', in: O. Bouman & R. Van Toorn, *Het onzichtbare in de architectuur*. I. Delft 1987A, pp. 159-173.
- Broadbent, G., 'Building Design as an Iconic System (1980)', in: O. Bouman & R. Van Toorn, *Het onzichtbare in de architectuur*. I. Delft 1987B, pp. 148-158.
- Broekman, J.M., *Strukturalisme. Moskou – Praag – Parijs*. Amsterdam 1973.
- Brom, G., *Schilderkunst en literatuur in de 16e en 17e eeuw*. Utrecht 1957.
- Brommer, B., 'Oud Batavia gecarteerd. De eerste grote stadsplattegrond in de 17de eeuw', in: H.M. van den Berg (ed.), *De stenen droom. Opstellen over bouwkunst en monumentenzorg opgedragen aan C.L. Temminck Groll*. Zutphen 1988, pp. 86-93.
- Brommer, B., *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 4: Batavia*. Alphen a/d Rijn 1990.
- Bronzwaer, W.J.M., D.W. Fokkema & E. Ibsch, *Tekstboek algemene literatuurwetenschap*. Baarn 1977.
- Broos, B., *Hollandse Meesters uit Amerika*. Den Haag/ Zwolle 1990.
- Broos, B., 'De oudheid in een nieuw licht (1979)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991A, pp. 12-22.

- Broos, B., 'Overname toegestaan. Ontleningen en de regels van de kunst (1979)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991B, pp. 39-46.
- Broos, B., *Liefde, list & lijden. Historiestukken in het Mauritshuis*. Gent 1993.
- Broos, B., "'De volcomenheyt in beelden en Historien'", in B. Broos: *Liefde, list & lasten. Historiestukken in het Mauritshuis*. Den Haag/ Gent 1993, pp. 10-29.
- Broos, B., *Het Mauritshuis*. London 1994.
- Broos, B. e.a., *Uit de Schatkamer van de Verzamelaar. Zeventiende-eeuwse schilderijen uit Nederlands Particulier bezit*. Den Haag/ Wormer 1995.
- Broos, B. e.a., *Johannes Vermeer*. Den Haag 1996.
- Broos, I. & E. Stoffers, 'Elite en de min in de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek', in: *Volkscultuur, tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen: Moederschap en de min*, 8 (1991), 3, pp. 47-64.
- Brouns, M., M. Verloof & M. Grünell (ed.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines*. Bussum 1995.
- Brouwers, R., H. van Dijk & W. Vierling (ed.), *Architectuur Historisch Onderzoek. Verslag van een symposium*. Amsterdam 1988.
- Brown, C., '...Niet ledighs of ydels...' *Nederlandse genreschilders uit de 17de eeuw*. Amsterdam 1984.
- Brown, F.E., 'Continuity and Change in the Urban House: Developments in Domestic Space Organization in Seventeenth-Century London', in: *Comparative Studies in Society and History*, 28 (1986), 3, pp. 553-590.
- Brown, J., 'A Woman's Place Was in the Home: Women's Work in Renaissance Tuscany', in: M.W. Ferguson, M. Quilligan & N.J. Vickers (ed.), *Rewriting the Renaissance. The Discourses of Sexual Difference in Early Modern Europe*. Chicago/ London 1986, pp. 206-226.
- Browne, N., 'The rhetoric of the specular text with reference to *Stagecoach*', in: Caughie, J., *Theories of Authorship*. London/ Boston/ Henley 1981, pp. 251-260.
- Brugmans, H., 'Opkomst, bloei en uiterlijk der Nederlandse steden', in: H. Brugmans, *Het Huiselijk en Maatschappelijk Leven onzer Voorouders*. Amsterdam 1931 (1914-1915), pp. 1-99.
- Brusati, C., 'Stilled lives: self-portraiture and self-reflection in seventeenth-century Netherlandish still-life painting', in: *Simiolus*, 20 (1990/91), 2/3, pp. 168-182.
- Brusati, C., 'Samuel van Hoogstraten's *Hooge Schole of de Zichtbaere Werelt*', in: P. Marijnissen e.a. (ed.), *Catalogus De Zichtbaere Wereld*. Zwolle 1992, pp. 65-71.
- Brusati, C., *Artifice & Illusion. The Art and Writing of Samuel van Hoogstraten*. Chicago/ London 1995.
- Brusati, C., 'Natural Artifice and Material Values in Dutch Still Life', in: W. Franits, *Looking at Seventeenth-century Dutch Art. Realism reconsidered*. Cambridge 1997, pp. 144-157.
- Bruyn, J., *Over het voortleven der middeleeuwen*. Amsterdam 1961.
- Bruyn, J., 'Ziener onder de kunsthistorici', in: *Tirade* (1972), 16, pp. 481-484.
- Bruyn, J., 'Svetlana Alpers, *The Art of Describing*', in: *Oud-Holland* (1985), 99, pp. 155-160.
- Bruyn, J., *Een Gouden Eeuw als erfstuk*. Amsterdam 1986A.
- Bruyn, J., 'Het probleem van het realisme in de zeventiende-eeuwse Hollandse kunst van Huizinga tot heden', in: *Theoretische geschiedenis* (1986B), 13, pp. 209-218.
- Bruyn, J., 'Mittelalterliche "doctrina exemplaris" und Allegorie als Komponente des sog. Genrebildes', in: H. Bock & T.W. Gaehtgens (ed.), *Holländische Genremalerei im 17. Jahrhunderts. Symposium Berlin 1984*. Berlin 1987, pp. 33-60.
- Bruyn, J., 'Recensie van Max Dvorák, *The history of Art as the history of ideas*', in: *Theoretische geschiedenis* (1988), 15, pp. 398-401.
- Bruyn, J., 'Peter Hecht, *De Hollandse fijnschilders*', in: *Oud-Holland* (1991A), 105, pp. 64-69.
- Bruyn, J., 'Over het 16de en 17de-eeuwse portret in de Nederlanden als memento mori', in: *Oud-Holland* (1991B), 105, pp. 244-261.
- Bruyn, J., 'A Turning Point in the History of Dutch Art', in: G. Luijten e.a., *Dawn of the Golden Age. Northern Netherlandish Art 1580-1620*. Amsterdam/ Zwolle 1994, pp. 112-121.

- Bruyn, J., 'Dutch cheese: a problem of interpretation', in: *Ten essays for a friend: E. de Jongh 65*. Zwolle 1996, pp. 99-106.
- Bruyn, J.-P., de, 'Het historiestuk', in: *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens. De Antwerpse schildersschool 1550-1650*. Antwerpen 1992, pp. 19-24.
- Bryson, N., *Vision and painting. The logic of the gaze*. Hampshire/ London 1983.
- Bryson, N., 'Semiology and visual interpretation', in: N. Bryson, M.A. Holly & K. Moxey (ed.), *Visual theory. Painting & interpretation*. New York 1991.
- Bryson, N., *Het ongeziene in beeld. Vier essays over het stilleven*. Amsterdam 1993.
- Bryson, N., M.A. Holly & K. Moxey (ed.), *Visual Theory. Painting and Interpretation*. New York 1991.
- Bryson, N., M.A. Holly & K. Moxey (ed.), *Visual Culture. Images and Interpretations*. Hanover/ London 1994.
- Buikema, R. & A. Smelik (ed.), *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen*. Muiderberg 1993.
- Bunge, W. van, 'Filosofie', in: W. Frijhoff & M. Spies, *1650. Bevochten eendracht*. Den Haag 1999, pp. 281-549.
- Burckhardt, J., *The civilization of the Renaissance in Italy*. I & II. New York, 1958.
- Burda, C., *Das Trompe-l'oeil in der holländischen Malerei des 17. Jh.* München 1969.
- Burgin, V., 'Perverse Space', in: B. Colomina, *Sexuality & Space*. Princeton 1992, pp. 219-240.
- Burke, P., *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century elites*. London 1974.
- Burke, P., *Dutch Popular Culture in the seventeenth-century: a reconnaissance*. Rotterdam 1978.
- Burke, P., 'De omwenteling van de geschiedwetenschap in Frankrijk. De Annales-school en de britse sociale geschiedenis', in: *Te Elfder Ure. Geschiedenis 2*. Nijmegen 1983, pp. 466-475.
- Burke, P., 'Popular Culture between History and Ethnology', in: *Ethnologia Europaea* (1984), 15, pp. 5-13.
- Burke, P., 'Cultural History: past, present and future', in: *Theoretische geschiedenis* (1986), 13, pp. 187-196.
- Burke, P., *Stadscultuur in Italië tussen Renaissance en Barok*. Amsterdam 1988.
- Burke, P., 'De historische antropologie van het vroegmoderne Italië', in: P. Burke, *Stadscultuur in Italië tussen Renaissance en Barok*. Amsterdam 1988A, pp. 15-29.
- Burke, P., 'Het schilderij als toneel: zelfrepresentatie in het renaissanceportret', in: P. Burke, *Stadscultuur in Italië tussen renaissance en barok*. Amsterdam 1988B, pp. 185-204.
- Burke, P., *De Renaissance*. Nijmegen 1989.
- Burke, P., *Volkscultuur in Europa 1500-1800*. Amsterdam 1990.
- Burke, P. (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge 1991.
- Burke, P., 'Overture: the New History, its Past and its Future', in: P. Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge 1991A, pp. 1-23.
- Burke, P., *Het beeld van een koning. De propaganda van Lodewijk XIV*. Amsterdam 1991B.
- Burke, P., 'De taal van het gebaar in het vroeg-moderne Italië', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 84-97.
- Burke, P., 'Tradition and Reception', in: *The Fortunes of the Courtier. The European Reception of Castiglione's Cortegiano*. Cambridge 1995, pp. 1-18.
- Burns, H., 'A drawing by L.B. Alberti', in: *Architectural Design. Leonis Baptiste Alberti*, 49 (1979), 5/6, pp. 45-56.
- Busken Huet, C.D., *Het land van Rembrandt. Studiën over de Noord-Nederlandse beschaving in de zeventiende eeuw*. Alphen aan den Rijn 1980 (1882).
- Buuren, A.M.J. van, 'Eer en schande in enkele laat-Middeleeuwse literaire teksten', in: G. Hekma & H. Roodenburg, *Soete minne en helsche boosheit*. Nijmegen 1988, pp. 23-41.
- Buuren, F. van, *Levenslessen van Cato. Het verhaal van een schoolboek*. Amsterdam 1994.
- Cameron, E., 'Imposing New "Piety" and "Godliness"', in: E. Cameron, *The European Reformation*. Oxford 1991, pp. 400-410.
- Cammen, H. van der & L. de Klerk, *Ruimtelijke ordening. De ontwikkelingsgang van de ruimtelijke ordening in Nederland*. Baarn 1993.
- Cantor, M., *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik. II: von 1200-1668*. Leipzig 1913.

- Carlini, A. & B. Schneider (ed.), *Die Stadt als Text*. Wasmuth/ Tübingen 1976A.
- Carlini, A. & B. Schneider (ed.), *Stadtbild? Wasmuth/ Tübingen* 1976B.
- Carpo, M., 'The Making of the Typographical Architect', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998, pp. 158-169.
- Carr, D.W. & M. Leonard, *Looking at Paintings. A guide to technical terms*. Malibu/ London 1992.
- Carroll, M.D., "'In the Name of God and Profit": Jan van Eyck's Arnolfini Portrait', in: *Representations* (1993), 44, pp. 96-132.
- Carruthers, M., *The Craft of Thought. Meditation, rhetoric, and the making of images, 400-1200*. Cambridge 1998
- Carson, A., 'Putting Her in Her Place: Woman, Dirt and Desire', in: D.M. Halperin e.a. (ed.), *Before Sexuality. The construction of erotic experience in the ancient Greek world*. Princeton 1990, pp. 135-169.
- Carter, A.C., 'Marriage counselling in the early seventeenth-century: England and the Netherlands compared', in: J. van Dorsten (ed.), *Ten studies in Anglo-Dutch Relations*. Leiden/ London 1974, pp. 94-127.
- Casagrande, C., 'De vrouw onder toezicht', in: G. Duby, M. Perret & C. Klapisch-Zuber (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. Amsterdam 1991, pp. 71-106.
- Casetti, F., 'De figuur van de toeschouwer', in: *Versus* (1990), 2, pp. 6-45.
- Casey, J.B., *A key to the exercises in the first six books of Casey's elements of Euclid*. Dublin/ London 1898.
- Cassirer, E., 'Nicholas Cusanus (1927)', in: E. Cassirer, *The individual and the cosmos in Renaissance philosophy*. Philadelphia 1963, pp. 7-45.
- Castan, N., 'Publiek en particulier', in: R. Chartier (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van renaissance tot de Verlichting*. Amsterdam 1989, pp. 353-389.
- Castelnuovo, E., 'The Renaissance: A European Phenomenon', in: B.L. Aikema & L. Brown, *Renaissance Venice and the North. Crosscurrents in the time of Dürer, Bellini and Titian*. London 1999, pp. 26-29.
- Castex, J., *De architectuur van renaissance, barok en classicisme. Een overzicht 1420-1720*. Nijmegen 1993 (1990).
- Catalogus. Boeken met ornament- en perspectiefprenten. Hans Vredeman de Vries 1526 - ca. 1606*. 's-Gravenhage 1979.
- Catalogus. Children of Mercury. The Education of Artists in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Rhode Island 1984.
- Catalogus. Dageraad der Gouden Eeuw*. Amsterdam 1994.
- Catalogus. De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19e eeuw*. Haarlem 1981.
- Catalogus. De verzameling van de Stichting Willem van der Vorm in het Museum Boymans-van Beuningen*. Rotterdam 1994.
- Catalogus. Geert Grote en de moderne devotie*. Utrecht 1984.
- Catalogus. In Holland staat een huis*. Amsterdam 1941.
- Catalogus. Jan Steen*. 's-Gravenhage 1958/1959.
- Catalogus. Kunst voor de beeldenstorm. Nederlandse kunst 1525-1580 (1-5)*. Amsterdam 1986.
- Catalogus. Schittering van Spanje 1598-1648. Van Cervantes tot Velázquez*. 1998.
- Catalogus. Spiegeling en daet. Simon Stevin van Brugge (1548-1620)*. Brugge 1995.
- Catalogus. The Great Age of Fresco. Giotto to Pontormo*. New York 1968.
- Catalogus. Thuis in de late middeleeuwen. Het Nederlands burgerinterieur 1400-1535*. Zwolle 1980.
- Catalogus. Velazquez en zijn tijd. Zeventiende-eeuwse Spaanse schilderkunst uit het Prado*. Amsterdam 1985.
- Catalogus. Vorstelijk Vertoon. Aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia*. Zwolle 1997.
- Catalogus. Vorstelijk Verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia*. Zwolle 1997.
- Cate, A. ten, 'Bouwhistorisch onderzoek als "onderlegger" voor het restauratieplan', in: *Heemschut* (1989), pp. 14-15.

- Caughie, J. (ed.), *Theories of Authorship: A reader*. London/ Boston/ Heneley 1981.
- Cauter, L. de, 'De genealogie van een belevingsmachine. Over de sleutelwoorden van de moderne ervaring', in: *De Witte Raaf* (2001), 93, pp. 23-26.
- Certeau, M. de, *Kunst des Handelns*. Berlin 1988A.
- Chapman, H.P., 'Jan Steen's household revisited', in: *Simiolus*, 20 (1990/91), 2/3, pp. 183-196.
- Chapman, H.P., W.Th. Kloek & A.K. Wheelock Jr., *Catalogus Jan Steen. Schilder en verteller*. Amsterdam/ Washington 1996.
- Chapman, H.P., 'Jan Steen as family man. Self-portrayal as an experiential mode of painting', in: R. Falkenburg e.a. (ed.), *Beeld en zelfbeeld in de Nederlandse kunst 1550-1750*. Zwolle 1995, pp. 368-393.
- Chartier, R., (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van de Renaissance tot de Verlichting*. Amsterdam 1989.
- Chastel, A & J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988.
- Chastel, A., 'Les traités d'architecture à la Renaissance: un problème', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 7-18.
- Chitham, R., *The Classical Orders of Architecture*. London 1985.
- Choay, F., 'Semiotik und Urbanismus', in: A. Carlini & B. Schneider (ed.), *Die Stadt als Text*. Wasmuth/ Tübingen 1976A, pp. 43-60.
- Choay, F., 'Alberti and Vitruvius', in: *Architectural Design: Leonis Baptiste Alberti*, 49 (1979), 5/6, pp. 26-35.
- Chong, A., 'Contained under the name of Still life: the associations of still-life painting', in: A. Chong e.a. (ed.), *Still-life Painting from the Netherlands 1550-1720*. Amsterdam/ Zwolle 1999, pp. 11-37.
- Cieraad, I., 'Vrouw en venster. Een Nederlandse geschiedenis van de eerbaarheid', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 70 (1997), 2, pp. 110-135.
- Cieraad, I., 'Het huishouden tussen droom en daad. Over de toekomst van de keuken', in: R. Oldenziel & C. Bouw (ed.), *Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998*. Nijmegen 1998, pp. 31-58.
- Cieraad, I., *At Home. An Anthropology of Domestic Space*. Syracuse New York 1999A.
- Cieraad, I., 'Amsterdam binnenste buiten; 100 jaar interieur in het familiealbum', in: *Ons Amsterdam*, 51 (1999B), 1, pp. 34-55.
- Cieraad, I., 'De gestoffeerde illusie', in: J. Huisman e.a., *Honderd jaar wonen in Nederland, 1900-2000*. Rotterdam 2000A, pp. 47-107.
- Cieraad, I., 'Woonrituelen', in: J. Huisman e.a., *Honderd jaar wonen in Nederland, 1900-2000*. Rotterdam 2000B, pp. 175-191.
- Cieraad, I., 'Droomhuizen en luchtkastelen', in: J. Huisman e.a., *Honderd jaar wonen in Nederland, 1900-2000*. Rotterdam 2000C, pp. 195-231.
- Claes, P., *Het netwerk en de nevelvlek. Semiotische studies*. Leuven 1979.
- Clarck, S., 'The rational witchfinder: conscience, demonological naturalism and popular superstitions', in: S. Pumfrey (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991, pp. 222-248.
- Close, A.J., 'Commonplace theories of art and nature in classical antiquity and in the renaissance', in: *The Journal of the History of ideas*, 30 (1969), 4, pp. 467-486.
- Close, A.J., 'Philosophical theories of art and nature in classical antiquity', in: *Journal of the history of ideas*, 32 (1971), 2, pp. 163-184.
- Clover, C.J., 'Haar lichaam, zichzelf. Gender in de slasher-film [I] (1987)', in: *Versus* (1992), 2, pp. 19-54 en [II], in: *Versus* (1992), 3, pp. 11-42.
- Clover, C.J., 'Regardless of Sex: Men, Women, and Power in Early Northern Europe', in: *Representations* (1993), 44, pp. 1-28.
- Cohen, H.F., *The Scientific Revolution. A Historiographical Inquiry*. Chicago/ London 1994.
- Cohen, H.F., 'Het ontstaan van onze moderne wereld: wat natuurwetenschap en techniek er mee van doen hebben', in: *Theoretische geschiedenis*, 25 (1998), 4, pp. 322-349.
- Cohn, B.S., 'Anthropology and history in the 1980s: toward a rapprochement', in: *Journal of Interdisciplinary History*, XII (1981), 2, pp. 227-252.

- Cole, A., *Perspectief*. Antwerpen 1993.
- Colie, R.L., *The Resources of Kind. Genre-Theory in the Renaissance*. Berkeley 1973.
- Collomp, A., 'Gezinnen. Woningen en gemeenschappelijke onderkomens', in: R. Chartier (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van de Renaissance tot de Verlichting*. Amsterdam 1989, pp. 427-459.
- Colomina, B. (ed.), *Sexuality & Space*. Princeton 1992.
- Colomina, B., 'The Split Wall: Domestic Voyeurism', in: B. Colomina (ed.), *Sexuality & Space*. New York 1992A, pp. 73-130.
- Colquhoun, A., *Essays in Architectural Criticism: Modern Architecture and Historical Change*. Cambridge Mass. 1986.
- Colton, J., 'The Case for the Defence', in: *Journal of Interdisciplinary History. Intellectual History in the 1980s*, XII (1981), 2, pp. 293-298.
- Comolli, J.-L., 'Techniek en ideologie', in: P. Delpout e.a., *Scenografie*. Nijmegen 1980A, pp. 86-91.
- Comolli, J.-L., 'Kanttekeningen bij de dieptescherpte', in: P. Delpout e.a., *Scenografie*. Nijmegen 1980B, pp. 92-93.
- Conant, K.J., 'The After-life of Vitruvius in the Middle Ages', in: *The Journal of the Society of Architectural Historians* (1968), XXVII, pp. 33-38.
- Conley, T.M., *Rhetoric in the Europaen Tradition*. Chicago/ London 1990.
- Coquet, J.-C., 'De Parijse School [I]', in: *Versus* (1986), 2, pp. 7-34; 'De Parijse School [II]', in: *Versus* (1986), 1, pp. 7-27; 'De Parijse School [III]', in: *Versus* (1987), 1, pp. 9-28.
- Corbin, A., *Pestdamp en bloesemgeur. Een geschiedenis van de reuk*. Nijmegen 1986.
- Cornelissen, H., *Denk-beelden van het wonen*. Delft 1996.
- Coupré, L.D., 'De rol van de spiegel bij de ontwikkeling van het perspectief', in: N.J. Brederoo e.a. (ed.), *Oog in oog met de spiegel*. Amsterdam 1988, pp. 112-124.
- Coupré, L.D., 'Broodjes met betekenis (1981)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991, pp. 57-66.
- Coward R. & J. Ellis, *Language and Materialism. Developments in Semiology and the Theory of the Subject*. London/ Henley/ Boston 1977.
- Craven, J., 'Ut pictura poesis: a new reading of Raphael's portait of La Fornaria as a petrarchan allegory of painting, fame and desire', in: *Word & Image*, 10 (1994), 4, pp. 371-394.
- Cremers, T., 'Van buiten naar binnen', in: T. Cremers e.a., ... *en in dat huis daar werkt een vrouw. Leesmap vrouwen en wonen*. Amsterdam 1980, pp. 13-40.
- Cremers, T., 'Bevrijding van de ketenen van het verleden of juist het oude in een nieuw jasje? Leef- en woonvormen naast het gezinsmodel vroeger en nu', in: *Marge*, 6 (1982) 10, pp. 283-292.
- Cropper, E., 'The Beauty of Woman: problems in the Rhetoric of Renaissance Portraiture', in: M.W. Ferguson, M. Quilligan & N.J. Vickers (ed.), *Rewriting the Renaissance*. Chicago/ London 1986, pp. 175-190.
- Cropper, E. & C. Dempsey, 'The State of Research in Italian Painting of the Seventeenth Century', in: *The Art Bulletin*, LXIX (1987), 4, pp. 494-509.
- Cuyper, D. & R. Duits, 'Hoe serieus was Jan Steen?', in: *NRC Handelsblad*, 27 december 1996, p. 8.
- DaCosta Kauffman, T., *The Mastery of nature: Aspects of Art, Science and Humanism in the Renaissance*. Princeton 1993.
- DaCosta Kaufmann, T., 'An independent Dutch art? A view from Central Europe', in: *De zeventiende eeuw*, 13 (1997), 1, pp. 359-369.
- DaCosta Kaufmann, T., 'Empiricism and community in Early Modern Science and Art: some commenst on baths, plants, and courts', in: Grafton & Siraisi (ed.), *Natural Particulars*. Cambridge Mass./ London 1999, pp. 401-417.
- Dael, P.S.J. van, "'De Christelijke leerinche met vermaeck gevat". De functie van illustraties in boeken van jezuiten in de Nederlanden tijdens de zeventiende eeuw', in: *De zeventiende eeuw*, 14 (1998), 1, pp. 119-134.
- Dagrada, E., 'De diëgetische blik. Pragmatiek van het point-of-view shot. Point-of view (3)', in:

- Versus* (1988), 3, pp. 123-137.
- Dal Co, F., 'Ontwerp en historie', in: *Plan* (1981), 9, pp. 44-47.
- Dal Co, F., 'De moderne en de eigentijdse architectuurtekening', in: *Oase* (1993), 36, pp. 3-10.
- Dalarun, J., 'De vrouw in de ogen der geestelijken', in: G. Duby, M. Perret & C. Klapisch-Zuber (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. Amsterdam 1991, pp. 19-44.
- Dam, M. van, 'Architectonische zelfbevrediging. De architectuurmetafoor in het stijlbegrip van Gerrit Komrij', in: C. van Eck e.a. (ed.), *Een kwestie van stijl. Opvattingen over stijl in kunst en literatuur*. Amsterdam 1997, pp. 177-186.
- Damisch, H., 'Semiotics and iconography', in: T.A. Sebeok (ed.), *The Tell-Tale Sign. A Survey of Semiotics*. Lisse 1975, pp. 27-36.
- Damisch, H., *The Origin of Perspective*. Cambridge Mass./ London 1995 (1987).
- Damsma, D., 'De dubbele revolutie en het gezin', in: T. Zwaan (ed.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*. Amsterdam 1993A, pp. 165-192.
- Damsma, D., *Het Hollandse huisgezin (1560-heden)*. Utrecht/ Antwerpen 1993B.
- Daru, M., 'Technologie aan tafel. De opkomst van de gezelligheidstechnologie', in: R. Oldenziel & C. Bouw (ed.), *Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998*. Nijmegen 1998, pp. 175-196.
- Davies, D., 'The Influence of Christian neoplatonism on the Art of El Greco', in: N. Hadjinicolaou (ed.), *El Greco of Crete. Exhibition on the occasion of the 450th anniversary of his birth*. Iraklion 1990 pp. 21-57.
- Davis, N.Z., 'Vrouwengeschiedenis in verandering. Het Europese voorbeeld', in: *Tweede jaarboek voor vrouwengeschiedenis*. Nijmegen 1981A, pp. 236-263.
- Davis, N.Z., 'The Possibilities of the Past', in: *The Journal of Interdisciplinary History: Anthropology and History in the 1980s*: XII (1981B), 2, pp. 267-276.
- Davis, N.Z., 'Memory and Counter-Memory. Introduction', in: *Representations* (1989), 26, pp. 1-6.
- Davis, N.Z. & A. Farge, 'Inleiding', *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992, pp. 3-4.
- De Saussure, F., *Course in General Linguistics*. London 1983 (1915).
- De Wijs-Mulkens, E., *Wonen op stand. Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*. Amsterdam 1999.
- Dear, P., *Discipline and Experience. The mathematical way in the scientific revolution*. Chicago/ London 1995.
- Dear, P. (ed.), *The Scientific Enterprise in early modern Europe. Readings from Isis*. Chicago 1997.
- Dear, P., *Revolutionizing the Sciences. European Knowledge and its Ambitions, 1500-1700*. Houndmills/ Basingstoke/ Hampshire 2001.
- Decorte, J., 'Naar Zijn beeld en gelijkenis: de ziel', in: M. Stoffers (ed.), *De middeleeuwse ideeënwereld, 1000-1300*. Heerlen/ Hilversum 1994, pp. 201-232.
- Defoer, H.L.M., 'De Heilige Familie in een Hollandse binnenkamer', in: *Kunstschrift: Middeleeuwse beeldverhalen* (1989), 6, pp. 29-34.
- Dekker, J., 'Historische antropologie: een nieuwe wetenschap?', in: *Theoretische geschiedenis* (1981), 8, pp. 115-131.
- Dekker, R., 'Een historische antropologie van de Gouden Eeuw', in: *Theoretische geschiedenis*, 16 (1989), 1, pp. 97-105.
- Dekker, R., 'Vrouwen in middeleeuws en vroeg-modern Nederland', in: A. Farge & N.Z. Davis, *Geschiedenis van de vrouw. Van renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992, pp. 415-443.
- Dekker, T., 'Ideologie en volkscultuur ontkoppeld: een geschiedenis van de nederlandse volkskunde', in: T. Dekker e.a. (ed.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen 2000, pp. 13-65..
- Dekker, T., H. Roodenburg & G. Rooijackers (ed.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen 2000.
- Deleuze, G., 'Forward: The Rise of the Social', in: J. Donzelot, *The Policing of Families*. New

- York 1979, pp. ix-xvii.
- Delfgaauw, B. (ed.), *Morgen is het misschien zover. Het nieuwe denken in onze tijd*. Baarn 1973.
- Delpeut, P. e.a., *Scenografie*. Nijmegen 1980.
- Delpeut, P., 'Het Lubitsch-systeem', in: *Versus* (1983), 2, pp. 63-69.
- Delpeut, P. & C. Linssen, 'Aspecten van de Japanse cinema', in: *Versus* (1986), 3, pp. 28-88.
- Demyttenaer A. e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht. Bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen*. Hilversum 1990.
- Demyttenaere, A., 'Wat weet men over vrouwen? De vrouw in de duistere Middeleeuwen', in: M. Mostert e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht. Bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen*. Hilversum 1990A, pp. 11-45.
- Demyttenaere, A., 'De God van Augustinus en het geheim van de gesluisde vrouw. Enkele passages in een tractaat over de Drieëenheid', in: M. Mostert e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht. Bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen*. Hilversum 1990B, pp. 195-234.
- Denslagen, W.F., 'Geometrie in de gotische bouwpraktijk', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* (1982), 81, pp. 131-147.
- Denslagen, W. e.a. (ed.), *Bouwkunst. Studies in vriendschap voor Kees Peeters*. Amsterdam 1993.
- Derksen, L.D., *Dialogues on women. Images of women in the history of philosophy*. Amsterdam 1996.
- Derwig, J. & E. Mattie, *Functionalism in the Netherlands*. Amsterdam 1995.
- Desaive, J.-P., 'De dubbelzinnigheden van de literatuur', in: G. Duby e.a., *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992, pp. 201-228.
- Dettingmeier, R., 'Theorie en geschiedenis van theorie en geschiedenis: Tafuri contra Tafuri', in: *Wonen TA/BK* (1982), 15/16, pp. 60-61.
- Deursen, A. Th. van, *Het kopergeld van de gouden eeuw*. I-IV. Assen 1978-1981.
- Deursen, A.Th. van, 'De raadpensionaris Jacob Cats', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1979), 92, pp. 149-161.
- Deursen, A.Th. van, 'Jacob Cats and the married woman. A response to Agnes Sneller', in: E. Kloek, N. Teeuwen & M. Huisman (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994, pp. 35-38.
- Deursen, A. Th. van, 'De dominee', in: H.M. Beliën, A.Th. van Deursen & G.J. van Setten (ed.), *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995A, pp. 131-155.
- Deursen, A. Th. van, 'De wereld van de Gouden Eeuw', in: H.M. Beliën, A.Th. van Deursen & G.J. van Setten (ed.), *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995B, pp. 9-23.
- Devreese, J.T.L., 'Simon Stevin Bruggelinck. Spiegeling en Daet', in: *Catalogus. Spiegeling en Daet. Simon Stevin van Brugghe (1540-1620)*. Brugge 1995, pp. 5-22
- Diamond, J., *Guns, Germs and Steel*. London 1998.
- Dibbets, H.C., *Vertrouwd bezit. Materiële cultuur in Doesburg en Maassluis 1650-1800*. Amsterdam 1998.
- Didi-Huberman, G., 'Het beeld als matrijs. Kunstgeschiedenis en genealogie van de gelijkenis', in: *De Witte Raaf* (2001), 94, pp. 1-5.
- Dieperink, J.W., *De techniek van het landmeten in een tweetal tijdperken der geschiedenis*. Wageningen 1928.
- Dieteren, F. e.a., *Naar Eva's beeld. De geschiedenis van de vrouw in de Europese cultuur*. Amsterdam/Brussel 1987.
- Dijk, H, van, 'In de loopgraven van de historie', in: *Archis* (1985).
- Dijk, H, van, 'Ontwerpers en historici. Ploegendienst in de mijngangen van de geschiedenis', in: *Archis* (1986), 6, pp. 47-51.
- Dijk, H, van, 'Onmacht in het moeras van het historisch onderzoek', in: *Archis* (1988), 6, p. 7.
- Dijk, M. van,, 'De vrouw is geen mislukt mens', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* (2000), 1, pp. 97-98.
- Dijk, T. van, 'Semiotiek en literatuur', in: *Raster*, 4 (1970), 2, pp. 200-225.
- Dijk-Hemmes, F. van, *'t Is kwaad gerucht als zij niet binnen blijft. Vrouwen in oude culturen*.

- Utrecht 1986.
- Dijksterhuis, E.J., *De elementen van Euclides, deel 1. De ontwikkeling der Griekse wiskunde voor Euclides. Boek 1 der elementen*. Groningen 1929.
- Dijksterhuis, E.J., *Simon Stevin*. 's-Gravenhage 1943.
- Dijksterhuis, E.J., 'Simon Stevin', in: *Jaarboek van de maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden*. Leiden 1952, pp. 43-63.
- Dijksterhuis, E.J., 'Renaissance en natuurwetenschap', in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van wetenschappen*, 19 (1956), 1-12, pp. 171-200.
- Dijksterhuis, E.J., *De mechanisering van het wereldbeeld. De geschiedenis van het natuurwetenschappelijk denken*. Amsterdam 1985 (1950).
- Dijstelberge, P., 'De vergeefse strijd tegen het lichaam', in: J. Bos & J.A. Gruys (ed.), *Cats Catalogus. De werken van Jacob Cats in de Short-Title catalogue, Netherlands*. Den Haag 1996, pp. 7-24.
- Dik, S.C. e.a. (ed.), *Het hemd is nader dan de rok. Zes voordrachten over het eigene van de Nederlandse cultuur*. Assen/ Maastricht 1992.
- Döll, H., 'Plananalyse, bouwkunde Delft', in: *O. Ontwerp, Onderzoek en Onderwijs* (1981), 1, pp. 5-7.
- Dominicus-van Soest, M., 'The Anglo-Dutch garden in the Age of William and Mary', in: *Journal of Garden History. An International Quarterly* (1988), pp. 165-172.
- Doniger O'Flaherty, W., *Women, Androgynes, and Other Mythical Beasts*. Chicago/ London 1980.
- Doniger, W., *The Implied Spider. Politics & Theology in Myth*. New York 1998.
- Doniger, W., *Holocaust, terreur en galgenhumor*. Amsterdam 2001.
- Dooren, J. van, 't Huis', in: H. Cornelissen, *Denk-beelden van het wonen*. Delft 1996, pp. 17-33.
- Doorman, G., *Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden uit de 16e-18e eeuw*. 's-Gravenhage 1940.
- Douglas, M., *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. New York 1970.
- Douglas, M., *Rules and Meanings: the anthropology of everyday knowledge*. Harmondsworth 1973.
- Douglas, M., *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*. London 1975.
- Douglas, M., *Reinheid en gevaar*. Utrecht/ Antwerpen 1976A (1966).
- Douglas, M., *Wereldbeelden*. Utrecht/ Antwerpen 1976B (1970).
- Douglas, M., 'The Idea of a Home: A Kind of Space', in: *Social Research. Home: A Place in the World*, 58 (1991), 1, pp. 287-307.
- Douglas, M., *Thought Styles. Critical Essays on Good Taste*. London/ New Delhi 1996.
- Dresen, G., M. Geurten, A.-M. Korte & H. de Mare, 'Kennis en weten. Over wetenschapskritiek vanuit (de ervaringen) van vrouwen', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 2 (1981), 1, pp. 96-106.
- Dresen-Coenders, L., 'De strijd om de broek. De verhouding man/ vrouw in het begin van de moderne tijd (1450-1630)'. in: *De Revisor*, 4 (1977/78), 6, pp. 29-37.
- Dresen-Coenders, L., 'Machtige grootmoeders, duivelse heks. Speurtocht naar de samenhang tussen heksenvervolging en de verering van de grote moeder Anna op de drempel van de nieuwe tijd', in: K. Bertels e.a., *Vrouw, man, kind. Lijnen van vroeger naar nu*. Baarn 1978, pp. 44-78.
- Dresen-Coenders, L., 'De heks als duivelsboel. Over het ontstaan van de angst voor heksen en de bescherming tegen beheksing', in: P. Bange e.a., *Tussen heks & heilige*. Nijmegen 1985, pp. 59-82.
- Dresen-Coenders, L., *Helse en hemelse vrouwenmacht omstreeks 1500*. Nijmegen/ Utrecht 1988A.
- Dresen-Coenders, L., 'De machtsbalans tussen man en vrouw in het vroegmoderne gezin', in: H. Peeters e.a. (ed.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*. Nijmegen 1988B, pp. 57-98.
- Dresen-Coenders, L., 'Huis en haard', in: P. van Boheemen (ed.), *Kent, en versint. Eer datje mint*. Zwolle 1989A, pp. 8-19.
- Dresen-Coenders, L., 'Wegh-wyser ten Houwelick', in: P. van Boheemen (ed.), *Kent, en versint, Eer datje mint. Vrijen en trouwen 1500-1800*. Zwolle 1989B, pp. 20-52.

- Dreyfus, H.L. & P. Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago 1983.
- Driel, H. van & W. Staat, 'De semiotiek van Charles Sanders Peirce. Een inleiding', in: *Versus* (1987), 2, pp. 51-69.
- Driel, H. van & M. Westermann, 'Het begrijpen van een speelfilm', in: P. Bosma (ed.), *Filmkunde. Een inleiding*. Nijmegen/ Heerlen 1991, pp. 51-118.
- Drijver, P., 'Wat heet plananalyse?', in: *O. Ontwerp, Onderzoek en Onderwijs* (1981), 1, pp. 2-5.
- Druckrey, T. (ed.), *Electronic Culture. Technology and Visual Representation*. 1995.
- Duby, G. & M. Perrot (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. Amsterdam 1991.
- Duby, G., D. Barthélemy & C. de La Ronchière, 'Het persoonlijk leven in de aristocratische huizen van het feodale Frankrijk', in: G. Duby (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Privé-macht en openbare macht in het feodale Europa*. Amsterdam 1993, pp. 37-137.
- Duggan, L.G., 'Was art really the "book of the illiterate?"', in: *Word & Image*, 5 (1989), 3, pp. 227-251.
- Duijvendak, M., 'Elite Families between Private and Public Life: Some Trends and Theses', in: A. Schuurman & P. Spierenburg (ed.), *Private Domain, Public Inquiry. Families and Life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the Present*. Hilversum 1996, pp. 72-88.
- Duin, L. van, (ed.), *Functioneel ontwerpen. Ontwikkeling en toepassing van het doelmatigheidsbeginsel in de architectuur*. Delft 1989.
- Duin, L. van e.a. (ed.), *Architectuurfragmenten 1. Typologie, Stijl en Ontwerpmethoden*. Delft 1991.
- Duin, L. van, *Vorm en functie*. Delft 1995.
- Duindam, J., *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court*. Amsterdam 1995.
- Duits, R., 'De moeilijkheid van brokaat', in: *Kunstschrift* (1993), 6, pp. 20-27.
- Duits, R., 'De mouw als statussymbool', in: *Kunstschrift* (1997) 5, pp. 20-25.
- Dundas, J., 'Emblems and the Art of Painting *Pictura* and Purpose', in: A. Adams (ed.), *Emblems and Art History. Nine Essays*. Glasgow 1996, pp. 69-95.
- Dunkerton, J. e.a. (ed.), *Giotto to Dürer. Early Renaissance Painting in the National Gallery*. London 1991.
- Dunkerton, J. e.a. (ed.), *Dürer to Veronese. Sixteenth-Century Painting in the National Gallery*. London 1999.
- Eamon, W., *Science and the secrets of nature. Books of secrets in medieval and early modern culture*. Princeton 1994.
- Ebels-Hoving, B., 'De vrouw in de Middeleeuwen', in: *Theoretische geschiedenis* (1986), 13, pp. 31-40.
- Ebels-Hoving, B., 'Schama voor het schilderij: een historische grensoverschrijding', in: *Groniek* (1991), 125, pp. 87-100.
- Eck, C. van, 'Wittkower revisited: Modernistische architectuurgeschiedenis', in: *Archis* (1988), 10, pp. 51-57.
- Eck, C. van, 'Het eerste Nederlandse feministische traktaat? Anna Maria van Schurmans verhandeling over de geschiktheid van vrouwen voor de wetenschapsbeoefening', in: M. de Baar e.a., *Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Zutphen 1992, pp. 49-60.
- Eck, C. van, *Organicism in nineteenth-century architecture. An inquiry into its theoretical and philosophical background*. Amsterdam 1994.
- Eck, C. van, 'Institutio architectonica: over de rol van de rhetorica in de architectuurtheorie van de renaissance', in: A.C.G. Fleurkens e.a. (ed.), *Dans der muzen. De relatie tussen de kunsten gethematiseerd*. Hilversum 1995, pp. 33-44.
- Eck, C. van, 'Het begrip "stijl" in de architectuurtheorie van de Italiaanse renaissance', in: C. van Eck e.a. (ed.), *Een kwestie van stijl. Opvattingen over stijl in kunst en literatuur*. Amsterdam 1997, pp. 33-47.
- Eck, C. van, 'The Structure of *De re aedificatoria*: a reconsideration of the relation between Vitruvius and Alberti', in: *Journal of the Society of Architectural Historians* (1998).

- Eck, C. van, 'Architectuurtheorie tussen wetenschap en ontwerpleer in Italiaanse architectuurtractaten van de late zestiende eeuw' in: *Theoretische geschiedenis*, 26 (1999), 3, pp. 351-367.
- Eck, C. van & T. Streng, 'Inleiding. Een kwestie van stijl', in: C. van Eck e.a. (ed.), *Een kwestie van stijl. Opvattingen over stijl in kunst en literatuur*. Amsterdam 1997, pp. 7-18.
- Eck, C. van & R. Zwijnenberg, 'Inleiding en connotaties', in: *Alberti. Over de schilderkunst*. 1996, pp. 7-55.
- Eck, X. van, 'Hollands Classicisme', in: *Academische Boekengids* (2000), 21, p. 17.
- Eco, U., 'Op zoek naar een logica van de cultuur', in: *Raster* (1978), 8, pp. 48-53.
- Eco, U., *Kleur als semiotisch probleem. Mondriaanlezing 1981*. Sassenheim 1981.
- Eco, U., 'De nieuwe middeleeuwen', in: U. Eco, *De alledaagse onwerkelijkheid. Essays*. Amsterdam 1985A, pp. 71-99.
- Eco, U., 'Het komische en de regel', in: U. Eco, *De alledaagse onwerkelijkheid*. Amsterdam 1985B, pp. 339-349.
- Edgerton S.Y. jr., 'Alberti's Colour Theory: A Medieval Bottle without Renaissance Wine', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XXXII, (1969), pp. 109-134.
- Edgerton, S.Y. jr., 'Review Sinisgalli, R., *Per la storia prospettiva (1405-1605)*', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, XXXIX (1980), 3, pp. 246-247.
- Edgerton, S.Y. jr., *The Heritage of Giotto's geometry. Art and science on the eve of the scientific revolution*. Ithaca/ London 1993.
- Edhoffer, L., H. de Mare & A. Vos, *Vrouwen en de stad*, I & II. Delft 1986.
- Egmond, F., E. Jorink & R. Vermij (ed.), *Kometen, monsters en muilezels. Het veranderende natuurbeeld en de natuurwetenschap in de zeventiende eeuw*. Haarlem 1999.
- Ehrlich, V., *Russian Formalism, History – Doctrine*. Den Haag 1955.
- Eijs, H. van & J. van Wijk, 'Mannen bouwen en vrouwen wonen', in: *Opzij* (1984), 3, pp. 50-54.
- Eikema Hommes, M.H. van, 'The Painters' Anticipation on Colour Changes as Discussed in Seventeenth- early Eighteenth-Century Sources on Painting Technique', in: *Leids Kunsthistorisch Jaarboek* (1997).
- Eimer, G., *Die Stadtplanung im Schwedischen Ostseereich 1600-1715, mit Beiträgen zur Geschichte der Idealstadt*. Stockholm 1961.
- Eisenman, P., 'En terror firma: in de sporen van grotesken', in: A. Graafland (ed.), *Peter Eisenman. Recente projecten*. Nijmegen 1989, pp.
- Eisenstein, E., *The printing press as an agent of change: communications and cultural transformations in early-modern Europe*. Cambridge 1979.
- Eisenstein, E., *The Printing Revolution*. Cambridge 1983.
- Eisenstein, S.M., *Lessen in regie*. Nijmegen 1979 (1920).
- Ejchenbaum, 'De theorie van de "formele methode" (1926)', in: *Russies formalisme. Sjkłowski, Jakobson, Ejchenbaum en Tynjanow*. Nijmegen 1982, pp. 45-86.
- Elias, N., *The Court Society*. Oxford 1983 (1969).
- Elias, N., *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. Utrecht 1990 (1937-1939).
- Elkins, J., 'What really happens in pictures? Misreading with Nelson Goodman', in: *Word & Image*, 9 (1993), 4, pp. 349-362.
- Elkins, J., *The Poetics of Perspective*. Ithaca/ London 1994.
- Elkins, J., *The Domain of Images*. Ithaca/ London 1999.
- Ellenius, A., *De Arte Pingendi. Latin Art Literature in Seventeenth-Century Sweden and its International Background*. Uppsala/ Stockholm 1960.
- Emmens, J.A., 'Inleiding bij de tentoonstelling', in: *De schilder in zijn wereld. Van Jan van Eyck tot van Gogh*. Delft/ Antwerpen 1964-1965, pp. 9-13.
- Emmens, J.A., *Rembrandt en de regels van de kunst*. Utrecht 1964.
- Emmens, J.A., 'Apelles en Apollo. Nederlandse gedichten op schilderijen in de 17de eeuw (1955)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-IA, pp. 5-60.
- Emmens, J.A., 'Ay Rembrandt, maal Cornelis stem (1956)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-IB, pp. 61-97.

- Emmens, J.A., 'De zonnebloem als embleem in een schilderijlijst [met. J. Bruyn Hzn.] (1956)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-IC, pp. 98-109.
- Emmens, J.A., 'The sunflower again', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*, Amsterdam 1981-ID, pp. 111-115.
- Emmens, J.A., 'Het ontstaan van de kunstliefde (1957)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-IE, pp. 117-121.
- Emmens, J.A., 'Rembrandt als genie (1957)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-IF, pp. 123-128.
- Emmens, J.A., 'Prinsenhof ideaal decor voor Dieric Bouts (1958)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-IG, pp. 129-133.
- Emmens, J.A., 'Hendrick Goltzius, virtuoos in goede manieren (1958)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-IH, pp. 135-142.
- Emmens, J.A., 'De uitvinding van de olieverf. een kunsthistorisch probleem in de zestiende eeuw (1961)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen I*. Amsterdam 1981-II, pp. 191-203.
- Emmens, J.A., 'Natuur, onderwijzing en oefening. Bij een drieluik van Gerrit Dou (1963)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIA, pp. 5-22.
- Emmens, J.A., 'H. Gerson, *Seven letters by Rembrandt*', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIB, pp. 27-33.
- Emmens, J.A., 'The history of Dutch art history [met S.H. Levie] (1963)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIC, pp. 35-50.
- Emmens, J.A., 'Is er behoefte aan geschiedvervalsing? (1964)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIE, pp. 65-68.
- Emmens, J.A., 'Michael Sweerts: een tekenacademie (1965)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIF, pp. 83-86.
- Emmens, J.A., 'De kinderen van Homerus (1966)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIG, pp. 87-98.
- Emmens, J.A., 'Om erger te voorkomen (1966)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIH, pp. 123.
- Emmens, J.A., 'Erwin Panofsky as a humanist (1967)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-III, pp. 125-131.
- Emmens, J.A., 'Reputatie en betekenis van Rembrandt's "Geslachte os" (1967)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIJ, pp. 133-138.
- Emmens, J.A., 'Art, artist and society', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIIL, pp. 155-162.
- Emmens, J.A., 'Rudolf and Margot Wittkower, *Born under Saturn* (1971)', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIN, pp. 175-179.
- Emmens, J.A., "'Eins aber ist nötig". Zu Inhalt und Bedeutung von Markt- und Küchenstücken des 16. Jahrhunderts', in: J.A. Emmens, *Kunsthistorische opstellen II*. Amsterdam 1981-IIO, pp. 189-221.
- Engel, H., 'Van huis tot woning. Een typologische analyse van enkele woningbouwontwerpen van J.J.P. Oud', in: *Plan* (1981), 9, pp. 34-39.
- Engel, H., 'Beeld en structuur', in: J. Castex e.a., *De rationele stad. Van bouwblok tot wooneenheid*. Nijmegen 1984, pp. 276-287.
- Engel, H. e.a., *Als we huizen bouwen, praten en schrijven we*. Rotterdam 1998.
- Eribon, D., *Michel Foucault. Een biografie*. Amsterdam 1990.
- Eribon, D. & E.H. Gombrich, *Looking for answers. Conversations on art and society*. New York 1993.
- Ernst, G., 'Astrology, religion and politics in Counter-Reformation Rome', in: S. Pumfrey (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991, pp. 249-273.
- Es, G.A. van, 'Protestantse letterkunde in de eerste helft der 17de eeuw', in: F. Baur (ed.), *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, Deel IV/I, Z.p. z.j. [1949], pp. 7-210.
- Es, G.A. van, 'Cats als moralist en dichter', in: P. Minderaa e.a. (ed.), *Aandacht voor Cats bij zijn 300-ste sterfdag*. Zwolle 1962, pp. 7-26.

- Etnofoor: Nederlanders door de ogen van buitenlandse antropologen*, 3 (1990), 2.
- Eupen, Th.A.G. van, 'Kerk en gezin in Nederland', in: G.A. Kooij (ed.), *Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland*. Assen 1985, pp. 7-30.
- Evans, J. & S. Hall, *Visual Culture: the Reader*. London 1999.
- Evans, R., 'Mensen, deuren & gangen', in: *O. Ontwerp. Onderzoek. Onderwijs* (1983), 5, pp. 2-17.
- Evans, R., *The Projective Past. Architecture and Its Three Geometries*. Cambridge Mass. 1995.
- Everts, S.I., *Visie vanuit de zijkant. Naar een feministische technologie-ethiek*. Delft 1993.
- Fabri, R., 'De "inwendighe wooninghe" of de binnenhuisinrichting', in: J. van de Stock (ed.), *Sporen van stedelijke cultuur in Vlaanderen 1477-1787*. Brussel 1991, pp. 127-140.
- Facos, M., 'The Ideal Swedish Home: Carl Larsson's Lilla Hyttnäs', in: C. Reed (ed.), *Not at Home. The Suppression of Domesticity in Modern Art and Architecture*. London 1996, pp. 81-91.
- Falkenburg, T.L., 'Bijbelse iconografie en spiritualiteit: enkele beschouwingen over de Nederlandse schilderkunst en grafiek van de zestiende eeuw', in: *Theoretische geschiedenis*, 15 (1988), 1, pp. 5-15
- Falkenburg, R.L., 'De betekenis van het geschilderde Hollandse landschap van de zeventiende eeuw: een beschouwing naar aanleiding van enkele recente interpretaties', in: *Theoretische geschiedenis*, 16 (1989), 2, pp. 131-153.
- Falkenburg, R.L., 'Recente visies op de zeventiende-eeuwse Nederlandse genre-schilderkunst', in: *Theoretische geschiedenis*, 18 (1991), 2, pp. 119-140.
- Falkenburg, R., 'Iconologie en historische antropologie: een toenadering', in: M. Halbertsma & K. Zijlmans (ed.), *Gezichtspunten*. Nijmegen 1993, pp. 139-174.
- Falkenburg, R. e.a. (ed.), *Beeld en zelfbeeld in de Nederlandse kunst, 1550-1750. Image and self-image in Netherlandish art, 1550-1750*. Zwolle 1995.
- Falkenburg, R. e.a. (ed.), *Natuur en landschap in de Nederlandse kunst 1500-1850*. Zwolle 1998.
- Farge, A. & N.Z. Davis (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992.
- Febvre, L. & H.-J. Martin, *The Coming of the Book. The Impact of Printing 1450-1800*. London/ New York 1998 (1958).
- Feingold, M., 'Huygens and the Royal Society', in: *De zeventiende eeuw*, 12 (1996), 1, pp. 22-36.
- Fens, K., 'Een zondeval en de gevolgen. Bespreking Miedema 1989', in: *De Volkskrant*, 5 februari 1990.
- Fens, K., 'O schilderij, o schilderij aan de wand. Review *De Gouden Eeuw in perspectief*', in: *De Volkskrant*, 9 november 1992.
- Ferguson, E.S., *Engineering and the Mind's Eye*. Cambridge Mass./ London 1992.
- Ferguson, M.W., M. Quilligan & N.J. Vickers (ed.), *Rewriting the Renaissance. The Discourses of Sexual Difference in Early Modern Europe*. Chicago/ London 1986.
- Ferwerda, R. & P. Struycken, 'Aristoteles'. *Over kleuren*. Budel 2001.
- Field, J.V., 'Piero della Francesca and perspective', in: J.V. Field & F.A.J.L. James (ed.), *Renaissance and Revolution. Humanists, scholars, craftsmen and natural philosophers in early modern Europe*. Cambridge 1993, pp. 73-95.
- Filedt Kok, J.P. e.a. (ed.), *Kunst voor de beeldenstorm. Noordnederlandse kunst 1525-1580. Catalogus*. 's-Gravenhage 1986.
- Fiore, F.P., 'The *Trattati* on architecture by Francesco di Giorgio', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998, pp. 66-85.
- Fiorone, F., *Elseviers groot rashonden boek*. Amsterdam 1976.
- Flandrin, J.-L., 'Distinctie door smaak', in: R. Chartier (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van de Renaissance tot de Verlichting*. Amsterdam 1989, pp. 231-267.
- Fleurkens, A.C.G. e.a. (ed.), *Dans der muzen. De relatie tussen de kunsten gethematiseerd*. Hilversum 1995.
- Fock, C.W., 'Wonen aan het Leidse Rapenburg door de eeuwen heen', in: P.M.M. Klep e.a. (ed.), *Wonen in het verleden*. Amsterdam 1987, pp. 189-207.
- Fock, W., 'Kunstbezit in Leiden in de zeventiende eeuw', in: A. Schuurman, J. de Vries & A. van der Woude, *Aards Geluk. De Nederlanders en hun spullen 1550-1850*. Amsterdam 1997,

- pp. 259-305.
- Fokkema, D. & E. Ibsch, *Literatuurwetenschap en cultuuroverdracht*. Muiderberg 1992.
- Fokkema, D. & F. Grijzenhout (ed.), *Rekenschap 1650-2000*. Den Haag 2001.
- Fontaine Verwey, H. de la, 'Pieter Coecke van Aelst en zijn boeken over architectuur', in: H. de la Fontaine Verwey, *Uit de wereld van het boek. I: Humanisten, dweppers en rebellen in de zestiende eeuw*. Amsterdam 1976, pp. 51-68.
- Forssman, E., *Säule und Ornament. Studien zum Problem des Manierismus in den nordischen Säulenbüchern von Vorlageblättern des 16. und 17. Jahrhunderts*. Köln 1956.
- Forty, A., *Words and Buildings. A Vocabulary of Modern Architecture*. London 2000.
- Foucault, M., *De orde van het vertoog*. Meppel 1976A (1971).
- Foucault, M., *Überwachen und Strafen. Die Geburt des Gefängnisses*. Frankfurt am Main 1976B.
- Foucault, M., *De woorden en de dingen. Een archeologie van de menswetenschappen*. Balthoven 1977 (1973).
- Foucault, M., *Dispositive der Macht. Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit*. Berlin 1978.
- Foucault, M., 'What is an author? (1969)', in: J. Caughie (ed.), *Theories of Authorship*. London 1981, pp. 282-291.
- Foucault, M., *The Archaeology of Knowledge and the Discourse of Language*. New York 1982A (1969).
- Foucault, M., 'Methodologische kwesties. Ronde-tafelgesprek met historici op 20 mei 1978', in: *Te Elfder Ure 31: Geschiedenistheorie 1*. Nijmegen 1982B, pp. 500-515.
- Foucault, M., 'De archeologie van het weten. Inleiding (1969)', in: *Te Elfder Ure 31. Geschiedenistheorie 1*. Nijmegen 1982C, pp. 486-499.
- Foucault, M., *Geschiedenis van de seksualiteit 1. De wil tot weten*. Nijmegen 1984A.
- Foucault, M., *Het gebruik van de lust. Geschiedenis van de seksualiteit 2*. Nijmegen 1984B.
- Foucault, M., *De zorg voor zichzelf. Geschiedenis van de seksualiteit 3*. Nijmegen 1985A.
- Foucault, M., *Ervaring en waarheid*. Nijmegen 1985B.
- Foucault, M., *Geboorte van de kliniek. Een archeologie van de medische blik*. Nijmegen 1986 (1963).
- Foucault, M., 'Andere ruimten. De stad der heterotopiën', in: *Versus* (1987), 2, pp. 131-139.
- Foucault, M., 'What is Enlightenment?', in: *Yang* (2000), 1, pp. 69-81.
- Foucault, M. & G. Deleuze, *Nietzsche als genealoog en als nomade*. Nijmegen 1981.
- Fraenger, W., *Hieronymous Bosch*. Dresden 1975.
- Francastel, P., 'Sociologie van de kunst (1960)', in: G. Gurvitch, *Handboek van de sociologie*. Utrecht/Antwerpen 1968, pp. 93-123.
- Franck, K.A., 'A Feminist Approach to Architecture. Acknowledge Women's Ways of Knowing', in: E.P. Berkeley (ed.), *Architecture. A Place for Women*. Washington/ London 1989, pp. 201-215.
- Franits, W., 'The family saying grace: a theme in Dutch art of the seventeenth century', in: *Simiolus. Netherlandish quarterly for the history of art*, 16 (1986), 1, pp. 36-49.
- Franits, W., 'Review of E. de Jongh, *Portretten van echt en trouw; huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw*', in: *Oud-Holland* (1988), 102, pp. 249-256.
- Franits, W., 'Between Positivism and Nihilism: Some Thoughts on the Interpretation of Seventeenth-Century Dutch Paintings', in: *Theoretische geschiedenis*, 21, (1994), 2, pp. 129-152.
- Franits, W., 'Introduction', in: W. Franits, *Looking at Seventeenth-century Dutch Art. Realism reconsidered*. Cambridge 1997, pp. 1-8.
- Franits, W., "'For people of fashion". Domestic imagery and the art market in the Dutch Republic', in: J. de Jong e.a. (ed.), *Wooncultuur in de Nederlanden 1500-1800. The Art of Home in the Netherlands 1500-1800*. Zwolle 2001, pp. 295-316.
- Franits, W.E., 'The Depiction of Servants in Some Paintings by Pieter de Hooch', in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 52 (1989), 1, pp. 559-566.
- Franits, W.E., *Paragons of Virtue. Women and Domesticity in Seventeenth-Century Dutch Art*. Cambridge 1993.

- Franken, M., 'Zeventiende-eeuwse kunsttheoretische opvattingen over het probleem van tijd in de schilderkunst', in: A.C.G. Fleurkens e.a. (ed.), *Dans der Muzen*. Hilversum 1995, pp. 117-128.
- Frankl, P., 'The secret of the mediaeval masons', in: *The Art Bulletin*, 26 (1944), pp. 46-60.
- Franssen, P.J.A., *Wanneer de Hen speeld voor den Haan.... Huwelijksperikelen in teksten uit de late middeleeuwen*. Amsterdam 1987.
- Frasconi, M., 'The Mirror Theatre of Vincenzo Scamozzi', in: V. Hart & P. Hichs (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1988, pp. 247-260.
- Frauen, Räume, Architektur Umwelt. Beiträge 4 zur feministischen theorie und praxis*. München 1980.
- Freedberg, D., *Dutch Landscape Prints of the Seventeenth Century*. London 1980.
- Freedberg, D., 'J.A. Emmens, *Verzameld werk*', in: *Simiolus*, 13 (1983), 2, pp. 142-146.
- Freedberg, D., 'De kunst en de beeldenstorm, ca. 1525-1580 - De Noordelijke Nederlanden', in: *Kunst voor de Beeldenstorm* (1986), pp. 69-84.
- Freedberg, D., 'Science, commerce, and art. Neglected topics at the junction of history and art history', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history. History in art*. Santa Monica 1991, pp. 377-428.
- Freedberg, D. & J. de Vries (ed.), *Art in History. History in Art. Studies in seventeenth-century Dutch culture*. Santa Monica 1991.
- Freeman Bauer, L., 'Seventeenth-century Naturalism and the Emblematic Interpretation of Paintings', in: *Emblematica. An Interdisciplinary Journal for Emblem Studies*, 3 (1988), 1, pp. 209-228.
- Fresco, M.F., 'Coornhert en de Oudheid. Een verkenning', in: H. Bongers e.a. (ed.), *Dirck Volckertszoon Coornhert. Dwars maar recht*. Zutphen 1989, pp. 60-79.
- Freud, S., *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, in: S. Freud, *Studienausgabe IV*. Frankfurt am Main 1972 (1905), pp. 9-219.
- Friedländer, W., *Mannerism & Anti-Mannerism in Italian Painting*. With an introduction by D. Posner. New York 1976 (1957).
- Friedman, A.T., 'Architecture's meanings', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, 53 (1994), 1, pp. 107-109.
- Friesendorp, M. & A. Joosse, 'Cats, Vives en acht wijze maagden', in: *De nieuwe taalgids*, 76 (1983), 3, pp. 245-250.
- Frijhoff, W.Th.M., *Cultuur, mentaliteit: illusies van elites?* Nijmegen 1984A.
- Frijhoff, W.Th.M., 'Impasses en beloften van de mentaliteitsgeschiedenis', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 10 (1984B), 36, pp. 406-437.
- Frijhoff, W.Th.M., 'Bij wijze van opening', in: M. Vovelle, *Mentaliteitsgeschiedenis. Essays over leef- en beeldwereld*. Nijmegen 1985 (1982), pp. 7-17.
- Frijhoff, W., 'Vraagtekens bij het vroegmoderne kersteningsoffensief', in: G. Rooijackers & T. van der Zee (ed.), *Religieuze volkscultuur. De spanning tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk*. Nijmegen 1986, pp. 71-98.
- Frijhoff, W.Th.M., 'Cultuur en mentaliteit: over sporen, tekens en bronnen', in: F. van Besouw e.a.(ed.), *Balans en perspectief. Visies op de geschiedwetenschap in Nederland*. Groningen 1987, pp. 189-204.
- Frijhoff, W.Th.M., 'Inleiding: historische antropologie', in: P. te Boekhorst e.a.(ed.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief*. Meppel/ Amsterdam/ Heerlen 1992A, pp. 11-38.
- Frijhoff, W.Th.M., 'Media en sociaal-culturele verandering. Drie kanttekeningen ter inleiding', in: H. Kleijer, A. Knotter & F. van Vree (ed.), *Tekens en Teksten. Cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late middeleeuwen*. Amsterdam 1992B, pp. 1-13.
- Frijhoff, W.Th.M., *Academische eer en wetenschappelijke reputatie, historisch beschouwd*. Rotterdam 1996.
- Frijhoff, W.Th.M., *Volkskunde en cultuurwetenschap: de ups en downs van een dialoog*. Amsterdam 1997.
- Frijhoff, W.Th.M., *Heiligen, idolen, iconen*. Nijmegen 1998.

- Frijhoff, W.Th.M. & H. Hoeks, 'Van Sporen naar Memoria. Een nieuwe historische reeks', in: G. Rooijackers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853*. Nijmegen 1994, pp. 699-702.
- Frijhoff, W.Th.M. & M. Spies, *1650. Bevochten eendracht*. Den Haag 1999.
- Frissen, V. & J. de Mul, 'Under construction. Persoonlijke en culturele identiteit in het muldimediatijdperk'.
http://www.infodrome.nl/terminal/01_bou/03_ond/02_surveys/popup/05_frismul.htm.
 13/12/2000.
- Fromentin, E., *De meesters van weleer*. Rotterdam 1976.
- Frugoni, C., 'De vrouw in de beeldende kunst, het beeld van de vrouw', in: G. Duby, M. Perret & C. Klapisch-Zuber (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. Amsterdam 1991, pp. 345-375.
- Fuchs, R.H., 'Het zogenaamde *Joodse bruidje* en het probleem van de "voordracht" in Rembrandts werk', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* (1969), 82, pp. 482-493.
- Fuchs, R.H., 'Reconstructing Rembrandt's ideas about art', in: *Simiolus*, 4 (1970/71), 1, pp. 54-57.
- Fuchs, R.H., 'De vorm van het verleden', in: *Tirade* (1972), 16, pp. 501-503.
- Fuchs, R.H., 'Henri van de Waal, 1910-1972', in: *Simiolus*, 6 (1972/73A), 1, pp. 5-7.
- Fuchs, R.H., 'Meyer Shapiro on semiotics', in: *Simiolus*, 6 (1972/73B), 1, p. 8.
- Fuchs, R.H., 'Over het landschap. Een verslag naar aanleiding van Jacob van Ruisdael, *Het Korenveld*', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1973), 86, pp. 281-292.
- Fuchs, R.H. (ed.), *H. van de Waal. Steps towards Rembrandt. Collected articles 1937-1972*. Amsterdam/ London 1974.
- Fuchs, R.H., *Wegen der Nederlandse schilderkunst*. Utrecht/ Antwerpen 1978.
- Fuchs, R., 'De regels van Nederland. Svetlana Alpers over de zeventiende-eeuwse schilderkunst', in: *NRC Handelsblad*, 27 oktober 1989, p. 7.
- Fuchs, R.H., 'Kijk maar, er staat wat er staat. Jan Steen vertelt wat hij heeft gezien', in: *NRC Handelsblad*, 20 september 1996, p. 1.
- Funk, W., *Das rechte Mass bei Albrecht Dürer und bei den alten Meistern*. Nürnberg 1971 (1955).
- Furnée, J.H., "'Als historicus kun je toch meer doen met teksten dan met beelden". Een debat over beeldende kunst als historische bron', in: *Groniek* (1995), 128, pp. 301-312.
- Gaag, S. van der, 'Over het huishouden en keukens: "van oudsher het domein van de vrouw"', in: S. Spiekerman van Weezenburg & S. van der Gaag (ed.), *Raderwerk. 10 jaar Projektraad Bouwkunde*. Delft 1981, pp. 341-360.
- Gadol, J., *Leon Battista Alberti. Universal Man of the Early Renaissance*. Chicago/ London 1969.
- Gage, J., *Colour and Culture. Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction*. London 1993.
- Gage, J., 'Colour and Culture', in: T. Lamb & J. Bourriau, *Colour: Art & Science*. Cambridge 1995, pp. 175-193.
- Gage, J., *Colour and Meaning. Art, Science and Symbolism*. London 1999.
- Gaggi, S.W., 'The tie that binds: Arnolfini's Wedding and ideology', in: *Word & Image*, 8 (1992), 4, pp. 344-350.
- Galjaard, H., *Alle mensen zijn ongelijk*. Amsterdam 1996.
- Gallwitz, K.L., *The Handbook of Italian Renaissance Painters*. Munich/ London/ New York 1999.
- Gandelman, C., *Reading Pictures, Viewing texts*. Bloomington/ Indianapolis 1991.
- Garin, E., *Italian Humanism. Philosophy and Civic Life in the Renaissance*. Westport, Connecticut 1975 (1947).
- Gaskell, I., 'Review of Svetlana Alpers, *The art of describing*', in: *The Oxford Art Journal*, 7 (1984), 1, pp. 57-60.
- Gaskell, I., 'History of images', in: P. Burke (ed.), *New Perspectives in Historical Writing*. Cambridge 1991, pp. 168-192.
- Gaskell, I., 'Tobacco, Social Deviance, and Dutch Art in the Seventeenth Century (1984)', in: W. Franits (ed.), *Looking at Seventeenth-century Dutch Art. Realism reconsidered*. Cambridge 1997, pp. 68-77.
- Gastelaars, M., 'Vader, moeder en de kinderen. "Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland" van G.A. Kooy (ed.) en "De toekomst van het westerse gezin", van G. A. Kooy

- e.a., in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1986), 28, pp. 569-573.
- Gebhard, T., *Kachelöfen. Mittelpunkt häuslichen Lebens. Entwicklung Form Technik*. München 1980.
- Geertman, H.A.A.P., *Op het spoor van een ontwerp*. Leiden 1972.
- Geertman, H., 'De Architectura als archeologische bron', in: R. Rolf (ed.), *Vitruviuscongres 1995*. Heerlen 1997, pp. 17-24.
- Geertman, H. & J.J. de Jong (ed.), *Munus non ingratum. Proceedings of the International Symposium on Vitruvius' De Architectura and the Hellenistic and Republican Architecture*. Leiden 1989.
- Gelder, J.G. van, 'De verhouding van de kunstgeschiedenis tot de andere wetenschappen', in: *Oudheidkundig Jaarboek* (1941), 10, pp. 53-58.
- Gelder, J.G. van, 'Jan Emmens als gesprekspartner', in: *Tirade* (1972), 16, pp. 472-480.
- Gelder, R. van, 'Rembrandt was niet de baas van Amsterdam. Gesprek met kunsthistoricus Haverkamp-Begeman', in: *NRC Handelsblad*, 17 november 1989, p. 7.
- Gelder, R. van, 'Miljoenen schilderijen', in: *NRC Handelsblad*, 7 september 1990, p. 6.
- Gelder, R. van, 'Het woord schoonheid is belachelijk geworden. Gesprek met E. de Jongh', in: *NRC Handelsblad*, 13 november 1992A, p. 5.
- Gelder, R. van, 'Een requim voor de oceaan. Het virtuose bedrog van de Dordtse schilders', in: *NRC Handelsblad*, 4 december 1992B, p. 4.
- Gelder, R. van, 'Pseudocumulus codalis Ruisdaelis. Metereologen en andere wetenschappers over 17de-eeuwse schilderijen', in: *NRC Handelsblad*, 26 februari 1993, p. 6.
- Gelder, R. van, 'Een volk van keisnijders. Genreprenten in het Rijksmuseum', in: *NRC Handelsblad*, 14 februari 1997, p. 8.
- Gelder, R. van, 'Oog en licht komen elkaar tegen. Pieter de Hooch, schilder van Hollandse interieurs', in: *NRC Handelsblad*, 11 september 1998, p. 23.
- Gelder, R. van, 'Schoongewassen naakt. Het Hollands classicisme in Rotterdam', in: *NRC Handelsblad*, 8 oktober 1999, p. 25.
- Gelderblom, A.-J., 'Constantijn Huygens, zoon van het volk van Nederland', in: E. van Alphen & M. Meijer e.a. (ed.), *De canon onder vuur. Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Amsterdam 1991A, pp. 49-67.
- Gelderblom, A.-J., 'Dichter bij een droogmakerij', in: A.-J. Gelderblom, *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781*. Amsterdam 1991B, pp. 63-77.
- Gelderblom, A.-J., 'De maagd en de mannen. Psychokritiek van de stadsuitbreiding in de zeventiende en achttiende eeuw', in: A.-J. Gelderblom, *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781*. Amsterdam 1991C, pp. 78-93.
- Gelderblom, A.J., 'Ceci n'est pas une pipe. Kunstgeschiedenis en semiotiek', in: M. Halbertsma & K. Zijlmans, *Gezichtspunten*. Nijmegen 1993, pp. 271-310.
- Gelderblom, A.J., 'Een verjongend corset: het literaire classicisme in de Republiek', in: A. Blankert e.a., *Hollands Classicisme in de zeventiende-eeuwse schilderkunst*. Rotterdam 1999, pp. 54-61.
- Gelderblom, A.-J. & H. Hendrix (ed.), *De vrouw in de Renaissance*. Amsterdam 1994.
- Gelderblom, A.-J. & H. Hendrix, 'Begrenzing en ontgrenzing. Het menselijk lichaam in de Renaissance', in: A.-J. Gelderblom & H. Hendrix (ed.), *De grenzen van het lichaam*. Amsterdam 1999, pp. 1-6.
- Gelderen, M. van, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand (1555-1590)*. Hilversum 1991.
- Gemert, L. van, 'Johan van Beverwijck als "instituut"', in: *De zeventiende eeuw*, 8 (1992), 1, pp. 99-106.
- Gemert, L. van, 'Nawoord' in: L. van Gemert (ed.), *Schat der Gezondheid*. Amsterdam 1992, pp. 164-180.
- Gemert, L. van, 'The power of the weaker vessels: Simon Schama and Johan van Beverwijck on women', in: E. Kloek, N. Teeuwen & M. Huisman (ed.), *Women of the Golden Age*.

- Hilversum 1994, pp. 39-49.
- Gemert, L. van, *Norse negers. Oudere letterkunde in 1996*. Nijmegen 1996.
- Genette, G., 'Boundaries of narrative', in: *New Literary History*, 8 (1976), 1, pp. 1-13.
- Genette, G., *Tijdsaspecten in de roman. Volgorde, duur, herhaling*. Assen 1979.
- Gennep, A. van, *The rites of passage*. London/ Henley 1977 (1908).
- George, M., 'From "Goodwife" to "Mistress": The transformation of the Female in Bourgeois culture', in: *Science and Society: Female Image in Bourgeois Culture* (1973), 37, pp. 152-177.
- Gerl, H.-B., *Einführung in die Philosophie der Renaissance*. Darmstadt 1989.
- Germann, G., 'Krumme Strassen. Städtebauteorie der Frühneuzeit', in: *Zeitschrift für Stadtgeschichte, Stadtsoziologie und Denkmalpflege* (1976), III, pp. 10-25.
- Germann, G., *Einführung in die Geschichte der Architekturtheorie*. Darmstadt 1980.
- Geyl, P., 'De historische achtergrond van de zeventiende-eeuwse Hollandse schilderkunst, in: P. Geyl, *Studies en strijdschriften*. Groningen 1958.
- Giard, L., 'Remapping knowledge, reshaping institutions', in: S. Pumfrey (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991, pp. 19-47.
- Gieben, S., 'Jan Steen is geen rebus', in: *Groene Amsterdammer*, 18 september 1996A, pp. 32-33.
- Gieben, S., 'Melkmeisjes, verleidsters, vroege wijven en heksen. Kunst uit zeventiende eeuw zegt veel over vrouwbeeld', in: *De Telegraaf*, 3 januari 1996B.
- Gies, F. & J., *Cathedral, Forge, and Waterwheel. Technology and Invention in the Middle Ages*. New York 1995.
- Gigch, F.H. van e.a., *Computer Program for Housing: Programmeermethode*. Delft 1979.
- Gijswijt-Hofstra, M., 'Gebruik van de inzichten uit de sociale wetenschappen ten behoeve van de geschiedenis', in: *Theoretische geschiedenis*, vol. 13, (1986), pp. 72-78.
- Gilbert, N.W., *Renaissance Concepts of Method*. New York 1960.
- Giltaij, J. & G. Jansen, *Perspectiven: Saenredam en de architectuurschilders van de 17de eeuw*. Rotterdam 1991.
- Ginkel, R. van, 'Typisch Nederlands ... Ruth Benedict over het "nationaal karakter" van Nederlanders', in: *Amsterdam Sociologisch Tijdschrift*, 18 (1991), 2, pp. 37-63.
- Ginzburg, C., 'A Comment', in: *The Journal of Interdisciplinary History*, 'Anthropology and History in the 1980s': XII (1981), 2, pp. 277-278.
- Ginzburg, C., *Omweg als methode. Essays over verborgen geschiedenis, kunst en maatschappelijke herinnering*. Nijmegen 1988.
- Ginzburg, C., 'Van Aby Warburg tot Ernst Hans Gombrich. Aantekeningen bij een methodisch vraagstuk (1966)', in: C. Ginzburg, *Omweg als methode*. Nijmegen 1988A, pp. 67-149.
- Ginzburg, C., 'Titiaan, Ovidius en de codes van de erotische afbeeldingen in de zestiende eeuw', in: C. Ginzburg, *Omweg als methode*. Nijmegen 1988B, pp. 177-205.
- Ginzburg, C., 'Sporen. Wortels van een indicie-paradigma', in: C. Ginzburg, *Omweg als methode*. Nijmegen 1988C, pp. 206-261.
- Ginzburg, C., 'Inter/disciplinary. Vetoes and Compatibilities', in: *The Art Bulletin*, LXXVII (1995), 4, pp. 534-536.
- Ginzburg, M., *Zhilishsche*. Moskou 1934.
- Giordano, L., 'On Filarete's *Libro architetonico*', in: V. Hart & P. Hichs (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1988, pp. 51-65.
- Giuliani, M.V., 'Naming the rooms. Implications of a change in the Home Model', in: *Environment and behavior*, 19 (1987), 2, pp. 180-203.
- Glynne, J., 'So to speak': review S. Alpers, *The Art of Describing: Dutch Art in the Seventeenth Century*', in: *Art History*, 7 (1984), 2, pp. 247-252.
- Goch, H.A. van, *Het Trippenhuis*. Amsterdam 1945.
- Goedde, L., 'Convention, realism, and the interpretation of Dutch and Flemish tempest painting', in: *Simiolus*, 16 (1986), 2/3, pp. 139-149.
- Goedde, L.O., *Tempest and Shipwreck in Dutch and Flemish Art. Convention, Rhetoric, and Interpretation*. London 1989.
- Goedde, L.O., 'Naturalism as Convention. Subject, Style, and artistic self-consciousness in Dutch

- landscape', in: W. Franits, *Looking at Seventeenth-century Dutch Art. Realism reconsidered*. Cambridge 1997, pp. 129-143.
- Goffman, E., *The presentation of self in everyday life*. New York 1959.
- Goldstein, C., 'The Platonic beginnings of the Academy of Painting and Sculpture in Paris', in: A.W.A. Boschloo e.a. (ed.), *Academies of Art between Renaissance and Romanticism*. 's-Gravenhage 1989, pp. 186-202.
- Goldstein, C., 'Rhetoric and art history in the Italian Renaissance and Baroque', in: *The Art Bulletin* (1991), 73, pp. 641-652.
- Goldstream, N., *Meester-metselaars. Middeleeuwse ambachtslieden*. Kampen/ Turnhout 1992.
- Goldthwaite, R.A., 'The Florentine Palace as Domestic Architecture', in: *The American Historical Review* (1972), 77, pp. 977-1012.
- Goldthwaite, R.A., *The Building of Renaissance Florence. An Economic and Social History*. Baltimore/ London 1980.
- Gombrich, E.H., 'Botticelli's Mythologies. A study in the neoplatonic symbolism of his circle', in: *Journal of The Warburg and Courtauld Institutes* (1945), 8, pp. 7-60.
- Gombrich, E.H., *Norm and Form. Studies in the art of the Renaissance*. Chicago 1966.
- Gombrich, E.H., 'The Renaissance Conception of Artistic Progress and its Consequences', in: E.H. Gombrich, *Norm and Form. Studies in the art of the Renaissance*. London 1966A, pp. 1-10.
- Gombrich, E.H., 'Norm and Form: the stylistic categories of art history and their origins in renaissance ideals (1963)', in: E.H. Gombrich, *Norm and Form*. London 1966B, pp. 81-98.
- Gombrich, E.H., 'The Renaissance Theory of Art and the Rise of Landscape', in: E.H. Gombrich, *Norm and Form*. London 1966C, 107-121.
- Gombrich, E.H., *In search of cultural history*. Oxford 1969A.
- Gombrich, E.H., 'The evidence of images', in: C.S. Singleton (ed.), *Interpretation: theory and practice*. Baltimore 1969B, pp. 35-104.
- Gombrich, E.H., 'Aims and limits of iconology', in: E.H. Gombrich, *Symbolic images. Studies in the art of the renaissance*. London 1972A, pp. 1-25, 199-200.
- Gombrich, E.H., 'The "what" and the "how". Perspective representation and the phenomenal world', in: R. Rudner & I. Scheffer (ed.), *Logic and art. Essays in honor of Nelson Goodman*. Indianapolis/ New York 1972B, pp. 129-149.
- Gombrich, E.H., *Art history and the social sciences*. Oxford 1975A.
- Gombrich, E.H., *The story of Art*. London 1975B (1950).
- Gombrich, E.H., 'Light, Form and Texture in Fifteenth Century Painting North and South of the Alps (1964)', in: W.E. Kleinbauer, *Perspectives*. Oxford 1976, pp. 19-35.
- Gombrich, E.H., *Art and Illusion. A study in the psychology of pictorial representation*. Oxford 1983 (1959).
- Gombrich, E.H., 'From Light to Paint', in: E.H. Gombrich, *Art and Illusion. A study in the psychology of pictorial representation*. Oxford 1983A (1959), pp. 29-54.
- Gombrich, E.H., 'Truth and the Stereotype', in: E.H. Gombrich, *Art and Illusion*. Oxford 1983B (1959), pp. 55-78.
- Gombrich, E.H., 'Reflections on the Greek Revolution', in: E.H. Gombrich, *Art and Illusion*. Oxford 1983C (1959), pp. 99-125.
- Gombrich, E.H., 'The Image and the Clouds', in: E.H. Gombrich, *Art and Illusion*. Oxford 1983D (1959), pp. 154-169.
- Gombrich, E.H., 'Ambiguities of the Third Dimension', in: E.H. Gombrich, *Art and Illusion*. Oxford 1983E (1959), pp. 204-244.
- Gombrich, E.H., *Aby Warburg. An intellectual biography*. London 1986.
- Gombrich, E.H., 'Dutch genre painting (1985)', in: R. Woodfield (ed.), *Reflections on the history of art. Views and reviews*. Oxford 1987A.
- Gombrich, E.H., 'Mapping and painting in the Netherlands in the seventeenth century', in: R. Woodfield (ed.), *Reflections on the History of Art. Views and Reviews*. Oxford 1987B, pp. 115-123.
- Goudeau, J., 'Nicolaas Goldmann (1611-1665) en de praktijk van de studeerkamer', in: *Bulletin voor de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 94 (1995/96), 6, pp. 185-203.

- Gould, J., *De duim van de panda. Over evolutie & ontwikkeling*. Amsterdam/ Antwerpen 1993.
- Gout, M., *Neo-Platonisme in de architectuur*. Delft 1983.
- Gout, M., *Symboliek in kathedraalbouw*. Den Haag 2001.
- Graafland, A., *Esthetisch vertoog en ontwerp. Theorie en methode van betekenisverlening in architectuur en kunst*. Nijmegen 1986.
- Graafland, A. (ed.), *Peter Eisenman. Recente projecten*. Nijmegen 1989.
- Graafland, A., *The Socius of Architecture*. Rotterdam 2000.
- Grabow, R., *Simon Stevin*. Leipzig 1985.
- Graf, F., 'Gebaren en conventies. De gebaren van Romeins toneelspelers en redenaars', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 44-69.
- Grafe, Ch., 'Ontwerp en gebruik', in: B. Leupen e.a., *Ontwerp en analyse*. Rotterdam 1993, pp. 70-100.
- Grafton, A., *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*. Philadelphia 1990.
- Grafton, A., 'Panofsky, Alberti, and the Ancient World', in: I. Lavin (ed.), *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside. A Centennial Commemoration of Erwin Panofsky (1982-1968)*. Princeton 1995, pp. 123-130.
- Grafton, A. & T. DaCosta Kaufmann, 'Holland without Huizinga: Dutch Visual Culture in the Seventeenth-Century' in: *Journal of Interdisciplinary History*, XVI (1985), 2, pp. 255-265.
- Grafton, A. & N. Siraisi (ed.), *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in renaissance Europe*. Cambridge Mass./ London 1999.
- Gramaccini, N., 'Die Freuden des privaten Lebens. Das Interieur im historischen Wandel', in: S. Schulze (ed.), *Innenleben. Die Kunst des Interieurs. Vermeer bis Kabakov*. Ostfildern-Ruit 1998, pp. 90-109.
- Grassi, E., *Die Theorie des Schönen in der Antike*. Köln 1980 (1962).
- Grassi, G., 'Architectonisch ontwerp en analyse van de stad', in: *Plan* (1981), 9, pp. 40-44.
- Grassi, G., *De logische constructie van de architectuur*. Nijmegen 1997 (1967).
- Gravelaar, N.L.W.A., 'Stevin's Problemata Geometrica', in: *Nieuw Archief voor Wiskunde*, 2 (1902), V, pp. 106-193.
- Grayson, C., 'The composition of L.B. Alberti's "Decem Libri De Re Aedificatoria"', in: *Müncher Jahrbuch der Bildende Kunst*, XI (1960), 3, pp. 152-161.
- Greenough, H., 'Form and Function (1835)', in: Mumford, L., *Roots of Contemporary American Architecture*. New York 1952, pp. 32-56.
- Greenstein, J.M., *Mantegna and painting as historical narrative*. Chicago/ London 1992.
- Greep, V.B., *Een beeld van het gezin. Functie en betekenis van het vroegmoderne gezinportret in de Nederlanden*. Hilversum 1996.
- Greimas, A.J., 'Hoe actueel is het Saussurianisme. De *Cours de Linguistique Générale* veertig jaar later', in: *Versus* (1990), 2, pp. 89-101.
- Greimas, A.J. & J. Courtés, *Analytisch woordenboek van de semiotiek*. Tilburg 1987.
- Grever, M. (ed.), *Vrouwendomein. Woongeschiedenis van vrouwen in Nederland*. Amsterdam 1986.
- Grieco, A.J., *The meal*. London 1992.
- Griep, H.-G., *Kleine Kunstgeschichte des Deutschen Bürgerhauses*. Darmstadt 1985.
- Grijp, L.P., 'Spotliederen in de Gouden Eeuw', in: A. Keunen & H. Roodenberg, *Schimpen en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600-ca. 1850*, in: *Volkskundig Bulletin*, 18 (1992), 3, pp. 340-366.
- Grijzenhout, F., 'In Holland staat een huis. De Vaderlandse herinnering: 4', in: *NRC Handelsblad*, 3 april 1993, p. 5.
- Grijzenhout, F. & H. van Veen (ed.), *De Gouden Eeuw in Perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd*. Nijmegen/ Heerlen 1992.
- Grinberg, D.I., *Housing in the Netherlands 1900-1940*. Delft 1982.
- Groen, K., "'Het loof is wat na den blauwen trekkende" (1987)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991, pp. 115-123.
- Groen, K. & E. Hendriks, 'Frans Hals: een technisch onderzoek', in: *Catalogus. Frans Hals*. Den

- Haag 1989, pp. 109-127.
- Groenendijk, L.F., *De nadere reformatie van het gezin. De visie van Petrus Wittewrongel op de christelijke huishouding*. Dordrecht 1984.
- Groot S.J., C.W. de, *Jan Steen. Beeld en woord*. Utrecht/ Nijmegen 1952.
- , E.K., *Literatuurhistorie en Cats' visie op de jeugd*. Groningen 1980A.
- Grootes, E.K., 'Inleiding', in: H. Harmsen & E. Krol, *Een Wett-steen van de Jeught. Verzamelde artikelen van S.F. Witstein*. Groningen 1980B, pp. 1-16.
- Grootes, E.K., 'Zeventiende-eeuwse literatuur als bron van historische kennis', in: *De zeventiende eeuw* (1985), 1, pp. 3-11. Herdruk in M. Spies & J. Jansen (ed.), *Visie in veelvoud. Opstellen van prof.dr. E.K. Grootes over zeventiende-eeuwse letterkunde*. Amsterdam 1996, pp. 131-139.
- Grootes, E.K., 'De paradoxen van literatuurgeschiedschrijving', in *Spektator. Tijdschrift voor Neerlandistiek*, 18 (1988/89), 4, pp. 241-261.
- Grootes, E.K., 'De literator', in: H. Beliën e.a. (ed.), *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995, pp. 349-381.
- Grootes, E.K., 'De bestudering van populaire literatuur uit de zeventiende eeuw (1982/83)', in: M. Spies & J. Jansen (ed.), *Visie in veelvoud. Opstellen van prof.dr. E.K. Grootes over zeventiende-eeuwse letterkunde*. Amsterdam 1996, pp. 177-203.
- Gros, P., 'Vitruve et les ordres', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 49-59.
- Grote, A., *Der vollkommen Architect. Baumeister und Baubetrieb bis zum Anfang der Neuzeit*. München 1959.
- Gudlaugsson, S.J., *De komedianten bij Jan Steen en zijn tijdgenoten*. 's-Gravenhage 1945.
- Guidoni, E., 'Street and block. From the late Middle Ages to the Eighteenth century', in: *Lotus International*. Milano 1974, pp. 4-19.
- Guillaume, J., 'On Philibert De l'Orme: A Treatise Transcending the Rules', in: V. Hart & P. Hichs (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1988, pp. 199-231.
- Gunning, M.J., *Gewaande rechten. Het denken over vrouwen en gelijkheid van Thomas van Aquino tot de Bataafsche Constitutie*. Zwolle 1991.
- Günter, H. (ed.), *Deutsche Architekturtheorie zwischen Gotik und Renaissance*. Darmstadt 1988.
- Gutkind, E.A., *Urban development in western Europe. The Netherlands and Great Britain*. IV. New York 1971, pp. 1-35.
- Haak, B., *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*. z.p. 1984.
- Hadjinicolaou, N., *Kunstgeschiedenis en ideologie*. Nijmegen 1977 (1973).
- Hadjinicolaou, N., 'Het objekt van de discipline kunstgeschiedenis en de tijd in de geschiedenis van de kunsten', in: *Te Elfder Ure*. 26. Nijmegen 1979A, pp. 610-621.
- Hadjinicolaou, N., 'Kunstgeschiedenis en de geschiedenis van de waardering van kunstwerken', in: *Te Elfder Ure*. 26. Nijmegen 1979B, pp. 622-645.
- Hadjinicolaou, N., *El Greco of Crete*. Iraklion 1990.
- Hagenmaier, O., *Der Goldene Schnitt. Ein harmoniegesetz und seine Anwendung*. Augsburg 1988 (1963).
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'Kunsthistorici en de geschiedenis. Een verslag van enkele ontwikkelingen', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (1986), 101, pp. 202-214.
- Haitsma-Mulier, E.O.G., 'Italiaanse renaissanceschilders in historisch-sociologisch perspectief', in: *Theoretische geschiedenis* (1988), 1, pp. 47-53.
- Haks, D., *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*. Assen 1982.
- Haks, D., 'Continuïteit en verandering in het gezin van de vroeg-moderne tijd', in: H. Peeters e.a. (ed.), *Vijf eeuwen gezinsleven: liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*. Nijmegen 1988, pp. 31-56.
- Haks, D. (ed.), *De Hollandse samenleving in de tijd van Vermeer*. Zwolle 1996.
- Halbertsma, M., 'Jan van Eyck en het begin van de genreschilderkunst. Geen einde', in: A. van Berkum e.a. (ed.), *Sprekend. Teksten lezingencyclus "Vrouwen en letteren"*. Nijmegen

- 1981, pp. 67-94.
- Halbertsma, M., *Wilhelm Pinder en de Duitse kunstgeschiedenis*. Groningen 1985.
- Halbertsma, M., 'Moederschap in de beeldende kunst', in: *Volkscultuur: Moederschap en de min*, 8 (1991), 3, pp. 70-86.
- Halbertsma, M., 'De geschiedenis van de kunstgeschiedenis in de Duitssprekende landen en Nederland van 1764 tot 1933', in: M. Halbertsma & K. Zijlmans (ed.), *Gezichtspunten*. Nijmegen 1993, pp. 45-102.
- Halbertsma, M. & K. Zijlmans (ed.), *Gezichtspunten. Een inleiding in de methoden van de kunstgeschiedenis*. Nijmegen 1993.
- Hall, C., 'De geschiedenis van de huisvrouw (1973)', in: *Te Elfder Ure 20. Feminisme 1*. Nijmegen 1975, pp. 676-704.
- Hall, M.B., *Color and Meaning. Practice and Theory in Renaissance Painting*. Cambridge 1992.
- Hall, S., *Het minimale zelf en andere opstellen*. Amsterdam 1991.
- Hall's Dictionary of Subjects & Symbols in Art*. London 1974.
- Hallyn, F., *The Poetic Structure of the World. Copernicus and Kepler*. New York 1990.
- Hamel, R., *Over het denken van de architect. Een cognitief psychologische beschrijving van het ontwerpproces bij architecten*. Amsterdam 1990.
- Hamon, P., 'De semiologische status van het personage [I]', in: *Versus* (1989), 1, pp. 81-100; [II], in: *Versus* (1989), 2, pp. 79-92; [III], in: *Versus* (1989), 3, pp. 93-109.
- Hampsher-Monk, I., K. Tilmans & F. van Vree (ed.), *History of Concepts. Comparative Perspectives*. Amsterdam 1998
- Hankins, J., 'The study of the Timaeus in early renaissance Italy', in: A. Grafton & N. Siraisi (ed.), *Natural Particulars*. Cambridge Mass./ London 1999, pp. 77-119.
- Hannaway, O., 'Laboratory Design and the Aim of Science: Andreas Libavius versus Tycho Brahe (1981)', in: P. Dear (ed.), *The Scientific Enterprise in Early Modern Europe*. Chicago 1997, pp. 37-63.
- Haraway, D., 'A Manifesto for Cyborgs (1985)', in: E. Weed (ed.), *Coming to Terms: Feminism, Theory, Politics*. New York/ Routledge 1989.
- Harbison, C., 'De iconologische benadering', in: B. Ridderbos & H. van Veen (ed.), *De Vlaamse Primitieven - herontdekking, waardering en onderzoek*. Nijmegen 1995, pp. 394-432.
- Harding, S., 'Women and Words in a Spanish Village', in: R.R. Reiter (ed.), *Toward an Anthropology of Women*. New York 1975, pp. 283-309.
- Hareven, T.K., 'The home and the family in historical perspective', in: *Social Research*, 58 (1991), 1, pp. 253-286.
- Harmsen, T. & E. Krol (ed.), *Een Wett-steen vande Ieught. Verzamelde artikelen van dr. S.F. Witstein*. Groningen 1980.
- Hart, V., 'Serlio and the Representation of Architecture', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998A, pp. 170-185.
- Hart, V., 'From Virgin to Courtesan in Early English Vitruvian Books', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998B, pp. 297-318.
- Hart, V. & P. Hicks, *Paper Palaces. The Rise of the Renaissance Architectural Treatise*. New Haven/ London 1998A.
- Hart, V. & P. Hicks, 'On Sebastiano Serlio: Decorum and the Art of Architectural Invention', in: V. Hart & P. Hicks, *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998B, pp. 140-157.
- Haselberger, L., 'Die Zeichnungen in Vitruvius *De Architectura*', in: H. Geertman & J.J. de Jong (ed.), *Munus non Ingratum*. Leiden 1989, pp. 69-70.
- Hasenmüller, C., 'Panofsky, iconography and semiotics', in: *Journal of Aesthetics and Art Criticism* (1977/78), 36, pp. 289-301.
- Haskell, F., *History and its images. Art and the Interpretation of the past*. New Haven/ London 1993.
- Haslinghuis, E.J., 'Het woord verdieping', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* (1946), 64, pp. 185-189.
- Haslinghuis, E.J., *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis*. Utrecht/ Antwerpen 1986.

- Hauser, A., *De sociale geschiedenis van de kunst*. Nijmegen 1975 (1951).
- Haveman, M. e.a., *Rembrandt en andere verhalen. Een bloemlezing uit Kunstschrift met artikelen over de 17de eeuwse Nederlandse kunst*. Amsterdam 1991.
- Haverkamp, A., 'Tür im Raum. Die Dialektik des Innen im Aussen in drei Bildern', in: S. Schulze, *Innenleben. Die Kunst des Interieurs. Vermeer bis Kabakov*. Ostfildern-Ruit 1998, pp. 62-67.
- Haverkamp-Begemann, E., 'The State of Research in Northern Baroque Art', in: *The Art Bulletin*, LXIX (1987), 4, pp. 510-519.
- Hayward, S., *Cinema Studies. The Key Concepts*. London/ New York 2000.
- Heath, S., *Questions of cinema*. London/ Basingstoke 1981.
- Hecht, P., 'Maar erg waar is het ook niet', in: *Tirade* (1972), 16, pp. 514-516.
- Hecht, P., 'The debate on symbol and meaning in Dutch seventeenth-century art: an appeal to common sense', in: *Simiolus*, 16 (1986), 2/3, pp. 173-187.
- Hecht, P., *De Hollandse fijnschilders. Van Gerard Dou tot Adriaen van der Werff*. Amsterdam/ Maarssen/ 's-Gravenhage 1989.
- Hecht, P., 'Dutch seventeenth-century genre painting: a reassessment of some current hypotheses', in: *Simiolus*, 21 (1992), 1/2, pp. 85-95.
- Hecht, P., *Over Rembrandt, Manet en het tweede leven van de kunst*. Utrecht 1997.
- Hecht, P., 'J.A. Emmens (1924-1971)', in: P. Hecht, C. Stolwijk & A. Hoogenboom (ed.), *Kunstgeschiedenis in Nederland. Negen opstellen*. Amsterdam 1998, pp. 169-192.
- Hecht, P., C. Stolwijk & A. Hoogenboom (ed.), *Kunstgeschiedenis in Nederland. Negen opstellen*. Amsterdam 1998.
- Heer, J. de, 'De Nederlandse arbeiderswoning uitgeschreven', in: *Te Elfder Ure* 26. Nijmegen 1979, pp. 749-772.
- Heidegger, M., *Bouwen Wonen Denken*. Nijmegen 1986 (1951).
- Heijden, M. van der, *Huwelijk in Holland. Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht 1550-1700*. Amsterdam 1998.
- Hekma, G. & H. Roodenburg (ed.), *Soete minnen en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850*. Nijmegen 1988.
- Helden, van, A., 'The Telescope in the Seventeenth Century', in: P. Dear (ed.), *The Scientific Enterprise in Early Modern Europe*. Chicago 1997, pp. 133-153.
- Hendriks, E. & K. Groen, 'Judith Leyster: een technisch onderzoek', in: J.A. Welu e.a. (ed.), *Judith Leyster. Schilderes in een mannenwereld*. Zwolle/ Haarlem 1993, pp. 93-114.
- Hendrix, H. & M. Meijer Drees, 'Burgers en burgerlijkheid in de Renaissance', in: H. Hendrix & M. Meijer Drees (ed.), *Beschaafde burgers. Burgerlijkheid in de vroegmoderne tijd*. Amsterdam 2001, pp. 1-3.
- Henneke, W.M.A., 'De Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst: a piece of history', in: *Theoretische geschiedenis* (1994), 4, pp. 414-426.
- Henneke, W.M.A., 'Iconologie en antropologie in een onderzoek naar zestiende-eeuwse Vlaamse "Boerenbruiloft"', in: *Groniek* (1995), pp. 290-300.
- Henny, X., 'Hoe kwamen de Rotterdamse schilders aan hun verf?', in: N. Schadee (ed.), *Catalogus Rotterdamse Meesters uit de Gouden Eeuw*. Rotterdam/ Zwolle 1994, pp. 43-54.
- Herbert, J.D., 'Masterdisciplinarity and the "Pictorial Turn"', in: *The Art Bulletin*, LXXVII (1995), 4, pp. 537-540.
- Hernandez, A., *Grundzüge einer Ideengeschichte der französischen Architekturtheorie von 1560-1800*. Basel 1972.
- Hersey, G., *Pythagorean Palaces. Magic and Architecture in the Italian Renaissance*. Ithaca/ London 1976.
- Hersey, G. & R. Freedman, *Possible Palladian Villas (Plus a few instructively impossible ones)*. Cambridge Mass. 1992.
- Hertzberger, H., *Uitnodigende vorm*. Delft 1988.
- Herweg, R.M., *Die jüdische Mutter. Das verborgene Matriarchat*. Darmstadt 1994.
- Herwijnen, G. van, 'Stad en land in het graafschap Holland en Zeeland in de dertiende eeuw', in: J.M. Baart e.a., *Hollandse stad in de dertiende eeuw*. Zutphen 1988, pp. 18-27.

- Herzog, K., *Die Gestalt des Menschen in der Kunst und im Spiegel der Wissenschaft*. Darmstadt 1990.
- Hesling, W., 'Retoriek van de film', in: P. Bosma (ed.), *Filmkunde*. Heerlen 1991, pp. 225-240.
- Hetherington, K., *The Badlands of Modernity. Heterotopia & Social Ordering*. London/ New York 1997.
- Heuvel, C. van den, 'Vitruvius en het architectuurdebat van de 16e en 16e eeuw in Italië', in: H. de Boer e.a. (ed.), *Bouwvoorschrift. Een expositie van Vitruvius' geschriften over bouwkunde*. Groningen 1978, pp. 10-28.
- Heuvel, C. van den, *Militaire Stedebouw: Simon Stevin en de stad*. Amsterdam 1980.
- Heuvel, C. van den, 'A. Tzonis, *De taal van de classicistische architectuur: het gebod tot orde* (bespreking)', in: *Futura* (1984), pp. 29-43.
- Heuvel, C. van den, 'De introductie en receptie van de Italiaanse vesting- en stedebouw in de Nederlandse Architectuurtheorie, Simon Stevin', in C. van den Heuvel, '*Papiere bolwercken. De introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen*'. Alphen aan den Rijn 1991, pp. 131-148, 213-217.
- Heuvel, C. van den, 'Holland, verstedelijk landschap', in: E. Taverne & I. Visser (ed.), *Stedebouw. De geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*. Nijmegen 1993B, pp. 39-44.
- Heuvel, C. van den, 'Stevens "Huysbou" en het onvoltooide Nederlandse architectuurtractaat. De praktijk van het bouwen als wetenschap', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 93 (1994A), 1, pp. 1-18.
- Heuvel, C. van den, 'Stevin en Ramus. Architectuurmodellen en voorstellingen van een logische orde', in: *Feit & Fictie. Tijdschrift voor de geschiedenis van de representatie*, II (1994B), 1, pp. 95-111.
- Heuvel, C. van den, 'De Huysbou en de Crychconst van Simon Stevin. Nieuwe theorieën van de Hollandse stad en van haar verdediging', in: *De zeventiende eeuw*, 10 (1994D) 1, pp. 79-92.
- Heuvel, C. van den, "'T'Samenspreekinghe betreffende de architecture ende schilderkunst". Schilders, architecten en wiskundigen over de uitbeelding van architectuur', in: *Incontri* (NS) 9 (1994E) 1, pp. 69-84.
- Heuvel, C. van den, *De Huysbou. De geschriften van Simon Stevin over architectuur en stedebouw*. Den Haag 1995A; Engelse vertaling, '*De Huysbou*'. *The writings on architecture and townplanning by Simon Stevin* (ter perse).
- Heuvel, C. van den, 'De Huysbou, De Crychconst en de Wysentijt. Stevens teksten over architectuur, stede- en vestingbouw in het licht van zijn wetenschappelijk oeuvre', in: V. Logghe (ed.), '*Spiegelingh en daet*'. *Simon Stevin van Brugghe (1548-1620)*. Brugge 1995B, pp. 45-69.
- Heuvel, C. van den, 'De Architectura (1599) van Charles De Beste. Het Vitruvianisme in de Nederlanden in de zestiende eeuw', in: *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 94 (1995C), 1, pp. 11-23.
- Heuvel, C. van den, 'Willem Goeree (1635-1711) en de ontwikkeling van een algemene architectuurtheorie in de Nederlanden', in: *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 96 (1997A), 5, pp. 154-176.
- Heuvel, C. van den, 'Stevin, Beeckman en Perrault. De voorafschaduwing in de Nederlanden van de "revolutie" in de Franse architectuurtheorie in de zeventiende eeuw', in: R. Rolf (ed.), *Vitruviuscongres oktober 1995*. Heerlen 1997B, pp. 52-62.
- Heydenreich, L.H., 'Strukturprinzipien der Florentiner frührenaissance-Architektur: *Prospectiva aedificandi*', in: M. Meiss e.a. (ed.), *The Renaissance and mannerism studies in Western Art*. Princeton 1963, pp. 108-122.
- Heynen, H., 'Architectuur tussen moderniteit en wonen. Notities naar aanleiding van Adorno's Aesthetische Theorie', in: *Archis* (1990), 1, pp. 42-51.
- Heynen, H., & C. Delhaye, 'De zij-kant van architectuur', in: *De zij-kant van architectuur, Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 18 (1997), 70, pp. 99-109.
- Hillier, W. & J. Hanson, *The Social Logic of Space*. Cambridge 1984.

- Hills, P., *The light of Early Italian Painting*. New Haven/ London 1987.
- Hiltbrand, R. (ed.), *Küchengeräte*. Basel 1962.
- Hirschon, R., 'Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space in an Urban Greek Locality', in: S. Ardenner (ed.), *Women and Space. Ground Rules and Social Maps*. Oxford 1981, pp. 72-88.
- Hobsbawn, E.J. & T. Ranger, *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983.
- Hockney, D., *Secret Knowledge. Rediscovering the lost techniques of the Old Masters*. London 2001.
- Hodge, R. & G. Kress, *Social Semiotics*. Ithaca/ New York 1988.
- Hoekstra, F., *Flemish Painting*. London 1994.
- Hoeven, C. van der & J. Louwe, *Amsterdam als stedelijk bouwwerk. Een morfologische analyse*. Nijmegen 1985.
- Hoffmann, J., *Die 'Hausväterliteratur' und die 'Predigten über den christlichen Hausstand'. Lehre vom Hause und Bildung für das häusliche Leben im 16., 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin 1959.
- Hofmann, W., *Goldener Schnitt und Composition. Versuch zur Fixierung eines Ordnungsprinzips*. Wilhelmshaven 1973.
- Hofstede, G., *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam 1998.
- Hogenelst, D. & F. van Oostrom, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen*. Vianen 1995.
- Holberton, P., 'Of Antique and Other Figures: Metaphor in Early Renaissance Art', in: *Word & Image*, 1 (1985), 1, pp. 31-58.
- Hollander, A., *Moving Pictures*. Cambridge Mass. 1991 (1986).
- Hollander, M., *Structures of space and society in the seventeenth century Dutch interior*. Berkeley 1990.
- Hollander, M., 'The divided household of Nicolaes Maes', in: *Word & Image*, 10 (1994), 2, pp. 138-155.
- Hollander, M., 'Public and Private life in the art of Pieter de Hooch', in: J. de Jong e.a. (ed.), *Wooncultuur in de Nederlanden 1500-1800*. Zwolle 2001, pp. 273-293.
- Hollingsworth, M., 'The architect in fifteenth-century Florence', in: *Art History*, 7 (1984), 4, pp. 387-410.
- Holly, M.A., *Panofsky and the Foundations of Art History*. Ithaca/ London 1984.
- Holtrop, A., 'De huisvrouw', in: *Vrij Nederland. Bijlage* 3 november 1979.
- Hommel, M., 'Vrouw en huwelijk door het oog van een devote intellectueel. Geert Grote's tractaat *Over het huwelijk*', in: M. Mostert e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht*. Hilversum 1990, pp. 299-318.
- Honig, E.A., 'An Enterprise of Describing? Svetlana Alpers' art historical strategies', in: *Theoretische geschiedenis*, 17 (1990), 1, pp. 33-44.
- Honig, E.A., 'Re-viewing Still Life with Norman Bryson', in: *Theoretische geschiedenis*, 20 (1993), 1, pp. 41-48.
- Honig, E., 'The beholder as work of art: A study in the location of value in seventeenth-century Flemish painting', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* (1995), 46, pp. 252-293.
- Honig, E.A., 'The Space of Gender in Seventeenth-Century Dutch Painting', in: W. Franits (ed.), *Looking at Seventeenth-Century Dutch Art. Realism Reconsidered*. Cambridge 1997, pp. 187-201, 240-244.
- Honig, E., *Painting and the Market. Pictures of Display and Exchange from Aertsen to De Witte*. Yale 1998.
- Honour, H. & J. Fleming, *A World History of Art*. London 1999 (1984).
- Hoogewoning, A. e.a. (ed.), *Architectuur in Nederland. Jaarboek 2000-01*. Rotterdam 2001.
- Hoogland, R., 'Architectuur en kunst', in: H. Driessen (ed.), *In het huis van de islam*. Nijmegen 1997, pp. 297-346.
- Hooykaas, R., *Geschiedenis der natuurwetenschappen*. Utrecht 1976.
- Horstman, K., 'Het (vrouwelijk) lichaam en het beeld', in: M. Brouns, M. Verloo & M. Grünell (ed.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende*

- disciplines*. Bussum 1995, pp. 109-134.
- Houtzager, H.L., 'Het tijdgebonden experiment van Reinier de Graaf in de ontwikkeling van het voortplantingsonderzoek. Een beknopt overzicht', in: *De zeventiende eeuw*, 17 (2001), 1, pp. 40-49.
- Howard, D., 'Review essay: Four centuries of literature on Palladio', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, XXXIX (1980), 3, pp. 224-241.
- Howard, D. & M. Longair, 'Harmonic Proportion and Palladio's *Quattro Libri*', in: *Journal of the Society of Architectural Historians* XLI (1982), 2, pp. 116-143.
- Howard, M., 'The Ideal House and Healthy Life: the Origins of Architectural Theory in England', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 425-433.
- Huet, B., 'Geschiedenis, morfologie en architectonisch ontwerp', in: *Oase. Ontwerp Onderzoek Onderwijs* (1989), 24, pp. 22-27.
- Hufton, O., *The Prospect Before Her. A History of Women in Western Europe. Volume One 1500-1800*. London 1995.
- Huisken, J., K. Ottenheim & G. Schwartz (ed.), *Jacob van Campen. Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw*. Amsterdam 1995.
- Huisman, J., 'De man/ vrouw-verhouding in de vroege westers cultuur, met name in de Germaanse oudheid', in: K. Bertels e.a., *Vrouw, man, kind. Lijnen van vroeger naar nu*. Baarn 1978, pp. 9-24.
- Huisman, J. e.a., *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*. Rotterdam 2000.
- Huisstede, P. van, *De Mnemosyne beeldatlas van Aby M. Warburg. Een laboratorium voor beeldgeschiedenis*. Leiden 1992.
- Huizinga, J., 'Renaissance en realisme (1926)', in: J. Huizinga, *Verzamelde werken* IV. Haarlem 1949A, pp. 276-297.
- Huizinga, J., 'Een cultuurwetenschappelijk laboratorium (1933)', in: J. Huizinga, *Verzamelde Werken*. IV. Haarlem 1949B, pp. 556-560.
- Huizinga, J., *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw en Hugo de Groot en zijn eeuw*. Groningen 1976 (1941).
- Huizinga, J., *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*. Groningen 1984 (1919).
- Huizinga, J., *Homo Ludens. Proeve ener bepaling van het spelelement der cultuur*. Groningen 1985 (1938).
- Huizinga, J., 'De taak der cultuurgeschiedenis (1926)', in: J. Huizinga, *De taak der cultuurgeschiedenis*. Groningen 1995, pp. 72-134.
- Hulsman, B., 'Tevreden in de Instantstraat. Architecten ontdekken de cataloguswoning', in: *NRC Handelsblad*, 15 januari 1999.
- Hunt, L., 'Geschichte jenseits von Gesellschaftstheorie', in: Ch. Conrad & M. Kessel (ed.), *Geschichte schreiben in der Postmoderne. Beiträge zur aktuellen Diskussion*. Stuttgart 1994, pp. 98-122.
- Huntley, H.E., *The Divine Proportion. A Study in Mathematical Beauty*. New York 1970.
- Hutchison, K., 'What Happened to Occult Qualities in the Scientific Revolution?', in: P. Dear (ed.), *The Scientific Enterprise in Early Modern Europe*. Chicago 1997, pp. 86-106.
- Hutton, P.H., 'The History of Mentalities: The New Map of Cultural History', in: *History and Theory* (1981), 20, pp. 237-259.
- Huvenne, P., *Pieter Pourbus meester-schilder, 1524-1584*. Brugge 1984.
- IJsseling, S., 'Enige opmerkingen over psychoanalyse en film', in: *Skrien* (1981), 112, pp. 24-29.
- Imhof, D., 'Het plantenrijk in beeld. Rembert Dodoenjs en de bloei van de botanie', in: G. Vanpaemel & T. Padmos (ed.), *Wereldwijs. Wetenschappers rond Keizer Karel*. Leuven 2000, pp. 64-73.
- Israel, J.I., *De Republiek 1477-1806*. I & II. Franeker 1996 (1995).
- Israëls, H., M. Komen & A. de Swaan (ed.), *Over Elias. Herinneringen en anekdotes*. Amsterdam 1993.
- Iversen, M., 'Saussure v. Peirce: models for a semiotics of visual art', in: A.L. Rees e.a. (ed.), *The*

- new art history*. London 1986, pp. 82-94.
- Jacob, M.C., *The Cultural Meaning of the Scientific Revolution*. Philadelphia 1988.
- Jacobs, K. & L. Smit (ed.), *De ideale stad. Ideaalplannen voor de stad Utrecht 1664-1988*. Utrecht 1988.
- Jakobson, R., 'Over realisme in de kunst (1921)', in: *Russies formalisme. Sjkłowski, Jakobson, Ejchenbaum en Tynjanow*. Nijmegen 1982, pp. 33-44.
- James, R., 'Van "boerenhuysen" en "stilstaende dinghen"', in N. Schadee (ed.), *Rotterdamse meesters uit de Gouden Eeuw*. Rotterdam/ Zwolle 1994, pp. 133-141.
- Janse, H., *Vensters*. Nijmegen 1971.
- Janse, H., 'Vensters met openslaande ramen in de tweede helft van de 17de eeuw', in: *Bulletin voor de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* (1978), pp. 170-176.
- Jansen, J., 'Verstandig spreken of zwijgende wijsheid? De "zwijgzaamheid" tussen rhetorica en moraalfilosofie', in: A.C.G. Fleurkens e.a. (ed.), *Dans der Muzen*. Hilversum 1995, pp. 81-91.
- Jansen, J., 'Een neolatijnse encyclopedie en een voorrede in de moedertaal. Twee opvattingen over *perspicuitas* in 1616', in: C. van Eck e.a. (ed.), *Een kwestie van stijl. Opvattingen over stijl in kunst en literatuur*. Amsterdam 1997, pp. 79-95.
- Jansen, J.C.G.M., *Bezig zijn met geschiedenis*. Assen/ Maastricht 1984.
- Jansen, W., 'De vele gezichten van genus. Een agenda voor onderzoek naar de culturele constructies van vrouwelijkheid en mannelijkheid', in: M. Brüggmann (ed.), *Vrouwen in opspraak. Vrouwenstudies als cultuurkritiek*. Nijmegen 1987, pp. 46-62.
- Jansen, W., *Mythen van het fundament*. Nijmegen 1993.
- Jansen-Sieben, R., 'Het menselijk lichaam en de geneeskunde', in: M. Stoffers (ed.), *De middeleeuwse ideeënwereld, 1000-1300*. Heerlen/ Hilversum 1994, pp. 233-266.
- Jansen-Sieben, R. & J.M. van Winter, *De keuken van de late middeleeuwen. Een kookboek uit de 16de eeuw*. Amsterdam 1989.
- Janson, H.W., *Wereldgeschiedenis van de kunst*. Den Haag/ Antwerpen, ca. 1961.
- Janssens, J., 'De natuurlijke omgeving', in: M. Stoffers (ed.), *De middeleeuwse ideeënwereld, 1000-1300*. Heerlen/ Hilversum 1994, pp. 171-200.
- Jantzen, H., *Das Niederländische Architekturbild*. Braunschweig 1979 (1909).
- Janz, U., 'Vrouwengeschiedenis. Een voorbeeld van emancipatorische historiografie', in: H. Beliën & G.J. van Setten, *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*. Amsterdam 1991, pp. 279-299.
- Jelsma, A., 'Waartoe een mens bestemd is. Over huwelijk en gezin in de reformatietijd', in: K. Bertels e.a., *Vrouw, man, kind. Lijnen van vroeger naar nu*. Baarn 1978, pp. 79-87.
- Jencks, C. (ed.), *Visual Culture*. London/ New York 1998.
- Jesberg, P., *Vom Bauen zwischen Gesetz und Freiheit*. Braunschweig/ Wiesbaden 1987.
- Jobse-Van Putten, J., *Eenvoudig maar voedzaam. Cultuurgeschiedenis van de dagelijkse maaltijd in Nederland*. Nijmegen 1995.
- Johnson, P., *The Renaissance*. London 2000.
- Johnson, P.-A., *The Theory of Architecture. Concepts, Themes, & Practices*. New York 1994.
- Johnston, S., 'Film Narrative and the Structuralist Controversy', in: P. Cook, *The Cinema Book. A Complete Guide to Understanding the Movies*. New York 1985, pp. 221-250.
- Jong, E. de, *Natuur en Kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*. Amsterdam 1993.
- Jong, E. de, 'De tuin als derde natuur. Over de samenhang van natuur en kunst', in: *Theoretische geschiedenis*, 25 (1998), 2/3, pp. 97-111.
- Jong, J. de, *Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw*. Utrecht/ Antwerpen 1987.
- Jong, J. de, (ed.), *Wooncultuur in de Nederlanden 1500-1800. The Art of Home in the Netherlands 1500-1800*. Zwolle 2001.
- Jong, M. de, 'Familie, huwelijk en liefde in de late Middeleeuwen, 1000-1500', in: T. Zwaan (ed.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*. Amsterdam 1993, pp. 73-106.
- Jong, T. de, *Inleiding tot de architectuurtypologie*. Delft 1984.

- Jong, T. de, *De structurele samenhang van architectuurbegrippen. De mogelijkheid van een generatieve systematiek in de architectonische vormleer*. Delft 1987.
- Jonge, K. de, 'Vitruvius, Alberti and Serlio: architectural treatises in the Low Countries, 1530-1620', in: V. Hart & P. Hicks, *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998, pp. 281- 296.
- Jongh, E. de, *Zinne- en minnebeelden in de schilderkunst van de zeventiende eeuw*. z.p. 1967.
- Jongh, E. de, 'Realisme en schijnrealisme in de Hollandse schilderkunst van de zeventiende eeuw', in: *Rembrandt en zijn tijd*. Brussel 1971, pp. 143-194.
- Jongh, E. de, 'In het historisch onderzoek verlies ik mijzelf, in een gedicht vind ik mezelf terug', in: *Tirade* (1972), 16, pp. 496-500.
- Jongh, E. de, "'t Gotsche krulligh mall.'" De houding tegenover de gotiek in het zeventiende-eeuwse Holland', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* (1973), pp. 85-145.
- Jongh, E. de, 'Grape symbolism in paintings of the 16th and 17th centuries', in: *Simiolus* (1974), 7, p. 166-191.
- Jongh, E. de, *Tot lering en vermaak. Betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1976.
- Jongh, E. de, 'De rapporteur van het Hollandse binnenhuis. Monografie over Pieter de Hooch', in: *NRC Handelsblad*, 28 november 1980, p. 7.
- Jongh, E. de, 'Svetlana Alpers, *The Art of Describing*', in: *Simiolus*, 14 (1984), 1, pp. 51-59.
- Jongh, E. de, *Portretten van echt en trouw. Huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw*. Zwolle/ Haarlem 1986.
- Jongh, E. de, 'Bespreking Schama', in: *NRC Handelsblad*, 12 augustus 1987A.
- Jongh, E. de, 'Binnenskamers de wereld doorwandelen. Hollandse landschapsschilderkunst uit de zeventiende eeuw', in: *NRC Handelsblad*, 23 oktober 1987B, p. 3.
- Jongh, E. de, 'Enige aspecten van de iconologie, gisteren en vandaag', in: L.T. van Looij e.a. (ed.), *Aspecten van vijftig jaar kunsthistorisch onderzoek: 1938-1988*. Brussel 1990A, pp. 33-48.
- Jongh, E. de, 'De bijl en de wortels: review Bedaux, *The reality of symbols*', in: *NRC Handelsblad*, 7 september 1990B, p. 6.
- Jongh, E. de, 'Real Dutch Art and not-so-real Dutch art: some nationalistic views of seventeenth-century Netherlandish painting', in: *Simiolus*, 20 (1990/91), 2/3, pp. 197-206.
- Jongh, E. de, 'Some notes on interpretation', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history. History in Art*. Santa Monica 1991, pp. 119-136.
- Jongh, E. de, 'De iconologische benadering van de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst', in: F. Grijzenhout & H. van Veen (ed.), *De Gouden eeuw in perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd*. Nijmegen 1992A, pp. 299-329.
- Jongh, E. de, 'De Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst door politieke brillen', in: F. Grijzenhout & H. van Veen (ed.), *De Gouden eeuw in perspectief*. Nijmegen/ Heerlen 1992B, pp. 225-250.
- Jongh, E. de, 'Nationalistische visies op zeventiende-eeuwse Hollandse kunst', in: S.C. Dik & G.W. Muller (ed.), *Het hemd is nader dan de rok. Zes voordrachten over het eigene van de Nederlandse cultuur*. Assen/ Maastricht 1992C, pp. 61-82.
- Jongh, E. de, 'De dissonante veelstemmigheid sinds Haaks *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*', in: *Theoretische geschiedenis*, 19 (1992D), 3, pp. 275-291.
- Jongh, E. de, 'Kunst en het vruchtbare misverstand', *NRC Handelsblad*, 12 december 1992E, p. 8.
- Jongh, E. de, 'Stillevenen zijn voor vrouwen. Essays over methoden in de kunstgeschiedenis, review Halbertsma & Zijlmans 1993', in: *NRC Handelsblad*, 1 oktober 1993, p. 8.
- Jongh, E. de, 'Opinies en bezwaren', in: E. de Jongh, *Kwesties van betekenis. Thema en motief in de Hollandse schilderkunst van de zeventiende eeuw*. Leiden 1995A, pp. 10-19.
- Jongh, E. de, 'Tot lering en vermaak (1976)', in: E. de Jongh, *Kwesties van betekenis*. Leiden 1995B, pp. 83-103.
- Jongh, E. de, 'Bol vincet amorem (1981/82)', in: E. de Jongh, *Kwesties van betekenis*. Leiden 1995C, pp. 105-127.
- Jongh, E. de, 'De bezem als betekenisdrager: een iconologisch vermoeden', in: E. de Jongh, *Kwesties van betekenis*. Leiden 1995D, pp. 193-214.

- Jongh, E. de, 'De interpretatie van stillevens: grenzen en mogelijkheden', in: E. de Jongh, *Kwesties van betekenis*. Leiden 1995E, pp. 129-148.
- Jongh, E. de, 'Van "vermakelijk bedrog" tot propagandistische "beelden-leugen". Beeldmanipulatie in de zeventiende eeuw', in: B. Kempers (ed.), *Openbaring en bedrog*. Amsterdam 1995F, pp. 101-124.
- Jongh, E. de, 'Erotica in vogelperspectief. De dubbelzinnigheid van een reeks 17de eeuwse genrevoorstellingen (1968/69)', in: E. de Jongh, *Kwesties van betekenis*. Leiden 1995G, p. 21-58.
- Jongh, E. de, 'Jan Steen, dichtbij en toch veraf', in: H.P. Chapman e.a. (ed.), *Jan Steen, schilder en verteller*. Amsterdam/ Washington 1996A, pp. 39-51.
- Jongh, E. de, 'Vermeers geduldige iconografie: uitlegkunde en inlegkunde', in: *Theoretische geschiedenis*, 23 (1996B), 3, pp. 311-329.
- Jongh, E. de, 'De mouw van de cavalier', in: *Kunstschrift* (1997), 5, pp. 26-30.
- Jongh, E. de, 'Painted Words in Dutch Art of the Seventeenth Century', in: I. Hampsher-Monk, K. Tilmans & F. van Vree (ed.), *History of Concepts. Comparative Perspectives*. Amsterdam 1998, pp. 167-189.
- Jongh, E. de & G. Luijten, 'Ingeprente werkelijkheden: genregrafiek in de Nederlanden 1550-1700', in: E. de Jongh & G. Luijten, *Spiegel van alledag. Nederlandse genreprenten 1550-1700*. Amsterdam 1997, pp. 9-41.
- Jordanova, L., 'Linda Nochlin's Lecture "Women, Art, and Power"', in: N. Bryson e.a. (ed.), *Visual Theory. Painting and Interpretation*. New York 1991, pp. 54-60.
- Jorink, E., *Wetenschap en wereldbeeld in de Gouden Eeuw*. Hilversum 1999.
- Jost, F., 'De film als een (kunst)werk', in: *Versus* (1992), 1, pp. 21-39.
- Junecke, H., *Die wohlbemessene Ordnung. Pythagoreische Proportionen in der historischen Architektur*. Berlin 1982.
- Kaemmerling, E. (ed.), *Bildende Kunst als Zeichensystem. Ikonographie und Ikonologie. Theorien, Entwicklung, Probleme*. Keulen 1979.
- Kahr, M.M., *Dutch Painting in the Seventeenth Century*. New York/ Hagerstown/ San Francisco/ London 1982.
- Kamphuis, G., 'Constantijn Huygens, bouwheer of bouwmeester?', in: *Oud Holland* (1962), 77, pp. 151-180.
- Kamphuis, G., 'Constantijn Huygens als kunstcriticus', in: A.H. Kan, *De Jeugd van Constantijn Huygens*. Rotterdam 1971, pp. 141-147.
- Karthus, M., 'Plananalyse en planlegitimatie', in: *O. Ontwerp, Onderzoek en Onderwijs* (1981), 1, pp. 7-14.
- Kaufman, G., 'Juan Luis Vives on the Education of Women', in: *Signs: A Journal of Women in Culture and Society* (1977-78), 3, pp. 891-896.
- Kauffmann, G. (ed.), *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Wiesbaden 1991.
- Keblusek, M. & J. Zijlmans (ed.), *Vorstelijk Vertoon. Aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia*. Zwolle 1997.
- Keim, C. e.a., 'Architektur unter feministischer Perspektive. Eine Diskussion als Einleitung', in: *Frauen, Kunst, Wissenschaft: Architektur* (1992), 13, pp. 4-10.
- Kelley, D.R., 'Second nature: The Idea of Custom in European Law, Society, and Culture', in: Grafton, A. e.a. (ed.), *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*. Philadelphia 1990A, pp. 131-172.
- Kelley, D.R., 'What is Happening to the History of Ideas?', in: *The Journal of the History of Ideas*, 51 (1990B), 1, pp. 3-25.
- Kelley, D.R., 'Something Happened: Panofsky and Cultural History', in: I. Lavin (ed.), *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside. A Centennial Commemoration of Erwin Panofsky (1982-1968)*. Princeton 1995, pp. 113-122.
- Kellner, H., 'Wie leest de wereld als tekst?', in: *Feit & Fictie*, 2 (1994), 2, pp. 80-93.
- Kelly, J., 'Did women have a Renaissance?', in: R. Bridenthal e.a. (ed.), *Becoming Visible: Women in European history*. Boston 1977, pp. 137-164.
- Kelso, R., *Doctrine for the Lady of the Renaissance*. Urbana 1978 (1956).

- Kemp, M., 'Simon Stevin and P. Saenredam: A Study of Mathematics and Vision in Dutch Science and Art', in: *The Art Bulletin* (1986), 68, pp. 237-252.
- Kemp, M., *The Science of Art. Optical Themes in Western Art from Brunelleschi to Seurat*. New Haven/ London 1990.
- Kemp, M., 'Relativity Not Relativism: Some Thoughts on the Histories of Science and Art, Having Re-read Panofsky', in: I. Lavin (ed.), *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside. A Centennial Commemoration of Erwin Panofsky (1982-1968)*. Princeton 1995, pp. 225-236.
- Kemp, M., *Visualizations. The Nature Book of Art and Science*. Berkeley 2000, pp. 28-43.
- Kemp, W., 'Vorwort', in: S. Alpers, *Kunst als Beschreibung. Holländische Malerei des 17. Jahrhunderts*. Keulen 1985, pp. 7-20.
- Kemp, W., 'Kunstwerk und Betrachter: der rezeptionsästhetische Ansatz', in: H. Belting (ed.), *Kunstgeschichte. Eine Einführung*. Berlin 1986, pp. 203-221.
- Kemp, W., 'Beziehungsspiele. Versuch einer Gattungspoetik des Interieurs', in: S. Schulze, *Innenleben. Die Kunst des Interieurs. Vermeer bis Kabakov*. Ostfildern-Ruit 1998, pp. 17-29.
- Kempers, B., *Kunst, macht en mecenaat. Het beroep van schilder in sociale verhoudingen 1250-1600*. Amsterdam 1987.
- Kempers, B., 'De verleiding van het beeld. Het visuele als blijvende bron van inspiratie in het werk van Huizinga', *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1992), 105, pp. 30-50.
- Kempers, B. (ed.), *Openbaring en bedrog. De afbeelding als historische bron in de Lage Landen*. Amsterdam 1995.
- Kersten, M., 'Pieter de Hooch en de Delftse genreschilderkunst van 1650 tot 1675', in: M. Kersten (ed.), *Delftse Meesters. Tijdgenoten van Vermeer. Een andere kijk op perspectief, licht en ruimte*. Zwolle 1996, pp. 131-210.
- Kessler, F., 'Het profilmische en afilmische. Kanttekeningen bij twee filmologische begrippen', in: *Versus* (1991), 2, pp. 104-110.
- Keunen, A. & R. Roodenburg (ed.), *Schimpen en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600-ca. 1850*, in: *Volkskundig Bulletin*, 18 (1992), 3, pp. 289-294.
- Kieft, G., 'Wachten tot al het stof is neergedaald', in: *De Volkskrant*, 24 november 1989, p. 1.
- Kieft, G., 'Van schilderijen van Venus en Mars krijg je mooie kinderen. Aantekeningen bij een kunsttheoretisch bakerpraatje van Giulio Mancini', in: *Kunstlicht*, 21 (2000), 3/4, pp. 11-15.
- Killian, K., 'Zogende moeders en de grenzen van de iconologie', in: *NRC Handelsblad*, 18 december 1995.
- Kim, K.L., *Caged in Our Own Signs: A Book About Semiotics*. Norwood/ New Jersey 1996.
- King, M.L., *Women of the Renaissance*. Chicago/ London 1991.
- Kintz, P., 'Een sadistisch genoegen. Bespreking van M. Bal & In.E. Boer (ed.), *The point of theory*', in: *Bulletin: Geschiedenis, Kunst, Cultuur*, 3 (1994), 3, pp. 246-253.
- Kirschenbaum, B.D., *The Religious and Historical Paintings of Jan Steen*. New York 1977.
- Kistemaker, R. & Jonker (ed.), *De smaak van de elite. Amsterdam in de eeuw van de beeldenstorm*. Amsterdam 1986.
- Klamt, J.C.J.A., *Een gebaar van deemoed. De interpretatie van een middeleeuws miniatuur*. Utrecht 1988.
- Klamt, J.-C., 'Emotie en actie. Over kordate moeders in laatmiddeleeuwse voorstellingen van "De Kindermoord van Bethlehem"', in: R.E.V. Stuip & C. Vellekoop (ed.), *Emoties in de middeleeuwen*. Hilversum 1998, pp. 199-216.
- Klasen, B., 'Het voordeel van de twijfel. Fascinatie voor een twijfelend personage en een twijfelachtig happy-end. Een verhaalanalyse: Cary in ALL THAT HEAVEN ALLOWS', in: *Versus* (1989), 1, pp. 1-58.
- Klasen, B., 'A Faithless Lover. Rock Hudson in WRITTEN IN THE WIND', in: *Versus* (1990A), 1, pp. 123-142.
- Klasen, B., *Versus: Duits melodrama 1933-1945*, (1990B), 3.
- Kleijer, H., A. Knotter & F. van Vree (ed.), *Tekens en teksten. Cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late middeleeuwen*. Amsterdam 1992.

- Klein, R., 'Thoughts on Iconography', in: *Form and Meaning. Essays on the Renaissance and Modern Art*. New York 1979.
- Klein, R. & H. Zerner (ed.), *Italian Art 1500-1600. Sources and Documents*. Illinois 1994 (1966).
- Kleinbauer, W.E., *Modern Perspectives in Western Art History. An Anthology of 20th-century Writings on the Visual Arts*. New York 1971.
- Klep, P.M.M., 'Omtrent wonen in het verleden: veranderingen in vormgeving, schaarste, en ruimte', in: P.M.M. Klep & A. Schuurman, *Wonen in het verleden*. Amsterdam 1985, pp. 1-17.
- Klerck, B. de, 'Het interieur binnenstebuiten gekeerd. Het eeuwenoude bedrog van de schilders', in: *NRC Handelsblad*, 4 januari 2002, p. 30.
- Klerk, L. de, 'Enkele cultuurhistorische opmerkingen. Opvattingen over de stad', in: *Plan* (1986), 10, pp. 1-6.
- Klever, U., *Rashonden*. Baarn 1985.
- Kloek, E., 'De Reformatie als thema van vrouwengeschiedenis. Een historisch debat over goed en kwaad', in: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (1983), 4, pp. 106-149.
- Kloek, E., *Gezinshistorici over vrouwen; een overzicht van het werk van gezinshistorici en de betekenis daarvan voor de vrouwengeschiedenis*. Amsterdam 1989.
- Kloek, E., 'Vrouwengeschiedenis, feminisme en de vroegmoderne tijd: een inleiding op drie Leidse studies', in: E. Kloek, *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd*. Hilversum 1990, pp. 9-47.
- Kloek, E. (ed.), *Volkscultuur, tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen: Moederschap en de min*, 8 (1991), 3.
- Kloek, E., 'De zaak-Judith Leyster: uitzonderlijk of representatief?', in: J.A. Welu (ed.), *Judith Leyster. Schilderes in een mannenwereld*. Zwolle/ Haarlem 1993A, pp. 55-68.
- Kloek, E., 'Huwelijk en gezinsleven tijdens het Ancien Regime, 1650-1800', in: T. Zwaan (ed.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*. Amsterdam 1993B, pp. 139-164.
- Kloek, E., 'Seksualiteit, huwelijk en gezinsleven tijdens de lange zestiende eeuw, 1450-1650', in: T. Zwaan (ed.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*. Amsterdam 1993C, pp. 107-138.
- Kloek, E., 'De Renaissance en vrouwen. Een historiografische inleiding', in: A.-J. Gelderblom & H. Hendrix (ed.), *De vrouw in de Renaissance. Utrecht Renaissance Studies*. Amsterdam 1994, pp. 1-10.
- Kloek, E., 'De vrouw', in: H. Beliën e.a. (ed.), *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995, pp. 241-279.
- Kloek, E., 'Het beeld van de Hollandse huisvrouw in de nationale geschiedschrijving van de negentiende eeuw', in: *Theoretische geschiedenis*, 23 (1996), 4, pp. 439-459.
- Kloek, E., "'Een nieuw studieveld". Vrouwengeschiedenis, interdisciplinariteit en de Nederlandse zeventiende eeuw', in: *De zeventiende eeuw*, 14 (1998), 2, pp. 218-230.
- Kloek, E., N. Teeuwen & M. Huisman (ed.), *Women of the Golden Age. An International debate on women in seventeenth-century Holland, England and Italy*. Hilversum 1994.
- Kloek, J., 'Burgerdeugd of burgermansdeugd? Het beeld van Jacob Cats als nationaal zedenmeester', in: R. Aerts & H. te Velde (ed.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen 1998, pp. 100-122.
- Kloek, J. & W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag 2001.
- Kloek, J.J., 'Expressie versus imitatie - natuur tegenover natuur. Een literair-theoretische discussie in 1780', in: ??, pp. 48-64.
- Kloek, J.J., 'Naar het land van Rembrandt. De literaire beeldvorming rond de zeventiende-eeuwse schilderkunst in de negentiende eeuw', in: F. Grijzenhout & H. van Veen (ed.), *De gouden eeuw in perspectief*. Nijmegen/ Heerlen 1992, pp. 139-160.
- Kloek, W., *Het huishouden van Jan Steen*. Hilversum 1998.
- Kloek, W.Th. e.a., *Kunst voor de beeldenstorm. Noordnederlandse kunst 1525-1580*. 's-Gravenhage 1986.
- Klotz, H., 'L.B. Albertis *De re aedificatoria*. Theorie und Praxis', in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* (1969), 32, pp. 93-103.

- Kluiver, J., 'Het gezin in de "Gouden Eeuw". De op- en aanmerkingen van Vader Cats', in: *Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het koninklijk zeeuws genootschap der wetenschappen*, 28 (1978), pp. 49-62.
- Knappert, L., 'Het huiselijk leven', in: H. Brugmans, *Het huiselijk en maatschappelijk leven onzer voorouders*. I. Amsterdam 1914, pp. 100-210.
- Knell, H., *Vitruvs Architekturtheorie. Versuch einer Interpretation*. Darmstadt 1985.
- Koch, H., *Vom Nachleben des Vitruv*. Baden-Baden 1951.
- Koenigsberger, D., *Renaissance man and Creative Thinking. A History of Concepts of Harmony 1400-1700*. Hassocks Sussex 1979.
- Kok, A.A., *Amsterdamse woonhuizen*. Amsterdam 1943.
- Koldewey, A.M., *Van de hoed en de rand... Betekenis en functie van Middeleeuwse kunst*. Utrecht 1995.
- Komrij, G., 'Neo-iconoclasme. Over de teloorgang van het kijken in het tijdperk van het beeld', in: G. Komrij, *Kijken is bekeken worden. Uit de kelders van het Stedelijk*. Amsterdam/ Antwerpen 1996, pp. 15-29.
- Konst, J., 'De retorica van het "movere" in Jeremias Deckers *Goede Vrijdag ofte het Lijden onses Heeren Jesu Christi*', in: *De nieuwe taalgids*, 83 (1990), 4, pp. 298-312.
- Konst, J.W.H., *Woedende wraakghierigheid en vruchteloze weeklachten. De hartstochten in de Nederlandse tragedie van de zeventiende eeuw*. Utrecht 1993.
- Konst, J., 'Een levendende schoon-verwighe schilderije. De tragedie als historiestuk', in: A.C.G. Fleurkens, L.G. Korpel & K. Meerhoff (ed.), *Dans der Muzen. De relatie tussen de kunsten gethematiseerd*. Hilversum 1995, pp. 103-116.
- Konst, J. & M. Sellink, *De Grote Schouwburg. Schildersbiografieën van Arnold Houbraken*. Amsterdam 1995.
- Konvitz, J.W., 'Simon Stevin and the Fusion of Ideal and Practical Planning', in: J.W. Konvitz, *Cities & the Sea. Port City Planning in Early Modern Europe*. Baltimore/ London 1978, pp. 24-27.
- Kootte, T.G., *De bijbel in huis. Bijbelse verhalen op huisraad in de zeventiende en achttiende eeuw*. Zwolle 1991.
- Kooy, G.A. (ed.), *Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland*. 1985.
- Koslow S., 'De wonderlijke Perspectyfkas: An Aspect of Seventeenth Century Dutch Painting', in: *Oud Holland* (1967), LXXXII, pp. 35-47.
- Kossmann, E.H., 'De Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst bij de historici', in: F. Grijzenhout & H. van Veen, *De gouden eeuw in perspectief*. Heerlen/ Nijmegen 1992 pp. 280-298.
- Kostof, S., *The architect. Chapters in the History of the Profession*. New York 1977.
- Kostof, S., *A History of Architecture. Settings and Rituals*. New York/ Oxford 1985.
- Kox, A.J., 'Simon Stevin (1548-1620). Wonder en is gheen wonder', in: A.J. Kox, e.a. (ed.), *Van Stevin tot Lorenz. Portretten van Nederlandse natuurwetenschappers*. Amsterdam 1980, pp. 1-9.
- Krafft, F., 'Humanismus - Naturwissenschaft - Technik. Europa vor der Spaltung in zwei Kulturen des Geistes', in: G. Kauffmann (ed.), *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Wiesbaden 1991, pp. 355-380.
- Krautheimer, R., 'Alberti and Vitruvius', in: M. Meiss e.a. (ed.), *The Renaissance and mannerism studies in Western Art*. Princeton 1963, pp. 42-52.
- Krinsky, C.H., 'Seventeenth-eight Vitruvius Manuscripts', in: *The Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, (1967), pp. 36-70.
- Kristeller, P.O., *Renaissance Thought. The Classic, Scholastic, and Humanistic Strains*. New York 1961 (1955).
- Kristeller, P.O., *Renaissance Concepts of Man and other Essays*. New York 1972.
- Kristeller, P.O., 'The modern system of the arts (1951)', in: P.O. Kristeller, *Renaissance thought II*. New York 1975, pp. 163-227.
- Kristeva, J., 'The signifying practice', in: *Screen*
- Kristeva, J., 'Het systeem en het sprekende subject', in *Raster* (1978), 8, pp. 54-59.

- Kristeva, J., *De vreugde van Giotto*. Nijmegen 1984.
- Kritische berichten. Zeitschrift für Kunst- und Kulturwissenschaften: Gendered spaces* (1995), 3.
- Krol, E.J., *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800-1840*. Hilversum 1997.
- Kruft, H.-W., *Geschichte der Architekturtheorie. Von der Antike bis zur Gegenwart*. München 1985.
- Kruft, H.-W., *A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present*. Princeton 1994.
- Krul, W., 'De verleiding van het concrete: beeldende kunst en geschiedenis', in: *Groniek. Kunst voor historici. Beeldende kunst als historische bron*, 28 (1995), 128, pp. 275-289.
- Kubbinga, H.H., 'Stevin en Maurits', in: *De zeventiende eeuw*, 10 (1994) 1, pp. 93-102.
- Kuhn, T.S., *De structuur van wetenschappelijke revoluties*. Meppel 1976 (1962).
- Kultermann, U., *Kleine Geschichte der Kunsttheorie*. Darmstadt 1987.
- Kunstschrift. Het Nederlandse binnenhuis* (1992), 6.
- Kunstschrift: Wonen in de Gouden eeuw* (1996), 1.
- Kurzweil, E., 'Michel Foucault's History of Sexuality as Interpreted by Feminists and Marxists', in: *Social Research. An international quarterly of the social sciences*, 53 (1986), 4, pp. 647-663.
- Kuyper, E. de, 'Filmische tekstanalyse', in: E. Kuyper e.a., *Seminar semiotiek van de film. Over Christian Metz*. Nijmegen 1980, pp. 113-117.
- Kuyper, E. de, 'Tussen bed en weg. OSSESSIONE van Lucino Visconti', in: *Versus* (1983A), 2, pp. 70-76.
- Kuyper, E. de, 'Auteur en "auteur": kritiek en theorie', in: *Versus* (1983B), 4, pp. 104-114.
- Kuyper, E. de, *Filmische Hartstochten*. Weesp/ Antwerpen 1984.
- Kuyper, E. de, 'Enkele bedenkingen bij de genre-problematiek', in: *Versus* (1985A), 2, pp. 51-60.
- Kuyper, E. de, 'De glamour van het Hollywood-kostuum', in: *Versus* (1985B), 4, pp. 9-44.
- Kuyper, E. de, 'Afbeeldingen van het mannelijk lichaam in de Hollywoodfilm. Enkele bedenkingen', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1986A) 3, pp. 442-453.
- Kuyper, E. de, '*Le Perçu et le Nommé* van Christian Metz. Een commentariërende lektuur', in: *Versus* (1986B), 3, pp. 115-126.
- Kuyper, E. de, 'De vrouwelijke komiek. Het lichaam en de lach', in: *Versus* (1987) 3, pp. 64-76.
- Kuyper, E. de, 'De begrenzing en de gaping. De lichamelijke van Clark Gable en Marlon Brando', in: *Versus* (1990), 1, pp. 143-160.
- Kuyper, E. de, *De verbeelding van het mannelijk lichaam. Naakt en gekleed in Hollywood 1933-1955*. Nijmegen 1993.
- Kuyper, E. de, e.a. (ed.), *Seminar semiotiek van de film. Over Christian Metz*. Nijmegen 1980.
- Kuyper, E. de & E. Poppe, 'Discours, énoncé, énonciation. Een situering van drie onvertaalde termen', in: E. de Kuyper e.a., *Seminar semiotiek van de film. Over Christian Metz*. Nijmegen 1980, pp. 85-96.
- Kuyper, E. de & E. Poppe, 'Wonen in de film', in: *Versus* (1985), 1, pp. 9-115.
- Kuyper, W., *Dutch Classicist Architecture. A Survey of Dutch Architecture, gardens and Anglo-Dutch Architectural Relations from 1625 to 1700*. Delft 1980.
- Kwakkelstein, M., *Willem Goeree. Een kritische geannoteerde editie, Inleydinge Tot de Al-gheemeene teycken-Konst*. Leiden 1998.
- Kwant, R.C., *Structuralisten en structuralisme*. Alphen aan den Rijn 1978.
- Laan, B., 'Het decor voor een voorname levensstijl. Rijke interieurs aan de grachten van Amsterdam 1600-1900', in: P. Spies (ed.), *Het grachtenboek*. Den Haag 1991, pp. 68-83.
- Lakmaker, H., 'Zoo eenvoudig, zoo tijdsbesparend. De rationele keuken', in: M. Grever (ed.), *Vrouwendom*. Amsterdam 1986, pp. 87-96.
- Lamarcq, D., *Het latrinair gebeuren*. Meppel 1994.
- Lamb, T. & J. Bourriau, 'Introduction', in: T. Lamb & J. Bourriau, *Colour: Art & Science*. Cambridge 1995, pp. 1-6.
- Lambrechts, M., *Michel Foucault. Excerpten & kritieken*. Nijmegen 1982.
- Lambton, L., *Temples of Convenience*. London 1978.
- Lammertse, F., *Nederlandse genreschilderijen uit de zeventiende eeuw. Eigen collectie Museum*

- Boijmans van Beuningen*. Rotterdam 1998.
- Landwehr, J., *De Nederlanders uit en thuis. Spiegel van het dagelijkse leven uit bijzondere zeventiende-eeuwse boeken*. Alphen aan den Rijn 1981.
- Lang, B. (ed.), *The concept of style*. Ithaca/ London 1979.
- Lang, S., 'De Lineamentis: L.B. Alberti's use of a technical term', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XXVIII (1965), pp. 331-335.
- Lange, S. de, 'Norbert Elias. Über den Prozess der Zivilisation, 1939', in: Staal & De Rijk (ed.), *De oogst. Denkers die ons wereldbeeld veranderden*. Amsterdam/ Rotterdam 2000, pp. 158-160.
- Langmuir, E., *Allegory*. London 1997.
- Lauwaert, D., 'Mise en scène (het mooiste woord in de film)', in: *Versus* (1983), 4, pp. 58-63.
- Lauwen, T., *Nederland als kunstwerk. Vijf eeuwen bouwen door ingenieurs*. Rotterdam 1995.
- Lavin, I. (ed.), *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside. A Centennial Commemoration of Erwin Panofsky (1982-1968)*. Princeton 1995A.
- Lavin, I., 'Panofsky's History of Art', in: I. Lavin (ed.), *Meaning in the Visual Arts. Views from the Outside*. Princeton 1995B, pp. 3-8.
- Lavin, I., 'The Crisis of "Art History"', in: *The Art Bulletin*, LXXVIII (1996), 1, pp. 13-15.
- Lawlor, R., *Sacred Geometry. Philosophy and Practice*. London 1982.
- Le Corbusier, *The Modulor: A Harmonious Measure to the Human Scale Universally Applicable to Architecture and Mechanics*. Cambridge Mass. 1968 (1954).
- Le Goff, J., *De cultuur van middeleeuws Europa*. Amsterdam 1987.
- Le Roy Ladurie, E., *Montaillou. Een ketters dorp in de Pyreneeën. 1294-1324*. Amsterdam 1984.
- Leeman, A.D. & A.C. Braet, *Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis*. Groningen 1987.
- Leeman, F.W.G., *Alciatus' Emblemata. Denkbeelden en voorbeelden*. Groningen 1984.
- Leeman, F.W.G., 'De traditie van de "kritische kunsthistorici"', in: *Theoretische geschiedenis*, 14 (1987), 1, pp. 39-49.
- Leesmap Vrouwen en wonen: '... en in dat huis daar werkt een vrouw'*. Amsterdam 1980.
- Lefavre, L., 'Eros, Architecture, and the Hypnerotomachia Poliphili', in: *Design Book Review* (1990), 18, pp. 17-20.
- Lefavre, L., 'Rethinking the western humanist tradition in architecture', in: *Design Book Review* (1994), 34, pp. 1-3.
- Lehmann, A.S., 'Op de grens. Lichaamshaar in de kunst van de Renaissance', in: A.-J. Gelderblom & H. Hendrix (ed.), *De grenzen van het lichaam*. Amsterdam 1999, pp. 47-74.
- Lemon, L.R. & M. Reis, *Russian formalist criticism. Four essays*. Lincoln 1975.
- Lenning, A., van, M. Brouns & J. de Bruijn (ed.), *Inzichten uit vrouwenstudies: uitdagingen voor beleidsmakers*. Den Haag 1995.
- Leuker, M.-T., 'Widerspenstige und tugendhafte Gattinnen. Das Bild der Ehefrau in niederländischen Texten aus dem 17. Jahrhundert', in: H.-J. Bachorski (ed.), *Ordnung und Lust. Bilder von Liebe, Ehe und Sexualität in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Trier 1991, pp. 95-121.
- Leuker, M.-T., 'De last van 't huys, de wil des mans...' *Frauenbilder und Ehekonzepte im niederländischen Lustspiel des 17. Jahrhunderts*. Münster 1992A.
- Leuker, M.-T., 'Schelmen, hoeren, eerdieven en lastertongen. Smaad en belediging in zeventiende-eeuwse kluchten en blijspelen', in: A. Keunen & H. Roodenburg, *Schimpfen en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600-ca. 1850*, in: *Volkkundig Bulletin*, 18 (1992B), 3, pp. 314-339.
- Leuker, M.T., 'Women's sphere and honour: the rhetorical realism of Bredero's farces', in: E. Kloek, N. Teeuwen & M. Huisman (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994, pp. 65-91.
- Leuker, M.-T. & H. Roodenburg, "'Die dan hare wyven laten afweyen". Overspel, eer en schande in de zeventiende eeuw', in: G. Hekma & H. Roodenburg (ed.) *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850*. Nijmegen 1988, pp. 61-84.
- Leupen, B. e.a., *Ontwerp en analyse*. Rotterdam 1993.

- Leutrat, J.L., 'Sporen die op ons lijken', in: *Versus* (1986), 2, pp. 55-78.
- Levie, T. & H. Zantkuijl, *Wonen in Amsterdam in de 17de en 18de eeuw*. Purmerend 1980.
- Lévi-Strauss, C., *The Raw and the Cooked*. London 1970
- Lévi-Strauss, C., 'Structure and Form: Reflections on a Work by Vladimir Propp (1960)', in: C. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology 2*, Harmondsworth, Middlesex/ New York 1978A, pp. 115-145.
- Lévi-Strauss, C., 'The Story of Asdiwal (1958-1959)', in: C. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology 2*, Harmondsworth, Middlesex/ New York 1978B, pp. 146-197.
- Lévi-Strauss, C., 'Introduction: History and Anthropology (1949)', in: C. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*. Harmondsworth, Middlesex/ New York 1979A, pp. 1-27.
- Lévi-Strauss, C., 'The structural analysis of myth (1955)', in: C. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*. Harmondsworth, Middlesex/ New York 1979B, pp. 206-231.
- Lévi-Strauss, C., 'Wie arbeitet der menschliche Geist? Ein Gespräch mit Raymond Bellour', in: C. Lévi-Strauss, *Mythos und Bedeutung. Fünf Radiovorträge. Gespräche mit Claude Lévi-Strauss* Frankfurt am Main 1980A, pp. 113-131.
- Lévi-Strauss, C., *Het wilde denken*. Amsterdam 1981 (1962).
- Lévi-Strauss, C., *Het gezin*. Nijmegen 1983.
- Lévi-Strauss, C., *Het trieste der tropen. Reisverslag van een antropoloog*. Nijmegen 1985 (1955).
- Lewis, S., 'Images of opening, penetration and closure in the Roman de la Rose', in: *Word & Image*, 8 (1992), 3, pp. 215-242.
- Leydesdorff, S., 'Kanttekeningen bij "De geschiedenis van de huisvrouw". Poging tot theorievorming van de geschiedenis van de Nederlandse vrouw', in: *Te Elfder Ure 20. Feminisme 1*. Nijmegen 1975, pp. 705-721.
- Liedtke, W.A., *Architectural Painting in Delft: Gerard Hoeckgeest, Hendrick van Vliet, Emmanuel de Witte*. Doornspijk 1982.
- Liedtke, W., 'Style in Dutch Art', in: W. Franits (ed.), *Looking at Seventeenth-century Dutch Art. Realism reconsidered*. Cambridge 1997, pp. 116-128.
- Lindberg, D.C., *Theories of Vision. From Al-Kindi to Kepler*. Chicago/ London 1976.
- Lindeboom G.A., *Reinier de Graaf. Leven en werken*. Delft 1973.
- Linden, F. van der, 'De hoek van 137,5', in: *NRC Handelsblad* 24 januari 1991.
- Linfert, C., 'De grondslagen van de architectuurtekening (1931)', in: *Oase* (1993), 36, pp. 15-69.
- Linssen, C., 'Het fotografische. Foto/still/film', in: *Versus* (1983), 3, pp. 93-104.
- Lippe, R. zur, 'Het lichaam onder het raster. De geometrisering van mens en natuur in de Renaissance', in: A.-J. Gelderblom & H. Hendrix (ed.), *De grenzen van het lichaam*. Amsterdam 1999, pp. 7-24.
- Littleton, C.S., *The new comparative mythology. An anthropological assessment of the theories of Georges Dumézil*. Berkeley 1973.
- Llewellyn, N., 'Diego de Sagredo and the Renaissance in Italy', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 295-306.
- Llewellyn, N., "'Hungry and Desperate for Knowledge": Diego de Sagredo's Spanish Point of View', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998, pp. 122-139.
- Locher, G.W., 'Structurele sensatie', in: J.L. Locher (ed.), *De werelden van M.C. Escher*. Amsterdam 1971, pp. 44-52.
- Locher, H., 'Uitbeelding: tonen en duiden? Over Language of Art van Nelson Goodman', in: *Feit & Fictie*, 2 (1994), 1, pp. 44-63.
- Locher, J.L., 'Lévi-Strauss en de structurele bestudering van de kunst', in: *Opstellen voor H. van de Waal*. Amsterdam/ Leiden 1970, pp. 101-114.
- Lodewick, H.J.M.F., *Literaire kunst*. 's-Hertogenbosch 1964 (1955).
- Löfgren, O., 'The Anatomy of Culture', in: *Etnologia Europaea* (1981), 12, pp. 26-46.
- Löfgren, O., 'The Sweetness of Home. Class, Culture and Family Life in Sweden', in: *Ethnologia Europaea* XIV (1984), pp. 44-64.
- Loghem, J.B. van, *Bouwen Bauen Bâtir Building*. Nijmegen 1980.
- Lombaerde, P., 'Het theoretische en praktische aandeel van Simon Stevin en Wenceslas Cobergher

- bij de heropbouw van Oostende na 1604', in: *Het Ingenieursblad*, 52 (1983), 8, pp. 331-338.
- Londen, S. van & A. de Ruijter, 'Imaginaire werelden', in: *Versus* (1990), 1, pp. 26-50.
- Looij, L.T. van e.a. (ed.), *Aspecten van vijftig jaar kunsthistorisch onderzoek 1938-1988*. Brussel 1990.
- Lorenz, A., *Das deutsche Familienbild in der malerei des 19. Jahrhunderts*. Darmstadt 1985.
- Los, C., *Van Geert Groote tot Erasmus. De Broeders des gemenen levens en de naveling van Christus*. Zeist 1984.
- Lotz, W., *Studies in Italian Renaissance Architecture*. Cambridge Mass. 1977.
- Löwensteyn, M., 'Helse hebzucht en wereldse wellust. Een iconografische interpretatie van enkele heksenvoorstellungen van Jacques de Gheyn II', in: *Volkskundig Bulletin* (1986), 12, pp. 241-261.
- Lowic, L., 'The Meaning and Significance of the Human Analogy in Francesco di Giorgio's Trattato', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLII (1983), 4, pp. 360-369.
- Luijten, G. e.a., *Dawn of the Golden Age. Northern Netherlandish Art 1580-1620*. Amsterdam/ Zwolle 1994.
- Luijten, H. (ed.), *Verhuld voor 't menselijk oog. Embleemboeken uit de Koninklijke Bibliotheek*. Den Haag 1996A.
- Luijten, H., *Jacob Cats. Sinne- en minnebeelden*. I-III. Den Haag 1996B.
- Luijten, H., J. Bloemendal & G. Felix, 'Ad nova semper hians (Steeds naar iets nieuws verlangend). Het Latijn in Jacob Cats' Sinne- en minnebeelden', in: *De zeventiende eeuw*, 10 (1994), 2, pp. 292-309.
- Lukacs, J., 'The Bourgeois Interior', in: *The American Scholar*, 39 (1970), 4, pp. 616-630.
- Luxemburg, J. van, *Rhetoric and Pleasure. Readings in Realist Literature*. Amsterdam 1992.
- Liotard, J.-F., *Het postmoderne weten*. Kampen 1987.
- MacCabe, C., 'Realism and the cinema: notes on some Brechtian theses (1975)', in: C. MacCabe, *Tracking the Signifier. Theoretical Essays: Film, Linguistics, Literature*. Minneapolis 1985A, pp. 33-57.
- MacCabe, C., 'Theory and film: principles of realism and pleasure (1976)', in: C. MacCabe, *Tracking the Signifier. Theoretical Essays: Film, Linguistics, Literature*. Minneapolis 1985B, pp. 58-81.
- Mace, D.T., 'Transformations in classical art theory. From "poetic composition" to "picturesque composition"', in: *Word & Image*, 1 (1985), 1, pp. 59-86.
- Mácel, O., 'De schoonheid der negentiende-eeuwse architectuur. bespreking van A. van der Woud, *Waarheid en karakter*', in: *Boekmancahier*, 10 (1998) 37, pp. 287-289.
- Maclean, I., *The renaissance notion of woman. A study in the fortunes of scholasticism and medical science in European intellectual life*. Cambridge 1980.
- MacLean, I., 'The market for scholarly books and conceptions of genre in Northern Europe, 1570-1630', in: G. Kauffmann (ed.), *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Wiesbaden 1991, pp. 17-32.
- Mainstone, R.J., 'Structural Theory and Design before 1742', in: *The Architectural Review*, 143 (1968), 854, pp. 303-310.
- Making Space. Women and the man made environment. Matrix*. London/ Sidney 1984.
- Makkink, H., "'Met een stofzuiger hoorde je erbij". Geschiedenis van een nieuw apparaat', in: R. Oldenziel & C. Bouw (ed.), *Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998*. Nijmegen 1998, pp. 91-126.
- Mandel, O., *The Cheerfulness of Dutch Art. A Rescue Operation*. Doornspijk 1996.
- Mare, H. de, *Wellevenkunst. Archeologie van het vrouwbeeld in het 17de eeuwse Amsterdam* (Ongepubliceerde doctoraalscriptie), Nijmegen 1983.
- Mare, H. de, 'Laura Mulvey's eendimensionale systeem. Bij dezen dan voor het laatst "Visual Pleasure"', in: *Versus* (1986A), 2, pp. 35-54.
- Mare, H. de, 'Claire Johnston: het begin van een feministische filmtheorie?', in: *Versus* (1986B), 2, pp. 119-122.

- Mare, H. de, 'Van horen zien. "De vrouw" als onmogelijke categorie in feministisch filmtheoretisch onderzoek', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 7 (1986C), 27, pp. 302-321.
- Mare, H. de, 'Van huisvrouw tot vrouwenhuis, van mannenhuis tot huisman. een eerste afbakening van het object van vrouwenstudies bouwkunde', in: L. Edhoffer, H. de Mare & A. Vos, *Vrouwen en de stad*. I. Delft 1986D, pp. 61-119.
- Mare, H. de, 'Door het feminisme belaagd? Nawoord bij "Situation-comedy, feminisme en Freud"', in: *Versus* (1987), 1, pp. 97-103.
- Mare, H. de, 'Visuele aspecten van drie filmische vrouwbeelden: Monroe, Bacall en Dietrich', in: *Versus* (1989), 3, pp. 54-75.
- Mare, H. de, 'Moverende mythen. De analyse van film als mythe', in: *Versus* (1990A), 1, pp. 7-25.
- Mare, H. de, 'ANNE OF THE INDIES. Een radicale herlezing van de analyse van Claire Johnston vanuit de mythologie', in: *Versus* (1990B), 1, pp. 69-94.
- Mare, H. de, 'Nawoord. Claire Johnston over mythe en stereotype', in: *Versus* (1990C), 1, pp. 161-167.
- Mare, H. de, 'Ruimtelijke markeringen en rituele overgangen. De narratieve plaats van Vrouw en Man in A STAR IS BORN', in: *Versus* (1991A), 1, pp. 17-48.
- Mare, H. de, 'Visuele wederkerigheid. De balans van vrouwelijke en mannelijke personages in REBECCA', in: *Versus* (1991B), 3, pp. 90-121.
- Mare, H. de, 'The Domestic Boundary as Ritual Area in Seventeenth-Century Holland', in: H. de Mare & A. Vos (ed.), *Urban Rituals*. Assen 1993, pp. 108-131.
- Mare, H. de, 'A rule worth following in architecture? The significance of gender in Simon Stevin's architectural knowledge system (1548-1620)', in: E. Kloek e.a. (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994A, pp. 103-120.
- Mare, H. de, 'De keuken als voorstelling in het werk van Simon Stevin en Jacob Cats', in: C. Bouw, J. de Bruijn & D. van der Heiden (ed.), *Van alle markten thuis. Vrouwen- en genderstudies in Nederland*. Amsterdam 1994B, pp. 185-198.
- Mare, H. de, 'De verbeelding onder vuur. Het realisme-debat der Nederlandse kunsthistorici', in: *Theoretische geschiedenis*, 24 (1997A), 2, pp. 113-137.
- Mare, H. de, 'Räumliche Markierungen holländischer Identität. Das grenzenlose Interesse von Simon Stevin (1548-1620) und Jacob Cats (1577-1660) in Grenzen und Grenzübergängen', in: M. Bauer & T. Rahn (ed.), *Die Grenze. Begriff und Inszenierung*. Berlin 1997B, pp. 103-129.
- Mare, H. de, 'Domesticity in Dispute: A Reconstruction of Sources', in: I. Cieraad (ed.), *At Home. An Anthropology of Domestic Space*. New York 1999, pp. 13-30.
- Mare, H. de, 'Gedisciplineerd kijken. Van kunstgeschiedenis naar historisch formalisme', in: *Kunstlicht: De toekomst van de kunsthistorische wetenschap* (2000), 3/4, pp. 14-20.
- Mare, H. de, 'Het huis, de natuur en het vroegmoderne architectonisch kennissysteem van Simon Stevin', in: J. de Jong, B. Ramakers, H. Roodenburg F. Scholten & M. Westermann (ed.), *Wooncultuur in de Nederlanden. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*. 51. Zwolle 2001, pp. 35-60.
- Mare, H. de & B. Klasen, (ed.), *Moverende mythen. Film als mythe. Themanummer Versus*. Nijmegen (1990), 1.
- Mare, H. de, A. Vos & K. Wuertz, 'Ruimtelijke Rituelen. Het huis als plaats der gewoonten', in: *Ruimtelijke Rituelen. Het huis als plaats der gewoonten*. Interne publicatie Delft 1992, pp. 2-19.
- Mare, H. de & A. Vos (ed.), *Urban Rituals in Italy and the Netherlands. Historical Contrasts in the Use of Public Space, Architecture and the Urban Environment*. Assen 1993.
- Marge. *Themanummer vrouwen en wonen* 6 (1982), 10.
- Marijnissen, P. e.a. (ed.), *De Zichtbaere Werelt. Schilderkunst uit de Gouden eeuw in Hollands oudste stad*. Zwolle/ Dordrecht 1992.
- Marin, L., 'Toward a theory of reading in the visual arts: Poussin's *The arcadian shepherds*', in: S. Sullivan & I. Crossman (ed.), *The reader in the text: essays on audience and interpretation*. Princeton 1980, pp. 293-324.

- Marin, L., 'The gesture of looking in classical history painting', in: *History and Anthropology* (1984), 1, pp. 175-191.
- Marin, L., 'In Praise of Appearance', in: *October* (1986), 37, pp. 98-112.
- Markus, T.A., *Building & Power. Freedom and Control in the Origin of Modern building Types*. London/ New York 1993.
- Marrow, J., 'Symbol and meaning in Northern European art of the late Middle Ages and early Renaissance', in: *Simiolus* (1986), 16, pp. 150-169.
- Marshall, S., 'Protestant, Catholic, and Jewish Women in the Early Modern Netherlands', in: S. Marshall (ed.), *Women in Reformation and Counter-Reformation Europe. Public and Private Worlds*. Bloomington/ Indianapolis 1989, pp. 120-139.
- Marshall-Wyntjes, S., 'Women in the Reformation Era', in: R. Bridenthal & C. Koonz (ed.), *Becoming visible. Women in European History*. Boston/ London 1977, pp. 165-191.
- Martens, M.J.P. (ed.), *Brugge en de Renaissance. Van Memling tot Pourbus*. Brugge 1998.
- Martin, B., 'Feminism, Criticism, and Foucault', in: *New German Critique* (1982), 27, pp. 3-30.
- Martin, J., 'Natural Philosophy and its public concerns', in: S. Pumfrey e.a. (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991, pp. 100-118.
- Martindale, A., *Gothic Art*. London 1974 (1967).
- Matthews Grieco, S.F., 'Lichaam, uiterlijk en seksualiteit', in: G. Duby e.a., *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992, pp. 41-76.
- Matthey, I., 'De betekenis van de Natuur en de Natuurwetenschappen voor Constantijn Huygens', in: H. Bots (ed.), *Contantijn Huygens: Zijn plaats in geleerd Europa*. Amsterdam 1973, pp. 334-459.
- McEwen, I.K., 'On Claude Perrault: modernising Vitruvius', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998, pp. 321-337.
- McLeish, J., *Het getal. Van kleitablet tot computer*. Amsterdam 1993.
- McNay, L., *Foucault and feminism. Power, gender, and the Self*. Oxford 1992.
- McNeil Kettering, A., 'Ter Borch's ladies in satin', in: *Art History*, 16 (1993), 1, pp. 95-124.
- McQuillan, J., 'From Blondel to Blondel: on the decline of the Viutruvian treatise', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998, pp. 338-357.
- Meadow, M., 'On the structure of knowledge in Brueghel's Netherlandish proverbs', in: *Volkskundig Bulletin* (1992), 18, pp. 141-169.
- Meadow, M.A., 'Aertsen's Christ in the House of Martha and Mary, Serlio's Architecture and the Meaning of Location', in: J. Koopmans e.a. (ed.), *Rhetoric – Rhétoriqueurs – Rederijkers*. Verhandelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling letteren (n.s. 162). Amsterdam 1995, pp. 175-196.
- Mechelen, M. van, *Vorm en betekening. Kunstgeschiedenis, semiotiek, semanalyse*. Nijmegen 1993.
- Méchoulan, H., *Amsterdam ten tijde van Spinoza. Geld & vrijheid*. Amsterdam 1992.
- Meder, J., *The Mastery of Drawing I*. New York 1978.
- Meder, T., 'Gepast gedrag. Ethiek en ethische motivaties in de "Boeken van Zeden"', in: J. Reynaert e.a. (ed.), *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam 1994, pp. 86-100.
- Meijel, S. van e.a., *Vrouwendomicilie en mannendominantie. Reader over vrouwen, wonen en gebouwde omgeving*. Amsterdam 1982.
- Meijer Drees, M., 'Zeventiende-eeuwse literatuur in de republiek: burgerlijk?', in: H. Hendrix & M. Meijer Drees (ed.), *Beschaafde burgers. Burgerlijkheid in de vroegmoderne tijd*. Amsterdam 2001, pp. 63-79.
- Meijer, B., *Landschappen, mensen en antieke goden. Op de tweesprong van de Venetiaanse en Nederlandse schilderkunst in de zestiende eeuw*. Utrecht 1993.
- Meijer, B.W., 'Over kunst en kunstgeschiedenis in Italië en de Nederlanden', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* (1993), 44, pp. 9-34.
- Meijer, M., 'De tekst als daad. Reflecties over de materialiteit van representatie', in: C. Bouw, J. de Bruijn & D. van der Heiden (ed.), *Van alle markten thuis. Vrouwen- en genderstudies in Nederland*. Amsterdam 1994, pp. 61-69.

- Meijer, M., *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam 1996.
- Meijers, D., 'De protestantse ethiek en de geest van het feminisme', in: *Antropologische verkenningen*, deel 2, 1, pp. 73-90.
- Meijers, D.J., *Klasseren als principe. Hoe de k.k. Bildgalerie te Wenen getransformeerd werd in een 'zichtbare geschiedenis van de kunst' (1772-1781)*. Amsterdam 1990.
- Meilof, J., *Een wereld licht en vrij. Het culturele werk van de AJC 1918-1959*. Amsterdam 2000.
- Meischke, R., *Het Nederlandse woonhuis van 1300 – 1800*. Haarlem 1969.
- Meischke, R., "'In den kwade reuk". De geschiedenis van de huislucht', in: *Heemschut* (1982), pp. 19-22.
- Meischke, R., *De schoorsteen binnenshuis en op het dak*. Leiden 1986.
- Meischke, R., *De gotische bouwtraditie. Studies over opdrachtgevers en bouwmeesters in de Nederlanden*. Amersfoort 1988.
- Meischke, R., 'Reizende bouwmeesters en Brabantse handelsgotiek (1987)', in: R. Meischke, *De gotische bouwtraditie. Studies over opdrachtgevers en bouwmeesters in de Nederlanden*. Amersfoort 1988A, pp. 114-126.
- Meischke, R., 'Het architectonische ontwerp in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen en de zestiende eeuw (1952)', in: R. Meischke, *De gotische bouwtraditie. Studies over opdrachtgevers en bouwmeesters in de Nederlanden*. Amersfoort 1988B, pp. 127-207.
- Meischke, R., 'Huizen en keuren (1975)', in: R. Meischke, *De gotische bouwtraditie. Studies over opdrachtgevers en bouwmeesters in de Nederlanden*. Amersfoort 1988C, pp. 208-253.
- Meischke, R., e.a. (ed.), *Huizen in Nederland. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*. 3 Dl. Zwolle/ Amsterdam 1993-1997.
- Meischke, R. & J.J. Terwen, 'De architectuur van het Trippenhuis', in: R. Meischke & H.E. Reers (ed.), *Het Trippenhuis te Amsterdam*. Amsterdam 1983, pp. 127-185.
- Meiss, M., 'Light as Form and Symbol in Some Fifteenth-Century Paintings (1945)', in: M. Meiss, *The Painter's Choice. Problems in the Interpretation of Renaissance Art*. New York 1976A, pp. 3-18.
- Meiss, M., 'Jan van Eyck and the Italian Renaissance (1955)', in: M. Meiss, *The Painter's Choice. Problems in the Interpretation of Renaissance Art*. New York 1976B, pp. 19-35.
- Meiss, M., "'Highlands" in the Lowlands: Jan van Eyck, the Master of Flémalle and the Franco-Italian Tradition (1961)', in: M. Meiss, *The Painter's Choice. Problems in the Interpretation of Renaissance Art*. New York 1976C, pp. 36-61.
- Melion, W.S., *Shaping the Netherlandish Canon. Karel van Mander's 'Schilder-Boeck'*. Chicago/ London 1991.
- Melion, W.S., 'Memory and the kinship of writing and picturing in the early seventeenth-century Netherlands', in: *Word & Image*, 8 (1992), 1, pp. 48-70.
- Memmi, A., 'Sociologie van de kunst', in: G. Gurtvitch, *Handboek van de sociologie*. Utrecht/ Antwerpen 1968 (1960), pp. 124-146.
- Mennell, S., *Smaken verschillen. Eetcultuur in Engeland en Frankrijk vanaf de Middeleeuwen tot nu*. Amsterdam 1989.
- Mens, R., 'Discipline en hiërarchie. Ontwerpanalyse van de vroeg 19de-eeuwse kazerne', in: *Wonen TA/BK* (1983), 16, pp. 24-29.
- Merle, U., 'Zum Umgang von Frauen mit Raumorganisation und Architektur: Bemerkungen zur zwischen 1970 und 1988 erschienen Literatur', in: *Frauen, Kunst, Wissenschaft* (1992), 13, pp. 79-89.
- Metz, C., *Language and Cinema*. The Hague/ Paris 1974.
- Metz, C., 'The Fiction Film and its Spectator: a metapsychological study', in: *New Literary History. A journal of theory and interpretation*, 8 (1976), 1, pp. 75-105.
- Metz, C., *De beeldsignifikant. Psychoanalyse en film*. Nijmegen 1980A.
- Metz, C., 'Histoire/Discours (aantekening over twee voyeurismen)', in: E. de Kuyper e.a. (ed.), *Seminar semiotiek van de film. Over Christian Metz*. Nijmegen 1980B, pp. 7-84.
- Metz, C., 'De onpersoonlijke enunciatie of de locatie van de film. In de marge van recente studies naar de enunciatie in de cinema', in: *Versus* (1988), 3, pp. 54-82.
- Meuwissen, J., 'Stad in beweging. Over het symposium "Ontwerper en historie, historicus en

- ontwerp''', in: *Plan* (1981), 9, pp. 17-25.
- Meyer, G.M. de e.a., *Min en onmin. Mannen en vrouwen over hun omgang aan het einde van de vijftiende eeuw*. Hilversum 1989.
- Michalski, S., *The Reformation and the Visual Arts. The protestant image question in western and eastern Europe*. London/ New York 1993.
- Miedema, H., 'The term Emblema in Alciati', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1968), 31, pp. 234-250.
- Miedema, H., 'J.A. Emmens, Rembrandt en de regels van de kunst', in: *Oud-Holland* (1969), 43, pp. 249-256.
- Miedema, H., *Karel van Mander. Den Grondt der edel vry schilder-const*. I & II. Utrecht 1973A.
- Miedema, H., 'Philips Angels Lof der schilder-konst', in: *Proef* (1973B), pp. 27-33.
- Miedema, H., 'Karel van Mander's "Grondt der edel vry Schilder-const"', in: *Journal of the History Ideas* (1973C), 34, pp. 653-688.
- Miedema, H., 'Review A.W.A. Boschloo, *Annibale Carracci in Bologna: visible reality in art after the Council of Trente*', in: *Simiolus* (1974), 4, pp. 219-225.
- Miedema, H., 'Over realisme in de Nederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw', in: *Oud-Holland* (1975), 89, pp. 2-18.
- Miedema, H., *Francesco Lancillotti. Tractato di Pictura (Roma 1509)*. 1976
- Miedema, H., 'Realism and comic mode: the peasant', in: *Simiolus*, 9 (1977), 4, pp. 205-219.
- Miedema, H., 'On Mannerism and *maniera*', in: *Simiolus* (1978/79), 10, pp. 19-45.
- Miedema, H. (ed.), 'Tekst en afbeelding als bronnen bij historisch onderzoek', in: H. Vekeman e.a., *Wort und Bild in der Niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erfstadt 1984, pp. 7-16.
- Miedema, H., 'Ars rhetorica en ars pictorica', in: B. Scholz & A.-J. Gelderblom (ed.), *Met kracht van overtuiging: retorica in de renaissance*. Utrecht 1988A, pp. 7-23.
- Miedema, H., 'Kunst, kunstenaar, kunstschilder: Een bijdrage tot de geschiedenis van de begrippen', in: *Oud-Holland*, 102 (1988B), 1, pp. 71-77.
- Miedema, H., *Kunsthistorisch. Maarssen/ 's-Gravenhage* 1989A.
- Miedema, H., 'Philips Angels Lof der Schilder-konst', in: *Oud-Holland* (1989B), 103, pp. 181-215.
- Miedema, H., 'Die Niederlande: Wieso Renaissance?', in: G. Kauffmann (ed.), *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Wiesbaden 1991A, pp. 405-428.
- Miedema, H., 'J.B. Bedaux, *The reality of symbols*', in: *Oud-Holland*, 105 (1991B), 1, pp. 69-74.
- Miedema, H., 'Woord en beeld, feit en fictie. Over het interpreteren van geschreven en beeldend historisch materiaal', in: *Theoretische geschiedenis*, 19 (1992), 3, pp. 336-350.
- Miedema, H., 'W.S. Melion, *Shaping the Netherlandish Canon. Karel van Mander's Schilder-Boeck*', in: *Oud-Holland*, 107 (1993), 1, pp. 152-159.
- Miedema, H., 'Karel van Mander: did he write art literature?', in: *Simiolus* (1993/94), 22, pp. 58-64.
- Miedema, H., 'Dageraad der gouden eeuw', in: *De zeventiende eeuw* (1994A), 2, pp. 241-251.
- Miedema, H., 'J. Müller, *Concordia Pragensis - Karel van Manders Kunsttheorie im Schilder-Boeck*', in: *Oud-Holland*, 108 (1994B), 3, pp. 149-155.
- Miedema, H., 'The Appreciation of Paintings around 1600', in: G. Luijten e.a., *Dawn of the Golden Age. Northern Netherlandish Art 1580-1620*. Amsterdam/ Zwolle 1994C, pp. 122-135.
- Miedema, H., 'Ut pictura poesis bij Karel van Mander: een relatie op theoretisch niveau?', in: A.C.G. Fleurkens e.a. (ed.), *Dans der Muzen*. Hilversum 1995, pp. 73-80;
- Milder, P., 'De kunsthistorische misvattingen over de Gouden Eeuw', in: *De Volkskrant*, 22 juni 1984, p. 15.
- Millon, H.A., in: R. Wittkower, *Grondslagen van de architectuur in het tijdperk van het humanisme*. Nijmegen 1996, pp.
- Millon, H.A. (ed.), *The Representation of architecture. The Renaissance from Brunelleschi to Michelangelo*. London 1994.
- Mirzoeff, N., *An Introduction to Visual Culture*. London/ New York 1999.

- Mitchell, H., 'An Unrecorded Issue of Philibert Delorme's *Le premier tome de l'architecture*, annotated by Sir Henry Wotton', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, 53 (1994), 1, pp. 20-29.
- Mitchell, J., 'The Holy Family', in: J. Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism*. London 1974, pp. 361-398.
- Mitchell, J., *Psychoanalyse en feminisme. Deel 1. Psychoanalyse en vrouwelijkheid*. Nijmegen 1981 (1974).
- Mitchell, W.J., *The logic of architecture. Design, computation, and cognition*. Cambridge Mass./ London 1990.
- Mitchell, W.J.T., *The reconfigured Eye. Visual Truth in the Post-Photographic Era*. Cambridge Mass./ London 1992.
- Mitchell, W.J.T., 'Interdisciplinarity and Visual Culture', in: *The Art Bulletin*, LXXVII (1995), 4, pp. 540-544.
- Mitchell, W.J.T., 'Wat willen beelden eigenlijk?', in: *De Witte Raaf* (1997), 67, pp. 1-4.
- Möbius, H., 'Die Moralisierung des Körpers. Frauenbilder und Männerwünsche im frühneuzeitlichen Holland', in: I. Barta (ed.), *Frauen, Bilder, Männer, Mythen*. Berlin 1987, pp. 69-83.
- Mok, L., 'Hugo de Groot en Simon Stevin op een keerpunt in de westerse beschaving. Een cultuurhistorische beschouwing', in: *Mededelingen van het Juridisch Instituut van de Erasmus Universiteit te Rotterdam* (1988), 46, pp. 1-57.
- Molhuysen, P.C., *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*. I-VII. 's-Gravenhage 1913-1924.
- Moller Okin, S., *Women in western political thought*. London 1980.
- Monaco, J., *Film. Taal, techniek, geschiedenis*. Weesp/ Antwerpen 1984 (1977).
- Montanari, M., *Europese contouren. Honger en overloed*. Amsterdam 1994.
- Monteiro, M., 'Wie zoekt zal vinden ... Een beknopte beschouwing over vrouwengeschiedenis', in: *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen* (1991), 4, pp. 28-47.
- Monter, W., 'Protestant Wives, Catholic Saints, and the Devil's handmaid: Women in the Age of reformation', in: R. Bridenthal & C. Koonz (ed.), *Becoming visible. Women in European History*. Boston 1977, pp. 203-219.
- Montias, J.M., 'Works or art in seventeenth-century Amsterdam: an analysis of subjects and attributions', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history. History in art*. Santa Monica 1991, p. 331-372.
- Mooij, A., *Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse*. Meppel 1979.
- Mook, B., *The Dutch family in the 17th and 18th centuries. An explorative descriptive study*. Ottawa 1977.
- Moorman, E.M.M. & W. Uitterhoeve, *Van Achilles tot Zeus. Thema's uit de klassieke mythologie in literatuur, muziek, beeldende kunst en theater*. Nijmegen 1987.
- Moorsel, W. van, 'Goed Wonen?', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1982), 10, pp.207-231.
- Moorsel, W. van, *Contact en controle. Het vrouwbeeld van de stichting Goed Wonen*. Amsterdam 1992.
- Moos, S. von, 'Kunstgeschichte der Technik? Zum Problem der "zeitbedingten Optik" in der Architekturgeschichte', pp. 73-90.
- Moos, S. von, 'Zur Ingenieurkunst der Renaissance', in: S. von Moos, *Turm, Festung und Bollwerk inm der italienischen Renaissancearchitektur*. Zürich 1973, pp. 39-52.
- Moran, G.T., 'Review C. Hulse, *The Rule of Art: Literature and Painting in the Renaissance*. Chicago 1990', in: *Theoretische geschiedenis*, 21 (1994), 1, pp. 87-89.
- Morel, Y., 'Kunstkabinetten te Antwerpen 1610-1640', in: *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens. De Antwerpse schildersschool 1550-1650*. Antwerpen 1992, pp. 45-47.
- Mossink, M., 'Privé - Openbaar: een moeizame verhouding', in: *Socialistisch-Feministische teksten* (1981), 5, pp. 53-73.
- Mostert, M., e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht. Bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen*. Hilversum 1990.
- Mostert, M., 'Een monnik tekent de vrouw', in: M. Mostert e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht*.

- Bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen. Hilversum 1990A, pp. 235-258.
- Mostert, M., 'Het gesproken en geschreven woord in de Middeleeuwen', in: *Theoretische geschiedenis*, 22 (1995), 2, pp. 135-148.
- Moxey, K.P.F., *Pieter Aertsen, Joachim Beuckelaer, and the Rise of Secular Painting in the Context of the Reformation*. New York/ London 1977.
- Moxey, K., 'Panofsky's concept of "iconology" and the problem of interpretation in the history of art', in: *New Literary History* (1985/86), 17, pp. 265-274.
- Moxey, K., *Peasants, warriors and wives. Popular imagery in the Reformation*. Chicago 1989.
- Moxey, K.P.F., 'Semiotics and the social history of art', in: *New Literary History* (1991), 22, pp. 985-999.
- Moxey, K., *The Practice of Theory. Poststructuralism, Cultural Politics, and Art History*. New York 1994A.
- Moxey, K. 'Making "Genius"', in: K. Moxey, *The Practice of Theory*. New York 1994B, pp. 111-147.
- Muchembled, R., 'Omgangsvormen en rituelen', pp. 93-108, in: J. van de Stock, *Sporen van stedelijke cultuur in Vlaanderen 1477-1787*. Brussel 1991A, pp. 94-108.
- Muchembled, R., *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de middeleeuwen tot de Franse Revolutie*. Amsterdam 1991B.
- Muchembled, R., 'De orde van de gebaren. Een sociale geschiedenis van de sensibele tijdens het Ancien Régime in Frankrijk', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 145-170.
- Muir, E., *Ritual in early Modern Europe*. Cambridge 1997, pp. 155-228.
- Muizelaar, K. & E. van de Wetering, 'Kunst in het 17de eeuwse binnenhuis', *Openbaar Kunstbezit* (1992), 6, pp. 14-21.
- Mul, W.A.M. de, e.a. (ed.), *Onfrisse praktijken in Nijmegen. Het gebruik van toiletten, secreten, beerputten, pispotten en kakdozen door de eeuwen heen*. Nijmegen 1995.
- Mulder-Bakker, A.B., 'Het vorstenspiegelgenre in Oudheid en Middeleeuwen', in: *Groniek. Historisch Tijdschrift*. Groningen 1992, pp. 8-20.
- Mullaney, S., 'Strange Things, Gross Terms, Curious Customs: The Rehearsal of Cultures in the Late Renaissance', in: *Representations* (1983), 3, pp. 40-67.
- Muller Fz., S. & W. Vogelsang, *Het Oud-Hollandsche huis*. Utrecht/ 's-Gravenhage 1909.
- Muller, E. & J.M. Noël, 'Kunst en moraal bij humanisten. Theorie en beeld', in: P. Bange, e.a. (ed.), *Tussen heks & heilige. Het vrouwbeeld op de drempel van de moderne tijd, 15de/ 16de eeuw*. Nijmegen 1985, pp. 129-159.
- Müller, M., 'De crisis van de architectuur als esthetische vorm', in: Berkers e.a., *Te Elfder Ure: 26. Kunstgeschiedenis, wetenschap of kritiek*. Nijmegen 1978A, pp. 818-827.
- Müller, M., 'Funktionalisme en de mogelijkheden van ene menselijke architectuur', in: Berkers e.a., *Te Elfder Ure: 26. Kunstgeschiedenis, wetenschap of kritiek*. Nijmegen 1978B, pp. 828-837.
- Müller, M., 'Autonomie van kunst en avantgarde', in: Berkers e.a., *Te Elfder Ure: 26. Kunstgeschiedenis, wetenschap of kritiek*. Nijmegen 1978C, pp. 838-853.
- Müller, W., 'Technische Bauzeichnung der deutschen Spätgotik', in: *Technikgeschichte*, 40 (1973), 40, pp. 281-300.
- Müller Hofstede, J., "'Wort und Bild": Fragen zu Signifikanz und Realität in der holländischen Malerei des 17. Jahrhunderts', in: Vekeman & Müller Hofstede (ed.), *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erfstadt 1984, pp. ix-xxiii.
- Müller Hofstede, J., "'Non Saturatur Oculus Visu" – Zur "Allegorie des Gesichts" von Peter Paul Rubens und Jan Brueghel D.Ä.', in: Vekeman & Müller Hofstede (ed.), *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erfstadt 1984, pp. 243-289.
- Mulvey, L., 'Visual Pleasure in Narrative Cinema (1975)', in: P. Rosen (ed.), *Narrative, apparatus, ideology*. New York 1986, pp. 198-209.
- Muyllé, J., 'Schilderkunst en kunstenaarsbiografieën als specula. Metafoor, fictie en historiciteit',

- in: *De zeventiende eeuw*, 2 (1986), 1, pp. 57-74.
- Muyllé, J., "'FASCINATIO". De betovering van en door het oog. Een 17e-eeuwse toonkast in "trompe-l'oeil": verholde kunsttheorie en humanistisch geïnspireerde vorstenspiegel', in: *De zeventiende eeuw*, 8 (1992), 2, pp. 245-274.
- Muyllé, J., 'Groteske koppen van Quinten Metsijs', Hieronymus Cock en Hans Liefvrick naar Leonardo da Vinci', in: *De zeventiende eeuw*, 10 (1994), 2, pp. 252-265.
- Naredi-Rainer, P. von, *Architektur und Harmonie. Zahl, Mass und Proportion in der abendländischen Baukunst*. Köln 1982.
- Nas, P.J.M. & W.J.M. Prins, 'Het huis in sociaal-cultureel perspectief', in: P.J.M. Nas & W.J.M. Prins (ed.), *Huis, cultuur en ontwikkeling*. Leiden 1991, pp. 1-24.
- Nauwelaerts, M.A., 'Opvoeding van meisjes in de 16de eeuw', in: *Spiegel Historiae* (1975), 10, pp. 130-137.
- Neal, K., 'The Rhetoric of Utility: avoiding occult associations for mathematics through profitability and pleasure', in: *History of Science*, 37 (1999), 115, pp. 151-178.
- Neale, S., 'Melodrama en tranen', in: *Versus* (1987), 2, pp. 7-30.
- Nelissen, N.J.M., 'Sociologie van het wonen nog ver van huis', in: P.J.M. Nas & W.J.M. Prins (ed.), *Huis, cultuur en ontwikkeling*. Leiden 1991, pp. 187-218.
- Nelson, R.S. & R. Shiff (ed.), *Critical Terms for Art History*. Chicago/ London 1996.
- Newman, J., 'Italian Treatise in Use: the Significance of Inigo Jones's Annotations', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 435-441.
- Nichols, B. (ed.), *Movies and methods. An Anthology*. Berkeley/ Los Angeles/ London 1976.
- Nichols, B., *Representing Reality*. Bloomington 1991.
- Nie, G. de, 'Is een vrouw een mens? Voorschrift, vooroordeel en praktijk in zesde-eeuws Gallië', in: *Tiende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis. Het raadsel vrouwengeschiedenis*. Nijmegen 1989, pp. 51-74.
- Nie, G. de, 'Visies op St. Radegunde's "vlammende geest". Zesde- en twintigste-eeuwse gevoelspatronen in ideaal, verhaal en beeldspraak', in: R.E.V. Stuip & C. Vellekoop (ed.), *Emoties in de middeleeuwen*. Hilversum 1998, pp. 49-77.
- Niekus Moore, C., "'Niet de geboorte maar de gewoonte". Johan van Beverwijcks *Van de wtnementheyt des vrouwelicken geslachts* in Europese context', in: A.-J. Gelderblom & H. Hendrix (ed.), *De vrouw in de Renaissance. Utrecht Renaissance Studies*. Amsterdam 1994, pp. 28-41.
- Nierhaus, I., *ARCH 6. Raum, Geschlecht, Architektur*. Wien 1999.
- Nijenhuis, W., 'De traagheid van het wonen', in: H. Cornelissen (ed.), *Denk-beelden van het wonen*. Delft 1996, pp. 183-189.
- Nissen, C., *Die Naturwissenschaftliche Illustration. Ein Geschichtlicher Überblick*. Bad Münster am Stein 1950.
- Nochlin, L., *Realism*. Harmondsworth, Middlesex 1985 (1971).
- Nochlin, L., 'Women, Art, and Power', in: M.A. Holly, N. Bryson & K. Moxey (ed.), *Visual Theory: Painting and Interpretation*. New York 1991, pp. 13-46.
- Nodelman, S., 'Structural analysis in art and anthropology', in: J. Ehrmann (ed.), *Structuralism*. New York 1970, pp. 79-93.
- Noordam, N.F., 'Cats als volksopvoeder (1961)', in: B. Kruithof, J., Noordman & P. de Rooy (ed.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding. bronnen, onderzoek*. Nijmegen 1982, pp. 307-317.
- Noordergraaf, L., 'Interdisciplinariteit als probleem en uitdaging. Naar en integrale geschiedschrijving van de zeventiende eeuw', in: *De zeventiende eeuw*, 14 (1998), 2, pp. 177-187.
- Nora, P., 'Between Memory and History: *Les Lieux de Mémoire*', in: *Representations. Special issue: Memory and counter-memory* (1989), 26, pp. 7-25.
- Norberg-Schulz, Ch., *Existence, Space and Architecture*. New York 1971.
- Noreña, C.G., *Juan Luis Vives*. The Hague 1970.
- North, M., *Art and commerce in the Dutch Golden Age*. New Haven/ London 1997.
- October: 'Visual Culture Questionnaire', (1997), 77, pp. 25-70.

- Oechslin, W., 'Architektur, Perspektive und die hilfreiche Geste der Geometrie'; 'Architecture, Perspective, and the Helpful Gesture of Geometry', in: *Daidalos*, pp. 39-54.
- Oechslin, W., 'Geometrie und Linie. Die Vitruvianische "Wissenschaft" von der Architekturzeichnung'; 'Geometry and Line. The Vitruvian "Science" of Architectural Drawing', in: *Daidalos* (1981), 1, pp. 20-35.
- Oechslin, W., 'Kunstgeschichte und der Anspruch des Strukturalismus', pp. 60-72.
- Oertel, R., 'Perspective and imagination', in: M. Meiss e.a. (ed.), *The Renaissance and Mannerism Studies in Western Art*. II. Princeton 1963, pp. 146-159.
- Offerhaus, J., 'Pieter Coecke et l'introduction des traités d'architecture aux Pays-Bas', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les Traités d'architecture de la renaissance*. Paris 1988, pp. 443-451.
- Olbrich, H. & H. Möbius, *Holländische Malerei des 17. Jahrhunderts*. Leipzig 1990.
- Oldenziel, R., 'Gender en materie in de tijd van poststructurele theorieën', in: C. Bouw, J. de Bruijn & D. van der Heiden (ed.), *Van alle markten thuis. Vrouwen- en genderstudies in Nederland*. Amsterdam 1994, pp. 169-184.
- Oldenziel, R., 'Het geslacht der dingen. Technologie, gender en beleid', in: A. Lenning, M. Brouns & J. de Bruin (ed.), *Inzichten uit vrouwenstudies: uitdagingen voor beleidsmakers*. Den Haag 1995.
- Olsen, D., *De stad als kunstwerk. Londen, Parijs, Wenen. 1814-1914*. Amsterdam 1991.
- Ong, W.J., *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. New York 1974.
- Onians, J., 'Alberti and Filarete. A study in their sources', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1971), 34, pp. 96-114.
- Oost, E. van, 'Over "vrouwelijke" en "mannelijke" dingen', in: M. Brouns, *Vrouwenstudies in de jaren negentig*. Bussum 1995, pp. 289-313.
- Oostrom, F.P. van, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Amsterdam 1993 (1987).
- Oostrom, F.P., *De waarde van het boek*. Leiden 1994.
- Oostrom, F. van, *Maerlants wereld*. Amsterdam 1996.
- Oostveen, G. van, 'It takes all sorts to make a world. Sex and gender in Bredero's Farce of the Miller', in: E. Kloek, N. Teeuwen & M. Huisman (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994, pp. 55-64.
- Opper, J., *Sciences and the Arts. A Study in Relationships from 1600-1900*. New York 1973.
- Orlandi, E., *Leonardo da Vinci. De groten aller tijden*. Amsterdam 1965-1968.
- Ortner, S.B., 'Is Female to Male as Nature is to Culture?', in: *Feminist Studies*, 1 (1972), 2, pp. 5-31.
- Ortner, S.B., 'Theory in Anthropology since the Sixties', in: *Comparative Studies in Society and History* (1984), 26, pp. 126-166.
- Os, H.W. van, 'Kunstgeschiedenis en sociale geschiedenis', in: *Akt*, 8 (1984), 4, pp. 15-23.
- Osler, M.J., 'Mixing metaphors: science and religion or natural philosophy and theology in early modern Europe', in: *History of Science*, 36 (1998), 111, pp. 91-113.
- Oster, M. (ed.), *Science in Europe, 1500-1800. A Secondary Sources Reader*. London 2002.
- Ottenheim, K., *Catalogus Vitruvius illustratus. Tentoonstelling van Vitruvius handschriften en edities*. Leiden 1987.
- Ottenheim, K., *Daniel Marot. Vormgever van een deftig bestaan*. 1988A.
- Ottenheim, K., 'Versailles, de weerspiegeling van de glorie van de Zonnekoning', in: N.J. Brederoo e.a. (ed.), *Oog in oog met de spiegel*. Amsterdam 1988B, pp. 243-259.
- Ottenheim, K., *Philips Vingboons (1607-1678) Architect*. Zutphen 1989.
- Ottenheim, K.A., 'Mathematische uitgangspunten van de Hollandse bouwkunst in de 17de eeuw', in: *De zeventiende eeuw* (1991A), 7, pp. 17-35.
- Ottenheim, K.A., 'Van Architectura Moderna tot moderne architectuur. Eerste deel', in: P. Spies (ed.), *Het Grachtenboek*. Amsterdam 1991B, pp. 46-55.
- Ottenheim, K., 'De correspondentie tussen Rubens en Huygens over architectuur (1635-1640)', in: *Bulletin voor de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* (1995A), 1, pp. 1-11.
- Ottenheim, K.A., *Timmermansoog en kennersblik*. Utrecht 1995B.

- Ottenheim, K.A., 'van Bouw-lust soo beseten'. Frederik Hendrik en de bouwkunst', in: Keblusek & Zijlmans (ed.), *Vorstelijk Vertoon*. Zwolle 1997, pp. 105-125.
- Ottenheim, K., 'De schilder-architecten van het Hollands classicisme', in: A. Blankert, *Hollands Classicisme in de zeventiende-eeuwse schilderkunst*. Rotterdam 1999A, pp. 34-53.
- Ottenheim, K.A., 'Huygens en de klassicistische architectuurtheorie', in: F.R.E. Blom e.a., *Domus*. Zutphen 1999B, pp. 87-109.
- Oud, J.J.P., *Nieuwe Bouwkunst in Holland en Europa* (1935). Amsterdam 1981.
- Oudshoorn, N.E.J., 'Genderscripts in technologie. Noodlot of uitdaging?', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1996), 68, pp. 350-367.
- Overdijk, K. & J. Loeffen, *De Zij-kant van bouwen*. Eindhoven 1985.
- Overdijk, K., & J. Loeffen, *Bouwen vanuit haar perspectief*. Eindhoven 1985.
- Ozment, S., *When fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe*. Cambridge Mass./ London 1983.
- Palmboom, F., *Doel en vermaak in het konstruktivisme. 8 projecten voor woning- en stedenbouw OSA-Sovjet Unie 1926-1930*. Nijmegen 1979.
- Palmer, R., *The water closet. A new history*. Newton Abbot 1973.
- Pankofer, H., *Schlüssel und Schloss. Schönheit, Form und Technik im Wandel der Zeiten*. München 1973.
- Panofsky, E., 'An explanation of Stornaloco's formula', in: *The Art Bulletin*, 26 (1944), pp. 61-65.
- Panofsky, E., 'Dürer as a Theorist of Art', in: E. Panofsky, *Albrecht Dürer I*. Princeton 1945, pp. 242-284.
- Panofsky, E., *Galileo as a critic of the arts*. The Hague 1954.
- Panofsky, E., 'The history of the theory of human proportions as a reflection of the history of styles (1921)', in: E. Panofsky, *Meaning in the Visual arts. Papers in and on Art History*. New York 1955A, pp. 55-107.
- Panofsky, E., 'Three Decades of Art History in the United States: Impressions of a Transplanted European', in: E. Panofsky, *Meaning in the Visual arts. Papers in and on Art History*. New York 1955B, pp. 321-346.
- Panofsky, E., 'Art as a Humanistic Discipline', in: E. Panofsky, *Meaning in the Visual arts. Papers in and on Art History*. New York 1955C, pp. 1-25.
- Panofsky, E., 'Style and medium in the motion pictures', in: D. Talbot (ed.), *Film: an anthology*. New York 1959, pp. 15-32.
- Panofsky, E., *Idea. A concept in art theory*. New York 1968 (1924).
- Panofsky, E., 'Erasmus and the Visual Arts', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1969), 32, pp. 200-227.
- Panofsky, E., *Early Netherlandish Painting. I & II*. New York/ Hagerstown/ San Francisco/ London 1971.
- Panofsky, E., 'Introduction. The polarization of European fifteenth-century painting in Italy and the lowlands', in: E. Panofsky, *Early Netherlandish Painting I*. New York/ London 1971A, pp. 1-20.
- Panofsky, E., 'French and Franco-Flemish book illumination in the fourteenth century (1953)', in: E. Panofsky, *Early Netherlandish Painting I*. New York/ London 1971B, pp. 21-50.
- Panofsky, E., 'The early fifteenth century and the "International Style" (1946/47)', in: E. Panofsky, *Early Netherlandish Painting I*. New York/ London 1971C, pp. 51-74.
- Panofsky, E., 'Reality and symbol in early flemish painting: "Spiritualia sub metaphoris corporalium" (1947/48)', in: *Early Netherlandish Painting. Its Origins and Character*. New York/ London 1971D, pp. 131-148.
- Panofsky, E., 'Renaissance and Renascences (1960)', in: W.E. Kleinbauer, *Modern Perspectives in Western Art History. An Anthology of 20th-century Writings of the Visual Arts*. New York 1971E, pp., 413-431.
- Panofsky, E., 'Zum Problem der historischen Zeit', in: H. Oberer, E. Verheyen, *E. Panofsky. Aufsätze zu Grundfragen der Kunstwissenschaft*. Berlin 1974A, pp. 77-83.
- Panofsky, E., 'Die Perspektive als "symbolische Form"(1927)', in: H. Oberer & E. Verheyen (ed.), *E. Panofsky. Aufsätze zu Grundfragen der Kunstwissenschaft*. Berlin 1974B, pp. 99-

- Panofsky, E., *Iconologische studies. Thema's uit de Oudheid in de kunst van de Renaissance*. Nijmegen 1984 (1962).
- Panofsky, E., 'De neoplatonische beweging in Florence en Noord-Italië' in: E. Panofsky, *Iconologische studies*. Nijmegen 1984A (1962), pp. 101-129.
- Panofsky, E., 'De neoplatonische beweging en Michelangelo', in: E. Panofsky, *Iconologische studies*. Nijmegen 1984B (1962), pp. 130-176.
- Papesch, Ch., 'Dürer's renaissance evolution and his theoretical study "Unterweisung der Messung"', in: A. Dürer, *Unterweisung der Messung mit dem Zirkel und Richtscheit von Albrecht Dürer*. Zürich 1966, pp. 201-217.
- Parent, W., *Sanitair. Een historisch overzicht*. Delft 1987.
- Parsons, W.B., *Engineers and engineering in the Renaissance*, Cambridge Mass. 1967 (1939).
- Pastoor, G.M. (ed.), 'Bijbelse historiestukken in particulier bezit', in: A. Schuurman e.a., *Aards geluk. De Nederlanders en hun spullen 1550-1850*. Amsterdam 1997, pp. 307-324.
- Patz, K., 'Zum Begriff der *Historia* in L.B. Albertis *De pictura*', in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* (1986), 49, pp. 269-287.
- Pauw-de Veen, L. de, 'Over de betekenis van het woord "beweeglijkheid" in de zeventiende eeuw', in: (1959), 74, pp. 202-212.
- Pauw-de Veen, L. de, *De begrippen 'schilder', 'schilderij' en 'schilderen' in de zeventiende eeuw*. Brussel 1969.
- Payne, A.A., 'Rudolf Wittkower and Architectural Principles in the Age of Modernism', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, 53 (1994), 3, pp. 322-342.
- Pedoe, D., *Perspectieven doorzien. Meetkunde als thema in de kunst*. Amsterdam 1988 (1976).
- Peeters, H., *Over deugden en ondeugden. Vroeger en nu*. Nijmegen 1996A.
- Peeters, H., 'Vermeer en zijn werk. Een doorkijkje', in: D. Haks & M.C. van der Sman (ed.), *De Hollandse samenleving in de tijd van Vermeer*. Zwolle 1996B, pp. 10-17.
- Peeters, H., L. Dresen-Coenders & T. Brandenburg (ed.), *Vijf eeuwen gezinsleven: liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*. Nijmegen 1988.
- Pelt, R.J. van. 'De wereld van Huygens' Hofwijck (1981)', in: *Bulletin voor de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* (1982), 3/4, pp. 116-123.
- Pennartz, P.J.J., 'De utilitaire dimensie: het nuttige en het schijnbaar overbodige in het wonen', in: P.J.J. Pennartz, *De kern van het wonen op het spoor*. Muiderberg 1981, pp. 26-41.
- Pérez Sánchez, A.E., *Velazquez en zijn tijd. Zeventiende-eeuwse Spaanse schilderkunst uit het Prado*. Amsterdam 1986.
- Peteri, W.B., *Overheidsbemoelingen met stedenbouw tot aan den vrede van Munster*. Delft 1913.
- Pevsner, N., *Europese architectuur. I. Middeleeuwen en Renaissance*. Rotterdam 1970 (1943).
- Pfeifer, Fr. X., *Der Goldene Schnitt und dessen Erscheinungsformen in Mathematik, Natur und Kunst*. Wiesbaden 1969 (1885).
- Pigeaud, R., 'De vrouw als verleidster. De stedelijke moraal in de 15de eeuw', in: P. Bange e.a. (ed.), *Tussen heks & heilige*. Nijmegen 1985, pp. 39-58.
- Piponnier, F., 'Het domein van de vrouw: ruimten en voorwerpen', in: C. Klapisch-Zuber (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. De Middeleeuwen*. Amsterdam 1991, pp. 331-344.
- Pleij, H., 'Wie wordt er bang voor het boze wijf? Vrouwenhaat in de middeleeuwen', in: *De Revisor*, 4 (1977/78), pp. 38-42.
- Pleij, H., *De wereld volgens Thomas van der Noot*. Muiderberg 1982.
- Pleij, H., *De sneeuwpoppen van 1511. Literatuur en stadscultuur tussen middeleeuwen en moderne tijd*. Amsterdam/ Leuven 1988.
- Pleij, H., *Kleuren van de middeleeuwen*. Bloemendaal 1994.
- Plettenburg, M., *Licht in huis. Kienspaan-Kaars-Olielamp*. Arnhem 1968.
- Ploeg, P. van der & C. Vermeeren, '“ Uijt de penningen vande zeeprinsen”'. De stadhoudelijke schilderijenverzameling', in: P. van der Ploeg & C. Vermeeren (ed.), *Vorstelijk Vrezameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia*. Den Haag/ Zwolle 1997, pp. 34-60.
- Pluym, W. van der, *Het Nederlandsche binnenhuis en zijn meubels 1450-1650*. Amsterdam 1946.
- Podro, M., *The critical historians of art*. New Haven/ London 1982.

- Pol, L. van de, 'Beeld en werkelijkheid van de prostitutie in de zeventiende eeuw', in: G. Hekma & H. Roodenburg (ed.), *Soete minnen en helsche boosheit*. Nijmegen 1988A, pp. 109-144.
- Pol, L. van de, 'Seksualiteit tussen middeleeuwen en moderne tijd', in: H. Peeters e.a. (ed.), *Vijf eeuwen gezinsleven; liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*. Nijmegen 1988B, pp. 163-193.
- Polak, M., *Het creatief ontwerp in architectuur en stedenbouw. Een psychodynamisch-kritische benadering*. Delft 1984.
- Poldervaart, S., *Vrouwenstudies. Een inleiding*. Nijmegen 1983.
- Ponfoort, T., 'Inleiding' in: *Het Boek van de Stad der Vrouwen. Christine de Pisan*. Amsterdam 1984, p.15.
- Poortenaar, J., *De gulden snede en goddelijke verhouding*. Naarden 1941.
- Poppe, E., 'Inleiding in de narratologie', in: *Versus* (1984), 2, pp. 47-126.
- Poppe, E., 'Het semiotisch paradigma. Een inleiding bij Greimas', in: *Versus* (1990), 2, pp. 85-88.
- Poppe, E., 'Structuralistische filmsemiotiek', in: P. Bosma (ed.), *Filmkunde. Een inleiding*. Nijmegen/Heerlen 1991, pp. 241-252.
- Poppe, E., 'De enunciatie in de film, een nieuwe filmsemiotiek', in: *Versus* (1992), 3, pp. 94-110.
- Poppe, E. & J. Simons, 'Inleiding op een Inleiding', in: *Versus* (1984), 2, pp. 7-11.
- Porteman, K., *Inleiding tot de Nederlandse emblemataliteratuur*. Groningen 1977.
- Porteman, K., 'Geschreven met de linkerhand? Letteren tegenover schilderkunst in de Gouden Eeuw', in: M. Spies (ed.), *Historische letterkunde*. Groningen 1984A, pp. 93-113.
- Porteman, K., 'Nederlandse embleemtheorie: van Marcus Antonius Gillis (1566) tot Jacob Cats (1618)', in: J. Vekeman e.a., *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erfstadt 1984B, pp. 1-6.
- Porteman, K., 'Het embleem als "genus iocosum". Theorie en praktijk bij Cats en Roemer Visscher', in: *De zeventiende eeuw*, 11 (1995), 2, pp. 184-197.
- Porteman, K., 'De jezuiten in de Nederlandse letterkunde van de zeventiende eeuw', in: *De zeventiende eeuw*, 14 (1998), 1, pp. 3-13.
- Porter, R., 'History of the Body', in: P. Burke, *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge 1991A, pp. 206-232.
- Porter, R., 'Introduction', in: S. Pumfrey e.a. (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991B, pp. 1-15.
- Porter, R. (ed.), *Rewriting the self: histories from the renaissance to the present*. London 1997.
- Post, J., 'Het is niet de wind die de takken doet buigen', in: *Versus* (1982), 0, pp. 77-93.
- Post, J., *Optische effecten in de film. Aanzetten tot een semiotische analyse*. Leuven 1998.
- Power, E., *De vrouw in de Middeleeuwen*. Haarlem 1978.
- Power, E., *Het dagelijks leven in de Middeleeuwen*. Utrecht 1963.
- Prak, M., 'Het oude recht der burgeren. De betekenis van burgerschap in het Amsterdam van de zestiende en zeventiende eeuw', in: H. Hendrix & M. Meijer Drees (ed.), *Beschaafde burgers. Burgerlijkheid in de vroegmoderne tijd*. Amsterdam 2001, pp. 23-42.
- Pranger, M.B., 'Tranen in het antieke christendom. Augustinus en de dood', in: R.E.V. Stuip & C. Vellekoop (ed.), *Emoties in de middeleeuwen*. Hilversum 1998, pp. 29-47.
- Praz, M., *An illustrated History of Interior Decoration from Pompeii to Art Nouveau*. London 1994 (1964).
- Preziosi, D., *Rethinking Art History. Meditations on a coy science*. New Haven/ London 1989.
- Price, J.L., *Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam 1987 (1974).
- Priemus, H., *Nederlandse woontheorieën. Volkshuisvesting in theorie en praktijk*. Delft 1984.
- Prins, H., 'Boek twee van Karel van Manders *Wibeeldinge*: de hiërogliefen', in: *De zeventiende eeuw*, 11 (1995), 1, pp. 97-102.
- Propp, V., *Morphology of the Folk Tale*. Austin 1973 (1928).
- Pumfrey, S. e.a. (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991A.
- Pumfrey, S., 'The history of science and the Renaissance science of history', in: S. Pumfrey e.a. (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991B, pp. 48-70.

- Raatgever, R., 'Cultuur, mythe, film. Bespiegelingen van een cultureel antropoloog', in: *Versus* (1990), 1, pp. 51-67.
- Rabinow, P., 'Space, Knowledge, and Power. An interview with Michel Foucault', in: *Skyline. The Architecture and Design review* (March 1982), pp. 16-20.
- Rampley, M., 'Spectatorship and the historicity of art. Re-reading Alois Riegl's *Historical Grammar of the Fine Arts*', in: *Word & Image*, 12 (1996), 2, pp. 209-217.
- Rang, B., 'Space and position in space (and time) - Simon Stevin's concept of housing. A response to Heidi de Mare', in: E. Kloek, N. Teeuwen & M. Huisman (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994, pp. 121-125.
- Ranum, O., 'Toevluchstoorden van de intimiteit', in: R. Chartier (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van renaissance tot de Verlichting*. Amsterdam 1989, pp. 183-230.
- Rapoport, A., 'The importance of meaning', in: O. Bouman & R. Van Toorn, *Het onzichtbare in de architectuur 1*. Delft 1987, pp. 245-261.
- Raupp, H.-J., 'Ansätze zu einer Theorie der Genremalerei in den Niederlanden im 17. Jahrhundert', in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* (1983), 46, pp. 401-418.
- Recht, R., 'Codage et fonction des illustrations: l'exemple de l'édition de Vitruve de 1521', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les Traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 61-65.
- Reed, C. (ed.), *Not at Home: The Suppression of Domesticity in Modern Art and Architecture*. London 1996.
- Rees, A.L. & F. Borzello (ed.), *The new art history*. London 1986.
- Reese, T.F., 'Mapping Interdisciplinarity', in: *The Art Bulletin*, LXXVII (1995), 4, pp. 544-549.
- Regteren Altena, J.Q. e.a., *In Holland staat een huis*. Z.p.1940/41.
- Reijnders, F., *Marx, Burckhardt en het probleem van de kunsthistorische wetenschap*. Amsterdam 1979.
- Reijnders, F., *Kunst - geschiedenis. Verschijnen en verdwijnen*. Amsterdam 1984.
- Reijndorp, A., *Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand*. Rotterdam 1998.
- Reinink, A.W., 'Stedebouw van zeventiende eeuw in heldere taal toegankelijk gemaakt', in: *Wonen TA/BK* (1979), 18, pp. 24-28.
- Reis, R., 'Vrouwen en wanorde. Hoe een symbolische associatie de universele devaluatie van vrouwen kan verklaren', in: *Antropologische verkenningen*, 9 (1990), 2, pp. 1-15.
- Renger, K., 'Verhältnis von Text und Bild in der Graphik (Beobachtungen zu Missverhältnissen)', in: J. Vekeman e.a. (ed.), *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erfst. 1984, pp. 151-161.
- Renger, K. 'On the History of Research Concerning the Interpretation of Dutch Painting (1978)', in: W. Franits, *Looking at Seventeenth-century Dutch Art. Realism reconsidered*. Cambridge 1997, pp. 9-14.
- Reve, G., *De Avonden - een wintervertelling*. 1947.
- Revel, J., 'De toepassing van de wellevendheid', in: R. Chartier (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Van de Renaissance tot de Verlichting*. Amsterdam 1989, pp.145-181.
- Reynaert, J. e.a. (ed.), *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam 1994.
- Reynaert, J., 'Leken, ethiek en moralistisch-didactische literatuur. Ter inleiding', in: J. Reynaert e.a. (ed.), *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam 1994A, pp. 9-36.
- Reznicek, E.K.J., 'Realism as a "side road or byway" in Dutch art', in: M. Meiss e.a. (ed.), *The Renaissance and mannerism studies in Western Art*. Princeton 1963, pp. 247-253.
- Richter, G., *A Handbook of Greek Art. A survey of the visual Arts of Ancient Greece*. London 1974 (1959).
- Ridderbos, B., 'In de suizende stilte van de binnenkamer. Interpretaties van het Arnolfini-portret', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*. 1993, pp. 35-74.
- Ridderbos, B. & H. van Veen (ed.), 'Om iets te weten van de oude meesters'. *De Vlaamse Primitieven - herontdekking, waardering en onderzoek*. Heerlen/ Nijmegen 1995.
- Rietbergen, P.J.A.N., 'De "interdisciplinaire zeventiende eeuw" – een oud perspectief of nieuwe

- wegen?', in: *De zeventiende eeuw* (1998), 14, pp. 188-196.
- Rijk, L.M. de, *Middeleeuwse wijsbegeerte. Traditie en vernieuwing*. Assen 1981.
- Rijk, T. de & B. Bernini, *Het Nieuwe Wonen in Nederland, 1924-1936*, Rotterdam 1990.
- Riley, G., *Kunst en koken. Recepten uit de Gouden Eeuw*. Bussum 1994.
- Riley, T., *The Un-Private House*. New York 1999.
- Risselada, M., 'Voorwoord', in: Palmboom, F., *Doel en vermaak in het konstruktivisme. 8 projecten voor woning- en stedenbouw OSA-Sovjet Unie 1926-1930*. Nijmegen 1979, pp.7-8.
- Roding, J., *Schoon en net. Hygiëne in woning en stad. De cultuurgeschiedenis van bad en toilet*. 's-Gravenhage 1986.
- Roding, J., 'Utrecht op zijn schoonst en sterrikt. Ideaalplannen uit de 17de eeuw', in: Jacobs, K. e.a. (ed.), *De ideale stad 1664-1988. Ideaalplannen voor de stad Utrecht*. Utrecht 1988, pp. 7-26.
- Roding, J., *Christiaan IV van Denemarken (1588-1648). Architectuur en stedenbouw van een Luthers vorst*. Alkmaar 1991.
- Roding, J., 'Vande oirdeningh der Steden', in: E. Taverne & I. Visser (ed.), *Stedenbouw. De geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 51-56.
- Roding, J., 'Tekst en beeld in de trompe-loeil van Cornelis Norbertus Gijsbrechts: de "perspectiefkamer" van Frederik III en Christiaan V van Denemarken uit de periode 1668-1672', in: *De zeventiende eeuw*, 17 (2001), 3, pp. 275-297.
- Roemer, B. van, 'De geschikte natuur. De verhouding tussen kunst en natuur in het rariteitenkabinet van Simon Schijnvoer (1652-1727)', in: *Bulletin. Geschiedenis, Kunst, Cultuur*, 5 (1996), 1, pp. 45-75.
- Rohdie, S., 'Totems and Movies', in: B. Nichols (ed.), *Movies and Methods*. Berkeley/ Los Angeles/ London 1976, pp. 469-480.
- Rolf, R., *Pieter Coecke van Aelst en zijn architectuuruitgaves van 1539. Met reprint van zijn 'Die inventie der colommen' en 'Generale regelen der architectvren'*. Amsterdam 1978.
- Rolf, R. (ed.), *Vitruviuscongres*. Heerlen 1997.
- Romein, J., *Historische lijnen en patronen. Een keuze uit de essays*. Amsterdam 1971.
- Romein, J. & A., *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen*. Amsterdam 1977A.
- Romein, J. & A., *De lage landen bij de zee. Een geschiedenis van het Nederlandse volk*. Amsterdam 1977B.
- Romein-Verschoor, A., 'Simon Stevin (1548-1620)', in: A. Romein-Verschoor, *Simon Stevin. Het Burgerlick Leven*. Amsterdam 1939, pp. 7-12.
- Romein-Verschoor, A., 'Van een huishouding zonder geld naar een met telefoon en giro', in: P.J. Sarels van Rijn, *Ik kan huishouden*. Leiden 1957, pp. 9-15.
- Romein-Verschoor, A., 'Simon Stevin 1548-1620. Wonder en is gheen wonder (1938)', in: J. & A. Romein, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen*. Amsterdam 1977A, pp. 183-208.
- Roncière, C. De La, 'Het persoonlijk leven van de Toscaanse notabelen aan de vooravond van de Renaissance', in: G. Duby (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Privé-macht en openbare macht in het feodale Europa*. Amsterdam 1993, pp. 139-267.
- Roob, A., *Alchemie & mystiek. Het hermetische museum*. Keulen 1997.
- Roodenburg, H.W., 'The maternal imagination. The fears of pregnant women in seventeenth-century Holland', in: *The Journal of Social History* 1988, 21, pp. 701-716.
- Roodenburg, H., 'De "hand van vriendschap". Over het handen schudden en andere gebaren in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993A, pp. 171-211.
- Roodenburg, H., 'Over scheefhalzen en zwellende heupen. Enige argumenten voor een historische antropologie van de zeventiende-eeuwse schilderkunst', in: *De zeventiende eeuw* (1993B), 2, pp. 153-168.
- Roodenburg, H., "'Welstand" en "Wellevendheid". Over houdingen, gebaren en gelaatsuitdrukkingen in de schilderkunst, de toneelkunst en de retorica: de inbreng van het classicisme', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*. Zwolle 1995, pp. 416-439.

- Roodenburg, H., 'Ideologie en volkscultuur: het internationale debat', in: T. Dekker e.a. (ed.) *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen 2000, pp. 66-109.
- Rooijackers, G., 'Inleiding: mensen en dingen. Beschouwingen over materiële volkscultuur', in: *Catalogus. Rijke oogst van schrale grond. Een overzicht van de Zuidnederlandse materiële volkscultuur, ca. 1700-1900*. Zwolle 1992, pp. 8-21.
- Rooijackers, G., *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853*. Nijmegen 1994.
- Rooijackers, G., 'Beeldlore tussen oraliteit en verschriftelijking. Een culturele drieëenheid in de vroegmoderne Nederlanden', in: T. Bijvoet e.a. (ed.), *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur*. Nijmegen 1996, pp. 126-163.
- Rooijackers, G., 'Mensen en dingen. Materiële cultuur', in: T. Dekker e.a. (ed.) *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen 2000, pp. 110-172.
- Rooijackers, G. & A. van den Berg, 'Niemand en de boodschap van de dingen. Europese "volksprenten" als cultureel medium in de vroegmoderne tijd', in: H. Kleijer, A. Knotter & F. van Vree (ed.), *Tekens en Teksten. Cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late middeleeuwen*. Amsterdam 1992, p. 29-34.
- Roothaan, A., 'Anna Maria van Schurmans hervorming van de wijsbegeerte', in: M. de Baar e.a. (ed.), *Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Zutphen 1992, pp. 109-121.
- Roothaan, A., 'Inleiding. Van Schuurman: een feministe avant la lettre?', in: J. Bouwman (ed.), *Anna Maria van Schurman. Verhandeling over de aanleg van vrouwen voor wetenschap*. Groningen 1996, pp. 7-45.
- Roper, L., *The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg*. Oxford 1989.
- Roque, G., 'Kleur en beweging', in: *Versus* (1987), 2, pp. 31-50.
- Ros, B., 'Je kunt geen cultuur hebben. Peter Burke: historisch antropoloog, eclecticus en generalist', in: *KU nieuws* (1992), 31, pp. 10-11.
- Rosaldo, M.Z., 'Gebruik en misbruik van de antropologie. Reflecties op het feminisme en de resultaten van cultuur-vergelijkend onderzoek', in: *Derde Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*. Nijmegen 1982, pp. 171-207.
- Roscam Abbing, M., *De schilder en schrijver Samuel van Hoogstraten, 1627-1678*. Leiden 1993.
- Rose, M.B. (ed.), *Women in the Middle Ages and the Renaissance. Literary and Historical Perspectives*. New York 1986.
- Rosenberg, J., S. Slive & E.H. ter Kuile, *Dutch Art and Architecture 1600-1800*. Harmondsworth, Middlesex 1979 (1966).
- Rosenfeld, M.N., *Sebastiano Serlio on Domestic Architecture. Different Dwellings from the Meanest Hovel to the Most Ornate Palace*. New York/ Cambridge Mass. 1978.
- Rosenfeld, M.N., 'Sebastiano Serlio's Contributions to the Creation of the Modern Illustrated Architectural Manual', in: C. Thoenes (ed.), *Sebastiano Serlio*. Milano 1989, pp. 102-110.
- Rossi, A., *A scientific autobiography*. Cambridge Mass. 1984
- Rossi, A., *The Architecture of the City*. Cambridge Mass. 1985.
- Rossi, P.L., 'Society, culture and the dissemination of learning', in: S. Pumpfrey e.a. (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991, pp. 143-175.
- Rowe, C., 'The Mathematics of the Ideal Villa', in: C. Rowe, *The Mathematics of the Ideal Villa and Other Essays*. Cambridge Mass. 1976, pp. 1-27.
- Rowe, P.G., *Design Thinking*. Cambridge Mass. 1987.
- Rowland, I.D., 'Vitruvius in Print and in Vernacular Translation: Fra Giocondo, Bramante, Raphael and Cesare Cesariano', in: V. Hart & P. Hicks (ed.), *Paper Palaces*. New Haven/ London 1998, pp. 105-121.
- Ruijter, A. de, *Een speurtocht naar het denken. Een inleiding tot het structuralisme van Claude Lévi-Strauss*. Assen 1979.
- Run, A. van der, 'Functies en waardering van het beeld', in: M. Stoffers (ed.), *De middeleeuwse ideeënwereld*. Heerlen/ Hilversum 1994, pp. 343-372.
- Ruttikay, Zs. e.a., *Fibonacci-getallen en de gulden snede*. Amsterdam 1996.

- Ruurs, R., *Saenredam. The art of perspective*. Amsterdam/ Philadelphia 1986.
- Rybczynski, W., *Home. A short history of an idea*. New York 1986.
- Rykwert, J., 'On the Oral Transmission of architectural theory', in: *AAFiles. Annals of the Architectural Association School of Architecture* (1984), 6, pp. 14-27.
- Sallmann, J.-M., 'Heksen', in: G. Duby e.a., *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam 1992, pp. 363-376.
- Sanabria, S.L., 'The Mechanization of Design in the 16th Century: The Structural Formulae of Rodrigo Gil de Hontañón', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLI (1982), 4, pp. 281-293.
- Sanders, R. e.a.(ed.), *Balans & Perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De verleiding van de overvloed. Reflecties op de eigenheid van de cultuurgeschiedenis*. Amsterdam 1991.
- Santen, H. van, van, 'Onbedoeld donker. Duistere schaduwen in Rafaëls transfiguratie zijn een productiefout', *NRC Handelsblad*, 2 maart 2002, p. 41.
- Santing, C., "'Trompe-l'oeil". Kunst als bron voor historische verbeelding', in: *Groniek. Kunst voor historici. Beeldende kunst als historische bron*, 28 (1995), 128, pp. 248-264.
- Santing, C., 'Tegen ledigheid en potverteren. De habitus van de laatmiddeleeuwse stadsburger', in: Aerts & Te velde (ed.), *De stijl van de burger*. Kampen 1988, pp. 28-59.
- Schadee, N. (ed.), *Rotterdamse meesters uit de Gouden eeuw*. Zwolle 1994.
- Schäfer, E., 'Einblicke, Aussichten, Träume: Fenster im Innenleben', in: S. Schulze, *Innenleben. Die Kunst des Interieurs. Vermeer bis Kabakov*. Ostfildern-Ruit 1998, pp. 140-149.
- Schama, S., 'The unruly realm: appetite and restraint in seventeenth century Holland', in: *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, 108 (1979), 3, pp. 103-123.
- Schama, S., 'Wives and Wantons: versions of Womanhood in 17th century Dutch art', in: *The Oxford Art Journal*, April 1980, pp. 5-13.
- Schama, S., 'The Dutch Masters' revenge. There's more than sweetness and light in their art', in: *The New Republic*, May 1984, pp. 25-31.
- Schama, S., *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam 1988.
- Schatborn, P., 'Woord vooraf', in: E. de Jongh & G. Luijten, *Spiegel van alledag. Nederlandse genreprenten 1550-1700*. Amsterdam 1997, pp. 7-8.
- Scheller, R.W., 'J.A. Emmens kijkt met het oog van het verstand', in: *Tirade* (1972), 16, pp. 485-495.
- Scheller, R.W., 'Huizinga en de beeldende kunst: vorm en inhoud', in: *Bulletin: Geschiedenis, Kunst, Cultuur*, 4 (1995), 3, pp. 70-79.
- Schendelen, M. van, *Vrouwen en gebouwde omgeving*. Amsterdam 1983.
- Schendelen, M.C. van, 'Macht en gender, privézaak of publieke aangelegenheid? De handelingsruimte van vrouwen op het terrein van de gebouwde omgeving, vier dissertaties', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 15 (1994), 4, pp. 507-524.
- Schendelen, M. van & M. Storm, 'Naoorlogse woonwijken - sober, doelmatig en gezond. De sekse- en gezinspolitiek als invalshoek voor volkshuisvesting en ruimtelijke ordening in de periode 1945-1973', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1992), 50, pp. 200-217.
- Schenkeveld-van der Duse, M.A., *Dutch literature in the age of Rembrandt. Themes and ideas*. Amsterdam/ Philadelphia 1991.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A., 'De vrouwelijke blik. Nederlandse dichters van de Gouden Eeuw', in: A.-J. Gelderblom & H. Hendrix (ed.), *De vrouw in de Renaissance. Utrecht Renaissance Studies*. Amsterdam 1994, pp. 11-27.
- Schipper, M., *Realisme. De illusie van werkelijkheid in literatuur*. Assen/ Brugge 1979.
- Schlicher van Bath, B., *Geschiedenis: theorie en praktijk*. Utrecht/ Antwerpen 1978.
- Schmidt-Degener, F., *Het blijvend beeld der Hollandse kunst*. Amsterdam 1949.
- Schmitt, C.B., 'Towards a reassessment of Renaissance Aristotelianism', in: *History of Science. A review of literature and research in the history of science, medicine and technology in its intellectual and social context* (1973), 11, pp. 159-193.
- Schmitt, C.B. (ed.), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Cambridge 1988
- Schmitt, J.-C., (ed.), *History and Anthropology: Gestures*, 1 (1985), 2, pp.1-27.

- Schmitt, J.-C., 'De rol van gebaren in het Westen van de derde tot de dertiende eeuw', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 70-83.
- Schmuck, N., 'Geschichte der Kunstwissenschaft. Vitruvs Architekturtheorie', in: *Architectura* (19xx), pp. 195-222.
- Schneede, U.M., *Das Repräsentative Gesellschaftsbild in der Niederländischen Malerei des 17. Jahrhunderts und seine Grundlagen bei Hans Vredeman de Vries*. Kiel 1965.
- Schneider, H., 'Perspective Refers to the Viewer, Axonometry Refers to the Object', in: *Daidalos* (19XX), pp. 81-??.
- Schneider, H., *Einführung in die Antike Technikgeschichte*. Darmstadt 1992.
- Scholfield, P.H., *The Theory of Proportion in Architecture*. Cambridge 1958.
- Schöller, W., 'Ritzzeichnungen. Ein Beitrag zur Geschichte der Architekturzeichnung im Mittelalter', in: *Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst*, 19 (1989), 1, pp. 36-61.
- Scholz, B. e.a. (ed.), *Met kracht van overtuiging: Retorica in de renaissance*. Utrecht 1988.
- Scholz, B.F., 'Jacob Cats' *Silenus Alcibiadis* in 1618 and in 1862: changes in word-image relations from the seventeenth to the nineteenth century', in: *Word & Image. A Journal of Verbal/ Visual Enquiry*, 4 (1988), 1, pp. 67-80.
- Schoonjans, Y., 'Au bonheur des dames. Vrouw, smaak en het burgerlijk interieur in de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1997), 2, pp. 136-152.
- Schoot, A. van der, *De ontstelling van Pythagoras. Over de geschiedenis van de goddelijke proportie*. Baarn 1999.
- Schotel, G.D.J., *Het oud-hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw*. I-II. Haarlem 1867/68.
- Schulze, E., *Trautes Heim, Glück allein! Über die Domestizierung der Frau im Biedermeier*. Berlin 1979.
- Schulze, S. (ed.), 'Innenleben. Die Kunst des Interieurs', in: S. Schulze, *Innenleben. Die Kunst des Interieurs. Vermeer bis Kabakov*. Ostfildern-Ruit 1998, pp. 9-15.
- Schütte, U. (ed.), *Architect & Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden*. Wolfenbüttel 1984.
- Schuurman, A.J., 'De wooncultuur. De studie van woonculturen in het verleden als sociaal-economische geschiedenis', in: P.M.M. Klep e.a. (ed.), *Wonen in het verleden*. Amsterdam 1987A, pp. 171-187.
- Schuurman, A.J., 'Het gebruik van vertrekken in de 19de-eeuwse Zaanse woningen', in: P.M.M. Klep e.a. (ed.), *Wonen in het verleden*. Amsterdam 1987B, pp. 231-247.
- Schuurman, A.J., *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19^e eeuw: de Zaanstreek, oost-Groningen, oost-Brabant*. Wageningen 1989.
- Schuurman, A. & P. Spierenburg (ed.), *Private Domain, Public Inquiry. Families and Life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the Present*. Hilversum 1996.
- Schuurman, A., J. de Vries & A. van der Woude, *Aards geluk. De Nederlanders en hun spullen 1550-1850*. Amsterdam 1997.
- Schuyt, K. & E. Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit*. Den Haag 2000.
- Schwartz, G., *Rembrandt. Zijn leven, zijn schilderijen. Een nieuwe biografie met alle beschikbare schilderijen in kleur afgebeeld*. Maarssen 1984.
- Schwartz, G., 'Art in history', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history*. Santa Monica, 1991A, pp. 7-16.
- Schwartz, G., 'Oude kaas', in: *NRC Handelsblad*, 20 september 1996.
- Schwartz Cowan, R., *More work for mother. The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*. London 1989.
- Scott Brown, D., 'Room at the top? Sexism and the star system in architecture', in: E. Perry Berkeley (ed.), *Architecture. A place for women*. London 1989, pp. 237-246.
- Scott, J. Wallach, 'Het raadsel van de vrouwengeschiedenis': 'Deconstructie van gelijkheid-versus-verschil. De bruikbaarheid van de post-structuralistische theorie voor het feminisme', in: *Tiende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*, pp. 96-112.
- Segalen, M., 'The house between private and public: a socio-historical overview', in: A.

- Schuurman & P. Spierenburg (ed.), *Private domain, public inquiry. Families and life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the present*. Hilversum 1996, pp. 240-253.
- Segaud, M., 'Anthropologie de l'espace. Catalogue ou projet?', in: *Espaces et sociétés* (1973), 9, pp. 29-38.
- Sennett, R., *The conscience of the eye. The design and social life of cities*. New York 1991.
- Sesam Atlas bij de Wereldgeschiedenis I: van prehistorie tot Franse revolutie*. Apeldoorn/ Baarn 1965.
- Sesam Atlas van de bouwkunst. 1: Algemeen overzicht van Mesopotamië tot Byzantium & 2: Van het Romaans tot heden*. Baarn 1976 resp. 1983.
- Seymour, C., 'Dark Chambre and Light-Filled Room: Vermeer and the Camera Obscura', in: *The Art Bulletin* (1964), 46, pp. 323-331.
- Shapin, S., 'The House of Experiment in Seventeenth-Century England (1988)', in: P. Dear (ed.), *The Scientific Enterprise in Early Modern Europe*. Chicago 1997, pp. 273-304.
- Shapiro, M., 'On some problems in the semiotics of visual art: field and vehicle in image-signs', in: *Simiolus*, 6 (1972/3), 1, pp. 9-19.
- Sharrat, P., 'Peter Ramus and imitation: image, sign and sacrament', in: *Yale French Studies. Image and Symbol in the Renaissance* (1972), 47, pp. 19-32.
- Shearman, J., *Maniërisme*. Nijmegen 1991 (1967).
- Shelby, L.R., *Gothic Design Techniques. The Fifteenth-Century Design Booklets of Mathes Roriczer and Hanns Schmuttermayer*. London/ Amsterdam 1977.
- Shelby, L.R. & R. Mark, 'Late Gothic Structural Design in the "Instructions" of Lorenzo Lechler', in: *Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst* (1979), pp. 113-131.
- Shorter, E., *The making of the modern family*. Glasgow 1977.
- Simons, J., 'Hij en zij bij Hawks', in: *Versus* (1985), 2, pp. 25-50.
- Simons, J., 'De enunciatie van de film', in: *Versus* (1988), 3, pp. 83-122.
- Simons, P., 'Women in Frames: the gaze, the eye, the profile in Renaissance portraiture', in: *History Workshop. A journal of socialist and feminist historians. Special Feature on Representations of Womanhood* (1988), 25, pp. 4-30
- Singleton, C.S. (ed.), *Art, Science, and History in the Renaissance*. Baltimore 1970 (1967).
- Slawinski, M., 'Rhetoric and science/ rhetoric of science/ rhetoric as science', in: S. Pumfrey e.a. (ed.), *Science, culture and popular belief in renaissance Europe*. Manchester/ New York 1991, pp. 71-99.
- Slicher van Bath, B., *Geschiedenis; Theorie en praktijk*. Utrecht/ Antwerpen 1978.
- Slive, S., *Dutch Painting. A materialistic art reflecting the pleasure in everyday things*. New York z.j.
- Slothouwer, D.F., *Amsterdamsche huizen 1600-1800*. Amsterdam 1928.
- Sluijter, E.J. e.a. (ed.), *Leidse Fijnschilders. Van Gerrit Dou tot Frans van Mieris de Jonge 1630-1760*. Zwolle z.j.
- Sluijter, E.J., *De 'heydensche fabulen' in de Noordnederlandse schilderkunst circa 1590-1670. Een proeve van beschrijving en interpretatie van schilderijen met verhalende onderwerpen uit de klassieke mythologie*. Leiden 1986.
- Sluijter, E.J., "'Een volmaecte schildery is als een spiegel van de natuer": spiegel en spiegelbeeld in de Nederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw', in: N.J. Brederoo, e.a. (ed.), *Oog in oog met de spiegel*. Amsterdam 1988, pp. 146-163.
- Sluijter, E.J., 'Belering en verhulling? Enkele 17de eeuwse teksten over de schilderkunst en de iconologische benadering van Noordnederlandse schilderijen uit deze periode', in: *De zeventiende eeuw*, 4 (1989), 2, pp. 3-28.
- Sluijter, E.J., 'Hoe realistisch is de Noordnederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw?' De problemen van een vraagstelling', in: *Leidschrift*, 6 (1990), 3, pp. 5-39.
- Sluijter, E.J., 'Didactic and Disguised Meanings? Several Seventeenth-Century Texts on Painting and the Iconological Approach to Northern Dutch Paintings of This Period', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history*. Santa Monica 1991A, pp. 175-207.
- Sluijter, E.J., 'Over fijnschilders en "betekenis". Naar aanleiding van Peter Hecht, De Hollandse fijnschilders', in: *Oud Holland*, 10 (1991B), pp. 50-63.

- Sluijter, E.J., 'Nimfen en naakten (1981)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991C, pp. 47-56.
- Sluijter, E.J., 'Venus, Visus en Pictura', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 42-43 (1991/92), pp. 337-396.
- Sluijter, E.J., 'Nieuwe kunsthistorische benaderingen en het veranderende beeld van de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst', in: F. Grijzenhout & H. van Veen (ed.), *De gouden eeuw in perspectief*. Nijmegen/ Heerlen 1992, pp. 360-398.
- Sluijter, E.J., *De lof der schilderkunst. Over schilderijen van Gerrit Dou (1613-1675) en een tractaat van Philips Angel uit 1642*. Hilversum 1993.
- Sluijter, E.J., 'Overvloed en onbehagen: interdisciplinariteit en het onderzoek naar de zeventiende-eeuwse Nederlandse beeldende kunst', in: *De zeventiende eeuw*, 14 (1998A), 2, pp. 231-245.
- Sluijter, E.J., 'Traditie en bezieling: Henri van de Waal (1910-1972)', in: P. Hecht, C. Stolwijk & A. Hoogenboom (ed.), *Kunstgeschiedenis in Nederland. Negen opstellen*. Amsterdam 1998B, pp. 145-168.
- Sluijter, E.J. & N. Spaans, 'Door liefde verstandig of door lust verteerd? Relaties tussen tekst en beeld in voorstellingen van Cimon en Efigenia', in: *De zeventiende eeuw*, 17 (2001), 3, pp. 75-106
- Sluyterman, K., *Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroeger eeuwen*. Den Haag 1979 (1917).
- Smeulders, A., *Taal en Tekenen*. Amsterdam 1996.
- Smeyers, M., *Dirk Bouts. Schilder van de stilte*. Leuven 1998.
- Smeyers, M. e.a., (ed.), *Dirk Bouts (ca. 1410-1475). Een Vlaams primitief te Leuven*. Leuven 1998.
- Smienk, G. & J. Niemeijer (ed.), *De hand van de meester. Het ontwerponderwijs in de praktijk*. Rotterdam 2000.
- Smilde, H., *Jacob Cats in Dordrecht. Leven en werken gedurende de jaren 1623-1636*. Groningen/ Batavia 1938.
- Smit, F., 'Van sociale stedenbouw tot minimumwoning', in: *Wonen TA/BK* (1981), 3, pp. 7-23.
- Smit, J.W., 'History in art', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history*. Santa Monica 1991, pp. 17-25.
- Smit, W.A.P., 'Aantekeningen bij het proza van Cats', in: P. Minderaa (ed.), *Aandacht voor Cats bij zijn 300-ste sterfdag*. Zwolle 1962, pp. 74-94.
- Smith, C., *Architecture in the Culture of Early Humanism: Ethics, Aesthetics and Eloquence 1400-1470*. Oxford 1992.
- Smith, P.H., 'Science and Taste. Painting, Passions, and the New Philosophy in Seventeenth-Century Leiden', in: *Isis. An international review devoted to the history of science and its cultural influences*, 90 (1999), 3, pp. 423-461.
- Sneller, A., "'Indien zij een man geweest was ...' Anna Maria van Schurman in het sociaal-literaire leven van haar tijd'. in: M. de Baar e.a. (ed.), *Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Zutphen 1992, pp. 139-157.
- Sneller, A.A., 'Reading Jacob Cats', in: E. Kloek e.a. (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994, pp. 21-34.
- Sneller, A.A., *Met man en macht. Analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd*. Kampen 1996.
- Snijders, C.J., *De Gulden Snede*. Amsterdam 1969.
- Snoep D., 'De mythologie de straat op (1981)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991, pp. 91-98.
- Snoep-Reitsma, E., 'Chardin and the Bourgeois Ideals of His Time', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* (1973), 24, pp. 147-243.
- Snow, E., "'Meaning" in Children's Games: On the Limitations of the Iconographic Approach to Bruegel', in: *Representations* (1983), 2, pp. 27-60.
- Soergel, G., *Untersuchungen über den theoretischen Architektorentwurf von 1450-1550 im Italien*. Köln 1958.
- Sokal, A.D., 'A Physicist Experiments With Cultural Studies', in: www.sokal (15 april, 1996), pp.

- 1-6.
- Sokal, A.D., 'Transgressing the Boundaries: An Afterword', 1996B, pp. 1-15.
- Sokal, A.D., 'Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity', in: *Social Text* (Spring/ Summer 1996C), pp. 2-39.
- Sontag, S., *Over fotografie*. Utrecht 1980.
- Spain, D., *Gendered Spaces*. Chapel Hill/ London 1992.
- Speaks, M e.a., *The Critical Landscape*. Rotterdam 1996.
- Spencer, J.R., 'Ut rhetorica pictura: A Study in Quattrocento Theory of Painting', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1957), 20, pp. 26-44.
- Spicer, J., 'De renaissance-elleboog', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 98-144.
- Spickernagel, E., 'Die Macht des Innenraums. Zum Verhältnis von Frauenrolle und Wohnkultur in der Biedermeierzeit', in: *Kritische Berichte* (1985), 3, pp. 5-15.
- Spickernagel, E., 'Unerwünschte Tätigkeit. Die Hausfrau und die Wohnungsform der Neuzeit', in: *Kritische Berichte* (1992A), 4, pp. 80-96.
- Spickernagel, E., 'Wohnkultur und Frauenrolle im Biedermeier', in: M. Wilke e.a. (ed.), *The Wise Woman Buildeth her House. Architecture, History and Women's Studies*. Groningen 1992B, pp. 26-31.
- Spierenburg, P., *De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur in preïndustrieel Europa*. Hilversum 1998.
- Spies, M., 'Het stadhuis staat op de Dam. Een onderzoek naar de argumentele opbouw van Vondels "Inwydinge an het stadhuis t'Amsterdam" (1655)', in: *Visies op Vondel na 300 jaar*, pp. 165-215.
- Spies, M., 'De voordelen van een blauwtje lopen. Argumentatieleer bij Roemer Visscher', in: *Receptie van de klassieken*. pp. 55-74.
- Spies, M., 'Krisis in de historische neerlandistiek', in: *Spektator* (1973/74), 7, pp. 493-512.
- Spies, M., *Vondel en Amsterdam. Vondels gedicht 'De inwydinge van 't stadhuis t'Amsterdam' in beeld gebracht*. Amsterdam 1979.
- Spies, M., *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen 1984A.
- Spies, M., 'Inleiding', in: M. Spies, *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen 1984B, pp. 7-11 .
- Spies, M., 'Van mythes en meningen: over de geschiedenis van de literatuurgeschiedenis', in: M. Spies, *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen 1984C, pp. 171-193.
- Spies, M., *Des menschen op- en neergang. Literatuur en leven in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*. Amsterdam/ Barneveld 1985.
- Spies, M., "'Orde moet er zijn": over de inrichting van zeventiende eeuwse dichtbundels', in: G. van Eemeren & F. Willaert (ed.), *'t Ondersoek leert. Studies over middeleeuwse en 17de-eeuwse literatuur ter nagedachtenis van prof. dr. L. Rens*. Leuven/ Amersfoort 1986A, pp. 179-187.
- Spies, M., 'Charlotte de Huybert en het gelijk. De geleerde en de werkende vrouw in de zeventiende eeuw', in: *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse letterkunde* (1986B), 6, pp. 339-350.
- Spies, M., *J. van den Vondel. Twee zeevaart-gedichten*. I en II. Amsterdam/ Oxford/ New York 1987.
- Spies, M., 'Dubieus!', in: *De zeventiende eeuw*, 5 (1989), 2, pp. 83-86.
- Spies, M., "'Poetsche fabriekken" en andere allegorieën, eind 16de begin 17de eeuw', in: *Oud Holland* (1991A), 105, pp. 228-243.
- Spies, M., 'De andere Bredero', in: E. van Alphen & M. Meijer (ed.), *De canon onder vuur. Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Amsterdam 1991B, pp. 35-48.
- Spies, M., 'Enige opmerkingen over de relatie tussen de kunsten in de zeventiende eeuw', in: *Rhetorica-poetica-kunsttheorie*. Amsterdam 1993, pp. 11-16.
- Spies, M., 'Not every contradiction is a contradiction', in: E. Kloek e.a. (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994, pp. 51-53.

- Spies, M., 'De "maetzang" van Van Campen: de stem van de literatuur', in: J. Huisken e.a. (ed.), *Jacob van Campen. Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw*. Amsterdam 1995A, pp. 227-238.
- Spies, M., 'Hier is gheen Helikon...' *Het rederijker perspectief van de zeventiende eeuwse literatuur*. Amsterdam 1995B.
- Spies, M., 'Women and 17th-century Dutch Literature', in: *Dutch Crossing. A Journal of Low Countries Studies*, 19 (1995C), 1, pp. 3-23.
- Spies, M. e.a. (ed.), *Visie in veelvoud. Opstellen van prof. dr. E. K. Grootes over zeventiende-eeuwse letterkunde*. Amsterdam 1996.
- Spies, P., e.a. (ed.), *Het grachtenboek I. Vier eeuwen Amsterdamse grachten in beeld gebracht: gevels, interieurs en het leven aan de gracht*. Den Haag/ Amsterdam 1991.
- Spies, P., e.a. (ed.), *Het grachtenboek II. Zes eeuwen Amsterdamse grachten in beeld gebracht: gevels, interieurs en het leven in de middeleeuwse stadskern*. Den Haag/ Amsterdam 1992.
- Spijker, I. van 't, 'De ordening van affecten. Kloosterleven in de twaalfde eeuw', in: R.E.V. Stuip & C. Vellekoop (ed.), *Emoties in de middeleeuwen*. Hilversum 1998, pp. 115-133.
- Spilt, P., 'De Annales-school. Een inleiding', in: *Te Elfder Ure 31: Geschiedenis I*. Nijmegen 1982, pp. 328-378.
- Splunter, J. van, *Esoterie & Architectuur. Speurtocht naar het ontstaan van vormen*. Rijswijk 1994.
- Staal, F., 'De zinloosheid van het ritueel', in: F. Staal, *Over zin en onzin in filosofie, religie en wetenschap*. Amsterdam 1986 (1979).
- Staal, F., 2000.
- Stahl, G., 'Van huishoudkunde tot huishouding of hoe een huis een woning wordt (1977)', in: S. van Meijel, *Vrouwendomicilie*. Amsterdam 1982, pp. 51-82.
- Stallybras, P., 'Patriarchal Territories: The Body Enclosed', in: M.W. Ferguson, M. Quilligan & N.J. Vickers (ed.), *Rewriting the Renaissance. The Discourses of Sexual Difference in Early Modern Europe*. Chicago/ London 1986, pp. 123-142.
- Stam, R., *Film Theory. An Introduction*. Oxford 2000.
- Stansfield Eastwood, B., 'Descartes on refraction: Scientific versus Rhetoric Method', in: P. Dear (ed.), *The Scientific Enterprise in Early Modern Europe*. Chicago 1997, pp. 154-175.
- Staring, A., *De Hollanders thuis. Gezelschapstukken uit drie eeuwen*. Den Haag 1956.
- Steadman, P. & L. March, *The geometry of environment. An introduction to spatial organization in design*. London 1971.
- Steadman, P., *The evolution of designs. Biological analogy in architecture and the applied arts*. Cambridge/ London 1979.
- Steadman, J.P., *Architectural Morphology. An introduction to the geometry of building plans*. London 1983.
- Steadman, P., *Vermeer's Camera. Uncovering the Truth Behind the Masterpieces*. Oxford 2001.
- Steenbergen, C. e.a. (ed.), *Architectural Design and Research. Composition, Education, Analysis*. Bussum 2000.
- Steer, J., *A Concise History of Venetian Painting*. London 1970.
- Stein, O., *Die Architekturtheoretiker der italienischen Renaissance*. Karlsruhe 1914.
- Steinhaus, H., *Mathematical Snapshots*. Oxford 1983.
- Stenvert, R., *Constructing the Past: Computer-Assisted Architectural-Historical Research. The application of image-processing using the computer and Computer-Aided Design for the study of the urban environment, illustrated by the use of treatises in seventeenth-century architecture*. Utrecht 1991.
- Sterkenburg, P.G.J. van, *Een glossarium van zeventiende-eeuws Nederlands*. Groningen 1981.
- Stipriaan, R. van, 'Vrouwenzaken als motief en thema. Over de bruikbaarheid van zeventiende-eeuws komisch toneel als sociaal document', in: *De Nieuwe Taalgids*, 87 (1994), 5, pp. 385-400.
- Stock, J. van der (ed.), *Stad in Vlaanderen. Cultuur en maatschappij 1477-1787*. Brussel 1991.
- Stoffers, M. (ed.), *De middeleeuwse ideeënwereld 1000-1300*. Heerlen/ Hilversum 1994.
- Stone, L., *The family, sex and marriage in England 1500-1800*. Harmondsworth 1979.

- Stone-Ferrier, L.A., 'Pretty Ornaments and Clever Images: Interpretations of Dutch Art', in: L.A. Stone-Ferrier, *Dutch prints of daily life: Mirrors of Life or Masks of Morals?* Lawrence/ Kansas 1983, pp. 3-35.
- Stone-Ferrier, L., 'Market scenes as viewed by an art historian', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history. History in Art*. Santa Monica 1991, pp. 29-58.
- Straten, R. van, *Een inleiding in de iconografie. Enige theoretische en praktische kennis*. Muiderberg 1994 (1985).
- Straub, H., *Die Geschichte der Bauingenieurkunst. Ein Überblick von der Antike bis in die Neuzeit*. Basel/ Stuttgart 1964.
- Strauven, F., 'Architectuurgeschiedenis. Onderzoek naar betekenis of analyse van arbeid', in: *Wonen TA/BK*, (1977), 8, pp. 8-11.
- Strauven, F., 'Typologieën. Een middel tot inzicht in de logica van ruimtelijke patronen', in: *Wonen TA/BK* (1981), 2, pp. 6-9.
- Streng, T., 'Het "realisme" van de oud-Nederlandse schildersschool. Opkomst en ontwikkeling van de term "realisme" in Nederland tussen 1850-1875', in: *Oud Holland*, 108 (1994), 4, pp. 236-250.
- Strien, T. van, 'De historische letterkunde: geschiedenis en literatuur', in: *De zeventiende eeuw*, 14 (1998), 2, pp. 246-256.
- Struik, D.J., *Het land van Stevin en Huygens*. Nijmegen 1979 (1958).
- Struik, D.J., *Geschiedenis van de wiskunde*. Utrecht 1990.
- Stuip, R.E.V. & C. Vellekoop (ed.), *Emoties in de middeleeuwen*. Hilversum 1998.
- Stumpel, J. *The province of painting. Theories of Italian Renaissance art*. Utrecht 1990A.
- Stumpel, J., 'De fabricage van de blik', in: *Kunstschrift* (1990B), 6, pp. 24-35.
- Stumpel, J., 'De bolle knieën van Naldini', in: *Kunstschrift* (1993), 6, pp. 8-19.
- Sturken, M. & L. Cartwright, *Practices of Looking. An Introduction to Visual Culture*. Oxford 2001.
- Sturkenboom, D., *Spectators van Hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*. Hilversum 1998.
- Stuurman, S., 'Duizend jaar staatsvorming in Europa', in: S. Stuurman, *Staatsvorming en politieke theorie*. Amsterdam 1995A, pp. 13-166.
- Stuurman, S., 'Vergeten worden in Europa: François Poulain de la Barre en Antoinette de Salvan de Saliez', in: S. Stuurman, *Staatsvorming en politieke theorie*. Amsterdam 1995B, pp. 216-266.
- Sulsters, X., 'Massa en woningbouw, een historisch perspectief', in: *Oase* (1994), 37/38, pp. 2-13.
- Summers, D., 'Convention in the History of Art', in: *New Literary History*, 13 (1981), 1, pp. 103-125.
- Summers, D., 'Meaning in the Visual Arts as a Humanistic Discipline', in: I. Lavin (ed.), *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside. A Centennial Commemoration of Erwin Panofsky (1982-1968)*. Princeton 1995, pp. 9-24.
- Summerson, J., *The classical language of architecture*. London 1988 (1963).
- Suslov, V., *Treasures of the Hermitage*. New York 1980.
- Sutherland, A., 'Social Space', in: A. Sutherland, *Face Values. Some Anthropological Themes*. London 1978, pp. 46-68.
- Sutton, P.C., *Pieter de Hooch. Complete edition*. Oxford 1980.
- Sutton, P.C., *Masters of seventeenth-century Dutch genre painting*. Philadelphia 1984.
- Sutton, P.C., *Pieter de Hooch, 1629-1684*. New Haven/ London 1998.
- Tafari, M., *Ontwerp en utopie. Architectuur en ontwikkeling van het kapitalisme*. Nijmegen 1978.
- Tafari, M., *Theories and history of architecture*. London/ New York 1980 (1968).
- Tambiah, S.J., 'Animals are good to think and good to prohibit', in: *Ethnology*, 4, 7-8, pp. 432-459.
- Tan, E., 'Schijnbare beweging en werkelijke bewogenheid. Over de emotie bij de filmtoeschouwer', in: *Versus* (1991), 3, pp. 27-53.
- Tan, E., *Beeld, beeldwaarneming en beeldcommunicatie. Theorie van de W&B relaties 2*. Amsterdam 2000.

- Taverne, E.R.M., 'Salomon De Bray's *Architectura Moderna* (1631): Biography and Manifesto'. Soest 1971, pp. 1-13.
- Taverne, E.R.M., 'Architectuurhistorie lijdt onder elitaire opleiding', in: *Wonen TA/BK* (1977), pp. 14-18.
- Taverne, E.R.M., In *'t land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680*. Maarssen 1978.
- Taverne, E.R.M., 'Stad als object van historisch onderzoek', in: *Plan* (1981), 9, pp. 26-29.
- Taverne, E.R.M., 'Simon Stevin: theoreticus van het moderne bedrijfsleven', in: J. Sneep e.a. (ed.), *Vesting. Vier eeuwen vestingbouw in Nederland*. 's-Gravenhage 1982, pp. 24-29.
- Taverne, E., "'Een schoone stad". Proeve van een planning-historische studie met dubbele bodem', in: *Wonen TA/BK* (1983), 16, pp. 8-14.
- Taverne, E.R.M., 'Architecturae Domesticae Stevini Synopsis', in: *Leids Kunsthistorisch Jaarboek*. Leiden 1984A, pp. 441-455.
- Taverne, E.R.M., 'Oproep voor een revisie van de beoefening van de kunstgeschiedenis in Nederland', in: *Akt*, 8 (1984B), 4, pp. 4-14.
- Taverne, E.R.M., 'Stevens koopmansstad', in: M. Jonker e.a. (ed.), *Van stadskern tot stadsgewest. Stedebouwkundige geschiedenis van Amsterdam*. Amsterdam 1984C, pp. 89-100.
- Taverne, E.R.M., 'Mercator Sapiens. De Amsterdamse stadsuitleg (1613) in het licht van humanistische opvattingen over stad en koopman', in: *De zeventiende eeuw* (1990), 1, p. 1-6.
- Taverne, E.R.M., 'Stedelijk mecenaat: de Amsterdamse koopman als opdrachtgever en ontwerper van het stedelijk milieu (1613)', in: A.H. Huussen jr. & B. Kempers, *In opdracht van de staat. Opstellen over mecenaat en kunst van de Griekse polis tot de Nederlandse natie*. Groningen 1994, pp. 95-112.
- Taverne, E.R.M. & I. Visser (ed.), *Stedebouw. De geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*. Heerlen/ Nijmegen 1993.
- Taylor, P., 'The Concept of *Houding* in Dutch Art Theory', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1992), LV, pp. 210-232.
- Taylor, P., 'The Flower Piece and Dutch Art Theory', in: P. Taylor, *Dutch Flower Painting 1600-1720*. New Haven/ London 1995, pp. 77-114.
- Taylor, R., 'Architecture and Magic. Considerations on the *Idea* of the Escorial', (1977), pp. 81-109.
- Te Elfder Ure 17: Het marxistisch wetenschapsbegrip*. Nijmegen 1975.
- Te Elfder Ure 20. Feminisme 1*. Nijmegen 1975.
- Te Elfder Ure 21: Psychoanalyse 1*. Nijmegen 1976.
- Te Elfder Ure 26: Kunstgeschiedenis: wetenschap of kritiek?* Nijmegen 1979.
- Te Elfder Ure 29: Foucault over macht*. Nijmegen 1981.
- Te Elfder Ure 31: Geschiedenistheorie 1*. Nijmegen 1982.
- Te Elfder Ure 32: Verwantschap en produktiewijze*. Nijmegen 1983.
- Te Elfder Ure 39. Dilemma's van het feminisme*. Nijmegen 1986.
- Temminck Groll, C.L., *De Stenen Droom. Opstellen over bouwkunst en monumentenzorg*. Zutphen 1988.
- Terlouw, 'Inleiding', in: H. Engel, S. Komossa & E. Terlouw (ed.), *De vraag naar stijl. Architectuurfragmenten 2*. Delft 1995, pp. 7-22.
- Terwen, J.J., 'Mag de bouwkunst van het Hollands classicisme "Palladiaans" genoemd worden?', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* (1982/83), 33, pp. 169-189.
- Terwen, J.J. & K.A. Ottenheim, *Pieter Post (1608-1669) Architect*. Zutphen 1993.
- Teunissen, H., 'De signatuur van Rafael', in: *De kunst van het mores leren*. Amersfoort/ Leuven 1988, pp. 71-86.
- Thiel, P.J.J. van, 'Pour parents, rich children and Family saying grace: two related aspects of the iconography of late sixteenth and seventeenth-century Dutch domestic morality', in: *Simiolus* (1987), 17, pp. 90-149.
- Thienen, Fr. van, *Pieter de Hooch*. Amsterdam z.j. (c. 1945)
- Thomas, H., *Het dagelijks leven in de 17de eeuw*. Amsterdam/ Brussel 1981.

- Thomas, J. (ed.), *Reading Images*. London 1999.
- Thomas, K., *Religion and the Decline of Magic*. Harmondsworth, Middlesex 1982 (1971).
- Thomas, K., *Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren, 1500-1800*. Amsterdam 1990 (1983).
- Thomas, K., 'Inleiding', in: J. Bremmer & H. Roodenburg (ed.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*. Nijmegen 1993, pp. 9-23.
- Thomasset, C., 'De vrouwelijke natuur', in: G. Duby, M. Perret & C. Klapisch-Zuber (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. Amsterdam 1991, pp. 45-70.
- Thornton, D., *The Scholar in his Study. Ownership and Experience in Renaissance Italy*. New Haven/London 1997.
- Thornton, P., *Seventeenth-Century Interior Decoration in England, France & Holland*. New Haven/London 1990 (1974).
- Thornton, P., *The Italian Renaissance Interior 1400-1600*. New York 1991.
- Tigler, P., *Die Architekturtheorie des Filaretos*. Berlin 1963.
- Tijmes, P., 'Jacques Ellul: autonome kritiek', in: H. Achterhuis (ed.), *De maat van de techniek. Zes filosofen over techniek*. Baarn 1992, pp. 43-64.
- Tijs, R.J., *P.P. Rubens en J. Jordaens. Barok in eigen huis. Een architectuurhistorische studie over groei, verval en restauratie van twee 17de-eeuwse kunstenaarswoningen te Antwerpen*. Antwerpen 1984.
- Tilly, C., *Europese revoluties, 1492-1992*. Amsterdam 1993.
- Timerding, H.E., *Der goldene Schnitt*. Leipzig/ Berlin 1937.
- Timmers, J.J.M., *Christelijke symboliek en iconografie*. Bussum 1974.
- Tipje van de sluier. Vrouwendom. Woongeschiedenis van vrouwen in Nederland*. Amsterdam 1986.
- Tirade: In memoriam Jan A. Emmens*, 16 oktober 1972.
- Todorov, T., 'The Origin of Genres', in: *The New Literary History*, 8 (1976), 1, pp. 159-170.
- Tompkins, P., 'The Golden Section', in: P. Tompkins, *Secrets of the Great Pyramid*. New York 1971, pp. 189-200.
- Trachtenberg, A., 'Home as place and Center for private and family life', in: *Social Research* (1991), pp. 211-212.
- Tümpel, C., 'Aantekeningen bij de taal van de barok', in: *De zeventiende eeuw*, 11 (1995), 1, pp. 115-121.
- Turkle, S., 'Who Am We?', www.turkle.1997.
- Turkle, S., 'What Are We Thinking About When We Are Thinking About Computers?' (http://web.mit.edu/sturkle/www/routledge_reader.html) en in: M. Biagioli (ed.), *The Science Studies Reader*. New York 1999.
- Tybout, R.A., 'Die Perspektive bei Vitruv: Zwei Überlieferungen von scaenographia', in: H. Geertman & J.J. de Jong (ed.), *Munus non Ingratum*. Leiden 1989, pp. 55-68.
- Tzonis, A., *Towards A Non-Oppressive Environment. An Essay*. Boston 1972.
- Tzonis, A. e.a., *Systèmes conceptuels de l'Architecture en France de 1650 à 1800*. Paris 1975.
- Tzonis, A.C., *Conceptual systems in design. Two papers*. Harvard 1978.
- Tzonis, A., *Het architektonisch denken. Ontwerp, rationalisering van de architectuur en maatschappelijke macht*. Nijmegen 1982 (1972).
- Tzonis, A. e.a., *De taal van de klassicistische architectuur. Het gebod tot orde*. Nijmegen 1983.
- Tzonis, A. e.a., *Theorieën van het architektonies ontwerpen. Een historische documentatie*. Nijmegen 1984.
- Tzonis, A., *Programmatische en Funktionele analyse*. Delft 1985.
- Tzonis, A., 'Power and Representation', in *Design Book Review* (1994), 34, pp. 32-36.
- Tzonis, A., *Design Knowledge Systems. Research Center 1985-2000*. Delft 2000.
- Tzonis, A. & L. Lefaivre, 'Architectuurgeschiedenis als sociale wetenschap. I & II', in: *Akt* (1979), 2, pp. 34-43 en *Akt* (1979), 3, pp. 15-25.
- Tzonis, A. & L. Lefaivre, 'Inleiding. Ontwerpgeschiedenis als sociale wetenschap', in: A. Tzonis & L. Lefaivre, *De oorsprong van de moderne architectuur. Een geschiedenis in*

- documenten*. Nijmegen 1990 (1984), pp. 15-40.
- Tzonis, A. & L. Lefaivre, 'Het vraagstuk van de autonomie in de architectuur. Vormwetten, vormverstoringsen en hun maatschappelijk gebruik', in: *Wonen TA/BK* (1984), 21, pp. 10-25.
- Tzonis, A. & L. Lefaivre, *De oorsprong van de moderne architectuur. Een geschiedenis in documenten*. Nijmegen 1990.
- Tzonis, A. & L. Lefaivre, *Het architectonisch denken en andere architectuurtheoretische studies*. Nijmegen 1991.
- Uitert, E., van, 'Jan Emmens en het kunsthistorisch instituut', in: *Tirade* (1972), 16, pp. 504-509.
- Uitert, E. van, 'De Moeder Gods als Hollandse boerin (1982)', in: *Ontrouw aan Rembrandt*. Amsterdam 1991, pp. 107-114.
- Ungers, M., 'Ordo, fondo et misura: the Criteria of Architecture', in: H. Millon, *The Renaissance from Brunelleschi to Michelangelo. The representation of Architecture*. London 1994, pp. 306-317.
- Unverfert, G., 'Christliches Exempel und profane Allegore. Zum Verhältnis von Wort und Bild in der Graphic der Boschnachfolge', in: H. Vekeman & J. Müller Hofstede, *Wort und Bild in der Niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erfstadt 1984, pp. 220-241.
- Vaeck, M. van, 'Vonken van hoogdravende wijsheid. Over spreekwoordschilderijen', in: *Kunstschrift* (1994/95), pp. 17-23.
- Vaeck, M. van, "'Klaer en als 't geld ganghbaer": over Dirck Pietsz. Pers' Nederlandse versie van Cesare Ripa's *Iconologia*', in: *De zeventiende eeuw*, 11 (1995), 1, pp. 67-75.
- Vall, R. van de, 'Het leven van een schilderij. Over kijken en interpreteren', in: F. Ankersmit, *Hermeneutiek en cultuur. Interpretatie in de kunst- en cultuurwetenschappen*. Groningen 1995.
- Vanbergen, J., *Voorstelling en betekenis. Theorie van de kunsthistorische interpretatie*. Assen/ Maastricht 1986.
- Vanbergen, J., 'Nieuwe tendensen in de kunsthistorische interpretatie', in: L.T. van Looij e.a. (ed.), *Aspecten van vijftig jaar kunsthistorisch onderzoek: 1938-1988*. Brussel 1990, pp. 67-87.
- Vandenbroeck, P., *Beeld van de andere, vertoog over het zelf. Over wilden en narren, boeren en bedelaars*. Antwerpen 1987A.
- Vandenbroeck, P., 'Zur Herkunft und Verwurzelung der "Grillen". Vom Volksmythos zum kunst- und literaturtheoretischen Begriff, 15-17. Jahrhundert', in: *De zeventiende eeuw*, 3 (1987B), 1, pp. 52-84.
- Vandenbroeck, P., 'Vrouwenhaat, mannenpraat', in: J. van der Stock (ed.), *Sporen van stedelijke cultuur in Vlaanderen (1477-1787)*. Brussel 1991, pp. 110-126.
- Vandenbroeck, P., 'Van "hoge" normen en "laag" volk. Over de zin van de genreschildering', in: *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens. De Antwerpse schildersschool 1550-1650*. Antwerpen 1992, pp. 29-35.
- Vanderjagt, A., 'Categorieën van het denken', in: M. Stoffers (ed.), *De middeleeuwse ideeënwereld 1000-1300*. Heerlen/ Hilversum 1994, pp. 65-92.
- Vann, R.T., 'Toward a new Lifestyle: Women in Preindustrial Capitalism', in: R. Bridenthal e.a. (ed.), *Becoming Visible: Women in European History*. Boston 1977, pp. 192-216.
- Vanpaemel, G., *Een standbeeld voor Stevin. Wetenschap en cultuur in de Nederlanden*. Nijmegen 1995.
- Vanpaemel, G., 'Multi- en interdisciplinariteit in de Nederlandse wetenschapsgeschiedenis van de Gouden eeuw', in: *De zeventiende eeuw* (1998), 14, pp. 268-277.
- Vecchio, S., 'De goede echtgenote', in: G. Duby, M. Perret & C. Klapisch-Zuber (ed.), *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. Amsterdam 1991, pp. 107-138.
- Veen, H. van, 'Kunstgeschiedenis tussen kunst en geschiedenis', in: *Groniek. Kunst voor historici. Beeldende kunst als historische bron*, 28 (1995), 128, pp. 265-274.
- Veen, H. van, *Giorgio Vasari. De levens van de kunstenaars II*. Nijmegen 1996.
- Veen, J. van, 'Eenvoudig en stil. Studeerkamers in zeventiende-eeuwse woningen, voornamelijk te Amsterdam, Deventer en Leiden', in: De Jong e.a. (ed.), *Wooncultuur in de Nederlanden*

- 1500-1800. Zwolle 2001, pp. 137-171.
- Veeser, H.A., 'The New Historicism', in: H.A. Veeser, *The New Historicism*. New York 1989, pp. 1-32.
- Vekeman, H. & J. Müller-Hofstede (ed.), *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*. Erfstadt 1984.
- Velde, A.J.J. van de e.a., *Simon Stevin 1548-1948*. Brussel 1948.
- Veldman, I.M., 'Seasons, Planets and Temperaments in the work of Maarten van Heemskerck: Cosmo-Astrological Allegory in Sixteenth-Century Netherlandish Prints', in: *Simiolus* (1980), 11, pp. 149-176.
- Veldman, I.M., 'De macht van de planeten over het mensdom in prenten van Maarten de Vos', in: *Bulletin van het Rijksmuseum* (1983), 31, pp. 21-53.
- Veldman, I.M., 'Lessen voor vrouwen; thema's uit de oudheid in de 16de en 17de eeuwse propaganda voor de Christelijke huwelijksmoraal', in: *Kunstlicht* (1985A), 15, pp. 2-9.
- Veldman, I.M., *De maat van kennis en wetenschap*. Amsterdam 1985B.
- Veldman, I.M., *Leerrijke reeksen van Maarten van Heemskerck*. 's-Gravenhage 1986.
- Veldman, I.M., 'Iets over de historische relevantie van beeldmateriaal', in: *Leidschrift* (1989), pp. 85-97.
- Veldman, I.M., *De Wereld tussen Goed en Kwaad. Late prenten van Coornhert*. 's-Gravenhage 1990.
- Veldman, I.M., 'Elements of continuity: a finger raised in warning', in: *Simiolus*, 20 (1990/91), 2/3, pp. 124-142.
- Veldman, I.M., 'Goltzius' Zintuigen, Seizoenen, Elementen, Planeten en Tijden van de dag: van allegorie naar genrevoorstelling', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 42/43 (1991/1992), pp. 307-336.
- Veldman, I.M., 'Images of Labor and Diligence in Sixteenth-Century Netherlandish Prints: the Work Ethic Rooted in Civic Morality or Protestantism?', in: *Simiolus*, 21 (1992), pp. 227-264.
- Veldman, I.M. e.a. (eds.), *The New Holstein Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700*, vol I and II. Roosendaal 1993-4
- Veldman, I.M., 'De Passe and art theory', in: I.M. Veldman, *Crispijn de Passe and his Progeny (1564-1670). A Century of Print Production*. Rotterdam 2001, pp. 107-112.
- Vellekoop, C., 'De expressie van emoties in muziek en drama', in: R.E.V. Stuip & C. Vellekoop (ed.), *Emoties in de middeleeuwen*. Hilversum 1998, pp. 79-95.
- Vels Heijn, A., 'Een Minnaar als een Schip. Over 17e eeuwse zeeschilders', in: *Openbaar Kunstbezit* (1980), 5, pp. 152-158.
- Vels Heijn, A. & P. Schatborn, 'Tuchtmeesteres der kunst (1981)', in: *Ontrouw aan Rembrandt en andere verhalen*. Amsterdam 1991, pp. 31-38.
- Veltman, K.H., 'Svetlana Alpers, *The Art of Describing*', in: *Kunstchronik*, 37 (1984), 1, pp. 262-267.
- Veltman, K.H., 'Literature on Perspective. A Selected Bibliography (1971-1984)', in: *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* (1986A), 21, pp. 185-207.
- Veltman, K.H., 'Perspective, Anamorphosis and Vision', in: *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* (1986B), 21, pp. 93-117.
- Veltman, K.H., 'Electronic media: The Rebirth of Perspective and the Fragmentation of Illusion', in: T. Druckrey (ed.), *Electronic Culture*. London 1995, pp. 209-228.
- Verdam, J., *Middelnederlandsch Handwoordenboek*. 's-Gravenhage 1981 en *Supplement Verdam Middelnederlandsch Handwoordenboek*. Leiden/ Antwerpen 1983.
- Verdamme, E., 'Het landschap', in: *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens. De Antwerpse schildersschool 1550-1650*. Antwerpen 1992, pp. 41-43.
- Verdonk, J.J., 'Vom Einfluss des P. de la Ramée auf Simon Stevin', in: *Centaurus. International Magazine of the History of Mathematics, Science, and Technology*, 13 (1969), 3-4, pp. 251-262.
- Verhoef, M., "'Brantjes" en "Maneschijntjes". Over lichteffecten in de nacht', in: N. Schadee (ed.), *Rotterdamse Meesters uit de Gouden Eeuw*. Rotterdam/ Zwolle 1994, pp. 125-131.

- Vermeeren, P.J.H., 'De Emblemata van Cats', in: P. Minderaa (ed.), *Aandacht voor Cats bij zijn 300-ste sterfdag*. Zwolle 1962, pp. 155-176.
- Vermeeren, P.J.H., *Constantijn Huygens' Hofwyck*. Katwijk 1979 (1967).
- Vermeulen, F.A.J., *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst*. II. 's-Gravenhage 1931.
- Vermeulen, F.A.J., *Bouwmeesters der Klassicismische Barok in Nederland*. 's-Gravenhage 1938.
- Vermeulen, F.A.J., *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst*. III. 's-Gravenhage 1941.
- Vermij, R., *De wetenschappelijke revolutie*. Amsterdam 1999.
- Vernet, M., 'Over een kortzichtig oog. Point of view (2)', in: *Versus* (1987), 3, pp. 104-114.
- Verschaffel, B., 'De beeldruimte van het stilleven (van Cotán tot Coorte)', in: *De Witte Raaf* (1997), 67, pp. 6-9.
- Verschaffel, B., 'Kleine theorie van het portret', in: *De Witte Raaf* (1999), 81, pp. 1-5.
- Versteegh, K., 'Wetenschap in de islamitische samenleving', in: H. Driessen (ed.), *In het huis van de islam*. Nijmegen 1997, pp. 278-295.
- Verstraten, P., 'Diëgese', in: *Versus* (1989), 1, pp. 59-70.
- Verwey, A. & M. Kindt, *Perspectief, hoe moet je dat zien?* Utrecht 1999.
- Verwey-Jonker, H., 'De man/vrouw-relatie: een machtsbalans', in: G.A. Kooij (ed.), *Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland*. Assen 1985, pp. 138-166.
- Verwijs, E. & J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*. 's-Gravenhage 1971 (1929).
- Vickers, B. (ed.), *Occult & Scientific Mentalities in the Renaissance*. Oxford 1984.
- Vickers, B., 'Rhetoric and poetics', in: C.B. Schmitt (ed.), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Cambridge 1988, pp. 715-745.
- Vickers, B., 'On the goal of the occult sciences in the Renaissance', in: G. Kauffmann (ed.), *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Wiesbaden 1991, pp. 51-94.
- Vidler, A., 'Homes for Cyborgs', in: C. Reed (ed.), *Not at Home: The Suppression of Domesticity in Modern Art and Architecture*. London 1996, pp. 161-178.
- Vidler, A., 'Diagrams of Diagrams: Architectural Abstraction and Modern Representation', in: *Representations* (2000), 72, pp. 1-20.
- Vignau Wilberg-Schuurman, T., *Hoofse minne en burgerlijke liefde in de prentkunst rond 1500*. Leiden 1983.
- Visser, A. de, *Hardop kijken. Een inleiding tot de kunstbeschouwing*. Nijmegen 1986.
- Vloemans, A., *Politeia. Geschiedenis van de sociaal-politieke filosofie*. Den Haag 1971.
- Vollemans, K., *Het raadsel van de zichtbare wereld. Philips Koninck, of een landschap in de vorm van een traktaat*. Amsterdam 1998.
- Vollemans, K., 'That satanic surface: the action of Alberti', in: C. Steenbergen e.a. (ed.), *Architectural Design and Research. Composition, Education, Analysis*. Bussum 2000, pp. 44-49.
- Vos, A., 'Van woning tot architectuur, van stedbouw tot stad', in: L. Edhoffer, H. de Mare & A. Vos, *Vrouwen en de stad*, I. Delft 1986, pp. 121-175.
- Vos, J., 'Historische antropologie: een plaatsbepaling', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 20 (1994), 1, pp. 77-98.
- Vos, D. de, *Catalogus. Hans Memling*. Brugge/ Antwerpen 1994.
- Vovelle, M., *Mentaliteitsgeschiedenis. Essays over leef- en beeldwereld*. Nijmegen 1985, pp. 19-32.
- Vovelle, M., 'Mentaliteitsgeschiedenis, weerstandsgeschiedenis oftewel de kerkers van de lange duur', in: M. Vovelle, *Mentaliteitsgeschiedenis. Essays over leef- en beeldwereld*. Nijmegen 1985C, pp. 142-169.
- Vries, A. de, 'Meisje, duifje, zusje, schaapje'. Gender-stereotypen in vertaling van Hooglied', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, JAAR, pp. ??.
- Vries, D.J. de, *Bouwen in de late Middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalige Over-en Nedersticht*. Utrecht 1994.
- Vries, L. de, *Jan Steen, de 'kluchtschilder'*. Groningen 1977.
- Vries, L. de, 'The changing face of realisme', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in history*.

- History in Art*. Santa Monica 1991, pp. 209-244.
- Vries, L. de, *Jan Steen. Prinsjesdag*. Bloemendaal 1992A.
- Vries, L. de, *Gerard de Lairesse. An Artist between Stage and Studio*. Amsterdam 1998.
- Vries, P., 'De hoogtijdagen van de geschiedenis als sociale wetenschap en de terugkeer van het verhaal', in: H. Beliën & G.J. van Setten (ed.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*. Amsterdam 1991, pp. 223-239.
- Vries, T. de, *Spinoza. Beeldenstormer en wereldbouwer*. Amsterdam z.j.
- Waal, F. de, *Van Nature Goed. Over de oorsprong van goed en kwaad in mensen en andere dieren*. Amsterdam/ Antwerpen 1996.
- Waal, H. van de, *Traditie en Bezieling*. Rotterdam/ Antwerpen 1946.
- Waal, H. van de, *Drie eeuwen vaderlandsche geschied-uitbeelding 1500-1800. Een iconologische studie*. 's-Gravenhage 1952.
- Waal, H. van de, 'The Syndics and their legend', in: R.H. Fuchs (ed.), *H. van de Waal. Steps towards Rembrandt*. Amsterdam/ London 1974, pp. 247-291.
- Waard, C. de, *Journal tenu par Isaac Beeckman de 1604 à 1634, publié ... par C. de Waard. I (1604-1619) & II (1619-1634)*. La Haye 1939-1942.
- Wachters-van der Grinten, A.-M., *Gij zult u geen gesneden beelden maken... Het beeldverbod in jodendom, christendom en islam*. Kampen 1996.
- Waddy, P., *Seventeenth century Roman palaces. Use and the art of the plan*. New York 1990.
- Wadum, J., 'Vermeer in Perspective', in: *Catalogus. Johannes Vermeer*. Zwolle 1995A, pp. 67-79.
- Wadum, J., *Vermeer in het licht. Conservering, restauratie en onderzoek*. Den Haag/ Naarden 1995B.
- Wadum, J., 'Vermeer en de ruimtelijke illusie', in: T. Brandenburg e.a. (ed.), *De wereld der geleerdheid rond Vermeer*. Zwolle/ Den Haag 1996, pp. 31-49.
- Wagenaar, M., 'Eerherstel voor Stevin en duidelijkheid over speculatie, machtsstrijd en rechte lijn', in: *Wonen TA/BK* (1979), 18, pp. 28-30.
- Wahrhaftig, M., *Die Behinderung der Emanzipation der Frau durch die Wohnung und die Möglichkeit zur Überwindung*. Berlin 1982.
- Walker, J.A. & S. Chaplin, *Visual Culture: an introduction*. Manchester 1997.
- Wallerstein, I., 'Hollands hegemonie in de wereld-economie', in: I. Wallerstein, *Mercantilisme en consolidatie van de Europese wereld-economie 1600-1750. Het moderne wereld-systeem II*. Weesp 1983 (1980), pp. 31-56.
- Wallis de Vries, G., 'Heimelijke fascinaties', in: H. Cornelissen, *Denkbeelden van het wonen*. Delft 1996, pp. 43-63.
- Walsh, J., 'Skies and Reality in Dutch landscape', in: D. Freedberg & J. de Vries, *Art in history. History in Art*. Santa Monica 1991, pp. 95-118.
- Wander, B., 'Sanitair ophoud in het verleden', in: *Onfrisse praktijken in Nijmegen. Het gebruik van toiletten, secreten, beerputten, pispotten en kakdozen door de eeuwen heen*. Nijmegen 1995, pp. 4-27.
- Warburg, A.M., 'Sandro Botticellis "Geburt der Venus" und "Frühling" (1893)', in: D. Wuttke (ed.), *Aby M. Warburg. Ausgewählte Schriften und Würdigungen*. Baden-Baden 1979, pp. 11-63.
- Warburg, A.M., 'Flandrische Kunst und florentinische Frührenaissance (1902)', in: D. Wuttke (ed.), *Aby M. Warburg. Ausgewählte Schriften und Würdigungen*. Baden-Baden 1979A, pp. 103-123.
- Warburg, A.M., 'Dürer und die italienische Antike (1906)', in: D. Wuttke, (ed.), *Aby M. Warburg. Ausgewählte Schriften und Würdigungen*. Baden-Baden 1979B, pp. 125-135.
- Warburg, A.M., 'Heidnisch-antike Weissagung im Wort und Bild zu Luthers Zeiten (1920)', in: D. Wuttke (ed.), *Aby M. Warburg. Ausgewählte Schriften und Würdigungen*. Baden-Baden 1979C, pp. 199-303.
- Warner, M., *The absent mother or women against women in the "old wives" tale*. Hilversum 1991.
- Waslander, C. (ed.), *Latrines. Antieke toiletten, modern onderzoek*. Meppel 1994.
- Waterschoot, W., *Ter liefde der Const. Uit het "Schilder-Boeck" (1604) van Karel van Mander*. Leiden 1983.

- Watkin, D., *Morality and Architecture. The Development of a Theme in Architectural History and Theory from the Gothic Revival to the Modern Movement*. Oxford 1977.
- Watkin, D., *The Rise of Architectural History*. Chicago 1980.
- Weber, M., *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York 1958.
- Weeber, C., *Het Wilde Wonen door Carel Weeber is het afscheid van het staatsdenken in de architectuur. Het is een aanzet om woonhuizen en woonomgeving voor een geëmancipeerde bevolking in een vrije markt gestalte te geven*. Rotterdam 1998.
- Weiber, L. von, *Der Innenraum in der holländischen Malerei des 17. Jahrhunderts*. Würzburg 1937.
- Weiler, A.G. (ed.), *Strukturalisme, voor en tegen*. Baarn 1974.
- Weiler, A.G., 'Enige aspecten van de man/vrouw-verhouding in de middeleeuwen', in: K. Bertels e.a., *Vrouw, man, kind. Lijnen van vroeger naar nu*. Baarn 1978, pp. 25-43.
- Weiler, A.G., e.a., *Vrouwen en maatschappij. Wetenschappelijke reflexies over de rol van vrouwen in de opbouw van cultuur en samenleving*. Baarn 1984.
- Weiler, A.G., *Zijn de middeleeuwen nu echt voorbij? Over verschuivingen in een katholiek paradigma*. Nijmegen 1988.
- Weiler, A.G., *Desiderius Erasmus. De spiritualiteit van een christen-humanist*. Nijmegen 1997.
- Welten, V.J., *Cultuur en lichaam. Cultuurpsychologische vragen omtrent doen en denken*. Nijmegen 1988.
- Welu, J.A. e.a. (ed.), *Catalogus Judith Leyster. Schilderes in een mannenwereld*. Zwolle/ Haarlem 1993.
- Werche, B., 'Pieter de Hooch. Unterricht im Laufen', in: S. Schulze (ed.), *Innenleben. Die Kunst des Interieurs. Vermeer bis Kabakov*. Ostfildern-Ruit 1998, p. 36.
- Wesseling, A., 'Visies op het embleem in de zestiende eeuw', in: A.C.G. Fleurkens e.a. (ed.), *Dans der Muzen*. Hilversum 1995, pp. 45-55.
- Westermann, M., 'Jan Steen, Frans Hals, and the edges of portraiture', in: *Beeld en zelfbeeld in de Nederlandse kunst 1550-1750*. Zwolle 1995, pp. 298-330.
- Westermann, M., 'Steens komische ficties', in: H.P. Chapman e.a. (ed.), *Jan Steen, schilder en verteller*. Amsterdam/ Washington 1996A, pp. 53-68.
- Westermann, M., *The art of the Dutch Republic 1585-1718*. London 1996B.
- Westermann, M., *The amusements of Jan Steen*. Zwolle 1997.
- Westermann, M., 'Wooncultuur in the Netherlands. A historiography in progress', in: J. de Jong e.a. (ed.), *Wooncultuur in de Nederlanden 1500-1800. The Art of Home in the Netherlands 1500-1800. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*. 51. Zwolle 2001, pp. 7-33.
- Westfall, C.W., 'Painting and the Liberal Arts: Alberti's view', in: *Journal of the History of Ideas*, XXXII (1971), 2, pp. 487-506.
- Westfall, C.W., 'Review Mitchell, *The Logic of Architecture*, 1990 and Hersey & Freedman, *Possible Palladian Villas*, 1992', in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, 54 (1995), 1, pp. 104-105.
- Wetenschap voor de jeugd. Sesam Junior*. Baarn 1994.
- Wetering, E. van de, 'Ontrouw aan Rembrandt', in: *Openbaar Kunstbezit* (1982), 5, pp. 166-171.
- Wetering, E. van de, 'Verdwenen tekeningen en het gebruik van afwisbare tekenplankjes en "tafeletten"', in: *Oud-Holland* (1991), 105, pp. 210-227.
- Wetering, E. van de, 'Grenzen, en het Hollandse van de Hollandse schilderkunst', in: J.C.H. Blom e.a. (ed.), *De onmacht van het grote: cultuur in Europa*. Amsterdam 1993A, pp. 54-63.
- Wetering, E. van de, 'Het satijn van Gerard ter Borch', in: *Kunstschrift* (1993B), 6, pp. 28-37.
- Wetering, E. van de, 'De schilder', in: H. Beliën e.a. (ed.), *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995, pp. 219-239.
- Wetering, E. van de, *Rembrandt. The Painter at Work*. Amsterdam 1997.
- Wetering, E. van de, 'Opmerkingen over de relatie tussen techniek, stijl en toeval bij Arent de Gelder; een vergelijking met Rembrandt', in: *Catalogus. Arent de Gelder [1645-1727]. Rembrandts laatste leerling*. Dordrecht/ Keulen/ Gent 1998, pp. 19-35.
- Wheelock jr., A. K., *Perspective, Optics, and Delft Artists Around 1650*. New York/ London 1977.
- Wiebenson, D. (ed.), *Architectural theory and practice from Alberti to Ledoux*. Chicago 1982.

- Wieringa, F., S. Leydesdorff & J. Outshoorn, 'Huis uit, huis in. Een schets van de positie van vrouwen in Nederland sedert het begin van de moderne tijd', in: K. Bertels, *Vrouw man kind. Lijnen van vroeger naar nu*. Baarn 1978, pp. 89-110.
- Wiesner, M.E., *Women and gender in early modern Europe*. Cambridge 1993.
- Wigley, M., 'Untitled: The Housing of Gender', in: B. Colomina, *Sexuality and Space*. Princeton 1992, pp. 326-389.
- Wigoder, G., *Joodse cultuur, oorsprong en bloei*. Baarn 1994.
- Wijzenbeek-Olthuis, T., 'The social history of the curtain', in: M. Baulant e.a. (ed.), *Inventaires après décès et ventes de meubles. Apports à une histoire de la vie économique et quotidienne, XIV-XIX siècle*. Louvain-la-Neuve 1988, pp. 381-387.
- Wijzenbeek-Olthuis, T., 'Vreemd en eigen. Ontwikkelingen in de woon- en leefcultuur binnen de Hollandse steden van de zestiende tot de negentiende eeuw', in: P. te Boekhorst e.a. (ed.), *Cultuur en maatschappij in Nederland, 1500-1850*. Meppel/ Amsterdam/ Heerlen 1992, pp. 79-107.
- Wijzenbeek-Olthuis, T., 'Het Hollandse interieur in beeld en geschrift', in: *Theoretische geschiedenis*, 23 (1996), 2, pp. 145-162.
- Wilcox, H., "'A Monstrous Shape": emblems of seventeenth century womanhood', in: E. Kloek, N. Teeuwen & M. Huisman (ed.), *Women of the Golden Age*. Hilversum 1994, pp. 153-156.
- Wilke, M. e.a. (ed.), *The wise woman buildeth the house. Architecture, history and women's studies*. Groningen 1992.
- Wilke, M., 'Kennis en kunde. Handboeken voor huisvrouwen', in: R. Oldenziel & C. Bouw (ed.), *Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998*. Nijmegen 1998, pp. 59-90.
- Wilkinson, C., 'Planning a Style for the Escorial: An Architectural Treatise for Philip of Spain', in: *Journal of the Society of Architectural Historians* (1985), XLIV, pp. 37-47.
- Wilkinson, C., 'Renaissance Treatises on Military Architecture and the Science of Mechanics', in: A. Chastel & J. Guillaume (ed.), *Les Traités d' Architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 466-476.
- Willems, G., 'Verklaren en ordenen. Over stijlanalytische benaderingen', in: M. Halbertsma & K. Zijlmans, *Gezichtspunten*. Nijmegen 1993, pp. 103-138.
- Wilson, H., 'Some meanings of "nature" in Renaissance literary theory', in: *Journal of the History of Ideas* (1941), 2, pp. 430-448.
- Wilterdink, N., 'Norbert Elias en onze beschaving', in: B. Kruithof e.a. (ed.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding. bronnen, onderzoek*. Nijmegen 1982, pp. 13-22.
- Winden, W. van, 'De encscenering van de Venetovilla. Residentie, lustoord en boerderij in één strategisch gelegen complex', in: *Wonen TA/BK* (1983), 19, pp. 16-24.
- Winterberg, C., *Fra Luca Pacioli, Divina Proportione. Die Lehre vom goldenen Schnitt*. Wien 1889.
- Witstein, S.F., 'Theorie', in: S.F. Witstein, *Funeraire poëzie in de Nederlandse Renaissance*. Assen 1969, pp. 3-97.
- Witstein, S.F., 'Menanders Pleidooi (1967)' in: H. Harmsen & E. Krol, *Een Wett-steen van de Jeught. Verzamelde artikelen van S.F. Witstein*. Groningen 1980A, pp. 42-60.
- Witstein, S.F., 'Portret van een dichter bij Cats (1968)', in: H. Harmsen & E. Krol, *Een Wett-steen van de Jeught. Verzamelde artikelen van S.F. Witstein*. Groningen 1980B, pp. 61-74.
- Witteveen, F.J., 'Een bril voor het onschuldig oog. Marxisme, neomarxisme en post-marxisme in de kunstgeschiedenis', in: M. Halbertsma & K. Zijlmans, *Gezichtspunten*. Nijmegen 1993, pp. 175-211.
- Wittkower, R., 'Principles of Palladio's architecture', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1944/45), 7, pp. 102-122.
- Wittkower, R., 'Principles of Palladio's architecture-II', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1945), 8, pp. 68-106.
- Wittkower, R., *Architectural Principles in the Age of Humanism*. New York/ London 1971 (1949).
- Wittkower, R., *Palladio and English Palladianism*. London 1974.
- Wittkower, R., 'East and West: the Problem of Cultural Exchange (1966)', in: R. Wittkower,

- Allegory and the Migration of Symbols*. London 1977A, pp. 9-14.
- Wittkower, R., 'Marvels of the East: a Study in the History of Monsters (1942)', in: R. Wittkower, *Allegory and the Migration of Symbols*. London 1977B, pp. 45-74.
- Wittkower, R., 'Marco Polo and the Pictorial Tradition of the Marvels of the East (1957)', in: R. Wittkower, *Allegory and the Migration of Symbols*. London 1977C, pp. 75-92.
- Wittkower, R., 'Brunelleschi and "proportion in perspective"', in: R. Wittkower, *Idea and Image. Studies in Italian Renaissance*. London 1978A, pp. 125-135.
- Wittkower, R., 'The Changing Concept of Proportion', in: R. Wittkower, *Idea and Image. Studies in Italian Renaissance*. London 1978B, pp. 109-124.
- Wittkower, R., *Grondslagen van de architectuur in het tijdperk van het humanisme*. Nijmegen 1996 (1949).
- Woltjer, J.J., 'De plaats van de calvinisten in de Nederlandse samenleving', in: *De zeventiende eeuw*, 10 (1994), 1, pp. 3-23.
- Woud, A. van der, *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst 1840-1900*. Rotterdam 1997.
- Woude, A.M. van der, 'De omvang en samenstelling van de huishouding in Nederland in het verleden', in: *A.A.G. Bijdragen* (1970), 15, pp. 202-241.
- Woude, A.M. van der, 'De "Nieuwe Geschiedenis" in een nieuwe gedaante. Inleiding op de delen 5 tot en met 9', in: *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Haarlem 1980, pp. 9-34.
- Woude, A.M. van der, 'The volume and value of paintings in Holland at the time of the Dutch Republic', in: D. Freedberg & J. de Vries (ed.), *Art in History. History in art*. Santa Monica 1991, pp. 285-330.
- Woude, A.M. van der, 'De schilderijenproductie in Holland tijdens de Republiek. Een poging tot kwantificatie', in: A. Schuurman e.a. (ed.), *Aards geluk. De Nederlanders en hun spullen 1550-1850*. Amsterdam 1997, pp. 223-258.
- Woude, A.M. van der, 'Geschiedenis, een gezelschapsspel voor fijne luiden? (1983)', in: A.M. van der Woude, *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing van historische kennis*. Amsterdam 2000A, pp. 11-25.
- Woude, A.M. van der, 'Het gebruik van begrippen ontleend aan de sociale wetenschappen (1973)', pp. 27-41, in: A.M. van der Woude, *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing van historische kennis*. Amsterdam 2000B, pp. 27-41.
- Woude, A.M. van der, 'Materiële cultuur als sociaal verschijnsel en economisch product' (1991), in: A.M. van der Woude, *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing van historische kennis*. Amsterdam 2000C, pp. 85-101.
- Woude, A.M. van der, 'Ons Europa' (1999), in: A.M. van der Woude, *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing van historische kennis*. Amsterdam 2000D, pp. 411-422.
- Wright, L., *Clean and Decent. The fascinating history of the bathroom & the water closet and of sundry Habits, Fashions & Accessoires of the Toilet principally Great Britain, France & America*. London 1960.
- Wright, L., *Homes fires burning: the history of domestic heating*. London 1964.
- Wright, L., *Perspective in Perspective*. London 1983.
- Yale French Studies*: 'Image and symbol in the Renaissance', (1972), 47.
- Yale French Studies*: 'Towards a Theory of Description', (1981), 61.
- Yates, F.A., 'The hermetic tradition in Renaissance science', in: C. Singleton, *Art, Science and History in the Renaissance*. Baltimore 1970, pp. 255-273.
- Yates, F.A., *Theatre of the World*. London/ Henley 1978 (1969).
- Yates, F.A., 'Architectural Themes', in: *AAFiles*, 1 (1981), 1, pp. 29-53.
- Yates, F.A., *De geheugenkunst*. Amsterdam 1988 (1966).
- Zantkuijl, H.J., *Bouwen in Amsterdam. Het woonhuis in de stad*. Amsterdam 1993.
- Zapalac, K.E.S., "'Item Perspectiva ist ein lateinisch Wort, bedeutet ein Durchsehung": A Reformation Re-Vision of the Relation between Idea and Image', in: I. Lavin (ed.), *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside. A Centennial Commemoration of Erwin Panofsky (1982-1968)*. Princeton 1995, pp. 131-150.

- Zee, J. van der, 'Van oudsher beschaafd. Burgers in de vroegmoderne Nederlandse geschiedschrijving', in: H. Hendrix & M. Meijer Drees (ed.), *Beschaafde burgers. Burgerlijkheid in de vroegmoderne tijd*. Amsterdam 2001, pp. 43-61.
- Zeijl, G. van, 'De verborgen agenda van Vitruvius en het Vitruvianisme', in: *Archis* (1995), 12, pp. 12-13.
- Zeijl, G. van, 'De architectuur van het wonen: een geschiedenis', in: H. Cornelissen, *Denk-beelden van het wonen*. Delft 1996, pp. 105-137.
- Zerner, H., 'Du mot à l'image: le rôle de la gravure sur cuivre', in: A. Chastel & J. Guillaume, *Les traités d'architecture de la Renaissance*. Paris 1988, pp. 281-294.
- Zijderveld, A., 'Cesare Ripa's *Iconologia* in ons land', in: *Oud-Holland*, 64, (1949), 4, pp. 113-128.
- Zijderveld, A.C., *Sociologie als cultuurwetenschap. Een beknopte methodologie van de cultuursociologie*. Utrecht 1990 (1983).
- Zijlmans, K. & M. Halbertsma, 'Het kunstwerk, de context, de tijd en its lovers', in: M. Halberstma & K. Zijlmans (ed.), *Gezichtspunten*. Nijmegen 1993, pp. 21-44.
- Zimmerman, S. & R.F.E. Weissman, *Urban Life in the Renaissance*. London/ Toronto 1989.
- Zuffi, S., *Italiaanse schilderkunst. Meesters en meesterwerken door de eeuwen heen*. Keulen 1998.
- Zurko, E.R. de, *Origins of functionalist theory*. New York 1957.
- Zwaan, T., 'Families, huwelijken en gezinnen: een introductie', in: T. Zwaan, *Familie, huwelijk en gezin in West Europa*. Amsterdam/ Heerlen 1993, pp. 11-37.
- Zwijnenberg, R., 'De wetenschap der schilderkunst - Leonardo da Vinci's *Paragone*', in: A.C.G. Fleurkens e.a. (ed.), *Dans der muzen*. Hilversum 1995A, pp. 23-32.
- Zwijnenberg, R., 'Een interpretatie *ex ignorantia*', in: F. Ankersmit e.a. (ed.), *Hermeneutiek en cultuur. Interpretatie in de kunst- en cultuurwetenschappen*. Amsterdam/ Meppel 1995B, pp. 180-199.
- Zwijnenberg, R., 'Inleiding', in: *Leonardo da Vinci. Paragone. Verhandeling over de schilderkunst. Eerste boek*. Amsterdam/ Meppel 1996, pp. 7-39.
- Zwijnenberg, R., 'Maniera en ambachtelijkheid', in: C. van Eck e.a. (ed.), *Een kwestie van stijl. Opvattingen over stijl in kunst en literatuur*. Amsterdam 1997, pp. 19-32.
- Zwijnenberg, R., 'Linear Perspective', in: R. Zwijnenberg, *The Writings and Drawings of Leonardo Da Vinci. Order and Chaos in Early Modern Thought*. Cambridge 1999, pp. 112-146.

HERKOMST BEELDMATERIAAL

Herkomst beeldmateriaal

Inleiding (Intro)

Beeldpagina 1

Beeldpagina 2

Beeldpagina 3

Beeldpagina 4

1. D. Bakker & C. Rapp, *Het kant-en-klaar huis. Standaard en karakter in de woningcatalogus*. Rotterdam 1998.

2. J. Tellinga, *Heilige huisjes. Bewoners als opdrachtgevers*. Rotterdam 2001.

3. H. Cornelissen e.a., *Denk-beelden van het wonen*. Delft 1996.

Beeldpagina 5

1. L. van Duin (ed.), *Architectonische Studies*. Afstudeerrichting Architectuur, Afdeling Bouwkunde Delft 1985.

2. R. Aerts & H. te Velde (ed.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen 1998.

3. J. de Jong, B. Ramakers, H. Roodenburg, F. Scholten & M. Westermann (ed), *Wooncultuur in de Nederlanden 1500-1800*. Zwolle 2000.

Hoofdstuk 2

Beeldpagina 1

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 2

1. Dwarsdoorsende gevels, galerijen en straat, in: H. Stevin, MS 128-A-9-II, p. 10. Fotokopie Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 3

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 4

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

3. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

4. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 5

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 6

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 7

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

3. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

4. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 8

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

3. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 9

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Peters 1997, p. 176.

Beeldpagina 10

1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

3. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
Beeldpagina 11
1. Brown 1976, p. 571.
  2. Brown 1976, p. 573.
- Beeldpagina 12
1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
  2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 13
1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 14
1. Peters 1997, p. 184.
  2. Peters 1997, p. 185.
- Beeldpagina 15
1. Beyer 1986, pp. 159-160.
  2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 16
1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 17
1. Vingboons 1674, Huis van Joseph Deutz, nieuwe Herengracht, Amsterdam. Foto UB UvA.
  2. Vingboons 1674, Huis van Pieter de Mayer, Fluweleburgwal, Amsterdam. Foto UB UvA.
  3. Vingboons 1674, Huis van Nicolaes van Bambeeck, Cloveniersburgwal, Amsterdam. Foto UB UvA.
- Beeldpagina 18
1. *PWS IIB* (1958), p. 286.
  2. *PWS IIB* (1958), p. 287.
- Beeldpagina 19
1. *PWS I* (1955), p. 124.
  2. *PWS I* (1955), p. 126.
  3. *PWS I* (1955), p. 136.
  4. *PWS I* (1955), p. 138.
- Beeldpagina 20
1. *PWS IV* (1964), p. 101.
- Beeldpagina 21
1. *PWS IV* (1964), p. 370.
  2. *PWS IV* (1964), p. 348.
  3. *PWS IV* (1964), p. 349.
- Beeldpagina 22
1. K.B. MS 128-A-9-II, p. 6. Kopie Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 23
1. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
  2. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 24
1. Wittkower 1997, p. 79.
  2. Symposium *Kunstgeschiedenis en kritiek* (1978), titelblad.
  3. Grassi 1996, titelblad.
- Beeldpagina 25
1. Kopie Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 26
1. Kopie Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
  2. Kopie Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 27
1. Analyse H. de Mare.
  2. Analyse H. de Mare.
  3. Analyse H. de Mare.
- Beeldpagina 28

1. Mitchell 1990, titelpagina.
  2. Mitchell 1990, p. 174.
  3. Mitchell 1990, p. 175.
- Beeldpagina 29
1. A. Martindale, *Gothic Art*. London 1974, p. 97.
  2. *PWS I*, p. 300.
- Beeldpagina 30
1. Krufft 1994, no. 36.
- Beeldpagina 31
1. Wendel Dieterlin, *Architectura*, 1598 (Krufft 1994, no. 105).
  2. Gabriel Krammer, *Architectura. Von den fünf Seulen*, 1606 (Krufft 1994, no. 107).
  3. Daniel Meyer, *Architectura*, 1609 (Krufft 1994, no. 108).
  4. Filarete architectuurtractaat, 1461-1464 (Krufft 1994, no. 8).
  5. Gherardo Spini, *I tre primi libri*, 1568-1569 (Krufft 1994, no. 50).
  6. Laugier, *Essai sur l'architecture*, 1755 (Krufft 1994, p. 92).
- Beeldpagina 32
1. Wittkower 1997, p. 17.
  2. Wittkower 1997, p. 20.
  3. Wittkower 1997, p. 21.
- Beeldpagina 33
1. Hart 1998, p. 82.
  2. Krufft 1994, no. 37.
  3. Beyer 1986, p. 194.
- Beeldpagina 34
1. Rusconi, *Della architettura*, 1590 (Krufft 1994, no. 35).
  2. Rusconi, *Della architettura*, 1590 (Tzonis 1984, p. 128).
  3. De Cerceau, *De architectura*, 1559 (Krufft 1994, no. 71).
  4. Perret, *Des Fortifications et artifices, architecture et perspective*, 1601 (Tzonis 1984, p. 133).
  5. Le Muet, *Manière de bastir pour toutes sortes de personne*, 1623 (Tzonis 1984, p. 141).
  6. Wilhelm, *Architectura civilis, Holzbaukunst*, 1668 (Tzonis 1984, p. 163).
  7. Briseux, *L'architecture moderne*, 1728 (Krufft, no. 87).
  8. Furttenbach, *Architectura universalis*, 1635 (Krufft 1994, no. 109).
  9. Decker, *Ausführliche Anleitung zur Civilbaukunst*, 1719/20 (Krufft 1994, no. 112).
- Beeldpagina 35
1. Baxandall 1986, p. 41.
  2. Hart 1998, p. 127.
  3. Hart 1998, p. 255.
- Beeldpagina 36
1. Kopie Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Beeldpagina 37
1. Hart 1998, p. 17.
  2. Hart 1998, p. 174.
  3. Hart 1998, p. 181.
- Beeldpagina 38
1. *PWS IV*, p. 50.
- Beeldpagina 39
1. Hart 1998, p. 283.
  2. Hart 1998, p. 287.
  3. Hart 1998, p. 320.
- Beeldpagina 40
1. Krufft 1994, no. 154.
  2. Tzonis 1984, p. 375.
  3. Tzonis 1984, p. 374.

Hoofdstuk 3

Beeldpagina 1

1. *ADW I*, p. 554.
2. *ADW I*, p. 396. Foto UB KU Nijmegen.

Beeldpagina 2

1. *ADW II*, p. 352.
2. *ADW II*, p. 468.
3. *ADW I*, p. 133.

Beeldpagina 3

1. *ADW II*, p. 466. Foto UB KU Nijmegen.
2. *ADW II*, p. 472. Foto UB KU Nijmegen.
3. *ADW II*, p. 398. Foto UB KU Nijmegen.
4. *ADW II*, p. 413. Foto UB KU Nijmegen.

Beeldpagina 4

Beeldpagina 5

Beeldpagina 6

Beeldpagina 7

Beeldpagina 8

Beeldpagina 9

Beeldpagina 10

Beeldpagina 11

Beeldpagina 12

Beeldpagina 13

Beeldpagina 14

Beeldpagina 15

Beeldpagina 16

Beeldpagina 17

Beeldpagina 18

Beeldpagina 19

Beeldpagina 20

Beeldpagina 21

1.

2. Toelichting op de tekens die vrouw en man elkaar geven wanneer zij slecht gehumeurd zijn:

ADW II, p. 62-63:

De vreed'is voor de vrou en even voor de man

Het beste dat men oyt ten echte brengen kan.

Ick wil in dit beleyt mijn kracht en jonge leden,

Ick wil tot ons gemack mijn gansch vernuft betseden;

Gy tracht, gelijk als ick, tot ons gemeene rust,

Soo wert ons 't huysgesin tot enckel herten-lust.

Wel aen, nu, tot een gront van dit geluckig leven

Wil ick tot uw bericht een nutten regel geven,

Ick bidde let'er op. Want soje dat betracht,

So wort ons gansch bedrijf in goeden stant gebracht.

Ick heb een selfsaem hooft, en dickwils losse vlagen,

Die somtijts verre gaen, en niet en zijn te dragen;

Maer wie slechts voor een wijl mijn luymen vieren kan,

En krijgt'er nimmermeer verdriet of hinder van.

Siet als mijn schorte-kleet is uyt sijn plaets geweken,

Of dat het met' er hant ter zijden is gestreken,

Soo weet dat my de schroef dan niet te vast en staet,

En let dat gy voor al mijn luymen gade slaet. (...). De man antwoordt:

Ick heb van u verstaen, en wil het over-wegen,

Hoe dat in uw gemoet de saken sijn gelegen.

Ick wil u van gelijk ontdekken mijnen aert,

En 't is de rechte weg om wel te zijn gepaert.
Ick heb een vieses kop, en wonder vreemde kueren,
Soo datér niet een menich by my en kan gedueren;
Maer wie mijn grillen viert, of handelt met bescheyt,
Die siet den wrock versoent, en haestig af-geleyt.
Maer op dat gy verstaet wanneer ick ben te mijden,
En hoe dat met gedult mijn rancken zijn te lijden,
Soo let op dese peys; De roos van mijnen hoet
Sal u een teycken zijn, wanneer gy swichten moet.
Als die niet recht en staet, dan heb ick vremde grillen;
Siet dan mijn hevig breyn met alle macht te stillen:
En soo gy dat besorgt en hier op vlijtig acht,
Soo wort' ick metér daet in beter stant gebracht.

Beeldpagina 22

Beeldpagina 23

Beeldpagina 24

1.

2. Toelichting: ADW II, pp. 518-519 gesprek tussen Lichaam en Ziel:

LICHAAM.

Waarom schijnt in de lugt een klaarder ligt t'onsteken;

Gelijck een flauwe Somn, die uyt begint te breken?

En waarom daar ontrent een grote Regenboog?

ZIEL.

Hoe Godt dit schoon verwelf eens om den Hemel toog,

Dat moet een goede Ziel gestaag indachtig wesen;

Want daar is hoogen troost, en zegen uytgeresen.

Gy weet dat eens de mens by Godt soo qualick stont,

Dat Godt den grooten vloet op al de werelt sont;

Het Landt was overvloed, de wereld buyten rade,

Maer Goodt was evenwel genegen tot genade.

Hy maakt een nieu verbont voor aller menschen saat,

Dat in de Regenboog als noch versegelt staat.

Hy liet dit gunstig woordt aan Noachs zaat verwerven,

Dat hy voortaan niet meer de wereld zou bederven,

En dat soo grooten vloet noyt meer en zou geschiên;

Dies werdt de Regenboog op heden noch gesien:

En dit was even doen een voorbeeldt van den zegen,

Die ons in Godes Soon ten vollen is verkregen.

Het root in desen Boog hiet ick des Heeren bloet,

Dat voor ons is gestort, en ons genesen moet.

Het blaau noem ick te recht de teyckens van de slagen,

Die sijn gesegent Lijf voor ons hheeft moeten dragen;

Het groen geeft hoop en troost, dat hem geen ongeval,

Dat ons oock even-selfs geen onheyl treffen sal.

De Boog, wijt uytgestrekt, neem ick als Godes armenb,

Daar meed'; hy ons omhelst, en onser wil erbarmen

Soo dat de Regenboog, dit stel ick heden vast,

Wel op het nieu Verbondt, en Christi lijden past.

3.

Beeldpagina 25.

Beeldpagina 26

Beeldpagina 27.

6. ADW I, p. 102. Foto UB KU Nijmegen.

Beeldpagina 28

Beeldpagina 29

1. ADW II, p. 240.

2. Franits 1993, p. 131.

Beeldpagina 30
Beeldpagina 31
Beeldpagina 32
Beeldpagina 33
Beeldpagina 35
Beeldpagina 36
Beeldpagina 37
Beeldpagina 38
Beeldpagina 39.
Beeldpagina 40
Beeldpagina 41
Beeldpagina 42
Beeldpagina 43
Beeldpagina 44
Beeldpagina 45

1. Zeventiende-eeuwse volksuitgave. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
2. Zeventiende-eeuwse volksuitgave. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
3. Van Vloten 1862, p. 11.
4. Van Vloten 1862, p. 87.
5. Van Vloten 1862, p. 59.
6. Van Vloten 1862, p. 12.

Hoofdstuk 4

Beeldpagina 1

1. Titelblad Van Hoogstraten 1678.

Beeldpagina 2

1. Sutton 1998, p. 18.
2. Brusati 1995, Plate X.

Beeldpagina 3

1. Titelblad. H.A. Millon, *Renaissance from Brunelleschi to Michelangelo. The Representation of Architecture*.
2. Titelblad. K.L. Gallwitz, *The Handbook of Italian Renaissance Painters*. Munich/ London/ New York 1999.
3. Titelblad. *Italiaanse Schilderkunst. Meesters en meesterwerken door de eeuwen heen*.
4. Titelblad. *A Moral Compass. Seventeenth and Eighteenth Century Paintings in the Netherlands*
5. Titelblad. Ch. Brown, '... Niet ledighs of Ydels ...' *Nederlandse genreschilderkunst uit de 17e eeuw*.
6. Titelblad. *Nederlandse schilderkunst. Tussen detail en grandeur*.

Beeldpagina 4

1. Gallwitz 1999, bijlage, Plate III.

Beeldpagina 5

1. Van de Wetering 1997, p. 232, fig. 295 (Rembrandt, *Flora*, 1635. Canvas, 123.7 x 97,5 cm. London, National Gallery. Flower against lit sleeve).
2. Van de Wetering 1997, p. 158, fig. 196 (Rembrandt, *The Jewish Bride*, c. 1665. Canvas, 121.5 x 166.5 cm. Amsterdam Rijksmuseum. Detail).
3. Van de Wetering 1997, p. 232, fig. 294 (Rembrandt, *Flora*, 1635. Detail of the hair).
4. Van de Wetering 1997, p. 232, fig. 296 (Rembrandt, *Flora*, 1635. Detail of embroidered bodice).

Beeldpagina 6

1. Dunkerton 1991, p. 194, fig. 269. Cross-section of the red cope of Saint Hubert, showing how the folds have been modelled with transparent glazes of red lake over an opaque underpaint of vermilion, red lake and lead white. The paint sample is from a relatively light area so the glaze is quite thin. Magnification 220 x. (Workshop of Rogier van der Weyden, *The Exhumation of Saint Hubert*, c. 1437 (p. 26, fig. 8). Oak, painted

surface 88 x 80.5 cm (national Gallery, London NG 783).

2. Van de Wetering 1997, p. 240, fig. 305. Cross-section of the red skirt of the *Jewish Bride* (Rembrandt). The top layer is the glaze (...) applied on vermilion. The grey bottom layer is the ground (the curved lower contour following the shape of a thread from the linen fabric).

3. Hendriks & Groen 1993, pp. 98-99, no. F. Dwarsdoorsnede van de verf - vóór schoonmaak van het schilderij genomen - uit de toevoeging aan de linkerkant van de *Gulzige drinkers* (Judith Leyster, 1609-1660), Doek, 89,2 x 73,7 cm. Philadelphia Museum of Art, John G. Johnston Collection, Philadelphia, inv. nr.2033), boven het hoofd van de drinker aan de linkerkant, 200 x vergroot: 1. grondering, samengesteld uit loodwit met oranjebruine okerachtige pigmenten; 2. bruine oker, beenderzwart en wat loodwit; 3. vernis; 4. overschildering met rood en zwart pigment; 5 twee lagen vernis.

4. Vermeer

5. Titiaan, *Bacchus and Ariadne*, 1521-1523, Detail. Cross-section taken at a point where the bright vermilion red of Ariadne's scarf is painted over several layers of flesh tint, which in turn go over a layer of azurite, presumably the blue of the sea. At the bottom of the sample is a trace of gesso. Oil on canvas, original painted area 172.2 X 188.3 cm. National Gallery, London (NG 35). Dunkerton 1999, p. 281, figs. 368, 367 en p. 89, fig. 101. Zie ook bp.4.149.3.

6. Van de Wetering 1997, p. 246, fig. 307. Cross-section of shield with names of the *schutters* added by a later hand in the *Night Watch (The Company of Captain Frans Banning Cocq and Lieutenant Willem van Ruytenburch*, 1642. Canvas, 363 x 437, Amsterdam, Rijksmuseum).

Beeldpagina 7

Beeldpagina 8

Beeldpagina 9

Beeldpagina 10

Beeldpagina 11

Beeldpagina 12

Beeldpagina 13

Beeldpagina 14

Beeldpagina 15

Beeldpagina 16

Beeldpagina 17

Beeldpagina 18

Beeldpagina 19

beeldpagina 20

Beeldpagina 21

Beeldpagina 22

Beeldpagina 23

Beeldpagina 24

Beeldpagina 25

Beeldpagina 26

Beeldpagina 27

1. Brusati 1995, p. 200, fig. 140.

2. Veltman 1996, p. 212, fig. 1.

Beeldpagina 28

1. 'Plan of the room with viewpoints marked for six paintings [of Vermeer]: (a) *The Girl with a Wineglass*, (b) *The Glass of Wine*, (c) *Ladt Writing a Letter, with her Maid*, (d) *Lady Standing at the Virginals*, (e) *The Music Lesson*, (f) *The Concert*. The diagonal lines mark the extent of what is visible in each picture. The third window is (still) hypothetical'. Steadman 2001, p. 102, fig. 49.

2. 'Possible arrangement for Vermeer's camera obscura.' Steadman 2001, p. 105, fig. 52.

3. 'Receding lines converge to the central vanishing point P in *The Music Lesson*. The horizon line passes through the vanishing point'. Steadman 2001, p. 75, fig. 29.

Beeldpagina 29

1. 'Pieter de Hooch, *A Woman Drinking with Two Men, and a Serving Woman*', c. 1658,

National Galery, London. Oil on canvas, 73.7 x 64.6 cm. This shows an impossable row of tiles added at the lower left. Steadman 2001, p. 82, fig. 36.

2. Diagram of Orthogonal Lines converging in vanishing point. Sutton 1998 1998, fig. 35, p. 42.

3. Diagram of two vanishing points and horizons. Sutton 1998, fig. 36, p. 42.

Beeldpagina 30

1. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 1. *Beschrijvinghe tot de Ie Figure*. Aengaende d'eerste Figure, vanden gront-regel der Perspective, naer den aert by consideratie, als hier in dese ronde voor gestelt wort, ende op dese oogge-punten geteeckent is by letter *a*. volgende de originelle linie int ronde, naer het omdrayen des persoons ghesichts, die sijnen standt heeft opt middelste viercant, welker viercant ghenomen wort op de groote van eenen voet. welke vercorting des viercants, hier na sal bewesen worden inde tweede figure (...).

2. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 2. Volgens de tweede figure, daer inne bewesen wort der Perspectiven rechte gront, regel ende mate, van des beginnende onderste viercants vande base linie, totte lineorisonnel ende des oogge-punts, welke de ooghe is eens persoons op vijf voet en eenen halven sijns ghesichts, welck onderste viercant ghestelt wort op eenen voet, met doorghetrocken linie, alhier afgedeylt in vijftien deelen, op de selfde voetmaet voornoemt (...).

Beeldpagina 31

1. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 4. Volgende de vierde figure, der Perspective gront, regel en mate, waer in dat bewesen wort, drie viercanten beneden der ooghe, een opt gesichte des orisons, daermen noch onder noch over en siet, ende een boven d'ooghe, waer in datmen merckt hoe veel datmen daer op ende onder is siende, daer op oock aenghewesen zijn verminderende ronden, gheteekent met *a.b.c.d.e.f.g.* volghens de reghel der tweeder figure (...).

2. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 19. Volghende de negentiende figure, op der selver aerdt als voren, met grondt, reghelen ende liniamenten, met drie punten, te weten dat punt, oculari als mede des orisons punten, op welker grondt ghestelt sijn vier versettende stucken, gheteekent met *a.b.c.d.* waer van hert stuck gheteekent *a*. begrijpt acht canten, volghende elcken cant sijne linien opt punt vercortende sulcx als deselve aenwijsen (...).

3. Abraham Bosse, Study of architectural perspective with light and shade, from *Traité des manières de dessiner les ordres de l'architecture*, Paris 1664. Kemp 1990, p. 124, fig. 240..

Beeldpagina 32

1. Pieter de Grebber, *Triomftocht met vaandeldragers en krijgsbuit*. Doek 376 x 203 cm. Gesignernd en gedateerd: P. de Grebber 1648. zDen Haag, Koninklijk Paleis Huis ten Bosch. Geschilderd in opdracht van Amalia van Solms, weduwe van Frederik Hendrik. Blankert 1999, p. 141, cat.nr. 19

2. Samuel van Hoogstraten, *Perspective Box with Views of a Vaulted Vestibule*. 1663. Interior. Oil on walnut, mirror, and glass. Detroit, detroit Institute of Arts. Founders Society Purchase, Membership and Donations Fund. Checklist no. 87. Brusati 1995, plate VII.

Beeldpagina 33

Beeldpagina 34

1. Detail De Hooch (bp.4.17.1).

Beeldpagina 35

1. Van Hoogstraten 1678, p. 272.

2. Van Hoogstraten 1678, p. 269.

Beeldpagina 36

Beeldpagina 37

Beeldpagina 38

Beeldpagina 39

Beeldpagina 40

Beeldpagina 41

Beeldpagina 42

Beeldpagina 43

Beeldpagina 44

Beeldpagina 45

Beeldpagina 46

Beeldpagina 47

Beeldpagina 48

Beeldpagina 49

Beeldpagina 50

Beeldpagina 51

Beeldpagina 52

Beeldpagina 53

1. Johannes Vermeer, *Meisje met de rode hoed*, ca. 1665. Paneel 22,8 x 18 cm. National Gallery of Art, Washington, Andrew W. Mellon Collection. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 161. Detail.

2. Johannes Vermeer, *De Kantwerkster*, ca. 1669-1670. Doek op paneel, 23,9 x 20,5 cm. Musée du Louvre, Paris. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 177. Detail.

3. Judith Leyster, *Zelfportret*. Doek 72,3 x 65,3 cm. National Gallery of Art, Washington. Geschenk van de heer en mevrouw Robert Woods Bliss (1-6-1949) (inv. nr.1050). Detail, *Catalogus. Judith Leyster* 1993, p. 123.

Beeldpagina 54

1. Johannes Vermeer, *Vrouw met waterkan*, ca. 1664-1665. Doek, 45,7 x 40,6 cm. The Metropolitan Museum of Art, New York, Marquand Collection, Gift of Henry G. Marquand, 1889. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 149. Detail.

Beeldpagina 55

1. Frans van Mieris de Oude, *De Schilderkunst*. Koper, 12,5 x 8,5 cm. Gesigneerd en gedateerd 1661. Hecht 1989, titelblad en pp. 82-83.

Beeldpagina 56

Beeldpagina 57

Beeldpagina 58

Beeldpagina 59

Beeldpagina 60

Beeldpagina 61

Beeldpagina 62

Beeldpagina 63

Beeldpagina 64

Beeldpagina 65

Beeldpagina 66

1. J. Gossaert, A detail from *The Adoration of the Kings*. Oil on wood, 177.2 x 161.3 cm. (zie ook bp.4.95.7).

2. G. ter Borch, Detail from *An Officer dictating a Letter*. Oil on canvas, 74.5 x 51 cm.

Beeldpagina 67

Beeldpagina 68

Beeldpagina 69

Beeldpagina 70

Beeldpagina 71

Beeldpagina 72

Beeldpagina 73

Beeldpagina 74

Beeldpagina 75

Beeldpagina 76

Beeldpagina 77

Beeldpagina 78

Beeldpagina 79

Beeldpagina 80

Beeldpagina 81

1. Jacopo Carussi, genoemd Il Pontormo, *Hertog Cosimo I de' Medici als hellebaardier*, omstreeks 1536. J. Paul Getty Museum, Malibu. Spicer 1993, p. 109.

2. Evert Crijnsz. van der Maes, *Vaandeldrager*, 1617. Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage. Spicer 1993, p. 111.
3. Frans Hals, *De lachende cavalier*, 1624. The Wallace Collection, Londen. Spicer 1993, p. 113.

Beeldpagina 82

1. Frans van Mieris de Oude, *Man in oriëntaals kostuum*. Paneel, 14,3 x 11,3 cm, gesigneerd en gedateerd 1665. Den Haag, Schilderijengalerij Prins Willem V (bruikleen van de Rijksdienst Beeldende Kunst). Hecht 1989, p. 87.
2. Willem van Mieris, *De vechtjas*. Paneel, 21,2 x 16,2 cm. Gesigneerd en gedateerd 1683. Wenen, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie. Hecht 1989, p. 106.
3. Judith Leyster, *Vrolijke drinker*. Gesigneerd en gedateerd rechts boven, boven de drinkkan: *JL * 1629*. Doek, 89 X 85 cm. Frans Halsmuseum, Haarlem, in langdurig bruikleen aan het Rijksmuseum, Amsterdam (inv. nr. A.1685). *Catalogus Judith Leyster* 1993, p. 131.

Beeldpagina 83

1. Cosimo Tura, *An Allegorical Figure* (detail), 1450s. Poplar, painted surface 116 x 71 cm (National Gallery, London: NG 3070). Dunkerton 1991, p. 199, fig. 277 en fig. 156.
2. Sebastiano del Piombo, *The Daughter of Herodias*, 1510. Oil on wood, 55.2 x 44.9 cm. National Gallery London (NG 2493). Dunkerton 1999, p. 255.
3. Lorenzo Lotto, *Portrait of a Lady inspired by Lucretia*, c. 1532. Oil on canvas, painted surface 91.5 x 105.6 cm. National Gallery London (NG 4256). Dunkerton 1999, p. 6, no. 10.
4. Eglon van der Neer, *Jongedame die een bord met oesters presenteert*. Paneel, 30,8 x 26,8 cm., gesigneerd en gedateerd 1665. Vaduz, Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Schloss Vaduz. Hecht 1989, p. 131.

Beeldpagina 84

1. Rafaël Sanzio (Urbino 1483 - Rome 1520). *Madonna met kind en de kleine Johannes (Madonna van de stoel)*. 1513, paneel, Forence, Palazzo Pitti, Galleria Palatina. Zuffi 1998, p. 154.
2. Caravaggio, *Sick Bacchus*, 1594. Hockney 2001, p. 114.
3. Judith Leyster, *Zelfportret*. *Catalogus Leyster* 1993, p. 163.

Beeldpagina 85

1. Eglon van der Neer, *Jongedame die een bord met oesters presenteert*. Paneel, 30,8 x 26,8 cm., gesigneerd en gedateerd 1665. Vaduz, Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Schloss Vaduz. (Detail van bp.4.83.4). Hecht 1989, p. 129.

Beeldpagina 86

1. Van Hoogstraten 1678, zelfportret.
2. Rembrandt, *Zelfportret*. Gesigneerd *Rembrandt f. 1640*. Opschrift (niet door Rembrandt) *Conterfeycel*. Doek, 102 x 80 cm. Bredius 34. Londen, National Gallery. G. Schwartz, *Rembrandt. Zijn leven, zijn schilderijen*. Maarssen 1984, p. 215.
3. Titiaan, *Portrait of a Man*, c. 1512. Oil on canvas, 81.2 x 66.3 cm. National Gallery London, NG 1944. Dunkerton 1999, p. 164.
4. Frans van Mieris de Oude, *Zelfportret*. Paneel 17,7 x 13,3 cm (gemeten mét het viertal stroken dat rondom is aangezet), gesigneerd en gedateerd 1667. Polesden Lacey (The National Trust). Hecht 1989, p. 93.

Beeldpagina 87

Beeldpagina 88

Beeldpagina 89

1. Lorenzo Monaco, *The Coronation of the Virgin*, c. 1414. Egg tempera on poplar, painted surface 181.5 x 105 cm; 217 x 115 cm; 179 x 101.5 cm. National gallery London (NG 215, 1897, 216). Detail Dunkerton 1991, p. 190, fig. 261 en p. 241, no. 11.
2. El Greco
3. Johannes Vermeer, *Zittende virginaalspeler*, detail. In of voor 1675. Doek 51,5 x 45,5 cm. National Gallery London. *Catalogus Vermeer*, p. 12 en p. 201, cat.nr. 22.

Beeldpagina 90

1. Gerard ter Borch, *Die väterliche Ermahnung*, um 1654/55. Öl auf Leinwand, 70 x 60 cm. Berlin (West), Gemäldegalerie, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz (Kat. Nr.

- 791). Sutton 1984, p. 99, Kat. nr. 9.
2. Ludolf de Jongh, *Jonge vrouw aan het virginaal*, 1651. Doek 136 x 104,5. Gesigneerd en gedateerd op de achterwand van de spiegel *LDJongh ANo 1651*. Historisch Museum Rotterdam. Schadee 1994, p. 321 en p. 186, cat.nr.22.
  3. Jacob Ochtervelt, *Het oestermaal*. Paneel, 43 x 33,5 cm. Gesigneerd en gedateerd onder links: J Ochtervelt f 1667. Museum Boymans van Beuningen. Lammertse 1998, p. 123 en p. 145, cat.nr.40.
  4. Eglon Hendrik van der Neer, *Citerspeelster bij het virginaal*. Paneel 48 x 38,5 cm. Gesigneerd en gedateerd links boven: E. vander Neer fe: 1669. Museum Boymans van Beuningen. Lammertse 1998, p. 104 en p. 120, cat.nr.39.
  5. Cornelis de Man, *De kaartspelers*. Paneel 43,2 x 33 cm. Polsdon Lacey, nabij Dorking, Surrey, Verenigd Koninkrijk, The National Trust for Places of Historic Interest or National Beauty, inv.nr.57. Kersten 1996, p. 196. afb. 193.

Beeldpagina 91

1. Johannes Vermeer, *Dame en twee heren* (detail), ca. 1659-1660. Doek 77,5 x 66,7 cm. Herzog Anton Ulrich-Museum, Braunschweig. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 115, cat.nr.6
2. Johannes Vermeer, *Vrouw en dienstbode met brief* (detail), ca. 1667. Doek, De Frick Collection, New York. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 58, afb. 14.
3. Johannes Vermeer, *De geograaf*, ca. 1668-1669. Doek 52 x 45,5 cm. Städelschen Kunstinstitut, Frankfurt am Main. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 171, cat.nr. 16.
4. Johannes Vermeer, *Het slapende meisje* (detail), ca. 1657, doek. The Metropolitan Museum of Art, New York, Bequest of Benjamin Altman, 1913. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 20, afb. 6.
5. Johannes Vermeer, *Brieflezend meisje bij het venster* (detail), ca. 1657. Doek. Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister, Dresden. *Catalogus Johannes Vermeer* 1996, p. 73, afb. 11.
6. Gabriel Metsu, *Briefschrijvende man* (detail). Paneel, 52,5 x 40,2 cm. Pendant van *Brieflezende vrouw* Beit Foundation, Russborough bij Dublin (zie details: bp.4.113.7 en 9). Brown 1984, p. 122.
7. Cornelis de man, *Geleerde in een studeervertrek* (detail). Doek 74 x 60,5 cm. Nederland, Particuliere collectie. Foto: Tom Haartsen, Oudkerk aan de Amstel. Kersten 1996, *Delfste Meesters*, p. 195.
8. Gerard Dou, *Zelfportret als vijftigjarige* (detail). Paneel, 53,3 x 39,4 cm. Gesigneerd en gedateerd 1663. Kansas City, The Nelson-Atkins Museum of Art, inv. nr. 32-77. Broos 1990, p. 221.
9. Adriaen van der Werff, *Kinderen met kat en cavia* (detail). Doek 33,9 x 27,3 cm, gesigneerd en gedateerd 1681. London Buckingham Palace. Hecht 1989, p. 249.
10. Jan Steen, *Soo gewonnen, soo verteert* (detail). Doek, 79 x 104 cm. Gesigneerd en gedateerd 1661. Lammertse 1998 (cat.nr. 58), p. 196.

Beeldpagina 92

1. Jan van Eyck, *The Portrait of Giovanni (?) Arnolfini and his Wife Giovanna Cenami (?)*. *The Arnolfini Marriage*. 1434. Oil on wood, 81,8 x 59,7 cm. The National Gallery, London. Hockney 2001, p. 83.

Beeldpagina 93

1. Gerard Horenbout, Grimani Brevary, *Month of February*. Venice, Biblioteca Nazionale Marciana. Aikema & Brown 1999, p. 107.

Beeldpagina 94

1. Fra Angelico, *Maria-Boodschap* (Cortona-altaarstuk), ca. 1438. Houten paneel, 175 x 180 cm (centrale scène). Museo Diocesano, Cortona. Beck 1999, p. 75.
2. Fra Filippo Lippi, *Maria-Boodschap*, rond 1445. Houten paneel, 175 x 183 cm. San Lorenzo, Florence. Beck 1999, p. 135.
3. Carlo Crivelli, *Annunciatie*, 1486, paneel. London, National Gallery. Zuffi 1998, p. 81.
4. Dirk Bouts, *De boodschap aan Maria*. Paneel, 27 x 34 cm. Lissabon, Museu Calouste Gulbenkian. Smeyers 1998, p. 85.
5. Dirk Bouts, *Annunciation*. Los Angeles, The J. Paul Getty Museum. Aikema & Brown 1999, p. 85.

6. Rogier van der Weyden, *Annunciation*, c. 1460. Alte Pinakotek, Munich. Thornton 1991, p. 130, no. 133.
7. Attavante, miniature, MS. 154 ff 13v 1480s. Syndics of the Fitzwilliam Museum, Cambridge. Thornton 1991, p. 31, no. 30.
8. Carlo Crivelli, *Annunciation* (detail), 1486, National Gallery, London. Thornton 1991, p. 39.
9. Fra Bartolommeo met Mariotto Altertinelli. *Maria-Boodschap*, 1497. Houten paneel, 176 x 170 cm, Duomo, Volterra. Beck 1999, p. 345.
10. Master of the legend of Saint Catherine (active 1460-ca. 1500). left wing: *Annunciation*. Aikema & Brown 1999, p. 222.
11. Pinturicchio. *Maria-Boodschap*. 1501, fresco. Cappella Baglioni, Collegiata di Santa Maria Maggiore, Spello. Beck 1999, p. 231.
12. Vittore Carpaccio, *Annunciatie*. 1504. Doek. Venetië, Ca'd'Oro. Galleria Giorgio Franchetti. Zuffi 1998, p. 114.
13. Francesco di Simone, *Annunciation*, 1504. Photograph: Accademia del Carrara, Bergamo. Thornton 1991, p. 43, no. 43.
14. Lorenzo Lotto (ca. 1480-1556), *The Annunciation*, ca. 1533-1535. Oil on canvas, 166 x 114 cm, inscribed on the prie-dieu: L. Lotus, Rencanati, Pinacoteca Civica. Aikema & Brown 1999, p. 225.
15. Domenico Beccafumi, *Annunciatie*, ca. 1545. Paneel. Sarteano (Siena), Santi Martino e Vittorio. Zuffi 1998, p. 173.
16. Pieter Porbus, *Luik met de Annunciatie*, 1552. Gouda Stedelijke Musea, cat. 3. Huvenne 1984, p. 140, no. 3.
17. Federico Barocci, *Annunciatie*. 1592-1596. Doek. Perugia, Santa Maria degli Angeli, Cappella Coli-Pontani. Zuffi 1998, p. 238.
18. El Greco, *Annunciation*, 1603-1605. Hadjinicolaou 1990, p. 283, no. 29.
19. Oratio Gentileschi, *Annunciatie*, 1623. Doek, Turijn, Galleria Sabauda. Zuffi 1998, p. 279.

Beeldpagina 95

1. Giacomo Salimbeni, *The birth of John the Baptist* (or, more correctly, *The Lying-in and Circumcision*), Oratorio di San Giovanni, Urbino. Thornton 1991, p. 14, no. 8.
2. Robert Campin, c. 1375-1444, the Master of Flémalle, *The Birth of Christ*, c. 1420/30. Panel, 87 x 70 cm. Dijon, Musée des Beaux-Arts. Hoekstra 1994, p. 22.
3. Petrus Christus, *Geboorte van Christus*, olieverf op eik, 130 x 97 cm, ca. 1465. Washington, National Gallery of Art, Andrew W. Mellon Collection, inv. nr. I. 40. Smeyers e.a. 1998, p. 174, afb. 8.
4. Naar Hans Memling, *Geboorte*. Eind 15de eeuw. Eikehouten paneel in drie verticale elementen, 99,2 x 72,3 cm. De Vos 1994, p. 167.
5. Hieronymus Bosch. *Die Anbetung* (detail). Der Epiphanius-Altar. Prado, Madrid. Fraenger 1975, afb. 101.
6. Sandro Botticelli, *Mystieke geboorte*, 1501. Linnen, 108,5 x 75 cm. The National Gallery. London. Beck 1999, p. 196.
7. Jan Gossaert, *The Adoration of the Kings*, c. 1510-1515. Oil on wood, painted surface approx. 177.2 x approx. 161.8 cm. National Gallery London (NG 2790). Dunkerton 1999, p. 49, no. 54.
8. Gerard Horenbout (before 1465-1541), *Night Nativity*, ca. 1510-1520. Tempera on parchment, 275 x 215 mm. Grimani Brevary MS. lat I, 99, fol. 43v. Venice, Biblioteca Nazionale Marciana. Aikema & Brown 1999, p. 471.
9. Giovanni Girolamo Savoldo (active 1506-1548), *The Adoration of the Shepherds*, ca. 1538. Oil on panel, 192 x 180 cm, Brescia, Musi Civici. Pinacoteca Tosio Martinengo, inv. 75. Aikema & Brown 1999, p. 475.
10. Domenico Beccafumi, *Birth of the Virgin*, 1540-43. Pinacoteca, Siena. Thornton 1991, p. 102, no. 100.
11. Tintoretto, *Aanbidding van de herders*, 1577-1578. Doek, Venetië, Scuola di San Rocco, sla superiore. Zuffi 1998, p. 230.
12. Samuel van Hoogstraten, *De aanbidding van de herders*. Doek, 80 x 63,8 cm. Particuliere verzameling. Marijnissen e.a. 1992, nr. 49, p. 209.

Beeldpagina 96

1. Jan van Eyck, *Birth of Saint John the Baptist*. The Turin-Milan Hours. Turin, Museo Civico. Aikema & Brown 1999, p. 26.
2. Giovanni di Paolo, active 1420; died 1482. *The birth of Saint John the Baptist*. Wood, 30,8 x 36,4 cm. The National Gallery. National Gallery Publications Ltd.
3. Domenico Ghirlandaio, *Birth of John the Baptist* (detail), S. Maria Novella, Florence. Thornton 1991, p. 34, no. 35.
4. Domenico Ghirlandaio, *Geboorte van de Maagd*, 1486-1490. Fresco. Santa Maria Novella, koor, Florence. Beck 1999, p. 305.
5. Vittore Carpacci (ca. 1460/66-1526), *The Birth of the Virgin*, ca. 1502-1507. Oil on canvas, 126 x 129 cm, Inscribed: VICTOR CARPATIUS V. FACIEBAT (not autograph). Bergamo, Accademia "Carrara", inv. 731. Aikema & Brown 1999, p. 221.
6. Niklaus Manuel (1484-1530), *Geburt der Maria*, 1514/15. Mischtechnik aud Fichtenholtz, 121,9 x 84,5 cm. Kunstmuseum Bern.
7. Andrea del Sarto, *Geboorte van de Maagd*, 1514, Fresco, 410 x 345 cm. Santissima Annunziata, Florence. Beck 1999, p. 425.
8. Duitse school. *De geboorte van Maria*. Paneel, 110 x 97 cm (van boven halfmond). Inv. nr. 897. Ca. 1520. Broos 1993, nr.44, p. 365.

Beeldpagina 97

1. Robert Campin (1378/79 - 1444), *Virgin and Child before a Fire-Screen*. Wood, 63.5 x 49.5 cm. The National Gallery. National Gallery Publications Ltd.
2. Workshop of Campin, about 1435. *The Virgin and Child in an Interior*. Oil on oak, 18.7 x 11.6 cm. The National Gallery.
3. Dieric Bouts, living about 1448; died 1475., *The Virgin and Child*. Wood, 37,1 x 27,6 cm. The National Gallery. National Gallery Publications Ltd.
4. Leonardo da Vinci, *Madonna Benois*, ca. 1478,. Houten paneel, 49,5 x 31,5 cm. Hermitage, St. Petersburg. Beck 1999, p. 320.
5. Leonardo da Vinci, *Madonna met de anjelier*. Museum van Munchen. Orlandi 1965-1968, p. 17.
6. Leonardo da Vinci, *Madonna van Litta*. Museum van Munchen. Orlandi 1965-1968, p. 17.
7. Sandro Botticelli, *Madonna van het boek*. 1480. Paneel. Florence, Galleria degli Uffizi. Zuffi 1998, p. 125.
8. Hans Memling, Een van de panelen van de *Diptiek van Maarten van Nieuwenhove*, 1487. Eikehouten panelen, 44,7 x 33,5 cm elk (binnen de omlijsting); 52 x 41,5 cm elk (oorspronkelijke omlijsting). Brugge, Sint-Janshospitaal, Memlingmuseum, inv. O.SJi 78,1, De Vos 1994, p. 132, cat. no. 33.
9. Albrecht Dürer, *The Virgin and Child*, ca. 1495. Panel, 47,8 x 36 cm (cut off at the side; overpainting of the Child's body removed during restoration in 1970). Mamiano di Traversetolo, Fondazione Magnani-Rocca. Aikema & Brown 1999, p. 284.
10. Albrecht Dürer, *The Madonna and Child at the Window (Heller Madonna)*. Washington, National Gallery of Art, Samuel H. Kress Collection. Aikema & Brown 1999, p. 24.
11. Cima da Conegliano (ca. 1459/60-1517/18), *The Madonna and Child*, 1504. Oil on panel, 86 x 71,4 cm; inscribed: signed and dated on the *cartellino* Joannes baptistae Coneglan/ nensis opus 1504. Este, Museo Nazionale Atestino. Aikema & Brown 1999, p. 281.
12. Raphael, *The Virgin and Child with the Infant Baptist (The Garvagh Madonna)*, c. 1509-1510. Oil on wood, 38.7 x 32.7 cm. National Gallery London (NG 744). Dunkerton 1999, p. 196, no. 233.
13. Gerard David, *Madonna met de papepel*. New York, Aurora Trust, Inc. ca. 1510-1515. Paneel, 33 x 27,5 cm. Martes 1998, nr.17, p. 92.

Beeldpagina 98

1. Meester van Katharina van Kleef, *De Heilige Familie aan de maaltijd*, miniatuur uit het *Getijdenboek van Katharina van Kleef*, ca. 1440, Pierpont Morgan Library, New York. Van der Blom e.a., *Nederlandse schilderkunst tussen detail en grandeur*, 1997, p. 19.
2. Jan Mostaert, *De Heilige Familie bij de maaltijd*, ca. 1500. Wallraf Richartz Museum,

- Keulen. *Kunstschrift* 1989/6, afb. 33, p. 30.
3. Hieronymus Bosch, *Die Andacht zum Kinde*. Wallraf-Richartz-Museum, Köln. Fraenger 1975, nr. 67.
  4. Adriaan Isenbrant, *De Geboorte van Christus*. Basel, Öffentliche Kunstsammlung, Kunstmuseum, inv. G. 1958.23. Ca. 12520-30. Paneel 42 x 30 cm. Martens 1988, nr. 42, p. 132.
  5. Federico Barocci, *The Holy Family with the Infant Baptist (La Madonna del Gatto)*, probably c. 1575. Oil on canvas, 112.7 x 92.7 cm. National Gallery London (NG 29). Dunkerton 1999, p. 184, no. 219.
  6. El Greco, 1595-1600. Hadjinicolaou, *El Greco of Crete*, 1990, cat.nr. 16, p. 235.
  7. Jacob Jordaens, *Maria met het kind Jezus en de heiligen Zacharias, Elizabeth en Johannes de Doper*, ca. 1615/16. Olieverf op doek, 114 x 151,8 cm. London, National Gallery, inv.nr.3215. *catalogus, van Bruegel tot Rubens* 1992, cat.nr. 31, p. 99.
  8. Bartolomé Esteban Murillo, *DE heilige familie met het vogeltje*, ca. 1650. Olieverf op doek, 144 x 188 cm. Madrid, Museo Nacional del Prado., inv. nr. 960. *Catalogus. Schittering van Spanje*, 1998, nr. 164, p. 235
  9. Caesar van Everdingen, *Heilige Familie*. Doek, 129 x 105 cm, ca. 1660. Utrecht, Museum Catharijneconvent. Blankert 1999, cat.nr. 36, p. 205
  10. Rembrandt, *De heilige familie*. ca. 1634. Doek, 183,5 x 123 cm. Bredius 544. München, Alte Pinakotek. Schwartz 1984, nr. 175, p. 169.
  11. Rembrandt, *De heilige familie met engelen*. Gesigneerd *Rembrandt f* 1645. Doek, 117 x 91 cm, Bredius 570. Leningrad, Hermitage. Schwartz 1984, nr. 252, p. 233.
  12. Rembrandt, *De heilige familie met geschilderde lijst en gordijn*. Gesigneerd *Rembrandt fc*. 1646. Paneel, 46,5 x 68,8 cm. Bredius 572. Kassel Gemäldegalerie. Schwartz 1984, nr. 253, p. 233.

Beeldpagina 99

1. Dirk Bouts, *Madonna en kind, omringd door zingende engelen*. Granada, Capilla Real. Smeyers 1998, p. 114.
2. Dirk Bouts, *De H. Maagd met Kind tussen de HH. Petrus en Paulus*. Londen, National Gallery. Smeyers 1998, p. 115.
3. Andrea Mantegna, *Madonna met Kind (San Zeno-altaarstuk)*, 1456-1460. Houten paneel, 220 x 115 cm. San Zeno, Verona. Beck 1999, p. 257.
4. Hans Memling, *Tronende Madonna met Kind en twee musicerende engelen*. ca. 1465-1467?. Eikehouten paneel, twee verticale elementen 75,4 x 52,3 cm. Kansas City, The Nelson-Atkins Museum of Art, inv.44-43. De Vos 1994, p. 33, cat. no. 1.
5. Cosmè Tura, *Tronende Madonna met Kind en engelen (Roverella-altaarstuk)*, ca. 1475-1480. Houten paneel, 239 x 102 cm. The National Gallery, London. Beck 1999, p. 235.
6. Hans Memling, *Tronende Madonna met Kind*, ca. 1480-1490. Eikehouten paneel, twee verticale elementen, 81 x 55 cm. Berlijn, Staatliche Museen, inv. 529. De Vos 1994, p. 99, cat. no. 21.
7. Hans Memling, *Tronende Madonna met Kind en twee engelen*, ca. 1485-1490. Eikehout paneel, vermoedelijk uit één stuk. 68,2 x 51,5 cm. De Vos 1994, p. 129, cat.no. 32.
8. Andrea Mantegna, *Madonna della Vittoria*, 1496. Houten paneel, 280 x 166 cm. Musée du Louvre, Parijs. Beck 1999, afb. 217, p. 268.

Beeldpagina 100

1. Dirk Bouts, *The Last Supper*, central panel, 1464-1468. Leuven, Church of St. Peter. Smeyers e.a. 1998, p. 36.
2. Dirk Bouts, *The Last Supper*, left wing: *The Jewish Passover*, 1464-1468. Leuven, Church of St. Peter. Smeyers e.a. 1998, p. 40.
3. Ercole de'Roberti, *The Last Supper*, c. 1485. Wood, painted surface 30 x 21 cm (NG 1127). The painting is likely to have served as the door of a sacrament tabernacle, set in the centre of the predella. Dunkerton 1991, fig. 26, p. 37.
4. Dirk Bouts, *Maria Magdalena wast de voeten van Jezus in het huis van Simon*. Berlijn, Staatliche Museen - Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie. Smeyer 1998, p. 95.
5. H. Bosch, Kana. *Die Hochzeit zu Kana*. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. Fraenger 1975, fig. 53.

6. Pieter Pourbus, *Het Laatste Avondmaal*, 1548. Brugge, Groeningemuseum, inv. 95.20. Paneel: 46,5 x 63 cm. Martens 1998, nr.94, p. 191.
7. Pieter Pourbus, *Het Laatste Avondmaal*, 1562. Brugge, O.L. Vrouwekerk, ca. 7. Huvenne 1984, p. 167.

Beeldpagina 101

1. in: Albrecht von Eyb, *Ob einem manne sey zunemen ein eelichs weyb oder nicht* (1472). Darmstadt 1993, t.o. p. 60.
2. in: Albrecht von Eyb, *Ob einem manne sey zunemen ein eelichs weyb oder nicht* (1472). Darmstadt 1993, t.o. p. 27.
3. in: Albrecht von Eyb, *Ob einem manne sey zunemen ein eelichs weyb oder nicht* (1472). Darmstadt 1993, p. 83.
4. *A kitchen dining-room*. From the *Contrasto di Carnescale e la quaresima*, a Florentine publication, c. 1495. British Library, London (B.L. IA 27918). Thornton 1991, fig. 24, p. 25.
5. *Table Manners*, Woodcut by Hans Schäufelein (Berlin, circa 1517); in: Ozment 1983, p. 145.
6. Titelblad S. Blankaart, *Borgerlyke tafel. Om Lang Sonder Ziekten Gesond te Leven*. 1633.
7. Cornelis Kittenstein naar Dirck Hals, *Vrolijk gezelschap*. Gravure, 37,5 x 49,5 cm. (Latijn: Je ziet praalzucht, schandelijke minnekozerijen, en nutteloze zwelgpartijen, en monden die brutale rookwolken uitblazen, afgebeeld. Later zul je zien hoe zij zich met de grootste inspanning in het zweet werken in altijd durende bestraffing, en medelijden moet je dan vervullen). Nederlandse tekst: De gayle dartle Jeucht lichtvaerdich en bedurven, Verslyten haeren tijt met ydelheyt onkuys. Uijt enckel weelde sat een vuyle smooock inslurven, Waer deur de beurs en 't hoofd wert ydel en konfuys. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr.33 p. 179.
8. Anoniem naar David Vinckboons, *Jong paar aan een rijk versierde tafel*, 1620. Ets en gravure, 18,2 x 25,5 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 29, p. 160.
9. Johan de Brune. *Emblemata of Zinne-werck*. Amsterdam 1624. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 102

1. Detail van een miniatuur bij het evangelie van Johannes. *Evangeliarium van Goslar*, 13e eeuw. *Kunstschrift*, 1993/2, afb. 30, p. 43.
2. Detail van een miniatuur bij het evangelie van Lucas. *Evangeliarium van Goslar*, 13e eeuw. *Kunstschrift*, 1993/2, afb. 31, p. 43. *Kunstschrift*, p. 2
3. Anoniem. *Méditations St. Augustin*. Brugge, eind 15e eeuw. Kon. Bibliotheek Albert I, Brussel. Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht.
4. Woodcut showing St. Jerome preparing the Vulgate, from the Malermi Bible of 1490. The rotating bookwheel, particularly useful to translators and editors, came to be adopted as a scholarly attribute in late fifteenth- and early sixteenth-century depictions of authors at work. Malermi Bible, Venice 1490, D. Thornton 1997, p. 58.
5. Dürer, *Hieronimus in zijn studeerkamer*. Praz 1994, p. 90.
6. Woodcut illustration from Francesco Torniello's calligraphic treatise of 1517, showing the author writing in his study. Francesco Torniello, *Opera de fare le littera*, Milan 1517. Magdaloene College, Cambridge. Pepys Library. Thornton 1997, p. 62.
7. Woodcut showing a box-type study; the front wall has been cut away so that we can see into the room. Illustration from Gilles Corrozet's *Les Blasons domestiques*. Paris 1539, Thornton 1997, p. 54.
8. Design for a revolving desk, from Agostino Ramelli, *Le diverse et artificiose machine del capitano Agostino Ramelli*. Paris 1588, chapter CLVXXVIII. London, British Library. Thornton 1997, p. 65.
9. Attributed to Jan van Eyck, *Saint Jerome in His Study*, 1442. Oil on paper mounted on panel, 20,6 x 13,3 cm. Detroit, Detroit Institute of Arts, acquired by the city of Detroit, inv. 25.4. Aikema & Brown 1999, p. 213.
10. Antonella da Messina, *St.-Hieronimus in zijn studeerkamer*, ca. 1474-1475, paneel. London, National Gallery. Zuffi 1998, p. 94.

11. Vittorio Carpaccio, *Visioen van Augustinus*, 1502-1504. Doek, Venetië, Scuola di San Giorgio degli Schiavoni. Zuffi 1998, p. 115.

Beeldpagina 103

1. Hendrick Rokesz van Dagen, *Een student in zijn kamer*. Gravure, 31,1 x 21 cm. Rotterdam, Stichting Atlas Van Stolk. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 331.
2. Anoniem, uitgegeven door Isaac van Weesel, *Geleerde in zijn studeervertrek*. Gravure 21,5 x 26 cm. Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk. De Jongh & Luijten 1997, afb. 3, p. 330.
3. Thomas Hirschmann naar Hendrick Rokesz van Dagen, *Geleerde in zijn studeervertrek*. Gravure, 30 x 30,2 cm. Coburg, Kunstsammlungen der Veste Coburg. De Jongh & Luijten 1997, afc. 1, p. 330.
4. Hendrick Rokesz van Dagen (werkzaam 1655-1664), *De geleerde in zijn kamer*. Ets en gravure, 31,5 x 20,8 cm. Museum Boijmans Van Beuningen. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 69, p. 329.
5. Feddes, *Teicken bouxken*, 1611, T/F. Bolten 1985, afb. a, p. 18.

Beeldpagina 104

1. Anoniem, uitgegeven door Hans Paur in Neurenberg ca. 1475, *Vom Haushalten*. Houtsnede, met de hand gekleurd, 25,5 x 36,6 cm. München, Staatliche Graphische Sammlung. De Jongh & Luijten 1997, afb. 13, p. 12.
2. 'Items one might find in a Venetian house around 1500'. From Ludovico Dolce, *Dialogo nel quale si ragiona del modo di accresche en conservar la memoria*, Venice, 1562. Houghton Library, Harvard University, Cambridge, Massachusetts (Mortimer 157). Thornton 1991, p. 264, no. 292.
3. Voorwerpen om te gebruiken in het abdijgeheugensysteem, uit: Johannes Romberch, *Congestorium Artificiose Memorie*, editie Venetië 1533. Yates 1988, p. 119, nr. 10.
4. Mid-seventeenth-century English household furniture and utensils. Thornton 1990, afb. 319, p. 327.
5. Page from a cookery-book of 1570, showing, amongst other things, fire-dogs [*capi fochi*, here] rests for spits [*spedi*], and fire-irons (shovel, billet-hook, spiked poker for handling logs, tongs). There is also a candlestand, and implements for making *pasta*. Bartolomeo Scappi, *Opera*. Venice 1570. Thornton 1991, p. 25. no. 25.
6. 'Candleholders'. From Bartolomeo Scappi, *Opera*, Venice 1570. Metropolitan Museum of Art, New York, Elisha Whittelsey Collection, Elisha Whittelsey Fund, 1952 (52.595.2[23]). Thornton 1991, p. 278. no. 302.
7. An illustration from the cookery-book of about 1570 showing of some of the equipment of a pope needed when travelling. Several items have locks, including the large jars. The tool-kit no doubt came in handy. The two iron-bound chests are covered in cowhide that still sports its hairs. From the *Opera* of Bartolomeo Scappi. Metropolitan Museum of Art, Elisha Whittelsey Collection, Elisha Whittelsey Fund, 1952 (52.592.2[24]). Thornton 1991, p. 61, no. 66.
8. *The Nursery*. A "House Advice" book, a popular gift for newlyweds setting up housekeeping, lists the following items as "musts" for the nurse. From *Hiein finstu zü einem nuwen Jar Einen Hussrat* (Strasbourg? 1514?), in: Ozment 1983, p. 116.
9. *Offer-gereedschappen van de heidenen*, in: Arnold Houbraken, *De Groote Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en schilderessen*. Swillens, deel I, 1943, t.o. p. 81.
10. *A useful folding table*. Bartolomeo Scappi, from *Opera*, Venice 1570. Metropolitan Museum of Art, New York, Elisha Whittelsey Collection, Elisha Whittelsey Fund, 1952 (52.595.2[25]). Thornton 1991, p. 218, no. 246.
11. Jan of Lucas van Duetecum naar Hans Vredeman de Vries, *Kan*, 1563. Ets en gravure, 20,6 x 14 cm. De Jongh & Luiten 1997, afb. 1, p. 161.
12. *Designer cutlery*, about 1545. Delightful drawing attributed to Antonio Gentili who worked in Rome during the middle decades of the sixteenth century. One should envisage these designs as being executed in silver, perhaps gilded or partly so - or just possibly, with the figures coloured with enamels. Cooper-Hewitt Museum, New York (1938-88-7848). Thornton 1991, p. 104, no. 103.

Beeldpagina 105

1. Pieter van der Borcht after Hans Vredeman de Vries, *A Chair, Stools, and Nine Tables*.

- Engraving 25,4 x 18,6 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*. afb. 74, p. 51.
2. Chrispijn de Passe II, Plate P from the 1642 edition. Engraving, 33,2 x 21.1 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 76b, p. 418.
3. Chrispijn de Passe II, *Two furniture designs*, 1621. Library, Rijksmuseum Amsterdam. Engraving, 31 x 21.8 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 76b, p. 418.
4. Easy chairs with casters, and a self-propelling mechanism operated by a crank. French, 1620s. Thornton 1990, afb. 174, p. 198.
5. Ink sketch of an extending table designed about 1595 for the convenience of the ailing Philips II of Spain. The drawing is annotated in Spanish or French so as to make clear to the king the comfort and convenience which a particular piece would provide. Brussels, Bibliothèque Royale Albert Ier, Den Gheyn catalogue MS II 1028, fol. 151r. Thornton 1997, afb. 44a, p. 66.
- 6 en 7. Examples of designs for furniture published by architects to meet the need for unity and style in an interior. The joiners who bought this book, Paul Vredeman's *Verscheijden Schreynerwerck* or *Plusiers Menuiseries*, could be sure that the 'doorcases, clothes-presses, buffets, beds, tables, chests, chairs, benches, stools, roller-towel holders, mirror-frames and works of many other kinds' would be in a fashionable style consonant with the interior architecture of the rooms in which they were to be set up. Thornton 1990, afb. 92 en 91, pp. 95 en 94.
8. From Bartolomeo Scappi, *Opera*, Venice 1570. Elisha Whittelsey Collection, Elisha Whittelsey Fund, 1952. Thornton 1991, p. 250, no. 279.
9. Francesco Colonna, *Hypnerotomachia Polifili*, Venice 1499. Thornton 1991, p. 234, no. 268.
10. *A useful cupbopard*, From Bartolomeo Scappi, *Opera*, Venice 1570. Elisha Whittelsey Collection, Elisha Whittelsey Fund, 1952. Thornton 1991, p. 223, no. 252 (52.595.2[26]).
11. A Spanish drawing dated 1597 showing how a *faldistorio* can be clothed to make a box-like, in which form it was used by the Pope, the inscription tells us. The *faldistorio nudo* only has a cushion. Bibliothèque Royale, Brussels (MS. II.1028.f.211). Thornton 1991, p. 184, no. 204.
12. Ink sketch of a desk designed about 1595 for the convenience of the ailing Philips II of Spain. The drawing is annotated in Spanish or French so as to make clear to the king the comfort and convenience which a particular piece would provide. Brussels, Bibliothèque Royale Albert Ier, Den Gheyn catalogue MS II 1028, fol. 151r. Thornton 1997, afb. 44b, p. 67.
13. Sebastiano Serlio, *Chimneypiece*, vol. IV, Venice 1537. Thornton 1991, p. 21, no. 14.
14. Plate from Samuel Marolois, *Perspective contenant la theorie et pratique d'icelle*, The Hague 1614. Engraving, 20,6 x 31,2 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 76c, p. 418.
15. Perspective projection of an interior with objects, from Hendrik Hondius's *Institutio artis perspectivae*, The Hague, 1622. Kemp 1990, p. 111, fig. 213.
16. Perspective projection of an interior with objects, from Hendrik Hondius' *Institutio artis perspectivae*. The Hague 1622. Kemp 1990, afb. 213, p. 111.
17. Demonstration of foreshortened objects in a perspectival interior, from Jean Dubreuil's *Perspective pratique...*, Paris 1642. Kemp 1990, p. 125, fig. 242.
- Beeldpagina 106: 1 t/m 19 Roemer Visscher, *Sinenpoppen*, 1614.
- Beeldpagina 107
1. Chrispijn de Passe Junior, *Hortus Floridus*, 1614. Landwehr 1981, *De Nederlander uit en thuis*. p. 34.
2. Afbeelding uit Dodonaeus *Cruydt-Boeck*, 1644. Landwehr 1981, *De Nederlander uit en thuis*. p. 87.
3. Tabaksplant, Matthias de Lobel, *Kruydtboeck 1581*. Landwehr 1981, *De Nederlander uit en thuis*. p. 63.
4. Verslag van bevindingen over de koffieboon, Antonie van Leeuwenhoek, *Missive* 54, 9 mei 1687, kopergravure mogelijk van Romeyn de Hooghe. Landwehr 1981, *De Nederlander uit en thuis*. p. 167.
5. Johannes Goedaert, *Metamorphoses Naturalis*, 1662. Landwehr 1981, *De Nederlander uit*

en thuis. p. 117.

6.

7.

Beeldpagina 108

1. Hieronymus Bosch, Tierstudien (Vogelspinne). Federzeichnung 8,6 x 18,2 cm. Kupferstichkabinet der Staatlichen Museen. Berlin-West. Fraenger 1975, p. 149.
2. Jan Bptist Weenix, *Studieblad met honden*. Gewassen krijttekening met dekverf, 317 x 421 mm, ca. 1650. Rotterdam, Boymans Van Beuningen, inv.nr. J.B.Weenix 8. Broos 1990, afb. 4, p. 475.
3. Cornelis Bloemaert naar Hendrick Bloemaert, *Kat met muis*. Gravure, 14,5 x 11,4 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 3, p. 189.
4. Jacques de Gheyn II, *Four Studies of a Frog*, ca. 1600-1604. Drawing, 14,3 x 19,7 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum, Amsterdam. Luijten e.a. 1993, cat.nr. 235, p. 232.
5. Van der Passe 1643, V XVII. Bolten 1985, afb. b, p. 45.
6. Van der Passe 1643, V VII. Bolten 1985, afb. a, p. 45.
7. Jan Brueghel de Oude, *Studie van ezels, apen en katten*, Paneel, 34,5 x 55 cm (ca. 1616). Wenen,, Kunsthistorisches Museum, inv. nr. 6988. Broos 1993, p. 94.
8. Adriaen van de Venne, in: Jacob Cats *ADW II*, p. 8.

Beeldpagina 109

1. Cousin 1595, Dij-a. Bolten 1985, afb. b, p. 180.
2. Eerste Beginsel, 10. Bolten 1985, afb. b, p. 21
3. Gelee 1639, 21. Bolten 1985, afb. b, p. 137.
4. Fialetti, *Rompen*, twee prenten uit *Tutte le parti del corpo humano diviso in piu pezzi*, 1608. Van den Akker 1991, afb. 305, p. 206.
5. Anoniem, Rome, *De Torso Belvedere in drie verschillende aanzichten*, midden 16e eeuw. Pen in inkt, 233 x 373 mm. Oxford, Christ Church. Van den Akker 1991, afb. 277, p. 187.
6. Vogtherr, *Kurassen*, prent uit *Frembds und wunderbars Kunstbuchlin*, 1538. Van den Akker 1991, afb. 304, p. 206.
7. Robert Fludd, Foot, after Dürer. Yates 1978, fig. 7 (c)
8. Fialetti, *Voeten*, prent uit *Tutti le parti del corpo humano diviso in piu pezzi*, 1608. Van den Akker 1991, fig. 42, p. 37.
9. Perspectival transformation of the human figure from Cousin's *La Vraye science de la portraicture*, Paris, 1571. Kemp 1990, p. 68, fig. 127.
10. Primaticcio, ed. Langlois 1644, 19. Bolten 1985, afb. b, p. 146.
11. Danckerts, 9. Bolten 1985, afb. a, p. 146.
12. Johan de Brune. *Emblemata of Zinne-werck*, Amsterdam 1624. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

Beeldpagina 110

1. Primaticcio ed. Langlois 1644, 3. Bolten 1985, afb. b, p. 145.
2. Danckerts, 3. Bolten 1985, afb. a, p. 145.
3. Gelee 1639, 5. Bolten, afb. a, p. 137.
4. Gelee 1639, 4. Bolten 1985, p. 135.
5. Van de Passe 1643, I V. Bolten 1985, afb. b, p. 28.
6. Vermutl. ter Borch, *Frauenkopf*. Amsterdam Rijksmuseum. Sutton e.a. 1984, Afb. 2, p. 109.
7. Leonardo da Vinci, Profiel van zijn leerling Salaino. Windsor-collectie. Orlandi 1965-1968, p. 31.
8. Michael Sweerts, *Omhoogkijkende man*. 1656. Ets, 9 x 8,1 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 323.
9. Michael Sweerts, *Een jongen met een dichtgeknoopt jasje*. Ets, 83 x 78 mm. Uit: *Diverse facies....* Brussel 1656. Amsterdam, Rijksprentenkabinet. Broos 1990, afb. 3, p. 440.
10. Anonymous artist after Werner van den Valckert, *Charon*. Woodcut (Holl. 3), 30,7 x 19 cm. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 241a, p. 569.
11. Da Vinci, Karikatuurschetsen. Milaan. Orlandi 1965, p. 22.

12. Gerard David, *Vier meisjeskoppen en twee handen*. Parijs, Musée du Louvre, Cabinet des Dessin, inv. 3812. can 1500-05. Zilverstift over sporen van zwart krijt op geprepareerd papier, 89 x 97 mm. Martens e.a. 1998, nr. 14, p. 90.
13. Frederik Bloemaert naar Abraham Bleomaert, blad 14 uit *Artis Apellae liber (...)*. Utrecht ca. 1650. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 193.
14. Hendrick Goltzius, *Three Studies of a Man wearing a Hat*, ca. 1587. British Museum, London. Silverpoint on ivory prepared tablet, 15 x 13,2 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 17.1, p. 353.
15. De Jode 1629, 4. Bolten 1985, afb. a, p. 92.
16. De Jode 1629, 3. Bolten 1985, afb. b, p. 92.
17. Paulus Pontius naar Rubens, *Negen studiekoppen*, Gravure, 327 x 220 mm. Amsterdam Rijksprentenkabinet. Broos 1990, afb. 4, p. 321.
18. Franco 1611, unnumbered. Bolten 1985, afb. b, p. 22.
19. Feddes 1611, 11. Bolten 1985, afb. a, p. 22.
20. Goeree 1682, p. 208. Bolten 1985, afb. a, p. 216.
21. Goeree 1682, p. 197. Bolten 1985, afb. a, p. 219.

Beeldpagina 111

1. Rafaël, *Baldassare Castiglione*, ca. 1515. Linnen, 82 x 66 cm. Musée du Louvre, Parijs. Beck 1999, p. 422.
2. *Jeronimus Bosch*
3. *Jacob Cats*
4. Hendrick Goltzius, *Portrait of Dirck Volckertsz Coornhert*, ca. 1591-92. Luijten e.a. 1993, cat.nr. 50, p. 395.
5. *Leonardo da Vinci*, zelfportret in rood krijt. Orlandi 1965-1968, p. 6. *Salomon de Braij*. Blankert 1999, p. 278, afb. 53a. Dirck de Braij naar Jan de Braij, *Portert van Salomon de Braij*, houtsnede.
7. *Hugo de Groot*
8. *Christine de Pisan*
9. *René Descartes*
10. Albrecht Dürer, *Zelfportret*. München, Alte Pinakothek. Aikema & Brwon 1999, p. 101.
11. *Willem Goeree*
12. *Carel van Mander*
13. Hans Holbein the Younger, *Desiderius Erasmus*, 1523. Oil on Wood, 73.6 x 51.4 cm. Private Collection on loan to the National Gallery. Dunkerton 1999, p. 143, fig. 166.
14. *Constantijn Huygens*. Titelpagina Kan 1971.
15. *Jan Steen*. Houbraken 1944 (1718).
16. *William Perkins*
17. *Simon Stevin*
18. *Johan van Beverwijck*
19. *Samuel van Hoogstraten*
20. *Anna Maria van Schurman*. ADW II.
21. *Hans Vredeman de Vries*.

Beeldpagina 112

1. Leonardo, W. 19005v (The Royal Collection Her Majesty Queen Elizabeth II). Zwijnenberg 1999, fig. 27, p. 170.
2. Leonardo da Vinci, Voorstudie voor de draperie aan de arm van de engel in *Maria Boodschap*. Orlandi 1965-1968, p. 13.
3. Fialetti 1608, II 10. Bolten 1985, afb. a, p. 242.
4. Giacomo Franco, *Armen*, prent uit *De excellentia et nobilitate delinationis libri duo*, 1611. Van den Akker 1991, afb. 43, p. 37.
5. Leonardo, W. 19009r (The Royal Colelction Her Majesty Queen Elizabeth II). Zwijnenberg 1999, fig. 29, p. 172.
6. Hans Holbein the Younger, *Study of Hands*, c.1523. Metalpoint with red and black chalk on paper, 20.6 x 15.3 cm, Paris, Musée de Louvre. Dunkerton 1999, p. 206, no. 149.
7. Albrecht Dürer (1471-1528), *A Hand Holding a Book*, 1506. Brush and ink in gray hightened with white on blue paper, 190 x 251 mm. Vienna, Graphische Sammlung

- Albertina, inv. 3103, D 73. Aikema & Brown 1999, p. 317.
8. Danckerts, 6. Bolten 1985, afb b, p. 144.
9. Simon Frisius, kalligrafie, in: Jan van de Velde, *Spiegel der Schrijfconst*, 1605. Amsterdam, Rijksmuseum, Bibliotheek. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 143.
10. Godfried Schalcken, *Man die en obsceen gebaar maakt*, ets, 99 x 80 mm. Gemonogrammeerd. Blankert 1999, p. 155, afb. 23a/ De Jongh & Luijten 1997, cat.nr.77, p. 362.
11. Guercino 1642, 19. Bolten p. 41.
12. Leendert van der Cooghen, *Meisje dat haar hoofd steunt*. 1654. Tekening, 15,2 x 12,2 cm. Rotterdam. Museum Boijmans Van Beuningen. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 304.

Beeldpagina 113

1. Hans Memling, *Portret van een biddende jongeman* (detail), ca. 1487 of later. Eikehouten paneel, 16 x 12 cm. Banbury, National Trust, Upton House, Bearsted Collection. De Vos 1994, p. 134, cat. no. 34.
2. Albrecht Dürer (1471-1528), *Christ among the Doctors* (detail), 1506. Poplar, 64,3 x 80,3 cm; inscribed: 1506/AD. Aikema & Brown 1999, p. 299.
3. Jan Gossaert, detail from *A Man with a Rosary*, c. 1525-1530. Oil on oak, 69 x 49,1 cm. National Gallery London (NG 656). Dunkerton 1999, p. 140, no. 164 en p. 163, no. 192.
4. El Greco. Hadjinicolaou, 1990, p. 291.
5. Hendrick ter Brugghen, *De bevrijding van Petrus* (detail). Doek, 104,5 x 86,5 cm. 1624. Inv.nr.966. Broos 1993, nr.9, p. 100.
6. Hendrick ter Brugghen, *De bevrijding van Petrus* (detail). Doek, 104,5 x 86,5 cm. 1624. Inv.nr.966. Broos 1993, nr.9, p. 97.
7. Gabriel Metsu, *Brieflezende vrouw* (detail). Paneel 52,5 x 40,2 cm. Pendant van *Brieflezende man* (zie bp.4.91.6). Beit Foundation, Russborough bij Dublin. Brown 1984, p. 123. Zie ook bp.4.113.8-9.
8. Gabriel Metsu, *Brieflezende vrouw* (detail). Paneel 52,5 x 40,2 cm. Pendant van *Brieflezende man* (zie bp.4.91.6). Beit Foundation, Russborough bij Dublin. Brown 1984, p. 123. Zie ook bp.4.113.7 en 9.
9. Gabriel Metsu, *Brieflezende vrouw* (detail). Paneel 52,5 x 40,2 cm. Pendant van *Brieflezende man* (zie bp.4.91.6). Beit Foundation, Russborough bij Dublin. Brown 1984, p. 123. Zie ook bp.4.113.7-8.
10. Gabriel Metsu, *Briefschrijvende man* (detail). Paneel, 52,5 x 40,2 cm. Pendant van *Brieflezende vrouw* Beit Foundation, Russborough bij Dublin (zie details: bp.4.113.7-9). Brown 1984, p. 122.
11. Steen. Mauritshuis
12. ter Borch. Mauritshuis
13. Gerard ter Borch, *De briefschrijfster* (detail), ca. 655. Paneel, 39 x 29,5 cm. Inv.nr. 797. Broos, *Het Mauritshuis. Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis en Galerij Prins Willem*. London/ Den Haag 1994, p. 68.
14. Judith Leyster, *Zelfportret* (detail). *Catalogus. Judith Leyster* 1994, p. 123.

Beeldpagina 114

1. Jan Matham (naar Gerard Honthorst?), *Lachende jongeman met een glas wijn*. Ets. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. *Catalogus. Judith Leyster*, afb. 38A, p. 346.
2. Cornelis Danckerts naar D. Waerden, *Vrolijke drinker*. Gravure, Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. *Catalogus. Judith Leyster*, afb. 2F, p. 134.
3. Jan van de Velde, *Vrolijke drinker*. 1633, uit de reeks *Spiegel, ofte Toneel der ydelheid ende ongebondenheid onser eeuw*. Gravure, Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. *Catalogus. Judith Leyster*, afb. 2E, p. 134.
4. Crispijn de Passe de Jonge, *Water*, uit een serie met de elementen. Gravure, 15,5 x 11,2 cm. Rotterdam, Stichting Atlas Van Stolk. De Jongh & Luijten 1997, afb. 60, p. 29.
5. Anoniem naar Pierre Brébiette, uitgegeven door Etienne Dauvel, *De wraakzuchtige vrouw*. Gravure, 16,3 x 10,9 cm. Bibliothèque Nationale de France. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 139.

6. Anoniem naar Hendrick ter Brugghen, *Man met viol en een glas wijn*. Gravure, 20,1 x 14,7 cm. Parijs, Bibliothèque Nationale de France. De Jongh & Luijten 1997, afb. 3, p. 266.
7. Cornelis Danckerts naar D. Waerden, *Man met een wijnkruik en een glas*. Ets en gravure, 24,3 x 18,2 cm. Kopenhagen, Kongelige Kobberstiksamling. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 266.
8. Theodoor Matham naar Gerard van Honthorst, *Man met fluitglas en viool*. Gravure 21 x 15,9 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 5, p. 201.
9. Theodoor Matham, *Vrolijke drinker*. Gravure 21,6 x 17 cm. Wenen, Albertina. De Jongh & Luijten 1997, afb. 5. p. 266.
10. Cornelis Bloemaert naar Abraham Bloemaert, *Middadigheid*, 1625. Ets en gravure, 19,5 x 14 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 193.
11. Chrispijn de Passe, *Aarde, uit de serie met de elementen*. Gravure, 18,2 x 13 cm. Rotterdam, Stichting Atlas Van Stolk. De Jongh & Luijten 1997, afb. 8, p. 194.
12. Salomon Saverij (Toegescreven) naar Abraham Bloemaert, *Menschelicke Liefde*. Gravure, 18,3 x 14,1 cm. Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 36, p. 191.
13. Cornelis Bloemaert naar Gerard van Honthorst, *Oude vrouw met ene lege beurs*. Gravure, 15,6 x 11,1 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 7, p. 194.
14. Cornelis Bloemaert naar Hendrick Bloemaert, *Jongens met een dier: Jongen met een vogelnest*. Gravure 16,6 x 11,8 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat. nr. 35-3, p. 188.
15. Theodoor Matham naar Gerard van Honthorst, *Violiste*, 1626. Gravure, 21,7 x 16 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat. nr. 38, p. 199.
16. Cornelis Bloemaert naar Abraham Bloemaert, *Twee zingende jongens*. Gravure, 17,1 x 11,9 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 189.
17. Carel de Moor naar Godfried Schalcken, *Roker*. Ets en droge naald, 17,7 x 13,2 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 76, p. 358.
18. Claesz. Jansz. Visscher, *Veeltijds wat nieuws, seldom wat goedts*. Ets, embleem uit Roemer Visscher, *Sinnepoppen*, Amsterdam 1614. De Jongh & Luijten 1997, adb. 3, p. 359.
19. Cornelis Bloemaert naar Hendrick Bloemaert, *Jongens met een dier: Jongen met een uil*. Gravure 17,1 x 12,1 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat. nr. 35-1, p. 188.
20. Cornelis Bloemaert naar Hendrick Bloemaert, *Jongens met een dier: Jongen met een vogelkooi*. Gravure 16,8 x 12,1 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat. nr. 35-2, p. 188.
21. Cornelis Bloemaert naar Hendrick Bloemaert, *Jongens met een dier: Jongen met een kat*. Gravure 16,6 x 11,8 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat. nr. 35-4, p. 188.
22. Anonymus, *various Ways of Holding Glasses and Spoons and Various Postures of Ladies and Peasants*. From Gerard de Lairese, *Groot Schilderboek*. Amsterdam 1707, Private Library. Westermann, *The Amusements of Jan Steen*, 1997, afb. 44, p. 109.

Beeldpagina 115

1. Anoniem, *Lezende vrouw*. Ets 10,5 x 10,2 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr 62, p. 303.
2. Rembrandt, *Lezende vrouw*, 1634. Ets, 12,2 x 10,1 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1, p. 305.
3. Michiel Lasne naar Auguste Quesnel, *Lezende jongen*. Gravure, 15,1 x 11 cm. Parijs, Bibliothèque Nationale de France. De Jongh & Luijten 1997, afb. 9, p. 305.
4. Gerard ter Borch de Oude, *Lezend meisje*. Tekening, 9,7 x 8,8 cm. Amsterdam Rijksprentenkabinet. De Jongh & Luijten 1997, afb. 5, p. 305.
5. Guercino 1642, 33. Bolten 1985, p. 40.

Beeldpagina 116

1. Pieter van der Heyden naar Pieter Bruuegel, *De luiheid*, Gravure, detail. De Jongh &

- Luijten 1997, afb. 3, p. 227.
2. Cornelis Bloemaert naar Abraham Bloemaert, *Zes prenten uit een serie van zestien pastorale scènes: Liggende geitenhoeder*. Gravure 10,7 x 15,3 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 37-4, p. 196.
  3. Cornelis Bloemaert naar Abraham Bloemaert, *Zes prenten uit een serie van zestien pastorale scènes: Titelblad*. Gravure 10,8 x 15,2 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 37-1, p. 196.
  4. Cornelis Bloemaert naar Abraham Bloemaert, *Zes prenten uit een serie van zestien pastorale scènes: Drinkend gezelschap*. Gravure 10,9 x 15,3 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 37-5, p. 196.
  5. Cornelis Bloemaert naar Abraham Bloemaert, *Zes prenten uit een serie van zestien pastorale scènes: Slapend boerenpaar en een hond*. Gravure 10,7 x 15,1 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 37-6, p. 196.
  6. Willem de Passe, 'Zeeusche Mey-Clacht ofte schynkycker', uit Adriaen van de Venne, *De Zeeusche Nachtegael*, Middelburg 1623. Amsterdam, Bibliotheek Rijksmuseum. De Jongh & Luijten 1997, afb. 67, p. 30.
  7. Abraham Boemaert, *Studieblad met slapende herder*. Tekening, 15,5 x 19 cm. Cambridge, Fitzwilliam Museum. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1, p. 197.
  8. Jacques de Gheyn II, *A Man (Karel van Mander?) on his Deathbed*, ca. 1600-10. Städelsches Kunstinstitut, Frankfurt-am-Main. Pen and brown ink, grey wash on the harp, 14,2 x 17,6 cm. Inscribed on the verso, in the hand of Cornelis Ploos van Amstel: Den Overleeden Karel Vermander Kunstig Schilder te Amsterdam op zijn doodbed Leggende nevens de harp, waar op hij zijn Laatste Oogenblik nog een Psalm gespeeld had. Jac. de Ghijn Fecit. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr 261, p. 589.
  9. Jacques de Gheyn II, *Portrait of a Lady on her Deathbed*. Drawing 14,7 x 19,4 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 260a, p. 588.

Beeldpagina 117

1. A drawing by Leonardo da Vinci, c. 1506 (Windsor, Royal Library). Wittkove, *Allegory and the Migration of Symbols*. 1977, p. 175.
2. Leonardo ed. Dufresne 1651, p. 50. Bolten 1985, p. 265.
3. Leonardo ed. Dufresne 1651, p. 58. Bolten 1985, p. 264.
4. Abraham Bloemaert, *Study of a Male Nude*, ca. 1593. Drawing, 32,5 x 12 cm. Kupferstichkabinett, Dresden. Luiten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 32a, p. 375.
5. Cornelis van Haarlem, *Study of a Man undressing, seen from the Back*, ca. 1597. Kupferstichkabinet, Hessisches Landesmuseum, Darmstadt. Red chalk, 29,6 x 15 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 10, p. 341.
6. Hendrick Goltzius, *The Farnese Hercules*, ca. 1592. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 24, p. 361.
7. Michelangelo, *Figuur (studie voor de Slag bij Cascina)*, circa 1504. Zwart krijt, 369 x 252 mm. Haarlem, Teylers Museum. Van den Akker 1991, afb. 22, p. 27.
8. Cornelis Cort (1533-1578), *Prometheus*, after Titian, 1566. Engraving, 385 x 314 mm. Inscribed: below on the right: *Titianus/1566/Cum privilegio*. Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet, inv. RPP-A 9992. Aikema & Brown 1999, p. 525.
9. Hendrick Goltzius, *Reclining Nude Girl*, 1594. Drawing, 25,8 x 30,2 cm. Private collection, U.S.A. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, afb. 121, p. 75.
10. Hendrick Goltzius, *Aurora (after Michelangelo)*. Drawing, 20,4 x 29,3 cm. The Pierpont Morgan Library, New York. Luijten e.a. 1993, cat.nr. 215a, p. 543.
11. Bloemaert ed. Picart 1740, 100. Bolten 1985, afb. b, p. 54.
12. Jacques de Gheyn II, *Four Studies of a Female nude*, ca. 1603. Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique, Brussels. Black and White chalk, pen and brown ink, on buff paper, 26,1 x 32,2 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr.234, p. 563.
13. Lucas van Leyden, *The Suicide of Lucretia*, c. 1514. Engraving, 11.5 x 7 cm. London, British Museum. Dunkerton 1998, afb. 12, p. 7.
14. Lucas Cranach the Elder (1472-1553), *Venus and Cupid*, 1506. Chiaroscuro woodcut,

second state 285 x 195 mm; inscribed: LC and 1506. Dresden, Kupferstich-Kabinett, Staatliche Kunstsammlungen, inv.A.1909-791.

15. Johan Stefan van Calcar, *Vrouwefiguur*, houtsnede uit Vesalius, *De humani corporis fabrica libri septem*, Basel 1543. Huvenne 1984, p. 138, afb. 63.

16. Jacopo de'Barbari (ca. 1460/70 - before 1516), *Victory and Fame*, 1490-1500. Engraving, 182 x 123 mm. inscribed: initial in the lower right corner with a caduceus. Bremen, Kunsthalle, Kupferstich-Kabinet. Aikema & Brown 1999, p. 323.

17. Albrecht Dürer, *Vier heksen*, 1497. Kopergravure, 190 x 131 mm. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. Bamge 1985, af. 55, p. 185.

18. Cornelis van Poelenburch, *Studieblad met vrouwennaakten*. Verblijfplaats onbekend. Foto RKD, Den Haag. Broos 1993, p. 243.

Beeldpagina 118

1. Andrea Mantegna, *St. Sebastiaan*, ca. 1495, paneel. Wenen, Kunsthistorisches Museum. Zuffi 1998, p. 83.

2. Antonello da Messina, *De H. Sebastiaan*, ca. 1476. Houten paneel, 171 x 85 cm. Gemäldegalerie Alte Meister, Staatliche Kunstsammlungen, Dresden. Beck 1999, p. 285; Zuffi 1998, p. 92.

3. Andrea Mantegna, *St-Sebastiaan*, 1480, doek. Parijs, Louvre. Zuffi 1998, p. 83.

4. Pietro Perugino, *De H. Sebastiaan*, ca. 1495. Houten paneel, 170 x 117 cm. Musée du Louvre, Parijs. Beck 1999, p. 217.

5. Joachim Wtewael, *St. Sebastiaan*. Doek, 169,5 x 124,8 cm. Kansas City, The Nelson-Atkins Museum of Art, inv.nr.F84-71. Broos 1990, cat.nr. 73, p. 490.

6. David Teniers de Jongere, *De H. Sebastiaan (naar Antonello da Messina)*. Olieverf op paneel, 22,5 x 18,3 cm. Wenen, Kunsthistorisch Museum, inv.nr. 6784. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 142, p. 297.

7. Mattia Preti, *St. Sebastiaan*. ca. 1660. Doek. Napels, Museo di Capodimonte. Zuffi 1998, p. 290.

Beeldpagina 119

1. Giovanni Bellini, *Dode Christus met Maria en Johannes*, ca. 1470. Houten paneel, 86 x 107 cm. Pinacoteca di Brera, Milaan. Beck 1999, p. 271. *Pietà*, Zuffi 1998, p. 96.

2. Giovanni Bellini, *The Dead Christ Supported by Two Angels*, The National Gallery, London. Aikema & Brown 1999, p. 95.

3. Hans Memling, *Onze-Lieve-Vrouw toont de Man van Smarten*. 1475 of 1479. Eikehouten paneel, 27,4 x 19,9 cm. Melbourne, National Gallery of Victoria, cat. 1335/3. De Vos 1994, p. 63, cat. no. 8.

4. Bramante, *Christus aan de zuil*, ca. 1490, paneel. Milaan, Pinacoteca di Brera. Zuffi 1998, p. 116.

5. Correggio, *Christ presented to the People (ecce Homo)*, probably c. 1525-1530. Oil on poplar, 99.7 x 80 cm. National Gallery London (NG 15). Dunkerton 1999, p. 75, no. 87.

6. Dirk Bouts, *De bewening van Christus onder het kruis*. Parijs, Musée du Louvre. Smeyers, p. 98.

7. Sandro Botticelli, *Bewening van Christus*, 1489-1492, paneel. München, Alte Pinakothek. Zuffi 1998, p. 125.

8. Sandro Botticelli, *Bewening van Christus*, 1490-1500. Houten paneel, 107 x 71 cm. Museo Poldi-Pezzali, Milaan. Beck p. 195.

9. Rafaël, *Het vervoer van Christus naar het graf*. 1508. Paneel, Rome, Galleria Borghese. Zuffi 1998, p. 156.

10. Pieter Porbus, *De Bewening van Christus*, paneel, 190 x 152 cm, gesigineerd en gedateerd 1558, Annecy, Eglise St.-Maurice. Huvenne 1984, p. 100, afb. 143.

11. Caravaggio, *Graflegging*. 1602-1604. Doek. Rome, Pinacoteca Vaticana. Zuffi 1998, p. 260.

12. Pieter van Mol, *De Kruisafneming*. Olieverf op doek. 213,5 x 151,5 cm. Reims, Musée Saint-Denis, inv. nr. 795-1-77. *Catalogus, Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 33, p. 103.

13. Anton van Dyck, *De bewening van Christus*. Olieverf op doek, 115 x 208 cm. Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 22, p. 85.

Beeldpagina 120

1. Anonymous Painter of the Lower Rhineland, *The Enchantment of Love*, ca. 1470-1480. Oil on painting, 24 x 18 cm. Leipzig, Museum der bildende Künste, inv. 509. Aikema & Brwon 1999, p. 231.
2. Giovanni Bellini (ca. 1431/36 - 1516), *Allegory of Vanitas*. Oil on panel. 34 x 22 cm. Venice, Gallerie dell'Accademia, inv. 595 C. Aikema & Brwon 1999, p. 233.
3. Anonymous Netherlands or German painter, *A pair of Lovers in an interior*, ca. 1500. Oil on panel, 55 x 45 cm, Berlin Staatliche Museen, Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie, inv. 1664. Aikema & Brown 1999, p. 235.
4. Lucas Cranach the Elder, *Venus and Cupid*. 1509. Oil on canvas, transferred from wood. 83 13/16" x 40 1/8". Suslov 1980, p. 127.
5. Lucas Cranach de Oudere, *Het oordeel van Paris* (detail), 1530. Staatliche Kunsthalle, Karlsruhe. *Kunstschrift* 1992/3, afb. 17, p. 25.
6. Rafaël, *De drie Gratiën*, ca. 1505-1506. Houten paneel, 17 x 17 cm. Musée Condé, Chantilly. Beck 1999, p. 406.
7. Peter Paul Rubens, *De drie gratiën*, ca. 1635. Museo del Prado, Madrid. *Kunstschrift* 1992/3, afb. 16, p. 24.

Beeldpagina 121

1. Samuel van Hoogstraten 1678, t.o. p. 58.
2. Samuel van Hoogstraten 1678, t.o. p. 60.
3. Samuel van Hoogstraten 1678, t.o. p. 62.

Beeldpagina 122

1. De musketier. Kopergravure van Jacob de Geyn II naar een tekening van Hendrick Goltzius. Staalische Galerie Dessau, slot Georgium. K. Vetter, *Aan het hof van Willem van Oranje*, Haarlem 1992, p. 35.
2. Landsknecht. Zijn kleding laat duidelijk de schambedekking als blikvanger zien. Kopergravure van Franz Brun. Statliche Kunstsammlungen, Dresden. K. Vetter, *Aan het hof van Willem van Oranje*, Haarlem 1992, p. 98.
3. De Spanjaard. Houtsnede van Hans Weigel de Oudere. Uit: het klederdrachtenboek van Jost Amman, Neurenberg 1577. Sächsische Landesbibliothek, Dresden. K. Vetter, *Aan het hof van Willem van Oranje*, Haarlem 1992, p. 98.
- 4, 5 en 6. Wenceslaus Hollar, *Drie prenten uit de reeks Aula veneris* 1642 en 1643. etsen. Prentenkabinet der Rijksuniversiteit Leiden. Keblusek & Zijlmans 1997, afb. 195, 196 en 197. p. 215
7. Jacques de Gheyn II, *The Masquerade*, 1595-96. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam and Museum Boymans Van Beuningen. Engraving 23,8 x 17 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 44.6, p. 388.
8. Jacques de Gheyn II, *The Masquerade*, 1595-96. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam and Museum Boymans Van Beuningen. Engraving 23,8 x 17 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 44.8, p. 388.

Beeldpagina 123

1. Monogrammist F.S., 1575. *Boerendans*. Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet, nr. 1909:272. Vandebroek 1987, afb. 103, p. 93.
2. Hans Sebald, *Dansende boeren*. Gravure. ca. 4,7 x 3,5 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1-3, p. 64.
3. Albrecht Dürer, *A Peasant Couple Dancing*. Engraving. Aikema & Brown 1999, p. 111.
4. Hans Sebald, *Dansende boeren*. Gravure. ca. 4,7 x 3,5 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1-2, p. 64.
5. Benedetto Montagna, *A Peasant Couple Quarreling*, woodcut. Aikema & Brwon 1999, p. 111.
6. Hans Sebald, *Ruziënde boeren*. Gravure. ca. 4,7 x 3,5 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1-5, p. 64.
7. Palma il Giovane (ca. 1548-1628), *The Rape of Lucretia*, before 1595. Pen and brown ink and wash heightened with white, 279,4 x 228,6 mm. Sarasota, John and Mable Ringling Museum of Art, The State Museum of Florida. Aikema & Brown 1999, p. 639.
8. Lucas van Leyden, *Wandelend paar*, 1520. Gravure. Rijksprentenkabinet,

Rijksmuseum, Amsterdam. Brown 1984, p. 12.

9. Hans Sebald, *Dansende boeren*. Gravure. ca. 4,7 x 3,5 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1-4, p. 64.

10. Meester van het Amsterdamse kabinet, *Liefdespaar*. Droge naald, 16,8 x 10,8 cm. Parijs, Bibliothèque Nationale de France. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 10.

11. Meester E.S., *Liefdespaar op grasbankje*. Gravure, 13,4 x 16,4 cm. Wenen, Albertina. De Jongh & Luijten 1997, afb. 3, p. 10.

Beeldpagina 124

1. Hendr. Goltzius, *Labotr et Diligentia: arbeid en ijver*. Gravure. coll. museum Boymans Van Beuningen. M. Spies, *Vondel en Amsterdam*. 1979, p. 45.

2. Philips Galle after Anthonie Blokcklandt, *Venus and Adonis*. Engraving (Holl. 289), 2-,9 x 29,8 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, afb. 14, p. 23.

3. Jacob Matham (1571-1631), *De gevolgen van drankzucht: minnekozend paar*. Gravure, 27,9 x 19,9 cm. (Lijn: Overmatig drankgebruik veroorzaakt bovenal elke vorm van eerloosheid en losbandigheid, Nederlandse tekst: Onmaticheijt des drancx eerst can verwecken snel Oncuijsheyt al vol stancx des siels bevlecken fel. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 30-2, p. 166.

4. Gilles van Breen naar Adam van Noort, *Minnend paar in de open lucht*. Ets en gravure, 15,8 x 19,4 cm. Wenen, Albertina. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 77.

5. Pieter de Jode (1572/73 - 1634) naar Adam van Noort, *Minnwvs par in de openlucht*. Gravure, 16 x 19,8 cm. Graphische Sammlung Albertina, Wenen. De Jongh & Luijten 1997, nr. 8. p. 75.

6. Jacob Goltzius (ca. 1535-1609) naar Hendrick Goltzius, *Ongelijke liefde*. Oude man die geld aanbiedt aan een jonge vrouw. Gravure 14,2 x 18,4 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 9, p. 81.

7. Jacob Goltzius naar Pieter de Jode, *Boer in het bordeel*. Gravure, 15,7 x 10,1 cm. Parijs, Bibliothèque Nationale de France. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 172.

8. Adriaen Matham naar Hendrick Goltzius, *Prostituee met een klant*. Gravure, 43,2 x 30 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1, p. 172.

9. Johann Liss (ca. 1597 - 1629), *Interieur met minneparen en een nar* Ets en gravure 17,1 x 21,3 cm. Rijksprentenkabinet Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 27, p. 152.

10. Cornelis Kittensteyn naar Dirck Hals, *Het gevoel*. Gravure, 22,7 x 25,3 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 287.

Beeldpagina 125

1. Meester FVB, *Twee vechtende boeren* Gravure, 13,9 x 10,3 cm. Hamburg, Kunsthalle. De Jongh & Luijten 1997, afb. 5, p. 10.

2. Leonardo ed. Dufresne 1651, p. 51. Bolten 1985, p. 266.

3. Jan Muller after Adriaen de Vries, *The Rape of the Sabines*. Unfinished engraving worked up with black and red chalk (Holl. 65-67)m 45 x 27,9 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, afb. 115, p. 72.

4. Leonardo ed. Dufresne 1651, p. 76. Bolten 1985, p. 263.

5. Jacopo Tintoretto, *Rompen en vechtende mannen*, 16e eeuw. Rood krijt, pen in inkt, 287 x 184 mm. Florence Uffizi. Van den Akker 1991, fig. 32, p. 32.

6. Marc Antonio Raimondi, *Herculean Virtue chastising vicious Fortune*. early 16th century. Wittkower 1977, afb. 150, p. 104.

7. Anoniem: omgeving van Squarcione, *Twee vechtende figuren*, 1450-1470. Metaalstift, pen in inkt, gewassen, 261 x 189 mm. Particuliere verzameling. Van den Akker 1991, fig. 53, p. 45.

8. Cavaliere d'Arpino, navolger, *Dubbelfiguur* (voorstudie voor *De kindermoord te Bethlehem*), eind 16e/ begin 17e eeuw. Rood krijt, 214 x 191 mm. Oxford, Christ Church. Van den Akker 1991, afb. 66, p. 51.

9. Pordenone, *De dood van St. Petrus Martelaar*, circa 1527. Rood krijt, 244 x 206 mm. Chatsworth, Derbyshire, The Trustees of the Chatsworth Settlement. Van den Akker 1991, afb. 62, p. 48.

10. Edhard Schön, *Dubbelfiguur*, prent uit *Unnderweissung der proportzion unnd stellung der possen*, 1540. Van den Akker 1991, afb. 57, p. 46

11. Antonio Pollaiuolo, *Strijd der tien naakten* (detail), circa 1471-72, Gravure. Van den Akker 1991, afb. 56, p. 46.
12. Anoniem, naar Leonardo da Vinci, *Strijd om het Vaandel* (detail), 16e eeuw. Florence, Palazzo Rucellai. Van den Akker 1991, afb. 58, p. 46.
13. ADW II, p. 404.
14. Jacob Matham, *De gevolgen van drankzucht: Vechtende mannen*. Gravure, 17,9 x 20 cm (Latijnse tekst: Dat biedt de gelegenheid tot vechten, doden, roven, en verkrachten; dan staat het venster wagenwijd open voor elke vorm van misdadigheid). Nederlandse tekst: Guls drincken dach en nacht tot gheests verdrieten doet, Ghewelt doen vrouwen cracht en boos vergieten bloet). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 30-4, p. 167.
15. Anoniem, uitgegeven door Joos de Bosscher, *Zeven vrouwen vechten om een worst*. Gravure, 21,4 x 18 cm. Leiden, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit. De Jongh & Luijten 1997, afb. 41, p. 21.
16. Cornelis Cort (1533-1578), *The Rape of Lucretia*, after Titian, 1571. Engraving 371 x 266 mm. Rotterdam, Boymans Van Beuningen, inv. BDEH 19259. Aikema & Brown 1999, p. 545.
17. Jan Lievens naar eigen schilderij, *Vechtende kaarstpelers en de Dood*. Ets, 20,4 x 26,8 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 75, p. 32. bplyst-2.dis
deel 2 beeldlijst, 11/7/2002.

Beeldpagina 126

1. Frontispiece from Bernardino Corio's work on Milanese history, *Viri clarissimi mediolanensis patria historia*, 1503. Houghton Library, Harvard University, Cambridge Massachusetts. Thornton 1991, p. 181, no. 196.
2. Esaias van de Velde, *Paar onder een boom*. Ets, 9,5 x 6,9 cm. Bremen, Kunsthalle. De Jongh & Luijten 1997, afb. 6, p. 155.
3. Jan van de Velde (1593? - 1641), *Paar verrast door de Dood*. Ets, 19,4 x 15,2 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat. nr. 28, p. 156.
4. Nicolaes van Geilkercken naar Pieter Feddes van Harlingen, *Paar en de Dood*, 1614, Gravure 16,2 x 11,7 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 5, p. 158.
5. Salomon Saverij naar Pieter Quast, *Om tytverdrieff*. Ets en gravure, 29,5 x 19,2 cm. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 46-2, p. 233.
6. Gilles van Breen naar Karel van Mander, *Pannetje vet*. Gravure 14,2 x 21,2 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1, p. 184.
7. Johan de Brune, *Emblemata of Zinne-werck*, Amsterdam 1624. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
8. Michael Sweerts, *Man in een armstoel en een jongen*. Ets en gravure, 27,2 x 23,3 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 67, p. 321.
9. Salomon Saverij naar Pieter Quast, *Datys de Bruydt daermen om danst*. Ets en gravure, 29,2 x 19,6 cm. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 46-1, p. 233.
10. Jacopo Ligozzi (1547-1627), *Essau and Joseph*, drawing Lugt Collection. Institut Néerlandais, Paris. Thornton 1991, p. 221, no. 249.
11. From Giacomo Franco, *Habiti Huomini et Donne venitiane*, Venice 1610. Victoria and Albert Museum, London. Thornton 1991, p. 188, no. 211.
12. From Giacomo Franco, *Habiti Huomini et Donne venitiane*, Venice 1610. Victoria and Albert Museum, London. Thornton 1991, p. 169, no. 183.
13. Claes Jansz Visscher, *Wie weet waer*, from Roemer Visscher 1614. Etching (Holl 577), 9,6 x 6,3 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 327a, p. 653.
14. Willem Buytewech, *Lucelle en Ascagnes*. 1616. Ets, 20,4 x 16,4 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1, p. 157.
15. Attributed to Antonio Pollaiuolo, *Man with stool*, drawing, ca. 1460. Uffizi, Florence (177F), (photograph: D. Pineider, Florence). Thornton 1991, p. 169, no. 181.
16. Gilles van Breen, *Man die tussen twee stoelen is gevallen*. Gravure, 21 x 17,4 cm. De Jongh & Luijten 1997, af, 37, p. 20.

17. Titelpagina van Abraham Bosse, *Maniere hoemen met sterckwater int koper graveren of etzen sal.* Amsterdam 1662. Amsterdam, Bibliotheek Rijksmuseum. De Jongh & Luijten 1997, afb. 52, p. 25.

18. Claes Jansz Visscher, *Ick geeft haer weder*, embleem uit Roemer Visscher, *Sinnepoppen.* Amsterdam 1614. Amsterdam, Bibliotheek Rijksmuseum. De Jongh & Luijten 1997, afb. 70, p. 31.

19. Johan de Brune, *Emblemata of Zinne-werck*, Amsterdam 1624. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

20. Jacques de Gheyn II, *On Old Witch seated in an Armchair, with a Younger MWoman standing behynd her.*, ca. 1610-20 (?). Hermitage, St. Petersburg, Pen and brown ink, 24,4 x 15,3 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 236-1, p. 565,

Beeldpagina 127

1. in: Albrecht von Eyb, *Ob einem manne sey zunemen ein eelichs weyb oder nicht* (1472). Darmstadt 1993, t.o. p. 15.

2. in: Albrecht von Eyb, *Ob einem manne sey zunemen ein eelichs weyb oder nicht* (1472). Darmstadt 1993, t.o. p. 61.

3. in: Albrecht von Eyb, *Ob einem manne sey zunemen ein eelichs weyb oder nicht* (1472). Darmstadt 1993, t.o. p. 26

4. H. Padtbrugge, Titelprent van Jacques Dardanelli, *Historie der queesters...*, Queestendam 1683. Queestendam is een denkbeeldige naam voor een dorp waar het was toegestaan dat vrijers 's nachts door het open raam naar binnen klommen om een meisje boven de dekens het hof te maken. Geslachtsverkeer was niet toegestaan. P. van Boheemen e.a., *Kent, en versint Eer dat je mint*, 1989, p. 66

5. Rembrandt Harmensz van Rijn, *Het Franse bed*, 1646. Ets, gravure en droge naald, 12,7 x 22,4 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 57, p. 281.

6. Claes van Berchem naar Artus Quellinus, *Studies van slapende putto*. Tekening, 264 x 384 mm (ca. 1648). Keulen, Wallraf-Richartz-Museum, inv.nr.Z.4459. Broos 1993, p. 45.

7. Theodoor Helmbreker, *Slapend meisje*. Tekening, 22,6 x 16,7 cm. London, British Museum. De Jongh & Luijten 1997, afb. 8, p. 371.

8. Willem Buytewech, *Slapende vrouw*, Tekening, 27,1 x 21 cm. Parijs, Fondation Custodia, coll. F. Lugt. De Jongh & Luijten 1997, afb. 7, p. 371.

9. Lucas Vorsterman naar Adriaen Brouwer, *De luiheid*. Gravure, 19 x 14,1 cm. Rotterdam, Boymans Van Beuningen. De Jongh & Luijten 1997, afb. 9, p. 371.

Beeldpagina 128

1. Nicolaes de Bruyn (? - 1656) naar Maarten de Vos, *Kinderspel (Tien jaar)*. Gravure, 26,1 x 18,9 cm. Graphische Sammlung Albertina, Wenen. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr.11, p. 90.

2. Anoniem, naar Maarten de Vos, *Tien jaar*, uit: *Speculum vitae humanae per decem aetatis gradus distinctum*. Gravure, 14,8 x 11,1 cm. Rotterdam, Museum Boijmans Van Beuningen. De Jongh & Luijten 1997, afb. 5, p. 92.

3. Anoniem naar Abraham Bosse, uitgegeven door Pieter de Jode, *Kindertijd*. Gravure, 19,4 x 25,9 cm. Amsterdam, Rijksmuseum, Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. De Jongh & Luijten 1997, afb. 7, p. 94

Beeldpagina 129

1. in: Albrecht von Eyb, *Ob einem manne sey zunemen ein eelichs weyb oder nicht* (1472). Darmstadt 1993, t.o. p. 88.

2. ADW II, p. 399.

3. ADW II, p. 476.

4. ADW II, p. 401.

5. ADW II, p. 360.

6. ADW II, p. 470.

7. ADW II, p. 403.

8. Anoniem naar Lucas van Leyden, *Operatie*. Gravure, 26,3 x 16,6 cm. Leiden, Prentenkabinet der Universiteit. De Jongh & Luijten 1997, afb. 3, p. 296.

9. Lucas van Leyden, *De tandentrekker*, 1523. Gravure, 11,6 x 7,5. De Jongh & Luijten 1997, afb. 1, p. 222.

10. Claes Jansz, Visscher, Ets uit *Den bloemenhof van de Nederlantsche ieught...* t' Amsstelredam 1610. Van Boheemen 1989, afb. 81, p. 68.
11. Claes Jansz. Clock, *Vuur*, 1597. Gravure uit een serie van de Vier Elementen. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. Brown 1984, p. 35.
12. Jost Amman (1539-1615). *De schoenmaker*, uit *Eygentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden* (het Ständenbuch), Neurenberg, 1568. Brown 1984, p. 12.
13. Pieter van der Heyden naar Pieter Bruegel, *Lente*, 1570. Gravure 22,8 x 28,7 cm. Rijksprentenkabinet. Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 4, p. 58.
14. Pieter van der Heyden naar Pieter Bruegel, *Zomer*, 1570. Gravure 22,8 x 28,7 cm. Rijksprentenkabinet. Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 4, p. 59.
15. Het bewerken van het land. Gravure van Hiëronymus Wierix, 1535. H. Peeters e.a., *Vijf eeuwen gezinsleven*. 1988, p. 77.

Beeldpagina 130

1. ADW II, p. 393.
2. ADW II, p. 394.
3. Embleem uit Petrus Baardt, *Deugden-spoor*, Leeuwarden 1645. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 270.
4. Geertruyt Roghman, *Huiselijke bezigheden: Twee naaiende vrouwen*. Gravure 21,2 x 16,9 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 54-1, p. 268.
5. Geertruyt Roghman, *Huiselijke bezigheden: Handwerkende vrouw*. Gravure 20,6 x 16,8 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 54-2, p. 269.
6. Geertruyt Roghman, *Huiselijke bezigheden: Kokende vrouw*. Gravure 20,8 x 16,9 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 54-3, p. 269.
7. Geertruyt Roghman, *Huiselijke bezigheden: Spinnende vrouw*. Gravure 20,6 x 16,8 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 54-4, p. 269.
8. Geertruyt Roghman, *Huiselijke bezigheden: Schoonmakende vrouw*. Gravure 21,4 x 17,2 cm. Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 54-5, p. 269.

Beeldpagina 131

1. Gerard ter Borch, *De spinster*, cat.nr. 20. paneel 33,6 x 26,6 cm. *Catalogus. De verzameling van de Stichting Willem van der Vorm*. Boymans Van Beuningen 1994.
2. Nicolaes Maes, *Een meisje dat een eend plukt*. zDoek, 60 x 66 cm. Philadelphia, The Philadelphia Museum of Art, inv.nr.44-9-4. Broos 1990, cat.nr. 41, p. 327.
3. Reinier Covijn, *Keukeninterieur*. Paneel 36,3 x 41 cm. Dordrecht, Dordrechts Museum, inv.nr. DM/930/120. Marijnissen e.a., *Catalogus. De Zichtbaere Werelt* 1992. cat.nr. 14, p. 116.
4. Cornelis Bisschop, *De appelschilster*, 1667. Paneel 70 x 57 cm. Amsterdam Rijksmuseum, inv.nr A 2110. Marijnissen e.a., *Catalogus. De Zichtbaere Werelt* 1992. cat.nr.5, p. 88.
5. Gerard Dou, *Ein Küchenmädchen beim Zwiebelhacken*, 1646. Öl auf Holz, 18,4 x 14,9 cm. Her Majesty Queen Elizabeth II. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 33, p. 149.
6. Bernardo Strozzi, *De kokkin*, ca. 1620, doek. Genua, Galleria di Palazzo Rosso. Zuffi 1998, p. 286.

Beeldpagina 132

1. Hans Baldung Grien, *Anna-te-Drieën*, 1511, houtsnede, 37,5 x 24 cm. Brandenburg 1990, p. 155.
2. Raffaelino del Garbo, studies voor een *Maria met Christuskind*. Pen in inkt, 157 x 246 mm. Londen, British Museum. Van den Akker 1991, afb. 205, p. 126.
3. Rafael, *Maria met Christuskind*, Rood krijt, pen in inkt, 254 x 184 mm. Londen, British Museum. Van den Akker 1991, afb. 251, p. 171.
4. Leonardo da Vinci, *Sint Anna*, Academie van Venetië. Orlandi 1965-1968, p. 44.
5. Johan de Brune. *Emblemata of Zinne-werck*, Amsterdam 1624. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

6. Jacques de Gheyn II, *Study with the Portrait of Johan Halling, and a Mother or Nurse with a Child*, 1599 (?). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. Pen and brown ink, 15.6 x 20.4 cm. *Dawn of the Golden Age cat.nr. 52*, p. 398.
7. Johan de Brune. *Emblemata of Zinne-werck*, Amsterdam 1624. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
8. Rembrandt, tekening, *Twee vrouwen en een kind*. British Museum, Londen. Schama 1988, p. 492.
9. Johan de Brune. *Emblemata of Zinne-werck*. Amsterdam 1624. Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
10. Jacques de Gheyn II, *A Mother with Her Child*. Drawing, 13,7 x 14,5 cm. Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 296a, p. 625.

Beeldpagina 133

1. Maarten van Heemskerck, *The Haarlem Patrician Pieter Jan Foppeszoon with his Family*, c. 1530. Oil on oakwood, 119,0 x 140,5 cm. Schloss Wilhemshöhe, Staatliche Kunstsammlungen, Kassel. Hockney 2000, p. 152.
2. Lorenzo Lotto, *Giovanni della Volta with his Wife and Children*, 1546-1547. Oil on canvas, 104.5 x 138 cm. National Gallery London (NG 1047). Dunkerton 1999, p. 158, no. 184.
3. Cornelis de Vos (1584-1651), *Portrait of the Artist with his Family*, 1621. Canvas, 181 x 162 cm. Brussels, Royal Museum for Fine Arts. Hoekstra 1994, p. 51.
4. Onbekende kunstenaar, *Familie aan tafel*, 1627. Paneel, 122 x 191 cm. Utrecht, Rijksmuseum het Catharijneconvent (in bruikleen van het Rijksmuseum Amsterdam). De Jongh 1986, cat.nr. 73.
5. Jacob Ochtervelt, *Familieportret*, 1663. Fogg Museum of Art, Harvard University. Schama 1988, p. 535.
6. Hendrick Martensz. Sorgh, *De familie van mr. Eeuwout Prins*, 1661. Paneel 65 x 48. Historisch Museum Rotterdam. Schadee 1994, cat.nr. 52.

Beeldpagina 134

1. Hildegard van Bingen, Per hoc maximum instrumentum in figura oui, quod est uniuersum, inuisibilita et aeterna manifestantur. T.4/ I, 3, in: Frater Henri Boelaars o.s.b., *Commentaren op de miniaturen in Scivias van Hildegardis van Bingen*. Doetinchem 1984.
2. Hildegard van Bingen, Anima de tabernaculo corporis exiens remunerationem secundum merita sua recipit. T.7/ I,4. in: Frater Henri Boelaars o.s.b., *Commentaren op de miniaturen in Scivias van Hildegardis van Bingen*. Doetinchem 1984.
3. Hildegard van Bingen, Murus arcuatus: israeliticus populus; duo minores muri: constitutio populorum; imagines: uirtutes in opere bonitatis Dei se ostendentes. T.27/ III, 6, in: Frater Henri Boelaars o.s.b., *Commentaren op de miniaturen in Scivias van Hildegardis van Bingen*. Doetinchem 1984.
4. Hildegard van Bingen, Turris est ecclesia, multitudo in ea: mundiales homines siue ad bonum sive ad malum se deducentes; septem columnae: sustentacula nouae sponsae, T. 30/ III, 9, in: Frater Henri Boelaars o.s.b., *Commentaren op de miniaturen in Scivias van Hildegardis van Bingen*. Doetinchem 1984.

Beeldpagina 135

1. *Laatste Oordeel*, paneel, Zuidelijke Nederlanden, ca. 1430 (?). Diest, Stadsmuseum, bruikleen van Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Belge, inv. nr. 972. Smeyers e.a. 1998, p. 142, afb. 2.
2. Meester van Frankfurt, *Schuttersfeest*, paneel, ca. 1493. Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, cat. nr. 529. Smeyers e.a. 1998, p. 146, afb. 6.

Beeldpagina 136

1. Lighter and (as can be seen) extemporaneous pictures which in everyday language are called grotesques. Unknown artist (*Levoires...* Engraving, ca. 1530. The Metropolitan Museum of Art, New York, Harris Brisbane Dick Fund, 1928. Thornton 1991, p. 40.
2. Gravure van Coornhert naar ontwerp van Willem Thibaut, uitgegeven door Hiëronymus Cock. Afmetingen: 27.2 x 20.7 cm. Getekend: <<WTB [in monogram] Inve. [nit]/ DVC fe.[cit]/H. Cock. excude.>> Met het onderschrift: Nihil est iniquius quam amare

pecuniam/ hic enim et animam suam venalem habet [Ecclesiasticus 10:10]. (Daar is voorwaar niets onrechtvaardiger dan een geldgierige, want deze biedt ook zijn eigen ziel te koop aan).
Herkomst: Rijksprentenkabinet, Amsterdam. In: I.M. Veldman, *De Wereld tussen Goed en Kwaad. Late Prenten van Coornhert*, 's-Gravenhage 1990, p. 56.

3. Marcus Gheeraerts, *Ignis, een van de vier elementen*. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, inv. S.IV.4, tweede helft 16e eeuw. Papier, burijngravure; 188 x 127 mm. Martens 1988, nr. 164, p. 271.

4. Marcus Gheeraerts, *Europa, een van de vier continenten*. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, inv. S.IV.2984-2987, tweede helft 16e eeuw. Papier, burijngravure; 188 x 127 mm. Martens 1988, nr. 163, p. 270.

Beeldpagina 137

1. Erhard Schön, *Vexierbild: Aus, du later Tor*, c. 1535. Houtsnede 15,5 x 75,5 cm.

Anamorfosen. Spel met perspectief. Amsterdam 1975-76, fig. 9.

2. Erhard Schön, *Vexierbild: Was siehst du*, c. 1538. Houtsnede 21 x 85,5 cm. *Anamorfosen. Spel met perspectief*. Amsterdam 1975-76, fig. 8.

3. Jacob ab Heyden, *Nous sommes trois*, 1629 (anamorfose). Gravure 20,9 x 32,9 cm. Paris, Bibliothèque Nationale de France. De Jongh & Luijten 1997, afb. 48, p. 22.

4. Hans Holbein the Younger, *Jean de Dinteville and George de Selve (The Ambassadors)*, 1533. Oil on oak, 207 x 209,5 cm. National Gallery (NG 1314). Dunkerton 1999, p. 156, fig. 182.

5. Anoniem, Zuitduits. Perspectivische anamorfose: Petrus en Paulus; Christus en de engel in Gethsemané; De doek van de heilige Veronica; Madonna met kind; Franciscus van Assisi ontvangt de stigmata, c. 1550. Olie op paneel, 54 x 86 cm. Milaan, coll. Bazzi. *Anamorfosen. Spel met perspectief*. Amsterdam 1975-76, afb.3.

Beeldpagina 138

1. Albrecht Dürer, *Van de Menschelijke Proportion*, 1622, p. 179.

2. Albrecht Dürer, *Van de Menschelijke Proportion*, 1622, p. 180.

3. Albrecht Dürer, *Van de Menschelijke Proportion*, 1622, p. 171.

Beeldpagina 139

1. Hendrick Goltzius, *Venus and Cupid with Two Satyrs*, 1599-1602. Canvas, pen, ink and oil paint. 105 x 80 cm. Philadelphia Museum of Art, Philadelphia. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat. nr. 26, p. 217.

Beeldpagina 140

1. Grotteske Figuren nach H. Bosch, um 1500. Vekeman & Müller Hofstede 1984, afb. 11, p. 225.

2. Monogrammist A.I. naar Jh. Bosch, *Bedelaars* (1599), Amsterdam, Rijksprentenkabinet, Vandenbroeck 1987, afb. 134, p. 117.

3. Anoniem naar Jeroen Bosch, *Bedelaars*. Gravure, 26,5 x 19,9 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 2, p. 113.

4. Erhard Reuwich, Illustration aus Bernhard von Breidenbach, *Die Reise in das heilige Land*. Mainz 1486, GW 5075. Holzschnitt. Fraenger 1975, p. 40.

Beeldpagina 141

1. Pieter van der Heyden naar Pieter Bruegel de Oude, *De strijd tussen de spraapotten en de brandkasten*, ca. 1563. Burijngravure uitgegeven door Hieronymus Cock 236 x 304 mm, Antwerpen, Stedelijk Prentenkabinet, inv. nr III/H60. Van der Stock, 1991, cat.nr. 322, p. 530.

2. Pieter Bruegel d. Ä., *Die Hexe von Mallegem*, 1559. Kupferstich von Pieter van der Heyden, 35,5 x 48 cm. Fraenger 1975, p. 210.

3. Pieter Bruegel d.Ä., *Die Wollust*. Aus der Folge *Die sieben Todsünden*, um 1560. Kupferstich von Pieter van der Heyden, 22,5 x 29,5 cm. Fraenger 1975, p. 63.

4. Pieter van der Heyden naar Pieter Brueghel, *De val van de magiër*, 1565. Kopergravure, 219 x 289 mm. Prentenkabinet der Rijksuniversiteit Leiden. Bange e.a. 1985, afb. 61, p. 188.

5. Pieter van der Heyden, naar Pieter Bruegel, *De heilige Jacobus bij de magiër*, 1565. Kopergravure, 219 x 290 mm. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. Bange 1985, afb. 60, p. 188.

6. Marcantonio Raimondi (after 1475 - before 1534), *Il Sogno*, ca. 1508. Engraving, 240

- x 335 mm. Vienna, Graphische Sammlung Albertina, B359. Aikema & Brown 1999, p. 441.
7. Giulio Campagnola (ca. 1482- after 1515), engraving and stipple-engraving, state II, 98 x 155 mm. Inscribed: on the globe' the date 1509 and the numbers 3, 21, 40, 43 and 50. Frankfurt am Main, Städelschen Kunstinstitut B8. Aikema & Brown 1999, p. 443.
8. Lucas Cranach the Elder (1472-1553), *The Tribulations of Saint Anthony Abbot*, 1506. Woodcut, state II, 400 x 270 mm. Inscribed: wigned and dated at lower left. Munich Staatliche Graphische Sammlung, B56. Aikema & Brown 1999, p. 437.

Beeldpagina 142

1. Monstrum acephalon from Ulisse Aldrovandi's *Monstrorum Historia*, 1642. Wittkower 1977, afb. 95, p. 67.
2. Antipode from Hartmann Schedel's *Liber Cronicarum*, 1493. Wittkower 1977, afb. 96, p. 67.
3. Crane Man from an English pamphlet of 1664. Wittkower 1977, afb. 108, p. 71.
4. After Arent van Bolten, *various ornament prints*, before 1616. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 66.2, p. 409.
5. After Arent van Bolten, *various ornament prints*, before 1616. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 66.4, p. 409.
6. After Arent van Bolten, *various ornament prints*, before 1616. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 66.3, p. 409.
7. Jacob Matham, *Neptune*, 1602. Graphische Sammlung Albertina, Vienna. Pen and brown and grey ink, laid down, 49,1 x 36,9 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 239, p. 466.
8. Jacques de Gheyn II, *Triton blowing on a Conch Shell*, ca. 1615. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. Etching 19,8 x 16,5 cm. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 238, p. 466.
9. Albrecht Dürer, Illustrations for Horapollo, c. 1514 (Berlin, Staatliche Museen). Wittkower 1997, afb. 164, p. 117.
10. Michiel Snyders, Modelblad met Van Diepnebeecks *Rustende ezeldrijver*. Ets en gravure 17,3 x 24,5 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 228.

Beeldpagina 143

1. Anoniem, Lombardije, *Fabelwezens* (tekening uit een modelboek), 4e kwart 14e eeuw. Pen in inkt, gewassen, op perkament, 235 x 177 mm. New York, Pierpont Morgan Library. Van den Akker 1991, afb. 119, p. 76.
2. P. Bruegel D.A., *Avaritia*, 1558. Vekeman & Müller Hofstede 1984, afb. 1, p. 220.
3. *Songes drolatique*. Groteskfigur, 1565. Vekeman & Müller Hofstede 1984, afb. 3, p. 220.
4. *Songes drolatique*. Groteskfigur, 1565. Vekeman & Müller Hofstede 1984, afb. 4, p. 220.
5. *Songes drolatique*. Groteskfigur, 1565. Vekeman & Müller Hofstede 1984, afb. 5, p. 222.
6. J. Callot, *Der Geiger*, um 1622. Vekeman & Müller Hofstede 1984, afb. 7, p. 223.
7. C.A. Thenissen, *Die Ausschweifung*, um 1540/50. Vekeman & Müller Hofstede 1984, afb. 9, p. 223.
8. Monsters (Caspar Schott, *Physica curiosa sive mirabilia naturae*, Würzburg, 1667). Pumfrey 1991, nr. 6, p. 166.
9. *A Wise Woman*. This is a traditional Catholic portrayal of the good wife, as evidenced by the association of good works with gaining eternal life. However, her virtues of perceptiveness, piety, discretion, fidelity, charity, and steadfastness were those desired in women by moralists of every religious persuasion. Woodcut by H. Vogtherr the Elder (Berlin 1525), in: Ozment 1983, p. 66.

Beeldpagina 144

1. Anoniem Duits, XVI, Houtsnede. *Nar*. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Kupferstichkabinet, nr. H. 1699. Vandenbroeck 1987, afb. 53, p. 49.
2. Anoniem, *nar die door zijn vingers kijkt* Gravure, 33,3 x 22 cm. Leiden, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit. De Jongh & Luijten 1997, afb. 46, p. 22.
3. Pieter Quast (?), *Nar*, 1638. Amsterdam, Rijksprentenkabinet. Vandenbroeck 1987,

afb. 61, p. 54.

4. *Twee heksen maken onweer en donder*, houtsnede uit Ulricus Molitoris, *De lamiis et phitonicis mulieribus*. Reutlingen 1489. Bange e.a. 1985, p. 60.
5. *Een vrouw vrijt met de duivel*, houtsnede uit Ulricus Molitoris, *De lamiis et phitonicis mulieribus*. Reutlingen 1489. Bange e.a. 1985, p. 60.
6. Albrecht Dürer, *De vier heksen*, 1497. Kopergravure 190 x 131 mm. Museum van Beuningen Rotterdam. Bange e.a. 1985, afb. 55, p. 186.
7. Albrecht Dürer, *De weerheks*, ca. 1500-1501. gravure. Bange e.a. 1985, p. 67.
8. Hieronymus Bosch, *Hexen*. Spätwerk. Federzeichnung. 20,3 x 26,4 cm. Sammlung der Zeichnungen, Louvre Paris. Fraenger 1975, p. 204.
9. *De heksen*. Houtsnede van Hans Baldung Grien uit 1510. Op de voorgrond ligt heksengereedschap: gaffel, kaars, bolle spiegel en paardeschedel. De kat is wellicht een heks? De heks rechts zit op een driehoek van gaffels met een pollepel in de hand: een dubbele aanwijzing dat zij iets akeligs brouwt. Waarschijnlijk maakt zij slecht weer (De pollepel duidt behalve op duivelse brouwsels ook op liederlijkheid en onmatigheid). In de lucht vliegt een heks op een bok: achterstevoren, zoals dat gaat in de "omgekeerde wereld" van de heksen. Dietere, Kloek & Visser 1987, p. 117.
10. Hans Baldung Grien, *Drie heksen met nieuwwaarswens*, 1514, tekening, Albertina, Wenen. Bange e.a. 1985, p. 68.
11. *Von Teuffelsgespenst, Zauberern und Giffbereyten, Schwarzkünstlern, Hexen und Unholden...* Duitse, vermeerderde, tegen Bodin gerichte vertaling van *De Praestigiis Daemonum* van Joh. Wier. Frankfurt am Main, 1586, Universiteitsbibliotheek, Utrecht. Bange e.a. 1985, afb. 74, p. 193.
12. Pieter Porbus, *De triomf van de Dood*, ca. 1550. Wenen Graphische Sammlung, Albertina, Cat. 29. Huvenne 1984, p. 252, afb. 113.
13. Monogrammist L, *Interieur met een ongelijk liefdespaar, een nar en de Dood*. Gravure, 18,3 x 13,7 cm. Oxford, Ashmolean Museum. De Jongh & Luijten 1997, afb. 9, p. 11.
14. Illustration aus dem *Buch desz Ritters vom Thurm von den Exempeln der Gottesfurcht und Ehrbarkeit*. Basel 1493. Holzschnitt. Fraenger 1975, p. 61.
15. Illustration aus Sebastian Brant, *Das Narrenschiff*, Basel 1494: *Von Neid und Hass*. Holzschnitt. Fraenger, 1975, p. 48.
16. Illustration aus Sebastian Brant, *Das Narrenschiff*, Basel 1494: *Die Hoffart*. Holzschnitt. Fraenger, 1975, p. 62.

Beeldpagina 145

1. *Grammar*, Italian engraving from the so-called Mantegna *Tarocchi*. Wittkower 1977, afb. 222, p. 170.
2. *Grammatica* als geheugenbeeld. Uit Johannes Romberch, *Congestorium Artificiose Memorie*, editie Venetië 1533, Yates 1988, p. 131.
3. Marc Antonio Raimondi, *Grammar*, engraving, early 16th century. Wittkower 1977, afb. 221, p. 170.
4. *Rhetorica*. Uit C. Giarda, *Icones Symbolicae*, 1628. De drie dieren die Rhetorica hier met haar woorden aan de lijn houdt, symboliseren de drie soorten van betoog die men onderscheidde: het juridisch betoog, het betoog om iets aan te raden, en de lofprijzing. M. Spies, *Vondel en Amsterdam* 1979, p. 13.
5. Hermes-Mercurius, god van de handel en de communicatie, maant hier tot zwijgen. Mercuriale spraakzaamheid heeft betrekking op de waarneembare periferie, op de ontplooide wereld van verschijnselen. De ervaring van de basale werking van het geestelijk middelpunt (Eenheid of Monas) onttrekt zich aan de expressiemogelijkheden van de taal. In de kosmische visioenen van Giordano Bruno (1548-1600) staan de Monaden als goddelijke kern in elk levend wezen in verbinding met de gravitatiecentra van de hemellichamen. *Achilles Bocchius, Symbolicarum quaestionum*, Bologna 1555. Roob 1997, p. 13.
6. *Historia*, uit Ripa-Per, *Iconologia of Uijtbeeldinghen des verstants...: waer in verscheiden afbeeldingen van deughden, ondeughden, genegentheden, menschelijcke hertzochten, konsten, leeringen... en alle andere ontallijcke stoffen, met hare verklaringen werden verhandelt ... uyt het Italiaens vertaelt door D.P.Pers.* Amjsterdam

1644. Spies, *Vondel en Amsterdam*, 1979, p. 63.
7. *Schoonheydt*, uit Ripa-Pers. Spies, *Vondel en Amsterdam*, 1979, p. 49.
8. *Waerheydt*, uit Ripa-Pers. Spies, *Vondel en Amsterdam*, 1979, p. 29.
9. Cornelis Theunisz, *De onkuisheid*, detail uit een houtsnede. Huvenne 1984, p. 87, afb. 39. De beer als attribuut van de onkuisheid.
10. Deze mnemotechnische figuur was bedoeld om het Evangelie van Lucas van buiten te leren. De afzonderlijke tekens zijn geheugensteuntjes en geven markante plaatsen in het evangelie aan. Sebastian Brant, *Hexastichon*, 1509. Roob 1997, p. 537.
11. De zwarte gal, het saturnisch-melancholieke temperament, werd door de Florentijnse neoplatonist als een gemoedstoestand geprezen die aanzet tot een geniale gedachtenvlucht en diepe zelfkennis. De smeltkroes (crucibile) aan de linkerrand verwijst naar een christologisch louteringsproces dat met behulp van de Drie-eenheid vanuit de subtielste geest (ikosaeder: kwintessens), rein lichaam (lam) en onbevleete ziel (witte bol) via de zeven stadia van de sublimatie tot succes leidt. Het vierkant met getallen boven de engel moet die heilzame influenties van Jupiter aantrekken. A. Dürer, *Melancholia I*, 1514. Roob 1997, p. 203.
12. *Fortuna*, in: Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, p. 177. M. Spies, *Des Mensen op- en nedergang*, 1985, p. 43.
13. Giotto, *Jaloezie*. Fresco Arena Kapel, Padua. Yates 1988, p. 102. nr.4.
14. Giotto, *Naastenliefde*. Fresco Arena Kapel, Padua. Yates 1988, p. 102. nr.3.

Beeldpagina 146

1. Paolo Ucello, *Saint George and the Dragon*, c. 1460. Canvas 56,5 x 74,3 cm. (NG 6294). Dunkerton 1991, afb. 216, p. 165.
2. Vittorio Carpaccio, *Verhalen uit het leven van Ursula*, 1495, doek. Venetië, Gallerie dell'Accademia. Zuffi 1998, p. 113.
3. Hieronymus Bosch, *Die Versuchung des heiligen Antonius* (detail: Drei Kedeschen). National Museum Lissabon. Fraenger 1975, nr. 138.
4. Hieronymus Bosch, *Die Versuchung des heiligen Antonius* (detail: Chor der Rachegeister). National Museum Lissabon. Fraenger 1975, nr. 121.
5. Hieronymus Bosch, *Das Tausenjarige Reich* (detail: Das Paradis aud Erden: Mitteltafel: Die Spielerhölle), Prado Madrid. Fraenger 1975, nr. 17.
6. Hieronymus Bosch, *Das Tausenjarige Reich* (detail: Das Paradis auf Erden: Mitteltafel: Das Tor zum Paradieses), Prado Madrid. Fraenger 1975, nr. 22.
7. Hieronymus Bosch, *Die Versuchung des heiligen Antonius*. Prado, Madrid. Fraenger 1975, nr. 96.
8. Meester van het Angere-portret, ca. 1520. *Nar*. New Haven, Yale University Art Gallery, bruikleen van de coll. Schaefer. Vandebroek 1987, afb. II.
9. Giuseppe Arcimboldi, *De Winter*. 1563. Doek. Wenen Kunsthistorisches Museum. Zuffi 1998, p. 234.
10. Giuseppe Arcimboldi, *Vertumnus*. 1591. Doek. Stockholm (omgeving). Skoklosters, Slott. Zuffi 1998, p. 235.

Beeldpagina 147

1. Pieter Aertsen, *Meat Stall*, 1551 (panel, 124 x 169). Uppsala, Universitets Konstsamling. Honig 1998, nr.1.
2. Pieter Aertsen, *Still Life with Christ in the House of Martha and Mary*, 1552 (panel, 60 x 101,5), Vienna, Kunsthistorisches Museum. Honig 1998, nr.2.
3. Pieter Aertsen, *Market Scene with Christ and the Adulterous Women*, ca. 1557-1558 (panel, 122 x 180). Stockholm, Nationalmuseum. Photo SKM. Honig 1998, nr. 3.
4. Pieter Aertsen, *Produce Seller*, 1567 (panel, 111 x 110). Berlin, Staatliche Museen. Honig 1998, nr. 4.
5. Pieter Aertsen, *Peasants with Market Goods* (panel 127 x 85). Cologne, Wallraf-Richartz-Museum; photo Rheinisches Bildarchiv, Cologne. Honig 1998, nr.4./ *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 68, p. 161.
6. Joachim Beuckelaer, *Allegorie van de onvoorzichtigheid*, 1563. Olieverf op paneel, 131 x 175 cm. Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens* 1992, cat.nr. 69, p. 163.
7. Joachim Beuckeaer, *Keukenstuk met Christus in Emmaüs*, ca. 1566. Paneel, 110 x 169

cm. inv.nr.965. Broos 1994, *Catalogus. Het Mauritshuis*, p. 50
8. Alejandro de Loarte (?), *Keukenstuk*, ca. 1626. Olieverf op doek, 100 x 122 cm. Amsterdam, Rijksmuseum, inv. nr. A 2962. *Catalogus. Schittering van Spanjen* nr. 166, p. 245.

9. Velazques

10. Noorditaliaanse meester, ca. 1600. *Boer levert levensmiddelen af in paleis*. London, Chaucer Fine Arts. Vandenbroeck 1987, plate VII.

Beeldpagina 148

1. Rosso Fiorentino, *Mozes en Jethro's dochters*, ca. 1523. Olieverf op linnen, 160 x 117 cm, Galleria degli Uffizi, Florence. Beck 1999, p. 15.
2. Frans Floris, *Val van de opstandige engelen*. Olieverf op paneel. 308 x 220 cm, 1554. Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, inv. nr. 112. *Catalogus. Van Bruegel tot Rbens*. 1992, cat.nr. 6, p. 59.
3. Jacob Jordaens, *De strijd der Lapithen en Centauren*. Olieverf op doek, 77,4 x 105,4 cm. Engeland, privébezit. *Catalogus. Van Brueghel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 29, p. 95.
4. Cornelis van Haarlem, *Titanomachia*, ca. 1588. Canvas, 239 x 307 cm. Statens Museum for Kunst, Copenhagen. Lijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 5, p. 202.
5. Abraham Bloemaert, *The Death of Niobe's Children*, 1591. Canvas, 203 x 249,5 cm. Statens Museum for Kunst, Copenhagen. Lijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 31, p. 201.

Beeldpagina 149

1. Rosso Fiorentino, *Kruisafneming*. 1521. Paneel, Volterra, Pinacoteca. Zuffi 1998, p. 179.
2. Pontormo, *Kruisafneming*. 1525-1529. Paneel. Florence, Santa Felicita, Cappella Capponi. Zuffi 1998, p. 174.
3. Titiaan, *Bacchus and Ariadne*, 1521-1523. Oil on canvas, original painted area 172.2 X 188.3 cm. National Gallery, London (NG 35). Dunkerton 1999, p. 89, fig. 101.
4. Joachim Wtewael, *Venus en Mars betrap door Vulcanus*. Koper en verf, 20,8 x 15,7 cm. 1661. Broos 1993, nr. 40, p. 334.
5. Peter paul Rubens, *Castor and Pollux Abduct the Daughters of Leukyppos*. Canvas, 222 x 209 cm. Munich Alte Pinakotek. Hoekstra 1994, p. 42.
6. Karel Dujardin, *De strijd van Centauren en Lapithen op Hippodameia's bruiloft*. Doek 177 x 139 cm. Gesigneerd en gedateerd rechts onder: K.DU.IARDIN. f/1667. Potsdam, Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg. Blankert 1999, p. 273, cat. no.52.

Beeldpagina 150

1. Luca Signorelli, *Verdoemden*, 1500-1504. Fresco. Cappella di San Brizio, Duomo, Orvieto. Beck 1999, p. 313.
2. Correggio, *Assumption of the Virgin* (detail), 1526-30. Fresco, dome of Parma Cathedral. Honour & Fleming 1998, afb. 11.55, p. 504.
3. Michelangelo, *Het Laatste Oordeel*. 1536-1541. Fresco, Rome, Palazzi Vaticani, achterwand van de Sixtijnse kapel. Zuffi 1998, p. 169.
4. Pieter Pourbus, *Het Laatste Oordeel*. Brugge, Groeningemuseum, inv.o.110, 1551. Paneel 228,5 x 181 cm. Martens, *Catalogus. Brugge en de Renaissance*. 1998, p. afb. 95, 192.
5. Agnolo Bronzino, *Het martelaarschap van de heilige Laurentius*, 1569, San Lorenzo, Florence. *Kunstschrift* 1994/3, afb. 12, p. 16.
6. Joachim Wtewael, *Banquet of the Gods*, ca. 1605. Copper, 15,5 x 20,5 cm. Private Collection, London. Lijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 230, p. 225.
7. Cornelis van Haarlem, *De Kindermoord van Bethlehem*. Een verhaal uit het Nieuwe Testament: de drie Wijzen vertelden koning Herodes, dat er een koning was geboren. Bang om zijn macht te verliezen, liet Herodes alle pasgeborenen in Bethlehem doden. Jozef en Maria vluchtten net op tijd met Jezus naar Egypte. Het schilderij is een nieuw middenpaneel voor een altaarstuk. Het oude had de Reformatie niet overleefd. De zijpanelen waren in bezit gekomen van het stadsbestuur, dat Cornelis van Haarlem het altaarstuk liet completeren. *Catalogus. Haarlem en Hals*. Zwolle/ Haarlem 1990, p. 112.

Beeldpagina 151

1. After Michelangelo, *Leda and the Swan*, after 1530, perhaps c. 1550. Oil on canvas, 105.4 x 141 cm. National Gallery London (NG 1868). Dunkerton 1999, p. 99, no. 112.
2. Hendrick Goltzius, *Danaë ontvangt Zeus als een regen van goud*. Doek 173,4 x 200 cm. Los Angeles, Los Angeles County Museum of Art, inv. nr. M.84.191. Broos 1990, cat.nr. 22, p. 239.
3. Jacopo Tintoretto (1519-1594), *Leda and the Swan*, early 1550s. Oil on canvas, 146 x 150 cm. Florence, Galleria degli Uffizi, inv. 1890, cat. 9946. Aikema & Brwon 1999, p. 637.
4. Bronzino, *An Allegory with Venus and Cupid*, probably 1540-1550. Oil on wood, 146.5 x 116.8 cm. National Gallery London (NG 651). Dunkerton 1999, p. 101, no. 114.
5. Hendrik Goltzius, *Jupiter en Antiope*. Doek 122 x 178 cm. Gemonogrammeerd en gedateerd, midden onder op de grond: HG./ A. 1612. Haarlem, Frans Halsmuseum (bruikleen van het Instituut Colectie Nederland). Blankert 1999, p. 65, cat.nr. 1.
6. Jan Gerritsz van Bronchorst, *Slapende nimf en herder*. Doek 85 x 116 cm, ca. 1645/50. Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Museum. Blankert 1999, p. 153, cat.nr. 23.

Beeldpagina 152

1. Frans Hogenberg (ca. 1540 - ca. 1590) naar Pieter Bruegel, *De kermis van Hoboken*. Droge naald, 29,9 x 41,1 cm. Vers: Die boeren verblijven in sulcken feesten, Te dansen springhen en dronckendrincken als beesten. Sij moeten die kermissen onderhouden, Al souwen sij vasten en sterven van kauwen. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luyten 1997, cat.nr. 1, p. 44.
2. Naar Pieter van der Borcht, *Boerenbruiloft*, na 1560. Ioan. Baptista Vrints exc. Ets, 22,5 x 29,9 cm. Leiden Prentenkabinet der Rijksuniversiteit Leiden. Ook hier komen de gasten de bruid met huisraad en geld 'beschenken'. Aan de tafel links vloeit de drank rijkelijk; een man heeft het al begeven. Van Boheemen 1989, afb. 184, p. 156.
3. *Boerenbruiloft*, gravure van Pieter van der Heyden naar het schilderij van Pieter Bruegel uit 1565. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. Peeters e.a. 1988, p. 181.
4. Cornelis Caukerken naar Jan Miense Molenaer, *Vechtende boeren*. Ets en gravure, 35,6 x 45 cm. De Jongh & Luyten 1997, afb. 84, p. 36.

Beeldpagina 153

1. Anoniem meester (tweede helft 16de eeuw), *De strijd om de broek*. Kopergravure, ca. 260 x 385 mm. Stichting Atlas Van Stolk (Historisch Museum), Rotterdam. Bange e.a. 1985, afb. 42, p. 181.
2. Salomon Saverij naar Joos Goeimaere, *Man die door drie vrouwen wordt afgeranseld*, 1610. Ets, 15,7 x 21,1 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luyten 1997, cat.nr. 23, p. 138.
3. *De strijd om de broek*, anonieme houtsnede uit 1555. Rijksmuseum Amsterdam. Hier wordt de draak gestoken met mannen die zich door hun vrouw op de kop laten zitten. Peeters 1988, p. 59.
4. Cornelis van Kittensteyn naar Adriaen van de Venne, *De strijd om de broek*. Ets en Gravure, 27,0 x 35,3 cm. De Jongh & Luyten 1997, afb. 2, p. 139.
5. Caspar Isaac naar Adriaen van de Venne, *De strijd om de broek*, uitgegeven door Rombout van den Hoeije. Gravure, 40 x 51,5 cm. Kopenhagen, Kongelige kobberstiksamlung. De Jongh & Luyten 1997, afb. 85, p. 37.
6. Cornelis van Kittensteyn naar Adriaen van de Venne, *Mans-hant boven*, tweede kwart 17de eeuw. 27,6 x 37,4 cm. Leiden, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit Leiden. De wellust maakt de man tot slaaf van de vrouw, die het met haar kuisheid niet zo nauw neemt. Eieren werden beschouwd als middel tot opwekking van de geslachtsdrift en fungeerden als vruchtbaarheidssymbool. Van Boheemen 1989, afb. 12, p. 14.
7. Anoniem naar Karel van Mander, *De strijd om de broek*. Gravure 23,2 x 17 cm. Wenen, Albertina. De Jongh & Luyten 1997, afb. 1, p. 138.
8. *Jan Hen*, in: *Adriaen van de Venne*, Tafereel van de Belachende Werelt (enz.), 's-Gravenhage 1635, p. 109. Wie het vooral moet ontgelden, is de Jan Hen, de man die zich zozeer op zijn kop laat zitten, dat hij tenslotte het huishouden moet doen. Spot is immers altijd een bijzonder effectief wapen, en de voorstelling van de man in de rol van werkster

spotte inderdaad met alles wat er van hem verwacht werd. Spies 1985, p. 37.

9. *De strijd om de broek*, gravure van Israël van Meckenem, tweede helft vijftiende eeuw. Peeters 1988, p. 60.

10. Lucas van Leyden, *Aristoteles en Phyllis*, ca. 1515, houtsnede. Bange e.a. 1985, p. 51.

Beeldpagina 154

1. Gian Girolamo Savoldo, *Saint Mary Magdalene approaching the Sepulchre*, c. 1530. Oil on canvas, 89.1 x 82.4 cm. National Gallery London (NG 1031). Dunkerton 1999, p. 81, no. 95.

2. Adriaan van der Spelt en Frans van Mieris, *Een trompe l'oeil met een bleomstuk en een gordijn*, 1658. Paneel 46,5 x 63,9 cm. The Art Institute of Chicago. Broos 1990, cat.nr. 57, p. 409.

Beeldpagina 155

1. Caravaggio, *Jongen met fruitmand*. 1593-1594. Doek. Rome, Galleria Borghese. Zuffi 1998, p. 253.

2. Gerard van Honthorst, *Een jonge vrouw met een medaillon*. Doek, 81.2 x 64.3 cm. St. Louis, Mo., The Siant luois Museum of Art, inv.nr. 63.1954. Broos 1990, cat.nr.33, p. 292.

Beeldpagina 156

1. David Teniers de Jonge, *Aartshertog Leopold Wilhelm met Antonius Triest in zijn Brusselse schilderijengalerij*, 1651. Doek 127 x 163 cm. Petworth House, The National Trust (Lord Egremont Collection). M. Klinge, *Catalogus. David Teniers de Jonge. Schilderijen, tekeningen*. Antwerpen 1991, cat.nr. 76, p. 221.

2. David Teniers de Jonge, *De schilderijengalerij van aartshertog Leopold Wilhelm te Brussel*. Doek 93 x 127 cm. München, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, inv.nr. 1841. M. Klinge, *Catalogus. David Teniers de Jonge. Schilderijen, tekeningen*. Antwerpen 1991, cat.nr. 79, p. 229.

3. Anonymous (attributed to Hans III Jordaens or Hieronymous II Francken), *Connoisseurs in a Picture Collection*, ca. 1620 (panel, 95,9 x 123,5). London, National Gallery. Honig 1998, nr.24.

4. Willem van Haecht, *The Gallery of Cornelis van der Gheest*, 1628 (panel, 100 x 139). Antwerp, Rubenshuis. Honig 1998, nr. 21.

5. Willem van Haecht, *Apelles schildert Campaspe*. Paneel, 104,9 x 148,7 cm (ca. 1630). Inv.nr.266. Broos 1993, nr. 15, p. 137.

Beeldpagina 157

1. *De verkeerde wereld*, centsprent, uitgegeven door Ewout C. Muller te Amsterdam, einde zestiende eeuw. Rijksmuseum voor Volkskunde, Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem. Peeters e.a. 1988, p. 61.

2. *Het leven van Jan met zijn Griet*, zeventiende-eeuwse centsprent. Rijksmuseum voor Volkskunde Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem. Peeters e.a. 1988, p. 65.

Beeldpagina 158

1. Serie van vier genummerde etsen van Coornhert naar ontwerp van Maarten van Heemskerck, 1550 gedateerd. De tweede editie is voorzien van tweeregelige Nederlandse verzen, waarschijnlijk van Coornherts hand. Afmetingen: ca. 19.5 x 25.0 cm. Herkomst tweede editie: de Albertina te Wenen. *De wereld ontdoet zich van rechtvaardigheid*. Getekend: << 1. Martinus Hemskerc/ inventor 1550/ DVCuernhert fecit>>: Die gherechticheit goet sou geren beriiiden die Werlt ontvroet Sii Wilt niet liiden, in: I.M. Veldman, *De Wereld tussen Goed en Kwaad. Late Prenten van Coornhert*, 's-Gravenhage 1990, p. 59.

2. *Liefde en wetenschap denken de loop van de wereld tegen te kunnen houden*. <<2./M. Hemskerck inventor/ DVCuernhert fecit 1550>>, Met liefde sot Wil Weetenscap verdwaest het beletten is spot des Werelds loop die raes, in: I.M. Veldman, *De Wereld tussen Goed en Kwaad. Late Prenten van Coornhert*, 's-Gravenhage 1990, p. 60.

3. *De wereld laat zich door liefde en wetenschap niet beteugelen*. 3./ M. Heemskerck inventor./ DVCuerehert fecit/ 50>>, Een sot begint sietmen selden Wel enden. Al comt het Wt min het sal haer noch scenden, in: I.M. Veldman, *De Wereld tussen Goed en Kwaad. Late Prenten van Coornhert*, 's-Gravenhage 1990, p. 61.

4. *De Wereld gaat samen met Liefde en Wetenschap te gronde*. <<4./MH 1550/ DVC>>.

Die onverstandelick den dullen Wil keren doet seer scandelick siin scade vermeren>>, in: I.M. Veldman, *De Wereld tussen Goed en Kwaad. Late Prenten van Coornhert*, 's-Gravenhage 1990, p. 62.

Beeldpagina 159

1. In zijn geschrift *Over het vermoeden (De coniecturis*, ca. 1440) verklaart Cusanus zijn leer van de vier kennisniveaus waaraan de mens deel heeft aan de hand van twee diagrammen. De 'Figura Paradigmatica' (P) stelt het universum voor als twee elkaar overlappende piramiden, waarvan hij de basis eenheid (unitas) en andersheid (alteritas) noemt. In deze twee, stelt hij, liggen alle andere tegenstellingen opgesloten: God en niets, licht en donker, mogelijkheid en werkelijkheid, algemeen en bijzonder, mannelijk en vrouwelijk. Klimmen en dalen, evolutie en involutie zijn hetzelfde. Het voortgaan in het ene betekent het achteruitgaan van het andere "God is in de wereld" is volgens hem even geldig als "de wereld is in God". Nicolaus von Kues (1401-1464), *Mutmassungen*, uitgave Hamburg 1988. Roob 1997, p. 275.
2. 'Het monochord', aldus Fludd, 'is het innerlijke principe dat vanuit het centrum van het geheel de samenklank van al het leven in de kosmos bewerkstelligt.' Robert Fludd, *Utriusque Cosmi*, I, Oppenheim 1617. Roob 1997, p. 95.
3. De indeling van de ladder ontleende Fludd aan de afbeelding van de pythagoreïsche lambda, die in zijn cijferspeculaties geïnteresseerde Francesco Giorgio verspreidde in zijn boek *Harmonia Mundi* (1525). De ziel daalt links via de negen treden van het Empyreum en de etherhemel af naar het elementaire gebied en stijgt rechts weer op. Op- en neergang, zegt Cusanus, is hetzelfde. De "kunst van het vermoeden" bestaat erin ze beide met een scherp verstand te combineren. Robert Fludd, *Philosophia sacra*, Frankfurt 1626. Roob 1997, p. 282.
4. In zijn *Musurgia universalis* (van de wonderlijke kracht en werking van de consonanten en dissonanten) ontwikkelt Kircher zijn idee van God als orgelbouwer en organist en trekt hij parallellen tussen het zesdaagse werk van de schepping en de zes registers van het wereldorgel. Athanasius Kircher, *Musurgia universalis*, Rome 1650. Roob 1997, p. 94.
5. Hier staat het intellect aan de voet van de scheppingsladder, die van het mineralenrijk via de treden plant, dier, mens en engel naar God leidt, waar Sophia, de wijsheid, haar huis heeft gebouwd. In zijn hand houdt hij het instrument waarmee hij de trap kan opgaan, een ronde schijf met de *ars generalis* van de Catalaanse filosoof en christelijk mysticus R. Lullus (1235 tot 1316). Hij ontwikkelde die "universele wetenschap" om de twee wereldreligies die met het christendom concurreerden, de joodse en de islamitische, te bekeren door de superioriteit van de christelijke geloofsleerstellingen te bewijzen. Raimundus Lullus, *De nova Logica*, 1512. Roob 197, p. 286.
6. Uit een jezuïtisch gebedenboek: 'Beschouw wat u vandaag wilt doen, op dit A uur, en (...) B richt uwe werken en schreden (...) naar Gods roem, C met gloeiend hart; en wees er zeker van dat U D zonder Gods genade machteloos benijt (...) Verricht uw werken altijd naar E gewicht, getal en maat en niet anders dan alsof F uw dood aanstaande was G en engelen en H duivels u en uw werken aandachtig gadeslaan. Verricht echter I goede werken, alsof uw graf al gedolven is (...); voltooi uw werken en L naar het voorbeeld van Christus en de heiligen; M de engelen brengen ze (*uw werken*) tot God. Bedenk echter vooral N dat God en al zijn hemelingen u voortdurend gadeslaan.' A. Sucquet, *Via Vitae Aeternae*. Antwerpen, 1625. Roob 1997, p. 292.
7. Heinrich Khunrath's "hele cirkel, rond (...) schouwtooneel der eeuwige wijsheid" is vervuld van het geestelijke zout der wijsheid, het "Tartarus Mundi" of "middelste zout-punt van het grote gebouw der gehele wereld", waar alle ruimtelijnen van de perspectivische constructie van Hans Vredeman de Vries naartoe lopen. "Waak in de slaap" staat boven de deur, "want wij zijn het materiaal waaruit dromen worden gemaakt" (Shakespeare, *The Tempest*). Het is zaak uit deze onwerkelijke toestand te ontwakend door voortdurend te bidden in het oratorium (links) en door voortdurend te werken in het laboratorium (rechts), dat rust op de zuilen van ervaring en rede. De over vooraan maant tot geduld ("haast af en toe") en de offers op de tafel dat het werk moet worden begeleid en bepaald door heilige muziek en harmonie. Heinrich Khunrath, *Amphitheatrum sapientiae aeternae*, 1602. Roob 1997, p. 331.
8. G. van Vreeswyk, *De Goude Leeuw*. Amsterdam, 1676. Het uiterlijke vuur [driehoek]

leidt in gedaante van een putto het alchemistische paar sulfer en mercurius het labyrinth van de stoffelijke verandering binnen. In de centrale tempel worden ze verenigd, maar dat is alleen mogelijk met behulp van het geheime zout-vuur, dat de metalen opent. Het wordt gevormd door salmiak [ster], wijnsteen-zout [vierkant met een plus erop] en salpeter [cirkel met een verticale lijn in het midden], die worden gewonnen uit de goddelijke dauw. Het hexagram op het dak toont de wijzen de geboorte van hun filosofische kind. Roob 1997, p. 37.

9. Vrouwenwerk en kinderspel. "Zoals een vrouw de vis in het eigen water weekt, kookt en stooft (...), zo behandelt ook de kunstenaar zijn onderwerp in zijn eigen water, dat sterker is dan de allerkrachtigste azijn. Hij vernietigt het, maakt het zacht, solveert en coaguleert het en dit allemaal in het goed gesloten glas van Hermes". Michael Maier, *Atalanta fugiens*, Oppenheim 1618. Roob 1997, p. 394.

10. Vrouwenwerk en kinderspel. "Kijk naar de vrouw en leer hoe ze haar was doet/ met warm water opgegoten en gemengd met as/ doe dit na, dan zal alles goed komen/ want het lichaam wast het water schoon als het zwart is." Dit water is het "filosofische vuur" dat doordringt in het centrum van de ruwe materie en er alle onreinheid verwijdert. Michael Maier, *Atalanta fugiens*, Oppenheim 1618. Roob 1997, p. 394.

Beeldpagina 160

1. Hans Vredeman de Vries, *Theatrum Vitae Humanae* 1577 (graveur Hieronymus Wierix): eerste van de zes levensstijdperken van de mens: de Composiete orde.
2. Hans Vredeman de Vries, *Theatrum Vitae Humanae* 1577 (graveur Hieronymus Wierix): tweede van de zes levensstijdperken van de mens: de Corinthische orde.
3. Hans Vredeman de Vries, *Theatrum Vitae Humanae* 1577 (graveur Hieronymus Wierix): derde van de zes levensstijdperken van de mens: de Ionische orde.
4. Hans Vredeman de Vries, *Theatrum Vitae Humanae* 1577 (graveur Hieronymus Wierix): vierde van de zes levensstijdperken van de mens: de Dorische orde.
5. Hans Vredeman de Vries, *Theatrum Vitae Humanae* 1577 (graveur Hieronymus Wierix): vijfde van de zes levensstijdperken van de mens: de Toskaanse orde.
6. Hans Vredeman de Vries, *Theatrum Vitae Humanae* 1577 (graveur Hieronymus Wierix): laatste van de zes levensstijdperken van de mens: de 'ruïneuze' orde.

Beeldpagina 161

1. Jan Bruegel the Elder, 1568-1625, *Paradise*. Copper, 29 x 38 cm. Frankfurt, Städelsches Kunstinstitut. Hoekstra 1994, p. 36.
2. Marten Ryckaert, *Landschap met ploegende boeren en de val van Icarus*. Olieverf op paneel, 51,5 x 88 cm. Kassel, Staatliche Museen, in bruikleen uit privébezit, inv.nr. L 1119. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 114, p. 245.
3. Anton Mirou, *Boslandschap*, 1608. Olieverf op koper, 33 x 55,5 cm. Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. A775. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens* 1992, cat.nr. 124, p. 261.
4. Simon de Vlioger, *Schipbreuk*, 1642. Paneel, 75 x 106 cm. Particuliere collectie. Schadee 1994, Cat.nr. 65., p. 113.
5. Jan Porcellis, *Zeilschepen en Roeiboten op enigszins woelig Water*, 1629. Paneel, 28 x 35,7 cm. Stedelijk Museum de Lakenhal, Leiden. Schadee 1994, cat.nr. 38, p. 110.
6. Jacob van Ruisdael, *Farm and Hayricks on a River*, ca. 1650. Oil on canvas. 38,9 x 51,3 cm). The Detroit Institute of Arts. Gift of Mr. N. Katz. Wheelock, Goedde, Westermann & Luttikhuisen, *A Moral Compass. Seventeenth and Eighteenth Century Painting in the Netherlands*. Michigan/ New York 1999, cat.nr. 19, p. 81.
7. Jacob van Ruisdael, *Gezicht op Haarlem met de bleekvelden*, ca. 1670/1675. Doek 55,5 x 62 cm. Broos 1994, *Catalogus. Het Mauritshuis*. Inv.nr. 155, p. 122.
8. Philips Koninck, *Panoramalandschap*. Doek 138,4 x 166,3 cm. Malibu, The J. Paul Getty Museum, inv.nr. PA.32. Broos 1990, cat.nr.38, p. 315.

Beeldpagina 162

1. Ambrosius Bosschaert the Elder, *Vase of Roses*, copper, 27,5 x 23 cm, Johnny van Haeften Gallery, London. Taylor 1995, afb. 50, p. 87.
2. Ambrosius Bosschaert the Elder, *Flower Piece*, copper, 55,5 x 39,5 cm, 1618. Museum for Schone Kunsten, Copenhagen. Taylor 1995, afb. 69, p. 117.
3. Jan Brueghel de Oude, *Een vaas met bloem*, ca. 1610/1615. Paneel, 42 x 34,5 cm. Broos 1994, *Catalogus. Het Mauritshuis*, Inv.nr. 1072, p. 53.

4. Jacob de Gheyn II, *Een glas met bloemen*, 1612. Koper, 58 x 44 cm. Broos 1994, *Catalogus. Het Mauritshuis*, Inv. nr. 1077, p. 52.
5. Cornelis de Heem, *Garland of Fruit with Crucifix*, 1654. Canvas, 72,5 x 56,5 cm. Alex Wengraf Gallery and Rafael Valls Gallery, London. Taylor 1995, afb. 105, p. 169.
6. Jan Davidsz de Heem, *Vase of Flowers*, canvas, 69,5 x 56,5 cm. National Gallery of Art, Washington. Taylor 1995, afb. 104, p. 167.
7. Balthasar van der Ast, *Vase of Flowers by a Window*, panel, 67 x 98 cm, Staatliche Galerie Dessau, Schloss Georgium. Taylor 1995, afb. 90, p. 148.

Beeldpagina 163

1. Evaristo Baschenis, *Stilleven met snaarinstrumenten*. ca. 1650. Doek. Bergamo, Accademia Carrara. Zuffi 1998, p. 283.
2. in: Van Os, *Beeldenstorm*
3. in: Van Os, *Beeldenstorm*
4. in: Van Os, *Beeldenstorm*
5. Samuel van Hoogstraten, *Trompe l'Oeil Letter Rack*. 1664, Oil on canvas, 47 x 61,5 cm. Dordrecht, Dordrechts Museum. Koester, *Painted Illusions. The Art of Cornelius Gijsbrechts*. London 1999, fig. 7, p. 22.
6. Cornelius Gijsbrechts, *Trompe l'Oeil of a Lettre Rack with Christian V's Proclamation*. 1671. Oil on canvas, 138,5 x 183 (181,5) cm. Copenhagen, Statens Museum for Kunst. Koester, *Painted Illusions. The Art of Cornelius Gijsbrechts*. London 1999, cat.nr. 3, p. 23.
7. Cornelius Gijsbrechts, *Trompe l'Oeil. Paintings, Painter's Tools and a Flower-Patterned Table-Cover in the Artist Studio*. 1670-2. Oil on canvas, 132 x 199 cm. Copenhagen, Statens Museum for Kunst. Koester, *Painted Illusions. The Art of Cornelius Gijsbrechts*. London 1999, cat.nr. 7, p. 29.
8. David Bailly, *Still Life*, 1651. Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden. Alpers 1983, Plate 1, t.o. p. 84.
9. Cornelis Bisschop, *Interieur met kamermantel over een stoel*. Doek, 43,5 x 36,5 cm. *Berlijn, Staatliche Museen zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie, inv.nr. 912D*. Catalogus. Delftse Meesters 1996, afb. 197, p. 199.
10. Cornelius Gijsbrechts, *Trompe l'Oeil. The Reverse of a Framed Painting*. 1670-72. Oil on canvas, 66,4 x 87 cm. Copenhagen, Statens Museum for Kunst. Koester, *Painted Illusions. The Art of Cornelius Gijsbrechts*. London 1999, cat.nr. 23, p. 55.

Beeldpagina 164

1. Caravaggio, *Man met fruit*. 1596. Doek. Milaan, Pinacoteca Ambrosiana. Zuffi 1998, p. 253.
2. Jacob van Es, *Pruimen in een porseleinen schaal*. Olieverf op paneel, 32,6 x 45,7 cm. Lugano, Verzameling Thyssen-Bornemisza, inv.nr. 93. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*, 1992, cat.nr. 99, p. 219.
3. Juan van der Hamen, *Stilleven met fruit en groente*, 1623. Olieverf op doek, Madrid, Museo Nacional del Prado, inv.nr. 1623. *Catalogus. Schittering van Spanje* 1998, nr. 169, p. 247.
4. Abraham van Calraet, *Stilleven met perziken*. Paneel 41 x 68,3 cm. Otterlo, Rijksmuseum Kröller-Müller; inv. nr. 54. Marijnissen 1992, nr. 12, p. 110.
5. Tomás Yepes, *Stilleven met keramiek*, ca. 1640. Olieverf op doek, 68,2 x 91,5 cm. Valencia, Museo de Bellas Artes, inv. nr. 3/96. *Catalogus. Schittering van Spanje*. 1998, nr. 174, p. 249.
6. Johannes Bosschaert, *Fruitstilleven*. Paneel, 68,5 x 108,3 cm. Dordrechts Museum, inv.nr. DM/960/82 (bruikleen Rijksdienst Beeldende Kunst, Den Haag; inv. nr. NK 2856), Marijnissen 1992, nr. 10p, 105.
7. Hubert van Ravesteyn, *Stilleven met groente en fruit*. Paneel 33 x 38 cm. Dordrecht, Dordrechts Museum; inv. nr. DM/959/76. Marijnissen 1992, nr. 69, p. 259.
8. Tomás Yepes, *Stilleven met manden gevuld met noten en wafels*, ca. 1640-1650. Olieverf op doek, 76,5 x 112 cm. Madrid, Colección Arango. *Catalogus. Schittering van Spanje*. 1998, nr. 175, p. 250.
9. Adriaen Coorte (werkzaam 1683-1707), *Stilleven met aardbeien en kruisbessen*. Papier op doek, 32,5 x 23 cm. Broos e.a. 1995, *Catalogus. Uit de Schatkamer van de*

Verzamelaar. Hollandse zeventiende-eeuwse schilderijen uit Nederlands particulier bezit, cat.nr.7, p. 23.

10. Adriaen Coorte (werkzaam 1683-1707), *Stilleven met asperges en rode bessen*. Papier op doek, 33 x 23 cm. Broos e.a. 1995, *Catalogus. Uit de Schatkamer van de Verzamelaar. Hollandse zeventiende-eeuwse schilderijen uit Nederlands particulier bezit*, cat.nr.7, p. 23.

11. Juan van der Hamen y León. *Still Life with Fruit and Glassware*, 1626. Oil on Canvas, 83,8 x 113,4. Museum of Fine Arts, Houston; the Samuel H. Kress Collection. Hockney 2001, p. 108.

12. Juan Sánchez Cotán, *Cabbage, Quince, Melon and Cucumber*, c. 1602. Oil on canvas, 69,2 x 85,1 cm, San Diego Museum of Art, Gift of Anne R. and Amy Putnam. Hockney 2001, p. 106.

13. Jacob Gerritsz. Cuyp, *Stilleven met wild, groente en vis*. Doek 102,3 x 95,9 cm. New York, Spencer A. Samuels & Company, Ltd. Marijnessen 1992, nr. 27, p. 148.

Beeldpagina 165

1. Osias Beert de Oudere, *Stilleven met vruchten*. Olieverf op paneel, 56 x 78 cm. Duitsland, privébezit. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 97, p. 215.

2. Clara Peeters, *Stilleven met snoepgoed, bloemenvaas, akeleibeker, wijnglas en tinnenkan*, 1611. Olieverf op paneel, 52 x 73 cm. Madrid, Museo del Prado, inv. nr. 1620. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*, cat.nr. 101, p. 223.

3. Floris van Dijck, *Still Life with Cheeses*, ca. 1615-20. Panel, 82,2 x 111,2 cm.

Rijksmuseum, Amsterdam. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 276, p. 248.

4. Balthasar van der Ast, *Fruit Still Life with Quinces*, 1620. Panel, 46 x 64,5 cm. Mauritshuis, The Hague. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 280, p. 289.

5. Frans Snyders, *Stilleven met wild, gevogelte, fruit en groendten*. Olieverf op doek, 92 x 136 cm. Berlijn, Staaliche Museen, Gemäldegalerie, inv.nr. 4/65. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*, cat. nr. 103, p. 227.

6. Pieter Claesz., *Ontbijtje*, 1636, paneel, 36 x 49, Museum Boymans Van Beuningen Rotterdam. Van der Blom e.a. 1997, p. 84.

7. Pieter Claesz., *Banketje*. Paneel 60,5 x 101,5 cm. Poughkeepsie, Vassar College, Art Gallery, inv.nr. 40.1.5. Broos 1990, cat.nr.16, p. 209.

8. Willem Claesz. Heda, *Stilleven met vergulde bokaal*, 1634, paneel 44,5 x 62. Rijksmuseum Amsterdam. Van der Blom e.a. 1997, p. 83.

9. Abraham van Beijeren (1620/1-1690), *Stilleven met een zilveren kan*. Doek 102,5 x 88 cm. *Catalogus. DE verzameling van de Stichting Willem van der Vorm*, 1994, cat.nr. 26, p. 26.

Beeldpagina 166

1. Philips Galle naar Maarten van Heemskerck, *De Lente*, 1563. I.M. Veldman, *Leerrijke reeksen van Maarten van Heemskerck*. s'-Gravenhage/ Haarlem 1986, afb. 36, p. 69

2. Philips Galle naar Maarten van Heemskerck, *De Zomer*, 1563. I.M. Veldman, *Leerrijke reeksen van Maarten van Heemskerck*. s'-Gravenhage/ Haarlem 1986, afb. 37, p. 70.

3. Philips Galle naar Maarten van Heemskerck, *De Herfst*, 1563. I.M. Veldman, *Leerrijke reeksen van Maarten van Heemskerck*. s'-Gravenhage/ Haarlem 1986, afb. 38, p. 71.

4. Philips Galle naar Maarten van Heemskerck, *De Winter*, 1563. I.M. Veldman, *Leerrijke reeksen van Maarten van Heemskerck*. s'-Gravenhage/ Haarlem 1986, afb. 39, p. 72.

Beeldpagina 167

1. Anoniem meester naar Maarten van Heemskerck (1498-1571), *Abigail*. Gravure uit de serie *Beroemde bijbelse vrouwen*, ca, 1563. Bange 1985, p. 29.

2. Anoniem meester naar Maarten van Heemskerck (1498-1571), *Judith*. Gravure uit de serie *Beroemde bijbelse vrouwen*, ca, 1563. Bange 1985, p. 29.

3. Anoniem meester naar Maarten van Heemskerck (1498-1571), *Esther*. Gravure uit de serie *Beroemde bijbelse vrouwen*, ca, 1563. Bange 1985, p. 31.

4. Anoniem meester naar Maarten van Heemskerck (1498-1571), *Suzanna*. Gravure uit de serie *Beroemde bijbelse vrouwen*, ca, 1563. Bange 1985, p. 31.

5. Lucas van Leyden, *Salome met het hoofd van Johannes de Doper*, ca. 1517. Houtsnede, 243 x 173 mm. Rijksprentenkabinet Amsterdam. Bange 1985, cat.nr. 32, p.

176.

6. Israhel van Meckenem (gestorven 1503), *Lucretia*, ca. 1500. Kopergravure, 260 x 184 mm. Koninklijke Bibliotheek Albert I (Prentenkabinet), Brussel. Bange 1985, afb. III, p. 212.

7. Lucas van Leyden, *Joseph en de vrouw van Potiphar*, 1512. Kopergravure, 122 x 160 mm. Koninklijke Bibliotheek Albert I (Prentenkabinet) Brussel. Bange 1985, afb. 9, p. 166.

Beeldpagina 168

1. *Trap des Ouderdoms*, prent met adres C.J. Visscher (de Jonge?), zeventiende eeuw. Atlas van Stolk Rotterdam. Deze ouderdomstrap geeft het leven weer in fasen van tien jaar.

Linksonder een ingebakerde baby en een kind in een looprek. Peeters 1988, p. 51.

2. *Trap des Ouderdoms*. Jan Houwens excudit. Tweede helft 17de eeuw. Rotterdam, Atlas van Stolk. Van Boheemen 1989, afb. 236, p. 192

Beeldpagina 169

Beeldpagina 170

1. Crispijn de Passe the Elder, *Concordia*. engraving 22,4 x 24,1 cm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Falkenburg e.a., *Beeld en zelfbeeld in de Nederlandse kunst, 1550-1750*. NKJ 46 Zwolle 1995, afb. 11, p. 382.

2. Crispijn de Passe the Elder, *Discordia*. engraving 22,7 x 24,1 cm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Falkenburg e.a., *Beeld en zelfbeeld in de Nederlandse kunst, 1550-1750*. NKJ 46 Zwolle 1995, afb. 12, p. 382.

3. Detail uit een gravure naar Pieter Bruegel de Oude, *De parabel van de wijze en dwaze maagden*, circa 1560. H. Cock excu. Gravure 22,3 x 29 cm. De wijze maagden spinnen ijverig, tewrijl de dwaze maagden muziek maken en dansen. De zittende vrouw links voor heeft een spinrokken voor zich, in haar rechethand een spintol. De maagd achter haar houdt een handhaspel vast. Rechts voor zijn links een haspelmolen, rechts een spoolwiel afgebeeld. De twee andere maagden borduren en wassen. Van Boheemen 1989, afb. 173, p. 142.

Beeldpagina 171

1. Marcus Geeraerts, *Taferelen uit het leven van Christus*. Haarlem, Kennemer Atlas, inv. 53-8087K, tweede helft 16e eeuw. Papier; ets; 144 x 220 mm. Martens 1998, nr. 167, p. 269.

2. Jan Sadeler (ca. 1550-1600) da Jacopo da Ponte, detto Bassano, *Lazzaro e il ricco Epulone*, ca. 1593. Engraving, 283 x 300 mm. Bassano del Grappa, Museo Civico, inv. MBAB, inc. Bass. 542. Aikema & Brown 1999, p. 575.

3. Jan Sadeler I (ca. 1550-1600), *Christ in the House of Mary*, after Jacopo Bassano, 1598. Engraving 225 x 292 mm. Bassano del Grappa, Museo Civico, inv. MBAB, inc. Bass. 541. Aikema & Brown 1999, p. 577.

4. *Het Heilig Huisgezin*, uit *Regels en onderrichting der Maagden van het Haarlems begijnhof of van Den Hoeck* (handschrift op papier). Rijksmuseum Het Catharijneconvent. Utrecht. 'De krullen die u veegt van het plavuis, dat zijn, O Christus, niet de brokken van uw kruis. Van die stam vallen edeler stukken: die zal niemand willen vegen, maar eronder bukken.' Peeters 1988, p. 131.

Beeldpagina 172

1. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 9. Volgende de negende figure, op gront ende linien als voren bewesen is, dese figure is een aenwijsinge voor Metsers oft Timmerlieden, om een patroon eens hoeck-huys, op de cleyne mate te teecken, so wel inde lengde als de breedte, om de mate int vercorten te stellen, van twee sijden van buyten te siene, als mede van binnen, ende daer by de schorsingen opwaerts (als naar de Perspective vercortende) inde gaten afgheteekent de rechte verminderende ghedeelten met stippelen onder als mede boven den orison, als u de figure uytwyst, alles naer des ooghen-punt ende des orisons punten (als inde tweede figure bewesen is) vercortende.

2. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 31. Volghende de eenendertichste figure, op grondts-linien als voren, naer d'ooghe-punts ende des orisons punten, volghende de Perspective conste, waer in ghestelt ende begrepen wordt, eenen op-gaenden viercanten trap, met sijn vertsteekende vier bardissen ende trappen tusschen beyden, alles volghende de linien voornoemt alsoo u de figure (nopende t' stellen) claelijck met

liniamenten is uytwijzende, de reste vant edefitie hier by ghestelt, volcht al de selve nature redender voornoemde linien, als den lief-hebber inde selvelichtelijck mercken can.

Beeldpagina 173

1. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 36. Volghende de sesendertichste figure, op den voorbethoonden grondt der lineamenten des ooghen-punts ende des orisons, hier inne ghestelt eenen wendeltrap, met alle aenwijzende linien, alles op de voornoemde punten nae de Perspective conste, alsoo inden opganck des omdrayende traps te sien is, bewijsende inden selfden van op-treet tot op-treet, sijne vercortinghe alles uyten orison (...). Hier by is noch ghevoucht een stuck der Architectuere in forme van de eene sijde eenen trap van drie sijden op-gaende, ghestelt in eens insiende camers met sijne vensters, aen de andere sijde ghestelt een tafel op den selven grondt, noch daer by een half open-staende deure gheteeckent *a*. begrijpende vier deelen uyten grondt (...).
2. Vredeman de Vries 1979 (1604) figuur 18. Volghende de achthiende figure, op der selfder punten ende linien als inde tweede figure bewesen is, inde welcke gestelt is een stuck der Architecture, inhoudende seven boghen naer de Perspective conste, de pilaren geteeckent uyten grondt, hebben elck haer verdeydinghe, alsoo bewesen wort met letter *a*. (..) Noch inde middelste boghe ghestelt een tafel gheteeckent *f* staende recht nae d' ooghen-punt op heur vercortende linien, den voedt beneden als boven, daer beneffens ghestelt een banck, buyten t'recht-staen als verset, welcx liniamenten vant onderste des bancx streckende uyten winckel-haeck op den oirison ghetee-ckent *e* (..).

Beeldpagina 174

1. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 3. Volghens de derde figure der Perspective gront, regel en mate, als in de tweede gemelt is: Hier inne ghestelt de linien perpendiculi gheteeckent met *a.b.c.d.* welcke maecken ofte bewijsen het vierkant eens camers, waer inne ghestelt sijn vijf lagen plancken oft berders, elcke te water-pas geleyt boven den anderen, de hoecken geteeckent met *f.g.h.i.k.l.m.n.o.p.* waer mede beweseen wort hoe veel elck van verre ende by, het op ende ondersien der voorsz. planken is vercortende naer t'ghesichte des ooghen-punts des orisons, bewesen met drie ooge-sichten (...).
2. Vredeman de Vries 1979 (1604), figuur 28. ... in de welcke ghestelt is de forme eens insiende camers, naer der Perspective linien, met figuren, deuren ende vensters, elck ghestelt naer sijn distantie ende des ghesichts (...). Hier by ghevoecht drie figuren, een liggende op den grondt, ende twee staende op gelijcke hoochde welckers vercortinghe van onder moeten genomen worden, om te bewijsen t'vercorten der figuren, niet van boven wat op eenen grondt staet, maer als gheseyt is van onder, nopende de derde figure legghende, bewijst sijne vercortinghe teghen de staende figuren, van vijf en een half voet, gheteeckent *c*. der selfder lengde op den grondt aen-ghewesen, alles naer des oogen-punts ende des orisons vercortende, welverstaende dat dese ses en een half ghedeelte, die de figuren alhier begrijpen, moeten ghenomen worden naer de rechtb distantie eens persoons van vijf voet en eenen halven sijns ghesichtes.

Beeldpagina 175

1. David Vinckboons, *Elegat Company in the Open Air*, ca. 1610. Panel, 28,5 x 44 cm. Rijksmuseum Amsterdam. Luijten e.a. 1993, cat.nr/ 288, p. 242.
2. David Vinckboons, *Gesellschaft im Freien*, 1610. Öl auf Tempera auf Holz, 41 x 68,3 cm. Wien, Gemäldegalerie der Akademie der bildende Künste (Inv.Nr. 592). Sutton e.a. 1984, Cat.nr. 121, p. 333.
3. Esaias van de Velde, *Garden Party*, 1615, Panel, 35 x 61 cm. Rijksmuseum Amsterdam. Luijten e.a. 1993, cat.nr. 289, p. 288.
4. Willem Butewech, *Gesellschaft im Freien*, um 1616/17. Öl auf Leinwand, 71 x 94 cm. Berlin (West), Gemäldegalerie, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz (Dauerleigabe). Sutton e.a, 1984, cat.nr. 25, p. 133.
5. Esaias van de Velde, *Gesellschaft beim Mahle auf einer Terrasse*, vor 1620. Öl auf Leinwand, vermutlich von Holz übertragen, 43 x 77 cm. Berlin (West), Gemäldegalerie, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz (cat.nr. 1838). Sutton e.a. 1984, cat.nr. 112, p. 313.
6. Esaias van de Velde, *Gesellschaft im Freie*, 1619. Öl auf Holz, 34 x 51,5 cm. Haarlem, Frans Halsmuseum (Nr. 76-415). Sutton e.a. 1984, cat.nr. 113, p. 315.

Beeldpagina 176

1. Willem Buytewech, *Fröhliche Gesellschaft*, um 1620/22. Öl auf Leinwand, 72,4 x 65,4 cm. Budapest, Szépművészeti Múzeum (Nr. 3831). Sutton e.a. 1984, cat.nr. 26, p. 135.
2. Willem Buytewech, *Vrolijk Gezelschap*, ca. 1617-1620. Doek, 49,3 x 68. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. Van der Blom e.a. 1997, p. 66.
3. Anthonie Palamedesz., *Vornehme Gesellschaft beim Spiel*, um 1632/34. Öl auf Holz, 51,4 x 80 cm. London, Richard Green Galleries. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 95, p. 277.
4. Dirck Hals, *Cavaliers Playing Tric-Trac in a Tavern*. Oil on panel, 1631, 45,7 x 67,3 cm. Privare Collection. Wheelock e.a. 1999, cat.nr. 8, p. 59.
5. Jacob Duck, *Musikanten und Kartenspieler*, um 1640. Öl auf Holz. 46,7 x 73,3 cm. Worcester, Massachusetts, Worcester Art Museum (Nr. 1974.337). Sutton e.a. 1984, cat.nr. 37, p. 159.
6. Pieter Codde, *Fröhliche Gesellschaft*, 1631. Öl auf Holz, 52 x 85 cm. Montreal, Privatsammlung. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 29, p. 141.
7. Pieter Codde, *Maskenball*, 1630/36. Öl auf Holz, 50 x 87 cm. Wassenaar, Privatsammlung. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 28, p. 139.

Beeldpagina 177

1. Paulus Vredeman de Vries en David Vinckboons, *Interior with People making Music and playing Tric-Trac*, ca. 1610. Panel, 41 x 67 cm. Privat collection, Paris. Luijten e.a. 1993, *Dawn of the Golden Age*, cat.nr. 285, p. 242.
2. Dirck Hals & Dirck van Deelen, *Vornehme Gesellschaft*, 1628. Öl auf Holz, 77,5 x 135 cm. Wien, Gemäldegalerie der Akademie der bildende Künste (inv.nr.684). Sutton e.a. 1984, cat.nr. 45, p. 175.
3. Dirck van delen, *Musicerend gezelschap*, 1636. Paneel, 48,5 x 61,8 cm. Boymans Van Beuningen. Lammertse 1998, cat.nr. 17.
4. Samuel van Hoogstraten, *Meisje met een brief*, ca. 1660/1665. Doek, 214 x 179 cm. Mauritshuis Inv.nr. 66., *Catalogus Het Mauritshuis*, p. 107
5. Samuel van Hoogstraten, *Perspective with a Young Man Reading a Book*. Oil on canvas, 94 x 69". Present location unknown. Photo: French and Company, New York. Brusati 1995, plate XV.

Beeldpagina 178

1. Hendrick van Steenwijck de Jonge, *Interieur van een kerk*. Doek 169 x 146 cm, begin zeventiende eeuw. Brussel, Koninklijke Mudea voor Schone Kunsten van België. *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 5, p. 72
2. Pieter Saenredam, *Het schip van de Buurkerk, van noord naar zuid*, 1654. Paneel, 40,7 x 33,5 cm. Particuliere verzameling, *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 22, p. 134.
3. Hendrick van Vliet, *Interieur van de Nieuwe Kerk in Delft*. Doek, 96 x 81 cm. Delft, Stedelijk Museum Het Prinsenhof. *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 46, p. 224.
4. Cornelis de man, *Interieur van de Oude kerk te Delft met preekstoel*, ca. 1660. Doek 64,1 x 77,4 cm. Chicago, The Art Institute of Chicago, Gift of Mr. and Mrs. Morris I. Kaplan, inv.nr. 1965.1176. *Catalogus. Delftse meesters*, afb. 68, p. 84.
5. Gerard Houcgeest, *De Nieuwe Kerk in Delft met het graf van Willem de Zwijger*, 1650. Paneel, 125,7 x 89 cm. Hamburg, Hamburger Kunsthalle. *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 30, p. 168.
6. Gerard Houcgeest, *Interieur van de Oude Kerk te Delft*, 1654 (?), Paneel, 49 x 41 cm. Amsterdam Rijksmuseum. *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 32, p. 176.
7. Louys Aermoutsz Elsevier, *Interieur van de Oude Kerk te Delft*, 1653. Doek op paneel geplakt, met de architectonische omlijsting op paneel. 54,5 x 44,5 cm. Lissabon, Museo Nacional de Arte Antiga. *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 47, p. 228.
8. Hendrick van Vliet, *Interieur van de Oude Kerk te Delft*, 1669. Paneel 53 x 41 cm. Winterthur, Museum Stiftung Jakob Briner. *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 45, p. 222.
9. Isaek van Nickele, *Interieur van de Sint Bavokerk te Haarlem*, 1670. Paneel, 46 x 30,2 cm. Parijs, Fondation Custodia (Coll. F. Lugt). *Catalogus. Perspectiven* 1991, cat.nr. 57, p. 269.

Beeldpagina 179

1. Jan Brueghel de Oudere, *Het bezoek op het pachthof*, 1597. Olieverf op koper, 27 x 36 cm. Wenen, Kunsthistorisches Museum, inv.nr. 674. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*,

cat.nr. 72, p. 169.

2. Hendrick Maertensz. Sorgh, *Gezicht in een boerendeel*, ca. 1640. Boymans van Beuningen Rotterdam. Lammertse 1998, cat.nr.53, p. 152.

3. Egert van der Poel, *Boereninterieur*, 1646. Paneel 48 x 64,5 cm. Rijksmuseum Amsterdam. Schadee 1994, cat.nr.34, p. 215.

4. Adriaen van Ostade, *Bauernfamilie*, 1668. Öl auf Holz, 46,7 x 41,6 cm. Het Majesty Queen Elizabeth II. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 91, p. 269.

5. Adriaen Brouwer, *Die Raucher (Die Bauern von Moerdijk)*, um 1627/30. Öl auf Holz, 31 x 24 cm. Privatsammlung. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 21, p. 125.

6. Adriaen Brouwer, *Raufende Kartenspieler in einer Schenke*, um 1631/35. Öl auf Holz, 33 x 49 cm. München, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Alte Pinakothek (nr. 562). Sutton e.a. 1984, cat.nr. 22, p. 127.

7. Adriaen Brouwer, *Boerenfeest*. Olieverf op paneel, 35 x 53,5 cm. Zürich, Kunsthaus, Stiftung Ruzicka, inv.nr. R4. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr.80, p. 185.

8. Abraham Diepraam, *De gelagkamer*. Doek 46 x 52 cm. Gesigneerd en gedateerd r.b. A. Diepraam 1665. Amsterdam Rijksmuseum, inv. nr. A 1574. Marijnissen 1992, nr. 31, p. 158.

9. Adriaen van Ostade, *Trinkende Männer und sich streitende Kinder*, 1634. Öl auf Holz, 31,1 x 42,8 cm. Houston, Sarah Campbell Blaffer Foundation. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 89, p. 265.

Beeldpagina 180

1. Jan van der Straet (Giovanni Stradanus, 1523-1605), *Women Embroidering*. Engraving by Philip Galle. Praz 1994, afb. 64, p. 97.

2. Jan van der Straet (Giovanni Stradanus, 1523-1605), *Women zCultivating Silk Worms*. Engraving by Philip Galle. Praz 1994, afb. 65, p. 98.

3. Jan van der Straet (Giovanni Stradanus, 1523-1605), *The Treatment of Syphilis*. Engraving by Philip Galle. Praz 1994, afb. 66, p. 99.

4. Jan Saenredam naar Hendrick Goltzius, *Vier tijden van de dag: Ochtend* (Het eerste deel van de werkzame dag is vol zorgen en de zon gaat voor ons op met bekommernis). Gravure, 21,3 x 15 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr.7, p. 72.

5. Jan Saenredam naar Hendrick Goltzius, *Vier tijden van de dag: Avond* (De avond jaagt de treurigheid en alle droefenis ver weg. zij verlicht de gemoederen der mensen en verdrijft de zorgen). Gravure, 21,2 x 15,1 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr.7, p. 73.

6. Jan Saenredam naar Hendrick Goltzius, *Vier tijden van de dag: Nacht* ('s Nachts zijn de gemoederen vrij van zorg, en genieten ze een verdige rust, en alles geeft zich over aan de zoete slaap). Gravure, 21,2 x 15,1 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr.7, p. 73.

7. *De vader van het gezin*, ets van Adriaen van Ostade, 1648. Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam. Peeters 1988, p. 48.

Beeldpagina 181

1. Claes Janz Visscher, *Gebed voor de maaltijd*. 1609. Ets, 38,5 x 49,2 cm.

Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam. De Jongh & Luijten 1997, cat.nr. 20, p. 124.

2. Anoniem, uitgegeven door Robbert de Baudous, *Gwebed voor de maaltijd*. Gravure, 41,7 x 62,5 cm. De Jongh & Luijten 1997, afb. 5, p. 127.

3. Pieter Serwouters, *Gebed voor de maaltijd*. Gravure, 36,8 x 48,4 cm. Kopenhage, Kongelige Kobberstiksammling. De Jongh & Luijten 1997, afb. 4, p. 126.

4. Jacob de Gheyn, *Gebed voor de maaltijd*, circa 1595. Gravure, 30,7 x 41 cm. Rotterdam, Boymans Van Beuningen. In deze prent wordt het vrome gezin uitgebeeld, warin de godsdienstige opvoeding van kinderen een belangrijke plaats innam. Van Boheemen 1989, afb. 138, p. 113.

Beeldpagina 182

1. A sash window in a Parisian house about 1640? Abraham Bosse, who drew and engraved this scene, is usually so accurate on points of detail that this apparent representation of a sash window was unlikely to be mere artistic license. Thornton 1990,

fig. 85, p. 83.

2. Abraham Bosse, *Akllegory of teh Sense of Hearing*. Engraving. Praz 1994, afb. 85, p. 113.
3. Two-tiered, folding interior shutters in a Pariasian house of the 1630s. The quarries of leaded glass are arranged in facy patterns. Strengthening bars are fitted across the width. Thornton 1990, fig. 84, p. 82.
4. Abraham Bosse, *The Blood-Letting*. Engraving. Praz 1994, afb. 82, p. 110.
5. Abraham Bosse, *Allegory of the Sense of Touch*. Engraving. Praz 1994, afb. 86, p. 113.
6. Abraham Bosse, *The Visit to the New Mother*. Engraving. Praz 1994, afb. 81, p. 110.
7. Abraham Bosse, *The Women in Childbirth*. Engraving. Praz 1994, afb. 83, p. 111.

Beeldpagina 183

1. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 21.
2. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 31.
3. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 41.
4. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 50.
5. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 56.
6. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 63.
7. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 71.
8. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 75.
9. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 85.
10. Hieronymus Sweerts, *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. 1988, p. 100.

Beeldpagina 184

1. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981.
2. *De mortier - Het is noodzaakelyk...* Zo stond de vrouw in de keuken in de zestiende eeuw en...ook nog twee eeuwen later. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 58.
3. *Het servet - Behoed het beste...* De vrouw legt de servetten neer, de heer des huizes zit al en ontvouwt zijn servet. De dienstbode komt binenn met het eten. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 73.
4. Ijzere pot boven het vuur aan de ketting of heugel. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 79.
5. *DE suikerbos*. Voor d egeopende provisiekast staat de vrouw met een met suiker gevulde trommel en geeft de kinderen iets te snoepen. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 97.
6. In de kelder vult een man een grote kuip met vlees, dat voor de winter voorraad gezouten wordt. Hij heeft drie hulpen die hem de stukken vlees en het zout aangeven. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 117.
7. De dienstbode bezig met het schoonmaken van het keukenvaatwerk. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 137.
8. Een open vuur met er boven een ijzere treef met de koekepan er op. Moeder bakt de koeken en onderwijl wordt er al van gegeten. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 141.
9. Visroosteren boven een doorgegleoid vuur op een rooster. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 161.
10. Een volgeladen bordenrek. De man in huisgewaad: Japanse rok of kamerjas en muts op het hoofd. Uit *Het Leerzaam Huisraad* door Jan Luiken (1711). Van 't Veer, *Oud-Hollands kookboek* 1981, p. 167.

Beeldpagina 185

1. Titelprent van Jan Janzoon Deutel, *Huwelykx weegh-schael*. Hoorn 1641. De maatschappelijke positie van twee echtelieden moet ongeveer gelijk zijn, anders raakt de huwelijksweegschaal uit balans. Boven zijn het godvruchtig leven van een kluizenaar en van een gezin tegenover elkaar geplaatst. In het middel De schepping van Eva. Van Boheemen 1989, afb. 148, p. 122.
2. Titelpagina van Franciscus Ridderus, *Dagelyckse huysoeffeninge*. Rotterdam 1657. Leiden, collectie L.F. Groenendijk. De Jongh 1986, afb. 50, p. 50.

3. Titelprent van Petrus Wittewrongel, *Oeconomia christiana. Ofte christelicke huyshoudinge...* Amsterdam 1655. Op de titelprent wordt links de bruiloft van Kana voorgesteld, rechts het gezin als kleine gemeente. Een voorstelling van Mozes met de tafelen der wet hangt aan de wand. Van Boheemen 1989, afb. 130, p. 108.
4. Titelprent van Petrus Wittewrongel, *Oeconomia Christiana*. Amsterdam 1661. De Jongh 1986, afb. 56, p. 52.

Beeldpagina 186

Beeldpagina 187

Beeldpagina 188

Beeldpagina 189

Beeldpagina 190

Beeldpagina 191

Beeldpagina 192

Beeldpagina 193

Beeldpagina 194

Beeldpagina 195

1. Gabriel Metsu, *Vrouw aan het virginaal*, 1663-66. Doek 82,5 x 85 cm. Boymans Van Beuningen. *Catalogus. De verzameling van de Stichting Willem van der Vorm*, cat.nr. 38, p. 36.
2. Jan Vermeer, *Das Glas Win*, um 1660/1. Öl auf Leinwand, 65 x 77 cm. Berlin (West), Gemäldegalerie, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz (Kat.nr. 912C). Sutton e.a. 1984, cat.nr. 116, p. 321.
3. Cornelis de Man, *De goudweger*. Doek 81,5 x 67,5 cm. Montreal, Mr. en Mrs. Michal Hornstein. *Catalogus. Delftse Meesters*, afb. 190, p. 193.
4. Cornelis de Man, *De schaakspelers*. Doek 97,5 x 85 cm. Boedapest, Szépmvészeti Múzeum, cat. 1954, nr.320. *Catalogus. Delftse Meesters*, afb. 189, p. 191.
5. Hendrick Martensz. Sorgh, *De Luitspeler*, 1661. Paneel 51,5 x 38,5. Rijksmuseum Amsterdam. Schadee 1994, cat.nr. 53, p. 325.
6. Jacob Jordaens, *Zo d'ouden zongen, zo pijpen de jongen*. Olieverf op doek., 154 x 208 cm. Valenciennes, Musée des Beaux-Arts. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens* 1992, cat.nr. 87b, p. 199.
7. Jan Baptist Weenix, *Mutter und Kind*, 1647. Öl auf Leinwand, 47 x 43 cm. New York, Privatsammlung. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 124, p. 339.
8. Jacobus Vrel, ca. 1650
9. Quirijn van Brekelenkam, *Die Schneiderwerkstatt*, 1653. Öl auf Holz. Worcester, Massachusetts, Worcester Art Museum (Nr. 1910.7). Sutton e.a. 1984, cat.nr.18, p. 119.
10. Pieter Gerritsz. van Roestraten (ca. 1632-1700), *De pannekoekbakster*, 167(?). Doek, 77,5 x 65 cm. Bredius Museum Den Haag. Brown 1984, p. 161.

Beeldpagina 196

1. Jan Jozef Horemans II, *Theedrinkend gezelschap*. Olieverf op doek, 51 x 58 cm. Antwerpen, Koninklijke Museum voor Schone Kunsten, inv.nr. 5061. Midden 18e eeuw. Van der Stock 1990, cat.nr. 283, p. 103.
2. Jean-Baptiste-Siméon Chardin, *Grace before the Meal*. 1744, Oil on canvas, 19 1/2" x 15 1/8". Suslov 1980, p. 107.
3. Wilhelm Bendz, *De familie Waagepetersen*, 1830. Doek 100 x 88,5 cm. Koepnhagen, Statens Museum for Kunst. *Rijksmuseum Kunstkrant. Twee gouden eeuwen: Deens schilders en hun Hollandsde inspiratiebron*, jrg. 27, mei/juni 2001, nr. 3, p. 8.
4. Georg Friedrich Kersting, *Am Stickramen* (3. Fassung). 1827. Öl auf Holz. 47,5 x 36,5 cm. Kunsthalle zu Kiel.Schulze 1998, cat.nr. 36, p. 135.
5. Mihály Munkácsy, *Pariser Interieur*, 1877. Öl auf Leinwand. 40 x 101,8 cm. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. Schulze 1998, cat. nr. 63, p. 221.
6. Jozef Israels (1824-1911), *De karige maaijld*, olieverf op doek, 70 x 134,5 cm. Dit doek van Jozef Israels is één van de vele originelen van de Haagse School, die omstreeks 1870 aangekocht werden door buitenlandse industriëlen; tegenwoordig bevindt het zich in het museum van Glasgow. Het Nederlandse pubkliek kon uit de tweede hand meegenieten bij de fotogravure naar het schilderij., die in 1886 in de *Kunstkronijk* verscheen. *Catalogus. De kunst van het moederschap* 1981, cat.nr. 24, p. 23.

7. A Neuhuys (1844-1914), *Interieur*. Olieverf op doek, 46 x 69,5 cm. Albert Neuhuys, 'de grootste moeder- en kindschilder aller tijden', situeert hier bij uitzondering een moeder niet in een arme boerenhut. Idealen van de burgerij, zoals moederliefde en huiselijk geluk, spelen zich bij Neuhuys en zijn collega's van de Haagse en Larense School vrijwel uitsluitend af in het boeren- en vissersmilieu. *Catalogus. De kunst van het moederschap* 1981, cat.nr. 22, p. 21.
8. David Bles (1821-1899), *Jhr. Mr.J.L. van den Berch van Heemstede komt na een verre reis terug bij zijn gezin en zijn schoonouders*, 1847. Olieverf op doek, 51 x 66 cm. Liefde voor huisgezin en kinderen past in het hele complex van nieuwe gevoelens en gedragswijzen, dat in de loop van de negentiende eeuw zijn ebslag kreeg onder de toonaangevende burgerij. Hoewel we hier met een gezin van een adellijke jonkheer te maken hebben, straalt er een sfeer van burgerlijke huiselijkheid van het schilderij af. David Bles is een specialist in dergelijke 'gezellige' tafereeltjes in welgestelde kringen. *Catalogus. De kunst van het moederschap* 1981, cat.nr. 28, p. 27.
9. Carl Larsson, *Mamma and the Small Girls' Room*, from *A Home*, c. 1894. Reed 1996, afb. 26, p. 89.

Beeldpagina 197

1. Paul Klee, *Gedenkblatt*. 1918. Feder, Bleistift und Aquarell auf Papuier auf Karton. 28,5 x 21 cm. Privatbesitz Schweiz. Schulze 1998, cat.nr. 106, p. 329.
2. René Margritte, *Die Riesin*. 1929-31. Tempera auf Papier, Pappe und Leinwand. 54 x 73 cm. Köln, Museum Ludwig. Schulze 1998, cat. nr.110, p. 341.
3. Edward Hopper, *Zimmer in New York*. 1932. Öl auf Leinwand. 73,3 x 91,4 cm. Lincoln, Sheldon Memorial Art Gallery, University of Nebraska-Lincoln. Schulze 1998, cat.nr. 125, p. 381.
4. Henri Matisse, *Rotes Interieur, Stilleben auf blauem Tisch*. 1947. Öl auf Leinwand. 116 x 89 cm. Düsseldorf, Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen. Schulze 1998, cat.nr. 97, p. 301.
5. Richard Hamilton, *Just what is it that makes today's homes so different, so appealing?* 1956. Collage, 26 x 25 cm. Kunsthalle Tübingen, Slg/ Prod. Dr. Georg Zundel. Schulze 1998, cat.nr. 129 p. 393.
6. In a distant framing reminiscent of Mizoguchi's 1930s work, a woman struggles to keep her brother from assassinating Lord Kira (*Genroku Chushingura*, 1941-42). K. Thompson & D. Bordwell, *Film History. An Introduction*. New York 1994, fig. 11.40, p. 284.

Hoofdstuk 5

Beeldpagina 1

1. Rembrandt, *Aristoteles met het borstbeeld van Homerus*. Gesigneerd Rembrandt f. 1653. Doek, 143,5 x 36,5 cm. Bredius 478. New York, Metropolitan Museum of Art. Schwartz 1984, p. 302.

Beeldpagina 2

1. The visual system according to Alhazen. From a copy of the *Kitab al-Manazir (De aspectibus)* made in 1083 A.D. MS Fatih 3212, vol. 1. fol. 81b, of the Süleymaniye Library, Istanbul. Lindberg 1976, fig. 7, p. 68.
2. The eye as a *camera obscura* according to Leonardo da Vinci (*upper drawing*). MS D, fol.3v, of the Bibliothèque de l'Institut de France, Paris. Lindberg 1976, fig. 25, p. 165.
3. The eye according to Andreas Vesalius. Lindberg 1976, fig. 27, p. 174.
4. Descartes' illustration of the theory of the retinal image. Lindberg 1976, fig. 39, p. 201.

Beeldpagina 3

1. Hero's automatische inrichting voor het openen van een tempeldeur. Het vuur, op een hol altaar ontstoken, doet de lucht daarin uitzetten, zodat water uit een vat door een buis omhoog gedrukt wordt om dan in een ander vat te lopen, dat door zijn toegenomen gewicht de deur open trekt. Hooykaas 1976, afb. 8, p. 48.
2. Waterklok van Ctesibius. Het figuurtje met de urenwijzer staat op de vlotter. Boven het draaibare zuiltje zijn de dierenriemtekens weergegeven die corresponderen met de

maanden. Peters 1997, p. 265.

Beeldpagina 4

1. A page from the Paris notebook of Villard d'Honnecourt (ca. 1230s). Courtesy of the Bibliothèque Nationale, Paris. Edgerton 1991, afb. 4.2., p. 113
2. Fol 10r of Taccola's "De ingeneis" (ca. 1427). Courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale, Florence. Edgerton 1991, afb. 4.11, p. 127.

Beeldpagina 5

1. Leonardo's ratchet device of c. 1500 is shown assembled (at left) and 'exploded' (at right). Ferguson 1992, fig. 4.8, p. 88.
2. Original drawing by Francesco di Giorgio. Ferguson 1992, fig. 4.25 p. 110.
3. Agostino Ramelli's sliding-vane rotary pump, illustrated in his machine book, was an original invention. As a waterwheel turned the slotted rotor of the pump, four sliding vanes moved in and out, maintaining contact with the casing and impelling successive slugs of water through the discharge pipe. Ferguson 1992, fig. 5.3 p. 122.

Beeldpagina 6

1. Woodcut from Georg Bauer Agricola's *De Re metallica*, 1556. The Houghton Library, Harvard University. Edgerton 1991, afb. 5.22, p. 182.
2. Hydraulisch spinnenwiel. Het spinnewiel wordt aangedreven door het water dat uit de goot M in en door de buis stroomt die spiraalvoormig om de cilinder K is gewonden. Giovanni Branca, in wiens boek uit 1629 deze inrichting voorkomt, verzekert ons dat er garen mee kan worden worden getwijnd, gesponnen en gekluwd. Hij legt niet uit waarom er zó veel energie en zó'n vernuftig apparaat nodig zijn om een spinnewiel aan te drijven dat normaal met een simpel voetpedaal werd bediend. Bron: A.G. Keller, *A Theatre of machines*. 1964, pp. 32-33. Basalla 1993, p. 91.
3. A page from Agostino Ramelli's *Diverse et Artificiose Machine*, 1588. The Houghton Library, Harvard University. Edgerton 1991, afb. 5.25., p. 188.

Beeldpagina 7

1. Leonardo, Codex Madrid I, 29v (Bibliotheca Nacional). Zwijnenberg 1999, fig. 24, p. 161,
2. Taccola, *Liber Tertius de ingeneis*, 10r, Biblioteca Nazionale Centrale, Florence. Zwijnenberg 1999, fig. 3, p. 40.
3. Leonardo, Codex Madrid I, 36v (Biblioteca Nacional)
4. Leonardo da Vinci, Kruisboog op een affuit met hellende wielen. Orlandi 1965-1968, p. 58.
5. Pulley, from Fludd 1618. Yates 1978, nr. 10(a).
6. Thundermaking device, from Fludd 1618. Yates 1978, nr. 9 (c)
7. Builder's machine, from Fludd 1618. Yates 1978, nr. 9 (a).
8. Mechanical singing bird, from Fludd 1618. Yates 1978, nr. 9 (b).
9. Musical machine, from Fludd 1618. Yates 1978, nr. 10 (b).
10. Builder's machine. From Daniele Barbaro. Yates 1978, nr. 9 (d).

Beeldpagina 8: Descartes

1. The wine-vat, from Descartes's *Dioptrics*. Dear 2001, fig. 5.1, p. 92.
2. Dear 1997.
3. De wervels van het zonnestelsel volgens Descartes (1644). Tussen de kolken van de zon (S) en de vaste sterren (F, f, enz.) de baan van een komeet, 1-7. Hooykaas, afb. 26, p. 145.
4. Afbeelding uit *Traité de l'homme* van René Descartes. Met het voorbeeld van iemand die een voorwerp aftast met twee stokken wil Descartes illustreren hoe het zien mechanisch moet worden opgevat. Vermij 1999, p. 88.
5. Met deze afbeelding uit *Les météores* (1637), illustreert Descartes hoe de regenboog ontstaan door weerkaatsing van zonlicht in regendruppels. Vermij 1999, p. 97.
6. Cartesiaanse verklaring van het magnetisme (1644). De magnetische materiedeeltjes gaan door de poriën der aarde (A, B, C, D; polen A, B) en van de magneet (J, K, L, M, N). Hooykaas 1976, afb. 27, p. 147.

Beeldpagina 9, 1 t/m 24: Simon Stevin, *PWS*, I-V.

Beeldpagina 10

1. Chemical house, Shapin 1997

2. Chemical house, Shapin 1997
3. Chemical house, Shapin 1997
4. Dela Boë, Rapenburg te Leiden, Smith 1999.

Beeldpagina 11

1. Naar Pieter Bruegel de Oude. *De alchemist*. Gravure van Philips Galle. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam. De prent is gebaseerd op een tekening van Bruegel uit 1558 (Kupferstichkabinett, Berlijn-Dahlem). Op het papier op de schouw staat het woord *miserio* geschreven. Op de achtergrond rechts wordt de alchemist met zijn gezin in het armenhuis opgenomen. Brown 1984, p. 33.
2. David Ryckaert III, *De alchemist en zijn vrouw in het atelier*, 1648. Olieverf op paneel, 42 x 62 cm. Leipzig, Museum der bildende Künste, inv.nr.350. *Catalogus. Van Bruegel tot Rubens*. 1992, cat.nr. 90, p. 205.
3. Cornelis Bega, *Der Alchemist*, 1663. Öl auf Holz, 35,5 x 31,7 cm. Malibu, Kalifornien, J. Paul Getty Museum. Sutton e.a. 1984, cat.nr. 3, p. 87.

Beeldpagina 12

1. The *Sabbath* from Hartmann Schedel's *Weltchronik* (1493). The Chapin Library of Rare Books, Williams College. Edgerton 1991, afb. 6.4, p. 199.
2. Woodcut from Regiomontanus *Epytoma in Almagestum Ptolemaei*, 1496. The Chapin Library of Rare Books, Williams College. Edgerton 1991, afb. 6.7, p. 202.
3. De wereld volgens Aristoteles, hier afgebeeld op de schouders van de reus Atlas (uit: William Cuningham, *The Cosmographical Glasse*. London 1559). Vermij 1999, p. 17.

Beeldpagina 13

1. Titelpagina van Francis Bacon *Novum Organum*, voorstellend de openlegging van de geografische wereld. De daarbij gepasseerde zuilen zijn de twee grote vooroordelen die de vooruitgang der wetenschap belet hebben: overschatting van de antieke wetenschap en onderschatting van de mogelijkheid haar te overtreffen. Hooykaas 1976, afb. 22, p. 125.
2. De Royal Society of London for Improving Natural Knowledge werd officieel in 1660 gesticht en ontving twee jaar later haar eerste Royal Charter. Haar eerste geschiedenis - eerder een verdediging van de 'nieuwe filosofie' werd in 1667 geschreven door Thomas Spratt (1636-1713), de latere bisschop van Rochester. Op dit titelblad links Lord Brouncker, de eerste president, in het midden Karel II, haar beschermheer, en rechts Francis Bacon. Bernal 1971, *De wetenschap als maatschappelijk proces*. Utrecht/ Antwerpen, fig. 131, p. 337.

Beeldpagina 14

1. Het Naturaliënkabinet van Ferranto Imperato, een apotheker uit Napels, is een van de zestiende-eeuwse verzamelingen op dit gebied. Deze afbeelding is ontleend aan een werk over natuurlijke historie dat Imperato op basis van zijn collectie schreef (*Dell'istoria naturale*, 1599). Het is de oudste afbeelding van een dergelijk museum. Vermij 199, p. 36.
2. The Museum of Francesco Calzolari (*Museum Francisci Calceolari*, Verona, 1667). Pumfrey 1991, nr. 5, p. 163.

Beeldpagina 15

1. Title-page of the Art of Memory in the Technical History of the Microcosm (R. Fludd, Oppenheim 1618). Yates 1978, nr. 18.
2. De verlichte ziel adviseert de arme ziel om de monsterlijke slangenlarve in zich te doen baren door zichzelf de liefdesgeest van Christus binnen te leiden, die door zijn vleeswording de hellepoorten opblaast en zo de weg naar het paradijs weer heeft vrijgemaakt. Jacob Böhme, *Theosophische Wercke*, Amsterdam 1682. Roob 1997, p. 427.
3. "We herkennen het wezen van de heilige Drie-eenheid in het licht der eeuwigheid voor de godheid (boven) en in het vuur van de eeuwige natuur (onder)". Jacob Böhme, *Theosophische Wercke*, Amsterdam 1682. Roob 1997, p. 687.
4. Op deze gravure van Jan Luyken wordt nadrukkelijk gewezen op het belang van zintuigelijke waarnemingen. R. Boyle, *Onderzoek wegens de eyndoorzaaken der natuurlyke dingen* (1688). Universiteit van Amsterdam. E. Jorink, *Wetenschap en wereldbeeld in de Gouden Eeuw*. Hilversum 1999, afb. 32, p. 93.

Beeldpagina 16.

1. Samuel van Hoogstraten, *Perspective from a Threshold*, 1622. Oil on canvas. Dyrham

Park, Gloucester. Brusati 1995, Plate XIV.

Nawoord

Beeldpagina 1

1. Aby Warburg, *Mnemosyne Atlas*, Scherm 61/ 62/ 6/ 64. Van Huisstede 1992.
2. André Malraux amid the illustrations for *le musée imaginaire*. Circa 1950. In: Hal Foster, 'The Archive without Museums', in: *October 77* (summer 1996). p. 98.
3. David Hockney, *The Great Wall 2000*. 2001, achterflap.

Beeldpagina 2

1. Titelpagina M. Kemp, *The Science of Art*
2. Titelpagina D. Hockney, *Secret Knowledge*
3. Titelpagina *De architectonische interventie en de transformatie van Nederland*. Delft 1999.
4. Titelpagina G. Smienk e.a., *De hand van de meester. Het ontwerponderwijs in de praktijk*. Rotterdam 2000.

Beeldpagina 3

1. Walker & Chaplin 1997, p. 3.

Beeldpagina 4

1. ADWI, p. 263.